
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2006

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2006

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

VOJENSKÁ A ŠTÁTNA SYMBOLIKA ZA VLÁDY ANJOUOVCOV

VLADIMÍR ČEPELA

ČEPELA, V.: Military and State Symbolism during Anjou's Reign. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp 3 – 20, Bratislava.

The author emphasizes importance of state and military symbolism, which is a very important indicator also of political character in turning points, in exchange of dynasties; its use signalizes respecting or keeping traditions of the old dynasty by a new succeeding dynasty. A level of respecting traditions may imply also rootedness of certain symbols in the society. The author follows the marked topic up to 1395 on seals and flags of period illustrations and simultaneously deals also with the preceding Arpad period.

Military History. Hungary. 14th Century. Military and State Symbolism during Anjou's Reign.

Vymretie Arpádovcov v roku 1301 a nástup novej anjouovskej dynastie v osobe Karola Róberta znamenali, popri viacerých spoločensko-politických zmenách, i modifikáciu uhorskej štátnej symboliky. Dovtedajší hlavný symbol kráľovstva – dvojitý strieborný kríž umiestnený v červenom poli štítu, postupne nahrádzal nový erb, ktorý v sebe spájal anjouovské modré, zlatými ľaliami posiate pole a červeno-strieborno delené pole druhého z uhorských znakov. Na prvý pohľad to bola pomerne radikálna zmena. V skutočnosti však nevybočovala z rámca heraldických zvyklostí a v konečnom dôsledku znamenala „iba“ posun v hierarchickom postavení dvojice starých uhorských štátnych erbov. Už v 13. stor. niektorí uhorskí panovníci používali oba symboly súčasne. Dvojitý kríž však mal u väčšiny z nich dominantné postavenie. U posledných Arpádovcov Ladislava IV. a Ondreja III. bol (aspoň podľa svedectva pečatí a mincí) výlučným symbolom. V stredoveku, keď sa oveľa viac ako v iných obdobiach kládol dôraz na formálno-symbolickú stránku spoločenských vzťahov, závisela často všeobecná akceptácia nového panovníka i od toho, či sa vedel preukázať „správnymi“ symbolmi. Z tohto hľadiska, mohli preto vzniknúť pri aplikácii nového štátneho znaku Karolom Róbertom určité komplikácie.¹

Zaiste aj preto Karolovi konkurenti v boji o uhorský trón – Václav-Ladislav V. (1301 – 1305) a Oto (1305 – 1307) – nadviazali na domácu tradíciu a za svoj znak prijali dvojitý kríž. Oproti dovtedajšiemu úzu však nastala zásadná a trvalá zmena, keď kríž (po rôznych pokusoch v 13. stor.) dostal definitívne podklad vo forme trojvršia zelenej farby (podľa neskorších vyobrazení), symbolizujúceho biblickú Golgotu. Štátny erb v takejto podobe po prvýkrát nachádzame na reverze dvojitej pečate Ladislava

¹Tu možno spomenúť ako paralelu trojnásobnú Karolovu korunováciu, kedy až poslednýkrát (27. 8. 1310) mu bola na hlavu položená svätoštefánska koruna. Týmto aktom bol dodržaný úzus záväzný pre zákonnú korunováciu uhorských kráľov.

V.² Päta štítu tu ešte nebola trojvrším (úplne) vyplnená, čo niekedy viedlo k mylnej interpretácii ikonografie erbu. Rovnakú schému štátneho erbu³ použil na svojej pečati aj Oto.⁴

Je otázne, či a do akej miery sa táto zmena odrazila na podobe uhorských zástav. Z krátkého obdobia vlády oboch panovníkov totiž (zatiaľ) žiadne relevantné vyobrazenie uhorskej zástavy nepoznáme. Nie je vylúčené, že už Ladislav dal ušit' nové zástavy, na ktorých dvojitý kríž vyrastal z trojvršia a bol (vzhľadom na pozorovateľa) v stojatej polohe, tak ako to dokladá neskorší prameň – *Viedenská obrázková kronika*. Pokiaľ sa však ku vtedy fyzicky existujúcim štátnym zástavam (s dvojitým krížom) viazala dlhšia tradícia ich používania, je málo pravdepodobné, že by volil tento krok.⁵

Karol Róbert z Anjou odvodzoval svoj nárok na uhorský trón od svojej starej matky Márie – dcéry (neskoršieho uhorského kráľa) Štefana (V.), ktorá sa v roku 1270 vydala za princa Karola (neskoršieho kráľa Karola II.) z rodu neapolských Anjouovcov.⁶ Mária si do Neapola

²DÖRY, F.: Magyarország czímerének kialakulása. In: Turul, 1917, 1. – 4. füzet, s. 20; VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky : Eight centuries of slovak heraldry (ďalej Osem storočí). Martin : Matica slovenská, 1999, s. 73. O ikonografii trojvršia (a dvojitého kríža) pozri KOLNÍK, T.: Byzantské korene ikonografie a symboliky štátneho znaku Slovenskej republiky. In: Historický zborník 9, 1999, s. 13-31.

³J. Novák interpretoval figúru, z ktorej dvojitý kríž vyrastal ako koruna. NOVÁK, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990, s. 22-23. Že však skutočne ide o trojvršie, dokazuje napr. vyobrazenie uhorského erbu s dvojitým krížom (tu popisovaného ako erb uhorského kráľa sv. Štefana) v iluminovanej inkunábule (z roku 1483) *Kroniky kostnického koncilu*, ktorej autorom je *Ulrich z Richentalu*. Obdobne ako na Ladislavovej pečati ani tu nevyplňa zelené trojvršie päť štítu. BARTL, J. (red.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V : Prvý cisár na uhorskom tróne : Slovensko v čase polstoročnej vlády uhorského, českého, lombardského a nemeckého kráľa a rímskeho cisára Žigmunda Luxemburského, syna Karola IV. Bratislava 2001, s. 337.

⁴VRTEL, L.: O slovenskom národnom symbole (ďalej O slovenskom). In: Slovenská archivistika 24, 2/1989, s. 80, obr. 12. Na Ladislavových a Otových minciach štátny znak nenájdeme. Zreteľne je však vidno dvojitý kríž na zemskom jablku v ľavici sediaceho panovníka na averze Ladislavových denárov. HUSZÁR, L.: Münzkatalog Ungarn : Von 1000 bis heute. Budapest 1979, s. 75, č. 434 a 436.

⁵Zástava, symbolizujúca predovšetkým suverenitu panovníckej moci, sa už v období včasného stredoveku často spájala s konkrétnymi historickými osobnosťami. Je známych veľa zástav, ku ktorým bola prechovávaná mimoriadna úcta (mali prakticky postavenie relikvie). V Uhorsku bola takouto *Zástava sv. Štefana*, o ktorej zničení (pri korunovácii Karola II. Malého 31. 12. 1385) zachoval správu kronikár *Ján z Turca*. SOPKO, J.: Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice : Rak, 1995, s. 134. Zástava bola uchovávaná v stoličnobelehradskej bazilike, odkiaľ ju panovník vyzdvihol pri zahájení vojenskej výpravy. Ide zrejme o zástavu, o ktorej sa zmieňuje vo svojej listine z roku 1291 kráľ Ondrej III. MÁLYUSZ, E. – KRISTÓ, Gy.: Johannes de Thurocz : Chronica Hungarorum II/2. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 218-219. L. B. Kumorovitz nepredpokladá, že by išlo o pôvodnú zástavu zo Štefanovej doby. KUMOROVITZ, L. B.: A magyar lászló és nemzeti színeink multja. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1954, 3-4, s. 30. My túto možnosť nevylučujeme aj vzhľadom na fakt, že do dnešných dní sa zachovala autentická pamiatka na Štefana I. – korunovačný plášť uhorských kráľov. Na rekonštrukciu podoby zástavy máme len ojedinelé indicie. *Väcsia legenda svätého Štefana kráľa* uvádza, že Štefan bojoval proti pohanským vzbúrencom pod zástavou sv. Martina a sv. Juraja. MARSINA, R.: Legendy stredovekého Slovenska : Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov. Budmerice : Rak, 1997, s. 52. Ikonografickým dokladom je minca Štefana I. so schematickým znázornením „dlhej“ zástavy – gonfanonu. VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 31. O podobe štátnych zástav s dvojitým krížom z obdobia vlády Ondreja III. máme predstavu vďaka trom zachovaným exemplárom z prelomu 13. – 14. storočia, ktoré sa nachádzajú v zbierkach bernského Historického múzea. Pochádzajú z Königsfeldu, kam ich priniesla pravdepodobne kráľovná Agneša Habsburská, vdova po Ondrejovi III. Boli považované za kostolné (na priečnom rahné) visiace zástavy. Sú vyrobené zo zeleného hodvábu a majú olemované okraje (jedna červenou a zelenou obrubou, ďalšie dve len červenou). Hodvábný je aj dvojitý pozdĺžne našitý červený kríž. Ich list má tvar gonfanonu s vejúci okrajom rozoklaným na päť plamencov VÁCZY, P.: Die ungarische Nationalfahne. In: Ungarn, 1941, Septemberheft, s. 532; KALMÁR, J.: Régi magyar fegyverek. Budapest : Natura, 1971, s. 374 a s. 391 s odvolaním sa na DELMÁR, E.: Középkori magyar emlékek Svájcban. Budapest 1941, s. 14-16. Sfarbenie zástav síce nezodpovedá tinktúram štátneho znaku, ale vzhľadom na známy ikonografický materiál z 13. storočia (pozri VRTEL, L.: O zástave v erbe Nitry. In: Slovenská archivistika, roč. 25, 1990, č. 1, s. 35-46) nevylučujeme predpoklad E. Delmára, že ide o pohrebne zástavy kopírujúce svojou schémou zástavy štátne.

⁶K okolnostiam nárokov neapolských Anjouovcov na uhorský trón a počiatkom vlády Karola Róberta pozri BREZOVÁKOVÁ, B.: Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu. In: Historický časopis, 39, 1991, s. 569-587. Starý francúzsky kráľovský erb – zlatými ľaliami posiate modré pole štítu – prešiel za vlády Karola V. (1364 – 1380) zmenou, keď bol počet ľalií v poli štítu zredukovaný na tri. VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 75. V Uhorsku počas celej vlády Anjouovcov pretrval v pôvodnej forme.

priniesla erb svojho otca – 7-krát červeno-strieborno delený štít, teda erb, ktorý Štefan (V.) používal od roku 1262.⁷ Syn Karola II. a Márie Uhorskej, neapolský miestodržiteľ Karol Martel, spojil erby svojich rodičov do štvrtého štítu, kde 1. a 4. pole zaujímal anjouovský (modré pole posiate zlatými ľaliami), 2. a 3. pole delený uhorský erb.⁸ Demonštroval tým svoj nárok na uhorskú korunu. Od roku 1290, keď mu odovzdaním zlatej koruny a štátnej zástavy jeho matka zverila Uhorsko⁹, vystupoval Karol Martel päť rokov (až do svojej smrti) ako titulárny uhorský kráľ. Jeho syn Karol Róbert (tak) zdedil erb, ktorého súčasťou bol i symbol považovaný v Neapole (nie však v tejto dobe v Uhorsku) za uhorský štátny (a teda aj arpádovský rodový) znak.

V počiatočnej svojej vlády ešte použil Karol I. erb svojho otca – štvrtý štít s anjouovskými a uhorskými symbolmi.¹⁰ Čoskoro však začal používať erb štiepený. Pravdepodobne jeho najstaršie vyobrazenie u nás (a v Uhorsku vôbec) zachytáva nástenná maľba Karolovej korunovácie v Spišskej kapitule.¹¹ Pravú – čestnejšiu polovicu štítu tu zaujíma uhorský, ľavú anjouovský erb. Takéto poradie polí sa po prvýkrát objavuje na minciach v roku 1324.¹² Polovicu svojej vlády však Karol I. preferoval svoj rodový symbol. Používal teda erb, v ktorom je poradie polí opačné.¹³ Uprednostnenie pruhov pred ľaliami v štátnom erbe môžeme zaznamenať až od roku 1338.¹⁴

⁷VRTEL, L.: O slovenskom národnom, ref. 4, s. 69. Máriin červeno-strieborný delený uhorský erb je vyobrazený v *Biblii Nicolasa d'Alife* (Neapol, okolo r. 1340). Na jednej z iluminácií je v troch horizontálnych pásoch znázornená línia anjouovských panovníkov Neapola od zakladateľa dynastie Karola I. Sicílskeho (1265 – 1285) cez jeho syna Karola II. (1285 – 1309) až po vnuka Róberta (1309 – 1343). Za kráľovským párom Máriou a Karolom II. (v prostrednom páse) vidno ozdobnú drapériu (členenú na kosoštvorcové polia) s pravidelne sa striedajúcimi anjouovskými a uhorskými erbmi. AVRIL, F.: *L'enluminure à l'époque gothique : 1200 – 1420*. Bibliothèque de l'Image, Paris 1995, s. 62. O použití podobnej drapérie v uhorskom prostredí v 14. stor. máme i priamy archeologický doklad. 4. októbra 1999 bolo počas výskumov v južnej časti budínskeho hradného vrchu (Námestie sv. Juraja, bývalý Telekiho palác) v hĺbke 10 m nájdených niekoľko častí tkaniny, z ktorých sa podarilo zrekonštruovať súvislý pás o rozmeroch cca 2 400 x 1 100 mm. Tkanina bola vyrobená z jemného hodvábu, tvorili ju zošité kosoštvorcové polia (21 polí v troch radoch s anjouovskými erbmi, 26 polí v štyroch radoch s uhorskými erbmi). http://www.kolumbus.fi/rauno.huikari/dragonczay_wallhanging.htm; 8. 1. 2006, s odkazom na NYÉKHELYI, D.: *Középkori kútletet a Budavári Szent György terén*. Budapest : BTM, 2003, 102 s.

⁸LOUDA, J. – MACLAGAN, M.: *Lines of succession : Heraldry of the royal families of Europe*. Aventinum 1995, tab. 90. Druhým erbom Karola Martela bolo zlatými ľaliami posiate modré pole preložené ľavou šíkmou páskou s tromi kladivami. VRTEL, L.: *Osem storočí*, ref. 2, s. 75.

⁹KUMOROVITZ, ref. 4, s. 28. V tejto súvislosti je zaujímavá ikonografia averzu groša z r. 1319 (?) razeného pre územie Srbska, kde sv. Štefan odovzdáva korunovanému kráľovi (Karolovi I.) zástavu. HUSZÁR, ref. 4, s. 84, č. 499. Ide o ikonografický doklad, pre územie Uhorska pomerne zriedkavý, scény z udelenia léna. V tomto prípade odovzdania krajiny, symbolicky – z rúk „národného svätca,“ novému panovníkovi. Ideologický podtext výjavu je zrejmy. Kráľ Štefan I. – „zakladateľ“ kráľovstva, zveril Uhorsko pod ochranu pápežskej kúrie, a tak vlastne s jeho súhlasom (a podľa práva) teraz pápež predal krajinu zase Anjouovcom.

¹⁰Na minci hlásiacej sa do r. 1307 – 1310 (?). 1. a 4. pole štítu však obsahujú iba po jednej ľalii, čo je zrejme spôsobené pomerne malou plochou pre ich početnejšie zobrazenie. HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 449. Je zaujímavé, že štvrtý Anjouovsko-uhorský erb dal neskôr Ľudovít I. umiestniť na jednu z uhorských korunovačných (mocenských) insignií – zemské jablko. Pozri napr. <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/index229.html>; 8. 1. 2006. LOVAG, Zs. (red.): *Insignia regni Hungariae I*. Ungarische Nationalmuseum, Budapest 1983, s. 12.

¹¹Maľba je datovaná nápisom k roku 1317. BURAN, D. (ed.): *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria a Slovart, 2003, s. 131.

¹²HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 456 a 457.

¹³Najstaršie vyobrazenie anjouovsko-uhorského erbu nachádzame na denári a druhej majestátnej pečati z r. 1323. HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 455; BERTÉNYI, I.: *Magyarország az Anjouk korában (ďalej Magyarország)*. Budapest : Gondolat, 1987, s. 100-101, obr. č. 16. a 17.

¹⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 83, č. 494-496. Výmena polí štátneho erbu v jednotlivých úsekoch Karolovej vlády mala určite súvislosť s politickou situáciou v krajine, jeho mocenským postavením a s atmosférou v horných vrstvách uhorskej spoločnosti, ktorá nebola nikdy naklonená cudzincom. Preferovanie domácich symbolov zaznamenávame v prvej polovici vlády, teda v období, keď Karol ešte reálne nekontroloval všetky oblasti krajiny a ku koncu vlády, keď naopak, bola jeho pozícia dostatočne stabilná. V oboch prípadoch je badateľná snaha nakloniť si domácu šľachtu (či už na získanie podpory v boji o trón, alebo neskôr, na zabezpečenie postavenia dynastie).

Karol Róbert si, pochopiteľne, nemohol dovoliť ignorovať dovtedajší uhorský štátny znak – dvojitý kríž. Vyčlenil mu miesto na reverzoch svojich troch majestátnych pečatí. Na prvej z nich zaujíma (umiestnený v štíte) samostatne pečatné pole,¹⁵ na druhej¹⁶ sú po bokoch štítu umiestnené menšie štíty (po jednom) so štiepeným anjouovsko-uhorským erbom a nad jeho horným okrajom sa ešte nachádza malý dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia. Na reverze tretej majestátnej pečate je pozícia štítu s dvojitým krížom rovnaká, nad jeho horným okrajom je však menší štít s anjouovsko-uhorským znakom.¹⁷ Takéto malé anjouovsko-uhorské erby sú i na averzoch druhej a tretej majestátnej pečate po stranách sediaceho panovníka.¹⁸

Podobnú štruktúru má i majestátna pečať kráľovnej Alžbety (z rodu Piastovcov), štvrtej manželky Karola I. Na jej averze sú po stranách sediacej kráľovnej umiestnené štítky s anjouovsko-uhorským a poľským erbom. Rovnaké erby sú aj na reverze pečate po stranách v pečatnom poli voľne umiestneného dvojitého kríža.¹⁹

Okrem pečatí nájdeme dvojitý kríž i na reverzoch Karolových mincí, kde v poli vyrastá z (dvojstupňovej?) Golgoty.²⁰ Iba raz na parve z roku 1333²¹ je umiestnený v štíte.

Na reverzoch mincí sa stretáme i s klenotom anjouovského erbu (ako zástupným symbolom), ktorým bol pštros. A to buď v podobe úplného erbu (štít, prilba s prikrývadlami a klenotom),²² prilby (s prikrývadlami a klenotom),²³ z korunky vyrastajúceho pštrosa²⁴ alebo úplného pštrosa.²⁵ Z figúr, ktoré možno dať do súvisu s anjouovskou symbolikou, sa vyskytuje na Karolových minciach ešte ľalia.

Od 13. stor. máme doklady o chápaní dvojitého kríža aj ako symbolu uhorského kráľa sv. Ladislava.²⁶ V 14. stor. už poznáme, vďaka nástennej maľbe *Ladislavskej legendy* v Kraskove, i jeho sfarbenie.²⁷ Červený dvojitý kríž je tu umiestnený v striebornom poli Ladislavovho štítu i na bielom liste zástavy uhorského vojska. Ide teda o jasné farebné odlišenie (vlastne výmenu tinktúr) od starého štátneho znaku (jeho schéma je pritom zachovaná). Rovnaké sfarbenie štítu je i v nástennej maľbe v slovinskom Turnišči (r. 1389) a opäť u nás v Žehre (cca pol. 15. stor.²⁸). Je možné, že biela zástava s červeným dvojitým krížom bola v 14. stor. symbolom niektorej časti uhorského vojska (podobne i zástava sv. Štefana). Kon-

¹⁵HEGEDÜS, A. (zost.): Megpecsételt történelem : Középkori pecséték Esztergomból. Esztergom 2000, s. 38, obr. 18 (pečať z r. 1317); BERTÉNYI, ref. 13, s. 97, obr. 15 (pečať z r. 1310).

¹⁶HEGEDÜS, ref. 15, s. 39, obr. 19 (pečať z r. 1328); BERTÉNYI, ref. 13, s. 101, obr. 17 (pečať z r. 1323).

¹⁷HEGEDÜS, ref. 15, s. 41, obr. 20 (pečať z roku 1335); BERTÉNYI, ref. 13, s. 107, obr. 19.

¹⁸HEGEDÜS, ref. 15, s. 39, 41, obr. 19, 20 (r. 1328 a 1335); BERTÉNYI, ref. 13, s. 100, 106, obr. 16 (r. 1323), 18. Anjouovsko-uhorský erb použil Karol I. i na svojej strednej pečati. HEGEDÜS, ref. 15, s. 43, č. 21 (r. 1341).

¹⁹HEGEDÜS, ref. 15, s. 69, obr. 45 (r. 1331); BERTÉNYI, ref. 13, s. 112, 113, obr. 20, 21 (r. 1338).

²⁰HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 455, 457; s. 80, č. 459, 460; s. 81, č. 468, 469; podobne i na averzoch budínskych razieb z rokov 1336 – 1336 (?), s. 84, č. 504, s. 84-85, č. 505.

²¹HUSZÁR, ref. 4, s. 82, č. 482.

²²HUSZÁR, ref. 4, s. 78-79, č. 448.

²³HUSZÁR, ref. 4, s. 80, č. 463, 464, s. 84, č. 497, 498, 503, s. 85, č. 506.

²⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 83, č. 490, 491, s. 84-85, č. 505.

²⁵HUSZÁR, ref. 4, s. 82, č. 478.

²⁶Dokladom je socha sv. Ladislava z priečelia Ungerlovho domu v Bratislave. VRTEĽ, L.: Na troch všíkoch biely kríž : Rozprávanie o slovenskom znaku. Bratislava : Archa, 1990, s. 30; HOLČÍK, Š. P.: Bratislavská radnica. Bratislava : Tatran, 1990, s. 22, obr. 12.

²⁷TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba v Gemeri. Bratislava : Tatran, 1989, s. 32-33, zadná strana prebalu knihy.

²⁸V Žehre pravdepodobne rovnako sfarbená aj zástava. GYULA, L.: A Szent László-legenda középkori falképei. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, Budapest 1993, s. 116, 181, obr. 115, 116, 240; TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku : Súčasný stav poznania (Addenda et corrigenda). Bratislava : Tatran, 1988, s. 117; MAROSI, E. (zost.): Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts : Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Budapest 1989, obr. 70.

krétniejšia opora v prameňoch pre túto hypotézu nám však zatiaľ chýba. V 15. stor. je už sv. Ladislav zobrazovaný prevažne s erbom, kde je usporiadanie farieb pôvodné.²⁹

Pri poznaní domácej ikonografie by sa teda mohlo sumarizovať, že v období vlády Karola I. bol v pozícii hlavného symbolu krajiny (a zároveň erbu vládnucej dynastie) používaný anjouovsko-uhorský/arpádovský/erb a popri ňom sekundárne erb s dvojitým krížom (či už na trojvrší, alebo bez neho). Je preto oprávnené predpokladať, že tento symbol niesli i kráľovské zástavy.³⁰ Hoci sú ikonografické pramene známe až od polovice 14. storočia, môžeme tento predpoklad podoprieť i priamym údajom, podľa ktorého nechal Karol I. kúpiť v Neapole 40 lakt'ov červeného, modrého a bieleho súkna na výrobu šiestich uhorských zástav.³¹ Tu je dôležitá prítomnosť modrej anjouovskej farby.³² Spomenuli sme, že Karol polovicu svojej vlády uprednostňoval ľalie pred pruhmi. Je pochopiteľné, že takéto usporiadanie polí erbu sa odrazilo aj na zástavách. To znamená, že pri žrdi zástavy bolo umiestnené modré pole so zlatými ľaliami. Vyobrazenie Karolovej kráľovskej zástavy nám zachovala *Viedenská obrázková kronika*. Hoci vznikla s nezanedbateľným časovým odstupom od udalostí počas jeho vlády, ktoré opisuje, autor koncepcie jej iluminátorskej výzdoby, si bol do určitej miery vedomý (možno z autopsie) retrospektívy, čo sa dá postrehnúť pri niektorých zobrazovaných reáliách.³³ Zástava je vyobrazená v iluminácii zachytávajúcej bitku pri Rozhanovciach (15. 6. 1312).³⁴ Vidíme ju nad hlavami prichádzajúceho oddielu pešiakov (Košičanov?). Má tvar obdĺžnika pripevneného dlhšou stranou k žrdi. Pravá polovica listu (pri žrdi) nesie anjouovské ľalie, ľavá s červeným plamencom (?) prinechaným k hornému okraju je sedemkrát červeno-bielo delená. Že ide skutočne o Karolovu zástavu, nám potvrdzujú nielen hmotné pramene (hlavne mince a pečate), ale najmä vyobrazenia anjouovsko-uhorských zástav, kde je poradie polí vymenené, a ktoré pochádzajú z doby Ľudovíta I.³⁵ Budeme sa im venovať neskôr. Tu si spomenieme (na porovnanie) len jedno z nich, nachádzajúce sa rovnako vo *Viedenskej obrázkovej kronike*. V iluminácii zobrazujúcej sobáš kráľa Karola I. s Alžbetou Piastovou, dcérou poľského kráľa Vladislava I. Lokietka, vidno na fanfárach trubačov obdĺžnikové zástavky, ktoré sú na ne pripevnené okrajom pol'a listu s deleným uhorským znakom.³⁶ Zodpovedajú teda erbu Ľudovíta I. rovnako ako všetky ostatné uhorsko-anjouovské erby v tejto kronike.

²⁹Vyobrazenie sv. Ladislava so zástavou a štítom, na ktorých je umiestnený dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia, sa nachádza v iluminovanom *Kalendári Jána z Lefantoviec* z roku 1432. KUČERA, M.: Kalendár Jána z Lefantoviec. Martin 2002, s. 23-24, 76-85. Pozri tiež KUČERA, M.: Ikonografia slovenského kalendára z r. 1432. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica, XXVI/ 1975, s. 97-133. Rovnako na Ladislavovom štíte nájdeme uhorský erb s dvojitým krížom i na nástennej maľbe v kaplnke hradu Šiklôš (r. 1430 – 1450). RADOCSAY, D.: Falképek a középkori Magyarországon. Budapest, Corvina: 1977, obr. 40. V neskorších vyobrazeniach (napr. Oltár smrti P. Márie v Spišskej Kapitule, r. 1470 – 1478; Oltár sv. Anny v Jazernici, r. 1517) už trojvršie chýba. CIDLINSKÁ, L.: Gotické krídlové oltáre na Slovensku. Bratislava : Tatran, 1989, s. 140, č. 16, s. 208, č. 111.

³⁰Je možné, že v počiatkoch vlády (a aj v bitke pri Rozhanovciach) používal Karol I. zástavu s erbom svojho otca (teda zástavu so štvrtým listom).

³¹VÁCZY, P.: Die ungarische Nationalfahne. In: Ungarn, 1941, sept. zošit, s. 533; bez uvedenia prameňa.

³²Žlté ľalie sa pravdepodobne namaľovali. Z uvedených údajov si môžeme urobiť aj približnú predstavu o veľkosti zástav. Ak predpokladáme šírku súkna približne 85 cm a dĺžku 1440, 4 cm (1 lakeť v 14. stor. v Uhorsku = cca 36, 010 cm; 40 x 36, 010 cm), potom na každú zástavu pripadá asi 85 x 240 cm (– odpad vzniknutý pri šití zástavy) materiálu. PETRÁŇ, J. (red.): Dějiny hmotné kultury I.⁽²⁾, Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 696; HÚŠČAVA, A.: Poľnohospodárske miery na Slovensku. Bratislava : SAV, 1972, s. 17. Rozmery zástavy môžeme potom približne určiť po prepočítaní pomeru jej strán z konkrétneho vyobrazenia. Samotná masa materiálu stačila na ušitie zástavy strednej veľkosti.

³³Je to evidentné napr. pri uzavretých vedrových prilbách (s. 9 bitka pri Zeiselmaueri a s. 14 obliehanie Aquileje), kde sa iluminátor snažil navodiť archaický dojem. KAJZER, L.: Węgierskie Chronicon Pictum i wartość jego miniatur jako źródła do historii uzbrojenia. In: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Roč. 22, 1974, č. 1, s. 31.

³⁴MEZEY, L. (ed.): Képes Krónika I. Budapest : Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964, s. 137.

³⁵Za pozornosť stojí, že už v spomenutej iluminácii nebol maliar dôsledný a na štíte kráľa Karola I. namaľoval erb jeho syna Ľudovíta I. Vysvetlením by mohlo byť, že za podklad pre maľbu zástavy mu poslúžila pôvodná kráľovská zástava z Karolovej doby.

³⁶MEZEY, ref. 34, s. 139.

Otázkou teraz zostáva, či sa samostatne na zástavách používal aj delený uhorský erb, ktorý bol pojatý do nového štátneho znaku. Z prvej polovice 14. stor. máme dva doklady zo zahraničia hovoriace v prospech tejto možnosti. V *Codex Manesse*,³⁷ z prvej tretiny 14. stor., sa nachádza zatiaľ najstaršie známe vyobrazenie uhorskej zástavy so sedemkrát červeno-bielo deleným listom. A to pri básnickom diele grófa Wenera v. Homberga, v iluminácii s výjavom bitky pred múrmi mesta. Zástava je umiestnená na jednej z mestských veží (na ďalších sú zástavy Francúzska a Aragónska). Má obdĺžnikový list (bez plameňa) pripevnený k žrdi dlhšou stranou.³⁸ Táto skutočnosť naznačuje, že „delený“ erb Uhorska sa mohol v tomto období používať na zástavách aj osve, nielen v kombinácii s anjouovským symbolom.

Druhým závažným prameňom je vyobrazenie úplného uhorského erbu (erbu uhorského kráľa) v tzv. *Zürišskom erbovníku* datovanom do obdobia okolo roku 1340.³⁹ Štít je sedemkrát červeno-strieborno delený, na vedrovej prilbe so zlatými (žltými) prikrývadlami je umiestnený klenot v tvare pávieho chvostu. Jeho sfarbenie je rovnaké ako sfarbenie štítu, okrem koncov pier, ktoré majú prirodzený tvar a farbu („pávie oká“). Vzniká otázka, do ktorého obdobia tento erb zaradiť, keďže v dobe predpokladaného vzniku *Zürišského erbovníka* používal uhorský kráľ iný erb. Domnievame sa, že rok 1340 treba považovať za hornú hranicu. Naopak, štýl iluminácií skôr hovorí pre skoršie datovanie vzniku kódexu (k, alebo pred rokom 1300). Ak napr. porovnáme erby Čiech a Moravy nachádzajúce sa tak v *Zürišskom erbovníku*, ako aj v *Codex Manesse*, sú (až na zanedbateľné rozdiely) prakticky totožné. Uhorský kráľovský erb nepochybne reflektuje situáciu z predanjouovskej doby. Vzhľadom na to, že Ondrej III. i Ladislav IV. používali ako svoj symbol dvojitý kríž, javí sa ako pravdepodobnejšia možnosť, že erb zobrazený v *Zürišskom erbovníku* patrí Štefanovi V. Túto hypotézu však treba, vzhľadom na značne torzovitú pramennú ikonografickú bázu k vývoju uhorských štátnych erbov v 13. stor., brať s rezervou.

³⁷*Codex Manesse* (nem. *Grosse Heidelberger Liederhandschrift*) patrí, vďaka svojej iluminátorskej výzdobe, k najväčším stredovekým rukopisom. Vznikol v Zürichu a v súčasnosti je uložený v Univerzitnej knižnici v Heidelbergu (Cod. Pal. germ. 848). Na 426 pergamenových listoch (852 stranách) obsahuje najrozsiahlejšiu zbierku piesní v strednej hornej nemčine (od 140 autorov v rozmedzí od neskorého 12. až po zač. 14. stor.). Na ich písaní boli zainteresovaní približne dvanásť pisári. 137 iluminácií a 1 perokresbu zhotovili štyria maliari so svojimi pomocníkmi. Hlavná (základná) časť rukopisu vznikla krátko po roku 1300, záverečná okolo roku 1330.

Rukopis bol pomenovaný podľa zürišskej meštianskej rodiny Manesse, ktorej dvaja príslušníci sa (okolo r. 1300) spomínajú ako zberatelia a vlastníci rukopisných zbierok piesní. *Codex Manesse* sa dostal do Heidelbergu len koncom 16. stor. V r. 1657 sa rukopis stal majetkom parížskej Bibliothèque Nationale, kam ho pravdepodobne (vo finančnej tiesni) predala vdova po kurfirstovi Fridrichovi V. Do Heidelbergu bol rukopis vrátený až v roku 1888, keď ho za 400 000 zlatých mariek odkúpilo späť Nemecké cisárstvo.

<http://www.uni-heidelberg.de/subject/hd/fak7/hist/e3/c1/de/manesse/about>; 23. 12. 2005;

http://www.de.wikipedia.org/wiki/Codex_Manesse; 14. 4. 2006.

³⁸<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/sammlung2/werk/cpg848.xml?docname=cpg848&pageid=PAGE0082>; 30. 12. 2005. Rukopis je na <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/handschriften.html>; 30. 12. 2005, prístupný v digitalizovanej podobe podľa facsimilového vydania: *Codex Manesse-die grosse Heidelberger Liederhandschrift Vollständiges Faksimile des Codex Palatinus Germanicus 848 der Universitätsbibliothek Heidelberg*. Frankfurt a. M., 1975 – 1981.

³⁹Tzv. *Zürišský erbovník* (nem. *Die Wappenrolle von Zürich*, angl. *The Zürich Roll of Arms*), datovaný cca k roku 1340, patrí medzi najstaršie zachované erbové knihy (armoriály). Jeho názov je odvodený od miesta dlhodobého uloženia – Mestskej knižnice v Zürichu. Okolnosti jeho vzniku nie sú známe. Najstarším svedectvom je jeho kópia zo 16. stor., dnes uchovávaná v Gräflich königseggschen Domanial-Kanzlei v Aulendorfe (Aulendorfská kópia), ako aj údaj zakladateľa Schaffhausener Amtmanns Dr. med. Johannes Schleichera, ktorý *Erbovník* okolo roku 1750 odovzdal Mestskej knižnici. Existuje aj druhá kópia *Erbovníka* z 18. stor., ktorú namaloval Hans Conrad Bernhauser (1698 – 1761). Táto kópia (Bernhauserova), uložená v Zentralbibliothek Zürich, je namalovaná v štýle 14. stor., kópia zo 16. stor. v štýle svojej doby. Armoriál pozostáva z troch samostatných pergamenových zvitkov s vyobrazeniami 28 zástav a 412 – 418 erbov európskych panovníkov a juhonemeckej šľachty z oblasti Bodamského jazera. Obe kópie obsahujú aj medzitým stratenú časť zvitku so 108 erbmi. Žiadnu z edícií *Zürišského erbovníka* (naposledy POPOFF, M.: *Le rôle d'armes de Zurich. Léopard d'Or*, Paris 1985; s predhovorom M. Pastoreau) sme k dispozícii nemali. Všetky informácie sme čerpali z <http://ladyivanor.knownworldweb.com/zroadtO.htm>; 23. 12. 2005; porovnaj s BUBEN, M.: *Encyklopedie heraldiky*. Praha: Libri, 1997, s. 121. Autor tu uvádza iný počet erbov.

Používanie zástavy s deleným uhorským erbom počas vlády Karola I. by nepriamo podporovala i *Viedenská obrázková kronika* z rokov 1358 – 1370, v ktorej ilumináciách sa jej vyobrazenia objavujú. Pre rozmiestnenie zástav v ilumináciách (t. z. spojenie s konkrétnymi udalosťami a osobami) boli nepochybne kľúčovým momentom historické vedomosti autora ideovej predlohy iluminátorskej výzdoby kroniky.⁴⁰ Iluminácie sú teda jeho pohľadom na uhorské dejiny, v ktorom sa odzrkadľuje jeho stupeň poznatkov. To treba pri ich hodnotení považovať za axiómu. Ďalej sa musíme vyvarovať účelovému vytrhávaniu faktov, prípadne generalizovaniu bez rešpektovania výsledkov doterajšieho historického a heraldicko-vexilologického bádania, ktoré by mohlo viesť k zjednodušeným a mylným záverom. Autor obsahu iluminácií pri umiestňovaní erbových znamení veľmi jasne rozlišoval obdobie pred vznikom uhorského štátu, dobu Arpádovcov a anjouovské obdobie. V preduhorskom období nachádzame takmer výlučne (na štítoch, zástavách a odevoch húnskych a staromaďarských bojovníkov) symbol bájneho vtáka turula.⁴¹ V arpádovskej dobe vystupujú paralelne oba staré uhorské erby – dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia a delený erb. Za Anjouovcov vystupuje samostatne už len erb s dvojitým krížom, kým delený štít sa spojil do jedného erbu s anjouovskými ľaliami. Bližšie si teraz všimneme uhorské zástavy v ilumináciách približujúcich udalosti arpádovskej doby.⁴² Treba si uvedomiť, že väčšina z nich patrí ešte do predheraldického obdobia. Otázka teda znie, podľa čoho autor postupoval pri priradovaní zástav do jednotlivých výjavov. Delený uhorský erb sa po prvýkrát objavuje ešte v preduhorskom období na štíte húnkeho bojovníka.⁴³ Vieme, že na dvore neapolských Anjouovcov bol delený erb považovaný za arpádovský rodový symbol. Zrejme to bol dôvod, prečo ho autor predlohy umiestnil už sem.⁴⁴ Dvojitý kríž sa objavuje až s prvým uhorským kráľom Štefanom I. Tu je evidentné jeho ponímanie (predovšetkým) ako kresťanského symbolu. Dvojitý kríž sa v Štefanovej dobe po prvýkrát objavuje i na uhorských zástavách. Zástavu s deleným znakom nachádzame zasa po prvýkrát ako symbol vojska kráľa Samuela Abu v bitke pri Menfö. Vo vyobrazení bitky pri Mogyoróde pod ňou bojuje vojsko kráľa Šalamúna, zatiaľ čo vojsko vojvodov je označené zástavou s dvojitým krížom. Takéto prerozdelenie erbov (teraz iba na štítoch) je zachované aj v iluminácii zobrazujúcej útek (protikráľa) Šalamúna na Bratislavský hrad. V týchto prípadoch bolo zrejme zámerom autora scény odlišiť dve proti sebe stojace uhorské vojská. Mohlo by sa zdať, že autor iluminácií, v súlade s dobovým chápaním, priradil dvojitý kríž k Ladislavovi I.

⁴⁰Kronika je považovaná za prácu dielne, ktorá sa mala nachádzať pri budínskej (kráľovskej) kancelárii. DERCSÉNYI, D.: A Képes Krónika és kora. In: KATONA, T. (ed.): Képes Krónika. Budapest; Bratislava 1986, s. 440, 441.

⁴¹Výnimkou je delený uhorský erb na štíte húnkeho bojovníka v bitke pri Zeiselmauri a lev v scéne obliehania Aquileje. MEZEY, ref. 34, s. 9, 11.

⁴²Zástava so symbolom dvojitého kríža sa nachádza na s. 39. (v iniciále »S« kráľ Štefan I.), 41. (iluminácia znázorňujúca víťazstvo kráľa Štefana I. nad bulharským panovníkom Keanom), 69 (v iniciále »R« nemecký cisár Henrich IV. privádzajúci do Uhorska Šalamúna, syna Ondreja I.), 72 (v iniciále »P« scéna zápasu vojvodu Ladislava s Kumánom – únoscom dievčaťa), 85 (iluminácia znázorňujúca bitku pri Mogyoróde) 124 (v iniciále »H« kráľ Ondrej II.; v iniciále »P« kráľ Ondrej II. na čele križiackeho vojska), 137 (iluminácia znázorňujúca bitku pri Rozhanovciach).

Zástava s deleným uhorským erbom na s. 50. Strana (iluminácia zobrazujúca porážku kráľa Samuela Abu pri Menfö nemeckým cisárom Henrichom III.), s. 85 (iluminácia zobrazujúca bitku pri Mogyoróde), 122 (v iniciále »P« kráľ Belo III.). MEZEY, ref. 34.

⁴³Pozri pozn. č. 41.

⁴⁴V tejto súvislosti môže vyvstať otázka, prečo nebol náčelníkovi Arpádovi priradený delený erb, ale symbol turula. Odpoveďou by mohol byť priamo text kroniky (prevzatý od *Šimona z Kézy*), ktorý hovorí, že Uhri – starí Maďari až do čias kniežaťa Gejzu bojovali pod zástavou so znakom turula. „...Banerium quoque regis Atyle, quod in suo scuto gestare consueverant, similitudinem austuris in capite habebat, cum corona. Quod signum Hungari, dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche filii Toxun in exercitu semper communium gestavere...“ GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae hungaricae* : Tomus I (A-C). Budapestini 1937, s. 601. Autor predlohy iluminácií poznal text a evidentne sa snažil, aby tieto s ním boli v súlade. Elegantne ho však obišiel a náznamom poukázal na starobylosť deleného erbu. Jeho umiestnením do húnkeho obdobia zároveň deklaroval húnko-staromaďarskú kontinuitu, ktorá bola vyjadrená i symbolom turula na zástavách, štítoch a odevoch tak Húnov, ako aj starých Maďarov.

ako jeden z jeho sväteckých atribútov.⁴⁵ O to prekvapujúcejšie je, že vo výjave obliehania Krakova uhorským vojskom má Ladislav na štíte delený erb.⁴⁶ Podobne ani delený erb nie je dôsledne spojený s kráľom Šalamúnom. Dokladom je vyobrazenie nemeckého cisára Henricha IV., ktorý privádza Šalamúna do Uhorska. Nad hlavami vojakov vidíme okrem cisárskej aj uhorskú zástavu so symbolom dvojitého kríža. S Belom III. sú spojené počiatky najstaršieho (známeho) uhorského štátneho erbu – dvojitého kríža voľne umiestneného v poli štítu. V iniciále »P« na s. 122 ho však nachádzame so zástavou s deleným uhorským symbolom, ktorý v skutočnosti nikdy nepoužil. O Ondrejovi II. vieme, že za svoj hlavný symbol považoval delený erb (v rôznych variáciách).⁴⁷ Dôvod, prečo mu autor priradil symbol dvojitého kríža, zrejme spočíva v tom, že Ondrej uskutočnil križiacku výpravu. Túto udalosť znázorňuje aj jedna z dvoch iluminácií na s. 124, kde je zobrazený na čele križiackeho vojska.

Z uvedeného jasne vyplýva, že autor koncepcie výtvarnej výzdoby kroniky nepoznal vývoj uhorskej štátnej symboliky v arpádovskom období. Jeho vedomosti v tomto smere sa obmedzili na konštatovanie existencie dvoch uhorských štátnych erbov. O ich pôvode sa síce mohol dozvedieť z tradície, no obsah iluminácií skôr naznačuje, že sa riadil textom a vlastnou intuíciou. Dvojité kríž v štátnom znaku spojil s kráľmi Štefanom I., Šalamúnom, Ladislavom I. a Ondrejom II. Delený erb zase so Samuelom Abom, opäť so Šalamúnom a Ladislavom I. a napokon i Belom III. Ani u jedného z nich (iba Belo III. a Ondrej II. vládli v Uhorsku v heraldickom období) nie je dokázané používanie im pridelených erbov. Ondrej II. síce dvojité kríž použil, ale preferoval delený erb. Vo výjave Mogyoródskej bitky poslúžili oba uhorské erby na rozlíšenie antagonistických strán počas vnútroštátnych bojov. Po tomto musíme prijať, že *Viedenská obrázková kronika* sa nedá považovať za spoľahlivý ikonografický prameň pre vývoj uhorských štátnych znakov ani v celom arpádovskom období. Naznačuje, že zástavy s oboma uhorskými symbolmi sa používali na konci 13. a začiatkom 14. stor. Neskôr dokladá len existenciu zástavy s dvojitým krížom. A to v už spomenutom výjave Rozhanovskej bitky, kde je umiestnená v dolnej časti scény v rukách mŕtveho vojaka. Tu sa dávnejšie vyskytli i názory, že zástava s dvojitým krížom patrila Čákovsko-omodejovskému vojsku.⁴⁸ Trochu násilným spôsobom sa tak hľadal doklad pre spojenie dvojitého kríža s našim územím. Toto spojenie dokazujú dostatočne iné pramene a bolo by kontraproduktívne hľadať dôkazy tam, kde nie sú. V samotnom texte viažucom sa k iluminácii, sa uvádza, že mŕtvym vojakom so zástavou je kráľovský zástavník Gurke.⁴⁹ Taktiež vieme, že erbom Čákovcov bol lev, ktorého mali vyobrazeného aj na zástave.⁵⁰

Otázku samostatného používania zástavy s červeno-strieborno deleným uhorským erbom počas vlády Anjouovcov, napriek určitým indíciami v jej prospech, zatiaľ nechávame otvorenú. Každopádne sa však tento symbol dostal v tomto čase do popredia, a v nasledujúcom období dominoval. Ako „pôvodný“ uhorský symbol, zdá sa, ho potom vnímalo predovšetkým zahraničie. Tu môžeme ako príklad uviesť portrétu pečať Klemencie Uhorskej († 1328), druhej manželky

⁴⁵Ten nachádzame v súvislosti s Ladislavom aj v ďalších dvoch scénach. A to: vo výjave z *Ladislavskej legendy* (zápas s Kumánom /v skutočnosti s Pečenehom/) na zástave uhorského vojska, a na Ladislavovom odevu (umiestnený v kosoštvorcovom štíte) spolu s jeho hlavným atribútom – sekerou, ktorú drží v pravej ruke. MEZEY, ref. 34, s. 72, 93.

⁴⁶Tamže, s. 98.

⁴⁷DÖRY, ref. 2, s. 18.

⁴⁸KUZMÍK, J.: Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi. Martin : Matica slovenská, 1983, s. 450; LAMOŠ, T.: Bitka pri Rozhanovciach. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964, s. 64.

⁴⁹„...Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus vexillo regis cadente sub vexillo cruciferorum rege pugnante...“ DOMANOVSKÝ, A.: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In: SZENTPÉTERY, E. (ed.): Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae I. Budapestini 1937, s. 489.

⁵⁰BERTÉNYI, I.: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII-XIV. Században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 34, 1987, s. 397.

francúzskeho kráľa Ľudovíta X. Hašterivca a sestry Karola Róberta. Delený erb je tu umiestnený po ľavej strane postavy kráľovnej, na pravej strane sa nachádza erb francúzskeho kráľovstva.⁵¹

Karlovy syn a nástupca Ľudovít I. počas takmer troch štvrtín svojej vlády používal výlučne štípený uhorsko-anjouovský erb (v 1. polovici s deleným a v 2. s anjouovským znakom). Na minciach ho nachádzame umiestnený prevažne v trojuholníkovom štíte, iba v dvoch prípadoch v štíte kosoštvorcovom.⁵² Podobne ako na Karolových minciach i na Ľudovítových býva anjouovský erb (či jeho časti) znázorňovaný rôzne, a to: ako kompletný erb (štít, prilba klenotom a prikrývadlami)⁵³ a samostatná prilba s prikrývadlami a klenotom.⁵⁴ Ako zástupný symbol je v jednom prípade použitý pštros (zvieracia figúra tvoriaca anjouovský klenot).⁵⁵ V rokoch 1347 – 1348 sa objavujú i denáre s erbom Ľudovítovho deda Karola Martella na reverze (erb so šikmým brvnom a kladivkami).⁵⁶ Tak ako na minciach, je uhorsko-anjouovský erb zastúpený i na Ľudovítových pečatiach. A to: vojvodskej pečati,⁵⁷ prsteňovej pečati,⁵⁸ strednej pečati,⁵⁹ tajnej pečati⁶⁰ a na averze druhej majestátnej dvojitej pečate.⁶¹ Krásne vyobrazenia uhorsko-anjouovského erbu nachádzame ďalej vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, už viac krát spomínanej, na zadarskom *relikviári sv. Šimona*, v anjouovskej kaplnke v Aachene a inde.⁶²

Druhý z uhorských symbolov – dvojitý kríž je v heraldickej úprave (v štíte) taktiež zastúpený predovšetkým na pečatiach. Na 1. majestátnej Ľudovítovej pečati zaberá pečatné pole reverzu a na druhej ho nachádzame i na averze po ľavici na tróne sediaceho panovníka (po pravici má štípený uhorsko-anjouovský erb).⁶³ Na rozdiel od obdobia Karola I. je teraz dvojitý kríž zobrazovaný na trojvrší. Početné vyobrazenia erbu s dvojitým krížom nachádzame predovšetkým vo *Viedenskej obrázkovej kronike*.⁶⁴ Na Ľudovítových minciach ho viackrát nájdeme na averze i reverze, ale bez zjavne heraldického charakteru.⁶⁵ Hoci zriedkavo, predsa sa však dvojitý kríž objavuje i v pozícii Ľudovítovho erbu. Doklad o tom je na kachlici z Diósgyőrskeho hradu (dat. k roku 1360).⁶⁶ Keď sa Ľudovít I. v r. 1370 stal i poľským kráľom, prispôbil tomu i svoj osob-

⁵¹<http://www.nd.edu/~medvllib/seals/roy/d158.html>; 14. 4. 2006.

⁵²HUSZÁR, ref. 4, s. 86, č. 518-519. Kosoštvorcový štít bol v 14. storočí značne rozšírený. V Uhorsku sa začal používať po príchode Anjouovcov, ktorí ho sem priniesli z kultúrne vyspelého neapolského prostredia. Okrem knižnej maľby ho nájdeme aj v pamiatkach hmotnej kultúry. Pozri pozn. č. 7.

⁵³HUSZÁR, ref. 4, s. 86, č. 520, s. 87, č. 521.

⁵⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 87, č. 524, 528.

⁵⁵HUSZÁR, ref. 4, s. 89, č. 540.

⁵⁶HUSZÁR, ref. 4, s. 88, č. 530, 531.

⁵⁷BERTÉNYI, I.: Nagy Lajos király. Budapest : Athenaeum, 1989, čb. príloha.

⁵⁸Tamže.

⁵⁹HEGEDŰS, ref. 15, s. 46, č. 24 (r. 1358).

⁶⁰Tamže, s. 47, č. 25 (r. 1374).

⁶¹V malom gotickom štíte po pravici sediaceho panovníka. Tamže, s. 45, č. 23; BERTÉNYI, ref. 57, BERTÉNYI, ref. 13, s. 129, č. 23; HEGEDŰS, ref. 15, s. 45, č. 23 (r. 1382).

⁶²Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa uhorsko-anjouovský erb nachádza spolu 10 krát, z toho v 4 prípadoch v okrajovej výzdobe. Popri ňom je tu (samostatne v kosoštvorcovom štíte na titulnej strane) vyobrazený pštros. Pozri v MEZEY, ref. 34. Z hmotných heraldických prameňov sú určite najhodnotnejšími erby z výzdoby anjouovskej kaplnky v Aachene (založenej Ľudovítom I. v r. 1367). Zatiaľ najlepšou súhrnnou publikáciou mapujúcou pamiatky hmotnej kultúry z obdobia vlády Ľudovíta I. je MAROSI, E. – TÓTH, M. – VARGA, L. (zost.): Művészet I. Lajos király korában 1342-1382 : katalógus. István király Múzeum, Székesfehérvár 1982 – 1983, 399 s. text, 80 s. obr. príloha. Tam aj spomínané erby (na s. 107, 108; č. 14; tab. 5, 6). Z pamiatok z územia Slovenska možno uviesť Ľudovítové erby ako súčasť výzdoby bronzovej krstiteľnice zo Švedlára. SPIRITZA, J. – BORODÁČ, L.: Podoby starého Spiša. Bratislava : Pallas, 1975, s. 42, 45. Bohatá obrazová dokumentácia k anjouovskému obdobiu sa nachádza napr. na <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/>; 14. 4. 2006.

⁶³HEGEDŰS, ref. 15, s. 44, č. 22 (r. 1348), s. 45, č. 23 (r. 1382).

⁶⁴Spolu v 24 prípadoch. Pozri v MEZEY, ref. 34.

⁶⁵Väčšinou je voľne umiestnený v poli (v siedmich prípadoch), ojedinele vyrastá z podstavca (Golgoty), alebo z koruny. HUSZÁR, ref. 4, s. 89, č. 545, 546, s. 90, č. 547, 548, 549, 550, 551, s. 91, č. 557, 558.

⁶⁶Ide o kompletný erb (štít, prilba s prikrývadlami, korunou a klenotom). Dvojitý kríž vyrastá z trojvršia (?). MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 160, č. 90, tab. 29. Rovnaká kachlica sa našla i na Budínskom hrade. Tamže.

ný erb. Nový erb štvrtil, pričom v prvej štvrtine sa nachádzal uhorsko-anjouovský erb, v druhej poľský (v červenom poli strieborný orol so zlatou korunkou, perizoneom a zbrojou) v tretej dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia a vo štvrtej symbol Dalmátska (v červenom poli tri strieborné levie hlavy so zlatými korunami). Klenotom zostal naďalej pštros.⁶⁷ Zdá sa, že tento erb Ľudovít všeobecne nepoužíval. Jeho zobrazenie v *Gelreho erbovníku* je ojedinelé. Ľudovítov poľský kráľovský erb samostatne nájdeme napr. v oxfordskom kódexe *Secretum Secretorum* a v kaplnke Anjouovcov v Aachene.⁶⁸

Z obdobia vlády Ľudovíta I. poznáme pomerne dobre vizuálnu podobu uhorských štátnych zástav. Ich vyobrazenia sú zachované v nasledujúcich prameňoch.

Viedenská obrázková kronika (1358 – 1370). Zástavky so štátnym znakom, ako sme už vyššie spomenuli, nájdeme na fanfárach trubačov v iluminácii zobrazujúcej sobáš Karola I. s Alžbetou Piastovou, dcérou poľského kráľa Ladislava Lokietka.

Ďalšie vyobrazenie uhorskej zástavy spomína P. Váczy na ozdobe sobášnej truhly talianskej proveniencie nachádzajúcej sa v Metropolitan museum v New Yorku. Zástava má deväťkrát delené pole listu, pričom v hornom modrom poli sa nachádzajú tri zlaté ľalie, pod modrým sa striedajú červené polia s bielymi.⁶⁹ Podľa opisu⁷⁰ ide nepochybne o zástavu Košíc s erbom odvodeným zo štátneho znaku, ktorý Košiciam udelil Ľudovít I. v roku 1369.⁷¹

Z roku 1375 pochádza tzv. *Katalánska mapa sveta* s ďalším vyobrazením uhorsko-anjouovskej zástavy.⁷² Je umiestnená na značke symbolizujúcej mesto Stoličný Belehrad (Székesfehérvár). Má klasický obdĺžnikový tvar (list pripevnený k žrdi dlhšou stranou) a usporiadanie polí v súlade so štátnym znakom. T.z. že pri žrdi sa nachádza uhorský delený znak (striedavo tri červené a tri biele pruhy), druhá polovica štiepeného listu je modrá posiatá zlatými ľaliami (4).

Na bočnej strane *relikviára sv. Šimona* (rok 1380) v scéne, kde zadarskí mešťania vzdávajú poctu kráľovi Ľudovítovi, vidno na vrchole sťažňov dvoch bárok zástavy obdĺžnikového tvaru (pripevnených kratšou stranou pri žrdi) s vľajúcim okrajom ukončeným do piatich plamencov. Rozdelenie polí listu zástavy rešpektuje usporiadanie štátneho erbu, takže pri žrdi sa nachádza pole s deleným uhorským symbolom, vejúca časť je posiatá ľaliami (tu schématicky nahradených bodkami).⁷³

Zástavy s dvojitým krížom vyrastajúcim z trojvršia máme početne zastúpené vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, čo sme už bližšie rozobrali. O ich používaní v uhorskom vojsku nepo-

⁶⁷Vyobrazenie erbu sa nachádza v *Gelreho erbovníku* z rokov 1370 – 1395. Pozri VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 87; http://scotsgenealogy.com/online/gelre_hungary.htm; 14. 4. 2006. Všeobecné informácie o *Gelreho erbovníku* pozri na <http://www.heraldique-europeenne.org/Armoriaux/Gelre/index.html>; 14. 4. 2006 (edícia Van HELMONT, J.: *Gelre* : BR Ms. 15652-56. Leuven 1992.).

⁶⁸DERCSÉNYI, D.: A Képes Krónika és kora. In: MEZEY, László (ed.): *Képes Krónika II*. Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964, s. 33, obr. 10; MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 107, 108; č. 14; tab. 5.

⁶⁹VÁCZY, ref. 31, s. 533.

⁷⁰Vyobrazenie zástavy sme zatiaľ nemali možnosť vidieť. Vzhľadom na jej popis však prekvapuje, že ju Váczy prirovnáva (stotožňuje) so zástavami na *relikviári sv. Šimona*, keďže tieto majú iné usporiadanie polí. Tamže.

⁷¹Porovnaj s KIRST, J.: *Erb mesta Košice* : The Arms of the City Košice. Archív mesta Košice, Košice 1994, s. 10.

⁷²Jej autorom je pravdepodobne Žid Jafudo Cresques z Mallorky. Skladá sa zo šiestich platní potiahnutých pergamenom, na ktorých je kolorovaná kresba. Jej západná časť bol pôvodne portolán (stredoveká mapa pre moreplavcov), východná bola zostavená podľa podkladov K. Ptolemaia a viacerých stredovekých cestovateľov (arabských, M. Pola). Zobrazuje okolie Stredozemného mora. Z územia Slovenska Žitný ostrov (I. Jaurum), z miest iba Komárno (Canami), rieku Dunaj (flum. Denoya), nepomenované rieky Moravu, Váh, Hron a Ipel'. PRAVDA, J.: *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava 2003, s. 202, 236; PRIKRYL, V.: *Stredoveké geografické údaje o území Slovenska*. In: *Vlastivedný časopis XXXII*, 4/1983, s. 176. Z uhorských miest tu ďalej nájdeme napr. Budín, Stoličný Belehrad, Varadín. PRAVDA, tamže, s. 236 (výrez z mapy). V súčasnosti je *Katalánska mapa sveta* uložená v Bibliothèque Nationale de France v Paríži. Výrez s uhorskou zástavou pozri na <http://expositions.bnf.fr/ciel/catalan/geo/mgt505.htm>; 14. 4. 2006 (edícia GROSJEAN, G.: *Mapamundi* : The Catalan Atlas of the Year 1375. Urs Graf, Dietikon-Zürich 1977.).

⁷³Vyobrazenie pozri napr. v <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/index856.html>; 1. 1. 2006.

chybujeme, o zástavách s deleným erbom však musíme prijať podobný záver ako pre obdobie vlády Karola I.⁷⁴ K bojovým zástavam by sme mohli zaradiť i zástavu s vyobrazením kráľa Ľudovíta I. a jeho odznakov, ktorú vztýčili občania Zadaru na najvyššiu mestskú vežu počas obliehania mesta Benátčanmi.⁷⁵ Patrí sem aj (podľa kronikára *Giovanni Villaniho* hrôzu vzbudzujúca) čierna zástava s vyobrazením obesenca, ktorá mala oduševniť uhorských vojakov pre odvetné ťaženie za smrť Ondreja, anjouovského brata kráľa Ľudovíta I.⁷⁶

Po smrti Ľudovíta I. bezprostredne ešte k výmene štátnej symboliky nedošlo. Vláda Karola II. Malého bola v Uhorsku len epizódou a nemáme doklady o tom, že by sa nejako dotkla krajinských symbolov.⁷⁷ Kráľovná Mária používala naďalej, tak na minciach, ako aj na pečatiach, usporiadanie symbolov ustálené počas vlády svojho otca. Až jej smrťou roku 1395 sa kapetovské ťalie z uhorskej štátnej symboliky definitívne vytrácajú. Máriin manžel, nový uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, v tejto oblasti do určitej miery nadviazal na anjouovskú tradíciu. Svoj osobný erb spojil s deleným uhorským erbom, ktorý sa tak na dlhšie obdobie stal dominantným krajinským symbolom.

Zástave sa (nielen) v stredoveku prisudzovala veľká dôležitosť. Veľkou poctou bolo zástavu niešť i cudziu zástavu ukoristiť.⁷⁸ Pre označenie zástavníka sa v listinách používa termín *vexillifer* a popri ňom zriedkavo aj *vexillarius*. V anjouovskej dobe sa objavuje predstavený zboru zástavníkov (*magister vexilliferorum*).⁷⁹

Viedenská obrázková kronika zaznamenala, že v Rozhanovskej bitke (15. 6. 1312), keď padol kráľovský zástavník (*vexillarius*) Gurke (z rodu Čák), pokračoval kráľ Karol I. v boji pod zástavou Johanitov.⁸⁰ V rokoch 1328 – 1341 bol kráľovským zástavníkom Vavrinec Tót (z Orahovice, maď. Rahlcai).⁸¹ V roku 1350 sa ako kráľovský zástavník (*vexillifer...regis* Lodoyci) spomína aj jeho brat varaždinský župan Ugrín.⁸² Podľa listiny palatína Mikuláša

⁷⁴L. B. Kumorovitz vo svojej štúdií uvádza pečať Ľudovíta I. z r. 1379, na ktorej sú vyobrazené dve uhorské červeno-biele zástavy. KUMOROVITZ, ref. 5, s. 29. Zatiaľ sme nemali možnosť túto pečať vidieť.

⁷⁵KRISTÓ, Gy.: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1988, s. 225. Z doby Ľudovíta I. máme viacero údajov o používaní uhorských zástav. V roku 1345 na sviatok patróna Zadaru sv. Chryzogóna, počas slúženia sv. Omše, ukázal biskup Mikuláš veriacim zástavu, ktorú mestu, ako znak jeho vernosti, poslal kráľ. Po sv. Omši sa konala procesia a na jej konci vztýčili kráľov dar na 11 stôp vysoký stožiar na Trhovom námestí. Predstavitelia mesta Dubrovník (Ragusa) sa v zmluve uzavretej 21. 5. 1358 na Vyšehrade zaviazali, že tak na súši, ako aj na mori, budú používať Ľudovítov symboly a zástavy. V roku 1378 zahrnul Ľudovít I. do podmienok mierovej zmluvy s Benátkami aj to, že Benátčania majú počas sviatkov vztýčiť na Námestí sv. Marka uhorskú zástavu. Tamže, s. 224-225.

⁷⁶Tamže, s. 225.

⁷⁷Karlovo erb bol dvojnásobne štiepený: v prvej tretine (pravej) sa nachádzal delený uhorský symbol, uprostred erb Jeruzalemského kráľovstva (v striebornom poli zlatý grécky barličkový kríž sprevádzaný štyrmi zlatými gréckymi krížikmi), posledná tretina bola modrá posiatá zlatými ťaliami. LOUDA, MACLAGAN, ref. 8, tab. 125.

⁷⁸Počas neapolských ťažení ukoristil sedmohradský vojvoda Štefan zástavy mnohých nepriateľských vojvodcov. Za jeho víťazstvá mu daroval kráľ Ľudovít I. 30.10. 1350 hrad Csáktornya. KUMOROVITZ, ref. 5, s. 23; KRISTÓ, ref. 75, s. 223, 224. Ukoristené zástavy bývali často vystavené v chrámoch. Z uhorských dejín je známa skutočnosť, zaznamenaná v *Kronike Šimona z Kézy*, že české, moravské a poľské zástavy a štíty ukoristené v bitke na Moravskom poli, boli vystavené v Stoličnobelehradskej bazilike. „...Ut ergo (igitur) in memoria redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in opprobrium sempiternumque dedecus Boemorum, Polonorum Moravorumque scuta et vexilla in Albensi ecclesia, sede regni ac solio, in pariete suspensa in eternum perseverant...“ GOMBOS, ref. 44, Tomus III (O-Z). Budapestini 1938, s. 2153, č. 4629.

⁷⁹KUMOROVITZ, ref. 5,

⁸⁰Pozri pozn. č. 49.

⁸¹Vavrinec Tót zastával za vlády Karola I. a Ľudovíta I. viacero významných funkcií. O. i. bol aj nitrianskym županom (1340 – 1348) a kastelánom hradu Šintava (1328 – 1348). ENGEL, P.: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 : II. (Névmutató)*. Historia – MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1996, s. 201. Ako zástavník sa po prvýkrát spomína v listine Stoličnobelehradskej kapituly z r. 1328 („...Magistri Laurencii Vexilliferi Domini regis...“). FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej FEJÉR, G.: CDH) VIII/3, Bvdae 1832, s. 312, č. CXXII.

⁸²NAGY, E.: *Codex diplomaticus patrius* (Hazai okmánytár) VII, Budapestini 1880, s. 408, č. 380. ENGEL, ref. 81.

Konta z 11. 5. 1357 boli kráľovskými zástavníkmi (*vexilliferi domini regis*) liptovskí župani bratia Štefan a Juraj Bubekovci (zakladatelia plešiveckej a vámošskej vetvy rodu).⁸³ V roku 1381 sa spomína ako kráľovský zástavník (*Vexillifer*) šintavský kastelán Vavrinec.⁸⁴

V listinnom materiáli sa, zriedkavo už od konca 12. a počas 13. stor., používa pre pomenovanie zástavy (popri staršom názve *vexillum*) termín *banderium*.⁸⁵ Od poslednej pätiny 13. stor. sa objavuje (v rôznych formách) aj v naračných prameňoch. Po prvýkrát ho nachádzame, v tvare *banerium*, u kronikára Šimona z Kézy.⁸⁶ Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa vyskytujú termíny *galnerium* (v inom variante kroniky *balnerium*), *vexillum* a ako synonymum aj *signum*.⁸⁷ Obmeny *baluerium* a *balnerium* nájdeme vo variantoch *Budínskej kroniky*.⁸⁸ Neskorší prameň – *Kronika Jána z Turca* už používa termín *banderium*⁸⁹ (popri *vexillum* a *signum*).

Uhorské štátne zástavy majú v 14. stor. výlučne tvar štvoruholníka. Pomer jeho strán pritom nie je konštantný. Niekedy má list zástavy všetky strany rovnaké, väčšinou je však k žrdi pripevnený dlhšou stranou (*Codex Manesse*, *Viedenská obrázková kronika* a i.). K hornému okraju listu býva, ako je to v tomto období bežné, prinechaný dlhý plameň (či plamenec). Ukončenie vejúceho okraja listu do viacerých plamencov (*relikviár sv. Šimona*) je v Uhorsku ojedinelé. Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa nachádzajú aj „dlhé“ zástavy ukončené do plameňa. Nesú tak symboly celého vojska (mýtický vták turul⁹⁰), ako aj erbové znamenia niektorých uhorských rodov.⁹¹

Heraldické figúry sa na zástavy najčastejšie prišivali alebo maľovali. Informácie o zásadách pri maľovaní zástav v 14. stor. obsahuje spis významného tal. právnika Bartola de Saxoferrato.⁹² Hoci sa v ňom autor v prvom rade zaoberá erbovým právom, reflektuje *Tractatus de insigniis et armis* aj dobovú heraldickú teóriu. V súvislosti so zástavami umiestnenými na žrdiach (vojenských zástavách) popisuje rozdelenie listu zástavy, pričom za vznešenejšie sa považujú (pri delenom liste) horná a (pri štiepenom liste) predná časť zástavy (umiestnená pri k žrdi). Ak je list štvrtý, najvýznamnejšie miesto zaujíma prvé pole (vpravo hore pri žrdi). Podľa takejto hierarchie majú byť na zástave umiestňované jednotlivé heraldické farby (ak je erbové znamenie tvorené heraldickými figúrami). A to tiež podľa svojho významu (1. zlatá-žltá, 2. purpurová-červená, 3. modrá atď.). Zvieracie heraldické figúry, pokiaľ sú znázornené vcelku, majú hľadiť smerom k žrdi. To platí aj o predmetoch, pri ktorých možno rozoznať

⁸³KUMOROVITZ, ref. 5, s. 23; ENGEL, ref. 81, s. 26-27.

⁸⁴FEJÉR, G.: CDH, IX/5, Bvdae 1833, s. 470, č. CCLIV. P. Engel uvádza v r. 1381 ako šintavského kastelána Jána Korompaiho. ENGEL, P.: Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 : I. Historia – MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1996, s. 409.

⁸⁵Najstarší doklad sme našli v listine kráľa Imricha z r. 1197. FEJÉR, G.: CDH, II., Bvdae 1829, s. 308. Bežnejšie až od konca 14. stor. FEJÉR, G.: CDH, IX/1, Bvdae 1833, s. 486, č. CCLXXI; X/1, Bvdae 1834, s. 596, č. CCCXXXIV; X/3, Bvdae 1838, č. CI, CLXXVII, CXCI, s. 101, 182, 184, 214.

⁸⁶„...elevatisque baneris egredientes Bessorum et Comanorum alborum terras transierunt...“; „...Banerium quoque regis Ethele...Illud enim banerium Huni usque...“; „...Egressi vero vexillis erectis...“; „...sua vexilla proiecissent et fugissent...“; „...erecto banerium regie maiestatis Rudolphum in Marhec...“; „...banerium regis tenuit viriliter et potenter...Boemorum, Polonorum Moravorumque scuta et vexilla...“ GOMBOS, ref. 78, s. 2136, 2137, 2143, 2148, 2152, 2153; č. 4629.

⁸⁷„...Galnerium quoque regis Atile...“; „... Milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant vexilla sua facta de syndone...“; „... Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Geysse ea intentione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo signa Geysse gestabantur, ...“; „...Salomon autem et Ladizlaus aliquando exiebant signa sua cambientes et velut milites pugnabant...“; „ Hec dicens lacrimabatur et primus vexillo rubeo impetum fecit in castra Cunorum...“ DOMANOVSKÝ, ref. 49, s. 263, 367, 390, 401, 413. Pozri pozn. č. 49.

⁸⁸Tamže, s. 263.

⁸⁹„...banderia sive vexilla...“; „...multa hostis vexilla sive banderia, ...“ SCHWANDTNER, J. G.: Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genuini I. Vindobonae 1746, s. 380, 417.

⁹⁰MEZEY, ref. 34, s. 9, 14.

⁹¹Tamže, s. 28, 29.

⁹²SAXOFERRATO, B.: Tractatus de insigniis et armis. Ed. Karel Müller. Ostrava 1989, 44 s.

prednú a zadnú časť. Ak sú v znaku dve zvieratá obrátené k sebe, nezáleží na tom, akým spôsobom sa na zástavách maľujú. Pokiaľ je na zástave znázornená iba časť figúry (napr. hlava barana), hľadá smerom dozadu (od žrde). Tieto pravidlá vyvodzuje Bartolus z funkčného užitia zástavy, keď jej žrd' je bližšie k zástavníkovi a list smeruje dozadu. Tak aj heraldická figúra zvieratá má smerovať tvárou k žrdi (kráčať dopredu). Pri nesení zástavy je najlepšie viditeľná (je dominantnejšia) predná časť listu (pri žrdi). Z tejto skutočnosti vyplýva rôzny stupeň dôležitosti prisudzovaný jednotlivým častiam listu. Iná situácia je pri zástavkách umiestnených na trúbkach (fanfárach, poľniciach), ktoré trubači držia (takmer) vodorovne. Predná časť heraldickej figúry nemá smerovať k trúbke (ktorá je teraz hore, nie vpredu), ale k prednej časti zástavky.⁹³

Z tkanín, na ktorých boli umiestňované erbové znamenia, majú vojenskú funkciu ešte odevy bojovníkov a pokrývky koní (čabraky).⁹⁴ Tu sú zásady nasledovné: Pri odevoch má horná časť erbu (umiestneného na hrudi) smerovať k hlave človeka, dolná k nohám, pričom vznešenejšia časť erbu smeruje k pravému boku. To platí aj pre erby umiestnené na chrbte. Na čabrakách (na pravom i ľavom boku koňa) má zasa vznešenejšia časť smerovať k hlave koňa.

Aj v súčasnosti ešte v literatúre nájdeme tvrdenia, že vojenské uniformy sa v Európe začali používať až v 17. stor. Tento názor, samozrejme, nezodpovedá skutočnosti. Z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku máme dostatok príkladov používania kolektívnych identifikačných znakov a odevov. Najstarším spoločným znakom bol od éry križiackych výprav do Svätej zeme (1095 – 1291) symbol kríža, ktorý si účastníci prišívajú na vrchný odev. Počas tretej výpravy už použili križiaci z jednotlivých častí Európy kríže rozdielnej farby.⁹⁵ Neskôr sa kríž, v rôznych formách, stal na západe národnou-vojenskou insigniou a bol, od 15. stor., prakticky predpísaným uniformovaným znakom.⁹⁶ Počiatky vojenských uniforiem treba hľadať vo vrchnom vojenskom odevu duchovno-rytierskych rádov (bojová suknička a plášť).⁹⁷ Následne sa zvyk nosenia odevu rovnakej farby, prípadne označeného erbom, rozšíril aj do svetskej sféry. Sluhovia, žoldnieri, rytieri tak vyjadrovali príslušnosť k svojmu pánovi, zamestnávateľovi, alebo suverénovi. Všeobecne možno povedať, že používanie spoločného identifikačného odevu či symbolov úzko súvisí nielen s vojenstvom, či konkrétnymi skupinami obyvateľov (rehoľné spoločensvá, niektoré povolania), ale aj s dvorskou kultúrou. Tá práve za vlády Anjouovcov dosiahla predtým v Uhorsku nebývalý rozkvet. Napriek ojedinelým zmienkam preto predpokladáme živú prítomnosť tohto javu aj v našom prostredí.

V *Spiškosobotskej kronike* sa uvádza, že Spišiáci si v roku 1312, predtým než s kráľom Karolom I. vytiahli do boja proti čakovsko-omodejovskému vojsku, pripli znak kríža.⁹⁸ Aký

⁹³Tamže, s. 15, 28, 31, 33, 35, 37, 39, 41.

⁹⁴Hoci Bartolus doslovne neuvádza erby na vojenských odevoch, z ikonografie je zrejmé, že sa to týka primárne ich. Vyobrazenia ťažkoodených rytierov v zbroji, na koňoch s heraldickými prikrývkami nájdeme v uhorskom prostredí iba na niekoľkých zachovaných jazdeckých pečatiach. Z 1. pol. 14. stor. vidíme čabraky s erbmi napr. na dvoch pečatiach Filipa Drugeta (z r. 1322 a 1324) MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 346, 347, č. 231, 232, tab. 65; a na pečati jeho brata Jána (r. 1328). Tamže, s. 347, č. 233, tab. 65. Z 2. pol. 14. stor. napr. pečať Ladislava Opolského (r. 1369). Tamže, s. 149, č. 51, tab. 20. Viac pozri vo VESZPRÉMY, L.: Lovaspecséték Magyarországon. In: HEGEDŰS, ref. 15, s. 11-16.

⁹⁵BUBEN, ref. 39, s. 231.

⁹⁶K tomu pozri napr. CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004, s. 226-228; EMBLETON, G.: *Medieval military costume : Recreated in Colour Photographs*. The Crowood Press, Ramsbury-Marlborough 2000, s. 45-51.

⁹⁷K tomu napr. BUBEN, M. M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích: I. díl: Řády rytířské a křížovníci*. Praha : Libri, 2002, 215 s.; NICHOLSON, H. – REYNOLDS, W.: *Knight Templar 1120 – 1312*. Oxford : Osprey, 2003, s. 26-30; NICOLLE, D. – HOOK, CH.: *Knight Hospitaller (1) 1100-1306*. Oxford : Osprey, 2001, s. 24-27; NICOLLE, D. – HOOK, CH.: *Knight Hospitaller (2) 1306 – 1565*. Oxford : Osprey, 2001, s. 22-25.

⁹⁸SOPKO, J.: *Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice : Rak, 1995, s. 108.

mal tento kríž tvar, farbu, na ktorej časti odevu bol umiestnený, nevieme. Rovnako by bolo iba v rovine špekulácií uvažovať o tom, či krížom bolo v bitke pri Rozhanovciach označené iba bandérium Spišiakov, alebo celé kráľovské vojsko.⁹⁹ Jedinou indíciou o ktorú sa môžeme v tomto prípade oprieť, je pečať Spoločenstva spišských Sasoch (*Universitas Saxonum de Scepus*) z 13. stor. Jej pečatné pole obsahuje symbol mestského opevnenia (vežu), na ktorom je vyobrazený dvojité kríž, po jeho stranách sú dva stromy.¹⁰⁰ Tento symbol, ktorého heraldickú úpravu zatiaľ nepoznáme, mali spišskí Sasi pravdepodobne vyobrazený i na svojej bojovej zástave. Je kombináciou dvoch najstarších motívov na našich mestských pečatiach, a to symbolu opevnenia a symbolu dvojitého kríža majúceho pôvod v kráľovskom erbe.¹⁰¹ Nie je vylúčené, že práve on bol v roku 1312 spomenutým identifikačným znamením.

V nástennej maľbe *Ladislavskej legendy* v sedmohradskej Moačte (pol. 14. stor. ?) nájdeme v scéne bitky uhorského vojska s Kumánmi dvoch uhorských jazdných lukostrelcov oblečených v červeno-bielo delených (*miparti*) sukniaciach.¹⁰² Ide tu s najväčšou pravdepodobnosťou o prenesenie farieb pôvodného uhorského štátneho erbu (erbov) na odev kráľovských vojakov.

Další údaj, informujúci o jednotnom odevu osobnej gardy (dvorských rytierov a telesnej strážne) kráľa Karola I. zaznamenala *Dubnická kronika*.¹⁰³ Z opisu jednoznačne vyplýva, že kráľovi vojaci nosili (vedrovú) prilbu s kráľovským klenotom a prikrývadlami.¹⁰⁴ Suknica, či plátová vesta spolu s čabrakami na koňa mali purpurovú farbu. Boli na nich umiestnené Karolove (anjouovsko-uhorské) erby. Ostatné súčasti výstroje a výzbroje možno rekonštruovať analogicky s využitím komparácie.

⁹⁹Iné pramene nehovoria nič o označení vojsk v Rozhanovskej bitke. Údaj v *Spiškosobotskej kronike* je zatiaľ jediným známym. Používanie rozlišovacích znamení stredovekými európskymi vojskami bolo bežnou praxou. Napr. v bitke na Moravskom poli (26. 8. 1278) boli uhorskí vojaci (aj pohanskí Kumáni) označení, na odevu vpredu aj vzadu, červeným krížom. GOMBOS, ref. 78, s. 759; č. 1740.

¹⁰⁰SEDLÁK, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava 1980, Appendix sigillorum photographica, Tab. 38; SEDLÁK, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislava 1987, Appendix sigillorum photographica, tab. 7; VRTEL, L.: Osem storočí, s. 65.

¹⁰¹KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEL, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Obzor-Ministerstvo vnútra SR, Bratislava 1991, s. 10, 11.

¹⁰²LÁSZLÓ, Gy.: ref., s. 70; obr. 45, 46.

¹⁰³„... Tri nádherné kone pána kráľa Karola zahalené purpurovými prikrývkami stáli pred kostolnou bránou a na nich sedeli udatní rytieri. Jeden bol v brnení kráľovskej Výsosti, druhý mal jeho kopiju používanú pri rytierskych hrách a tretí sedel na nádhernom tátošovi vystrojený a vyzbrojený s ťaby pripravený na boj. Na prilbách týchto troch rytierov boli odznaky podoby vtáka pštrosa so zlatou korunou, ktoré pán kráľ prikázal nosiť svojej družine. Celý kovový výstroj, ako aj časti oprát a vôbec všetko, čo k tomu patrí, boli z pozláteného striebra a zhotovené majstrovským spôsobom, primeraným dôstojnosti kráľovskej Výsosti. A rovnako strmene, zubadlá, ako aj všetko ostatné vpredu i vzadu, bolo vyzdobené; látky utkané z hodvábu. S ohľadom na osobu a dôstojnosť pána kráľa vyzdobili kone i vojakov (*ich výstroj a výzbroj*) maľbami purpurových farieb, perlami i drahokamami. Keď popri nich prechádzali ľudia akéhokoľvek postavenia, obdivovali ich a s úctou hľadeli na kráľovské odznaky, pričom si uvedomovali, že tento kráľ spravoval štastne s týmito odznakmi a tátošmi uhorskú krajinu...“ SOPKO, J.: Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická : Historické rozprávanie neznáameho autora o minulosti Uhorského kráľovstva od výbojov Hunov do Európy až po sobáš Mateja Korvína s Beatricou. Budmerice : Rak, 2004, s. 110-111.

¹⁰⁴Zo zlatej koruny vyrastajúca strieborná hlava pštrosa so zlatou podkovou v zlatom zobáku. Po stranách hlavy po jednom striebornom pštrosom pere. Farba prikrývadiel pravdepodobne purpurová. Podoba klenotu Karola I. a jeho syna Ľudovíta bola rovnaká (Ľudovít I. zdedil erb svojho otca). Jeho farebnú podobu však poznáme len z vyobrazení pochádzajúcich z Ľudovítovskej doby. Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* je farba prikrývadiel nasledovná: titulná strana kroniky (prilba s klenotom ako jeden z kráľovských symbolov Ľudovíta I. umiestnená v dolnej časti), vrchná strana prikrývadiel je modrá, spodná červená; s. 137 (iluminácia s bitkou pri Rozhanovciach) farba vrchnej strany zelená; s. 143 (iluminácia s bitkou pri Posade) červená. MEZEY, ref. 34, s. 1, 137, 143. Prikrývadlá boli spravidla tvorené dvoma hlavnými tinktúrami štítu (vrchná farba podšitá kovom); existovali však výnimky. BUBEN, ref. 39, s. 348. Použitie modrej a červenej (na prikrývadlách) ako hlavných farieb Anjouovského erbu je u Ľudovíta I. (aj napriek nedodržiatiu heraldického pravidla farby a kovu) pochopiteľné. U Karola I. však predpokladáme (vzhľadom na opis jeho pohrebu z *Dubnickej kroniky* (pozri poznámku č. 98) purpurovú, resp. červenú farbu prikrývadiel.

V niekoľkých ilumináciách *Viedenskej obrázkovej kroniky* nájdeme vyobrazených uhorských panovníkov vo vojenskom odeve, ktorého označenie erbovými znameniami a (prevažne aj) sfarbenie, vychádza zo štátnej symboliky.¹⁰⁵ Pri hodnotení vyobrazení sú zaujímavé najmä dve skutočnosti. Prvou je fakt, že na vojenskom odeve nachádzame z kráľovských symbolov takmer výlučne dvojité kríž. A to nielen v ilumináciách zobrazujúcich výjavy z arpádovského obdobia (čo by sa dalo chápať ako retrospektíva), ale i na *Wappenrocku* kráľa Karola I. v scéne Rozhanovskej bitky. Druhou zaujímavosťou je plátová vesta kráľa Štefana I. v iluminácii na s. 39, kopírujúca svojim farebným usporiadaním delený uhorský erb. Nevedno, aký bol zámer autora námetu pre takéto zobrazenie, zvlášť keď v ďalších ilumináciách má Štefan I. na sebe plátovú vestu/*Wappenrock* so znakom dvojitého kríža. Kľúčový tu nemusí byť motív (obsah) výjavy. Za majestátny typ scény môžeme totiž považovať, okrem iluminácie na s. 39, aj ďalšiu na s. 41 (iniciála »P«). Rozdiel medzi nimi je len v použitých insígniách (kopijska/štit – žezlo/zemské jablko) a v spomínanej farebnej úprave odevu. Ten v prvej scéne dodržiava (v ponímaní anjouovského dvora) „rodové“ arpádovské farby, zatiaľ čo na zástave a štíte je umiestnený druhý symbol krajiny – kresťanský, daný do súvislosti so Štefanom I. ako zakladateľom kresťanského uhorského kráľovstva. Sú tu teda predstavené oba uhorské erby (čím je naznačený aj ich symbolický význam), hoci neskôr je ako Štefanov „atribút“ zdôraznený práve dvojité kríž.¹⁰⁶ Pokiaľ ide o erb s dvojitým krížom na odeve kráľa Ladislava I. v majestátnom zobrazení na s. 93, môžeme len konštatovať, že iluminátor farebne ani obsahovo nerozlišoval medzi štátnym znakom a Ladislavovým erbom, ako je to napr. v nástennej maľbe v Kraskove. V zobrazení kráľa Karola I. v Rozhanovskej bitke ide o kombináciu štátneho znaku so symbolom dvojitého kríža (tak ako na veľkých anjouovských pečatiach), ktorý je umiestnený na Karolovom vojenskom odeve. Na prilbe má kráľ anjouovský klenot (hlava pštrosa so zlatou podkovou v zobáku a dve pštrosie perá), a na štíte (delený) uhorsko-anjouovský erb. Je možné, že výstroj osobnej gardy Ľudovíta I. mala práve takúto podobu.

Štátne znaky a iné erby (bez toho, že by splňali funkciu uniformy) nájdeme i na civilných odevoch. Podobne ako Štefan I., má bielo-červeno pruhovaný kabát (tu však ako súčasť reprezentatívneho civilného odevu) sám kráľ Ľudovít I. na titulnej strane *Viedenskej obrázkovej kroniky*.¹⁰⁷ Na s. 140 je zobrazený anjouovský rodový svätec toulouský biskup sv. Ľudovít, ktorý má na hrudi (v mieste zopnutia pluvíálu) v kosoštvorcovom štíte umiestnený uhorsko-anjouovský symbol.¹⁰⁸ Ešte z prvej tretiny 14. stor. pochádzajú dva obrazy

¹⁰⁵Na s. 39 v iniciále »S« má kráľ Štefan I. oblečenú plátovú vestu vo farbách deleného erbu Uhorska (osem striedavo červených a bielych pruhov). V pravej ruke drží zástavu so znakom dvojitého kríža vyrastajúceho z trojvršia. Rovnaký symbol je aj na jeho štíte. V ďalších troch ilumináciách (na s. 40 „Zajatie sedmohradského kniežata Ľulu II.“, na s. 41 „Vítazstvo kráľa Štefana I. nad bulharským panovníkom Keanom“ a iniciála »P« „Kráľ Štefan I. s panovníckymi insígniami“) má už Štefan I. červenú plátovú vestu (resp. *Wappenrock*) so symbolom dvojitého kríža umiestneným na hrudi. Ďalší príklad vojenského odevu so štátnym erbom je na s. 93 v iniciále »A«, ktorá zobrazuje kráľa Ladislava I. V tomto prípade má *Wappenrock* prirodzenú farbu kože a erb s dvojitým krížom je na hrudi umiestnený v kosoštvorcovom štíte. Farba odevu tu teda nesupluje farbu poľa štítu, tak ako v predchádzajúcom prípade, keď nebolo potrebné vymedzovať heraldické figúry. Rovnakú schému ako v dvoch ilumináciách so Štefanom I. (vrchná červená sukňa s bielym dvojitým krížom na zelenom trojvrší) má i vojenský odev kráľa Karola I. v iluminácii na 137 s. zobrazujúca Rozhanovskú bitku. MEZEY, ref. 34, s. 40, 41, 93, 137.

¹⁰⁶*Viedenská obrázková kronika* nie je jediným stredovekým prameňom, ktorý spája dvojité kríž s kráľom Štefanom I. Pozri pozn. č. 3. K tejto otázke viac VRTEL, L.: Dvojité kríž (k problému recepcie a transformácie). In: Genealogicko-heraldický hlas, 3, 2/1993, s. 8, 9.

¹⁰⁷MEZEY, ref. 34, s. 1. V neskoršom období (za vlády Žigmunda), keď bol delený erb hlavným uhorským symbolom použila, sa táto kombinácia opäť objavila na vojenskom odeve. Dokladom je vyobrazenie uhorského kráľa v turnajovej zbroji v *Erbovníku Rádu zlatého rúna* z r. 1435 – 1440. <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/-index124.html>; 14. 4. 2006 (edícia PASTOUREAU, M. – POPOFF, M.: Le Grand armorial équestre de la Toison d'Or. Editions du Gui, Paris 2001.).

¹⁰⁸MEZEY, ref. 34, s. 140.

Simone Martiniho tematicky sa viažuce k Uhorsku, v ktorých nachádzame erby na odevoch postáv. Prvý (z roku 1317) znázorňuje opäť sv. Ľudovíta a druhý (z roku 1326) uhorského kráľa sv. Ladislava I.¹⁰⁹

Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa nachádza aj (zatiaľ) jediné známe vyobrazenie uhorských erbov na stane. Sú umiestnené v kosoštvorcových štítoch po obvode jeho vrchnej časti, a to: dva štíty s deleným erbom a medzi nimi erb s dvojitém krížom.¹¹⁰

Na záver môžeme zhrnúť hlavné charakteristiky vývoja uhorských vojenských a štátnych symbolov v anjouovskom období. V prvom rade treba zdôrazniť, že uhorské zástavy sa v základných rysoch (v tvare, heraldickej úprave listu a celkovom vyhotovení) nelíšili od zástav používaných v rovnakom čase v západnej Európe. Dlhodobejším dôsledkom nástupu dynastie Anjouovcov na uhorský trón bola zmena v hierarchickom usporiadaní dvojice starých uhorských symbolov, keď dvojitý kríž stratil svoje dominantné postavenie v prospech deleného erbu. Ten bol považovaný na Neapolskom dvore, odkiaľ Anjouovci pochádzali, za arpádovský rodový erb. Preto práve s ním, snažiac sa tak legitimizovať svoje nároky, spojili noví panovníci taliansko-francúzskeho pôvodu svoj rodový symbol. Nový štátny znak sa objavil, v súlade s heraldickými zvyklosťami, na zástavách, štítoch a vojenskom odeve kráľa a jeho gardy. O vizuálnej podobe uhorských zástav (najmä v druhej polovici 14. stor.) si vieme vytvoriť pomerne dobrú predstavu. Nie je to spôsobené len skutočnosťou, že ide o mladšie obdobie stredoveku, z ktorého sa predpokladá väčší počet zachovaných prameňov, či existenciou niektorých výnimočných ikonografických zdrojov (*Viedenská obrázková kronika*). Svoju úlohu zohral nepochybne i fakt, že v tomto období sa rozšíril záber uhorskej zahraničnej politiky. Anjouovci – jeden z najmocnejších európskych rodov (a po nich i Žigmund Luxemburský) – zapojili Uhorsko do širšieho celoeurópskeho diania. Výrazne stúpila reputácia krajiny a zosilnelo jej postavenie v stredoeurópskom priestore. Mnohé vyobrazenia uhorských zástav pochádzajú práve zo zahraničných prameňov. Predpokladáme, že nové objavy, ku ktorým v budúcnosti určite príde, budú mať práve mimouhorský pôvod. Podoba štátneho znaku bola počas takmer 100-ročnej vlády Anjouovcov pomerne ustálená. K jedinej zmene došlo ešte za Karola I., ktorý nakoniec v štiepenom štátnom erbe uprednostnil domáci symbol pred svojím rodovým. Takto ho potom používali Ľudovít I. i Mária. Karol II. zrejme nestihol zasiahnuť do obsahu štátneho erbu a ďalší anjouovský protikandidát kráľa Žigmunda, Ladislav Neapolský, v Uhorsku reálne nevládol. Ikonograficky je doložená existencia zástavy s červeno-bieleo deleným listom. Jej skutočné používanie však považujeme do určitej miery za otázne, nakoľko delený uhorský erb bol už pojatý do hlavného štátneho erbu. Na vojenských zástavách, štítoch a odevoch vojakov bol samostatne umiestňovaný druhý uhorský symbol – dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia. Postavenie a funkciu zástav s týmto znakom v štruktúre kráľovského vojska, ako aj pravidlá, podľa ktorých sa (v pomere k hlavnému kráľovského erbu) umiestňoval na militárie, nepoznáme. Zástavy so štátnym znakom mali tvar štvoruholníka, ktorý bol v 14. stor. na Západe najrozšírenejší a najlepšie vyhovoval potrebám heraldicko-vexilologickej tvorby. Niekedy bol k hornému okraju listu prišitý plameň (či plamenec), alebo bola plamencami ukončená vejúca strana listu.

¹⁰⁹Sv. Ľudovít má erbové dekorácie umiestnené na okrúhlejšej spone na hrudi (v kruhovom poli štiepený erb s erbmi Jeruzalemského kráľovstva a Anjouovcov) a na leme plášte, ktorý spína (v kosoštvorcových štítoch striedavo anjouovský a uhorský delený erb) http://www.wga.hu/html/s/simone/4altars/1louis/1s_louis.html; 14. 4. 2006. Podobne sv. Ladislav má na okrúhlejšej spone na hrudi (na červenom hermelínom podšitom plášti) strieborno-červeno delený uhorský symbol umiestnený v ranogotickom štíte <http://www.wga.hu/art/s/simone/4altars/5agostin/7altomon.jpg>; 14. 4. 2006.

¹¹⁰Výjav je na s. 129 v iniciále »P«. Znázorňuje vraždu kráľa Ladislava IV. MEZEY, ref. 34, s. 129. Udalosť pochádza z arpádovského obdobia, z tohto dôvodu vidíme na stane dvojicu uhorských erbov. Zobrazené reálie sú však z doby Ľudovíta I. V inom variante (ikonograficky nedoloženej) si preto môžeme domyslieť výzdobu stanu s uhorsko-anjouovskými symbolmi.

Nakoniec by sme dodali, že štátny znak anjouovského Uhorska – delený uhorský erb spojený so starým symbolom francúzskych kráľov kapetovskými ľaliami – splňal nielen všetky heraldické zásady, ale nepochybne i náročné estetické kritériá.

V. ČEPELA: DIE MILITÄR – UND STAATSSYMBOLIK ZUR REGIERUNGSZEIT DER ANJOURS

In Folge der Aussterbung der einheimischen Dynastie der Arpaden, die das Land 300 Jahren regierten, kam es in Ungarn nach dem Jahr 1301 zum Wechsel der Staats – und Militärsymbolik. Eine langfristige Folge des Einstieges der neuen Herrscher aus der Familie der neapolitanischen Anjous war die Verwandlung in hierarchischer Regelung der alten ungarischen Symbolpaare: das Doppelkreuz (das in der Zeit an einem Dreigipfel hervorkam) verlor seine dominante Stellung und wurde durch ein geteiltes Wappen abgelöst. Das Doppelkreuz wurde am neapolitanischen Hof für das Familienwappen von Arpaden gehalten. Im Bestreben die eigenen Ansprüche zu legitimieren, verbunden die Herrscher italienisch-französischer Herkunft das Doppelkreuz mit ihrem eigenem Familiensymbol – dem blauen, mit goldenen Lilien besäten Schild. Das neue Staatswappen trat im Einvernehmen mit den heraldischen Usancen auf Fahnen, Schilden und militärischer Kleidung des Königs und seiner Garde vor. Es ist wichtig hervorzuheben, dass die ungarischen Fahnen sich von den in der gleichen Zeit in Westeuropa bräuchlichen Fahnen in den Hauptrissen (in der Form, heraldischen Gestaltung und allgemeinen Anreicherung) nicht unterschieden. Dank der aufbewahrten Ikonographie (vor allem aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts) können wir uns heute eine relativ gute visuelle Gestaltung von damaligen Standarten erschaffen. Die ungarischen Fahnen kopierten mit ihrem Inhalt das Staatswappen. In der Zeit Karls I. war ihr Blatt gespalten, wobei in dem ersten Feld (bei dem Fahnenmast) das zerteilte Symbol der Anjous, in dem zweiten das ungarische rot-weiße zerteilte Symbol platziert war. In dieser Form ist die Staatsflagge in einer späteren Quelle – *Wiener Bildchronik* (aus den Jahren 1358 – 1370) abgebildet. Es ist möglich, dass während Karls Regierungszeit zum Wechsel der Felder an der Fahne kam, und zwar so, wie an dem zerteilten Staatswappen, wo der König letztes das einheimische Symbol zu Ungunsten des Symbols seines eigenen Geschlechts bevorzugte. In dieser Form benutzten die Fahne sowohl Ludwig I. als auch Maria. Karl II. schaffte wahrscheinlich nicht, in den Inhalt des Staatswappens einzugreifen und der nächste Gegenkandidat des Königs Sigismund aus dem Geschlecht Anjou, Ladislaus von Neapel, regierte in Ungarn real nicht. Die Abbildungen der königlichen Fahnen des Ludwigs I. mit dem ungarisch-anjou-Symbol wurden außer der erwähnten *Wiener Bildchronik* auch in der *Katalanischen Weltkarte* (aus dem Jahre 1375) und auf dem *Reliquiar des Heiligen Simons* (aus dem Jahre 1380) bewahrt. Diese Anzahl nehmen wir nicht als endgültig an. In der Zukunft können wir neue Denkmäler aufdecken, wahrscheinlich außerungarischer Herkunft. Zu dieser Hypothese führt uns die Tatsache, daß in dem 14. Jahrhundert sich der Wirkungsbereich der ungarischen Außenpolitik wesentlich erweiterte. Die Anjous – ein von den mächtigsten Häusern Europas (und danach auch Sigismund von Luxemburg) – schlossen Ungarn in breiteres europäisches Geschehen an, wobei die Reputation des Landes und seine Stellung in dem mitteleuropäischen Raum wesentlich anstieg. Die letztgenannten Quellen stammen gerade aus Ausland. Auch die Existenz der Fahne mit dem rot-weißen zerteilten Blatt ist ikonographisch belegt. Ihren wirklichen Gebrauch halten wir in gewissem Maße für fragwürdig, da das zerteilte ungarische Wappen schon in dem staatlichen Hauptwappen einbegriffen war. An den militärischen Fahnen, Schilden und Kleidungen der Soldaten war das zweite ungarische Symbol – das Doppelkreuz an einem Dreigipfel – selbständig angebracht. Die Stellung und Funktion der Fahnen mit diesem Zeichen in der Struktur der königlichen Armee als auch die Richtmaßen der Platzierung an die Militärien (im Verhältnis zu dem königlichen Hauptwappen) ist uns nicht bekannt. Die Fahnen mit dem Staatswappen hatten tetragonale Form, die im 14. Jahrhundert im Westen am meisten verbreitet war und den Erfordernissen der heraldisch-vexilologischen Bildung am besten entsprach. Manchmal war zu dem oberen Rande eine Flamme (oder Feuerbüchse) zugenäht, oder die wehende Seite des Blattes war durch Feuerbüchsen beendet.

Das ungarisch-anjou Wappen stellte sowohl in heraldischer, als auch vexilologischer Ausführung einen unzweifelhaft ästhetisch ausgewogenen Komplex dar.

K NIEKTORÝM ASPEKTOM SITUÁCIE NA SLOVENSKO-MAĎARSKOM POHRANIČÍ 1938 – 1945

MARTIN H E T É N Y I

HETÉNYI, M.: Situation on the Slovak-Hungarian Frontier in the Years 1938 –1945. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp 20 – 43, Bratislava.

The author in the study depicts changes on the frontier in the years 1938 – 1939, as well as the frontier protection system in Slovakia in this period. He analyses attempts at stabilisation of conditions on the frontier that were complicated by tense relations between both states. He pays great attention to functioning of a small frontier trade, visa system. He takes notes of political, economic, social and also military aspects. He outlines the whole atmosphere, moods of population, but also conditions that prevailed here.

Military History. Slovakia-Hungary. Years 1938 – 1945.

Slovensko-maďarské vzťahy v rokoch existencie autonómie Slovenska a samostatného slovenského štátu boli charakteristické permanentným napätím. Zjavné napätie medzi maďarskou a slovenskou vládou prepuklo po Viedenskej arbitráži.¹ Arbitrážnym rozhodnutím, podpísaným 2. 11. 1938 vo Viedni, stratilo Slovensko územie s rozlohou 10 390 km² s 854 218 obyvateľmi.² Slovenská ústredná i lokálna štátna správa a mocensko-represívny aparát sa po Viedenskej arbitráži museli vyrovnávať s novými problémami pri organizačnej stránke zabezpečenia slovenských štátnych hraníc, v problematike vytyčovania hraníc, s utečencami zo zabraného územia a utečencami smerujúcimi do Maďarska³, s prechodmi ozbrojencov cez hranice⁴,

¹Bližšie pozri DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava : Veda, 1991, s. 9-17, 29-53, 77-114. DEÁK, L.: Zápas o strednú Európu 1933 – 1938. Bratislava : Veda, 1986, s. 19, 44-71, 189-197. DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava : Veda 1990, s. 23-55. HOENSCH, J. K.: Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei. Tübingen 1967. JANEK, I.: Cseh-szlovák – magyar diplomáciai kapcsolatok és tárgyalások 1938 – 1939-ben. In: Irodalmi Szemle, roč. 48, 2005, č. 9, s. 74-89. PÁSTOR, Z.: Slováci a Maďari po roku 1918. In: Slováci a Maďari. Martin : MS 1996, s. 54-64.

²Z nich sa podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 hlásilo 503 980 k maďarskej a 272 145 k slovenskej alebo českej národnosti. DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. novembra 1938. Bratislava : Nadácia Korene, 1998, s. 35. Bližšie pozri aj ÁDÁM, M. ed.: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936 – 1945 II. A Müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936 – 1938. Budapešť 1965, s. 881-882. ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949. Bratislava : Veda, 1992, s. 12. EIBEL, J. – VÁVRA, F.: Viedenská arbitráž – dôsledok Mníchova. Bratislava 1963, s. 16-96. HEYDUK, M. – CHALUPA, A. – KVAČEK, R.: Československý rok 1938. Praha : Panorama, 1988, s. 241-244. IRMANOVÁ, E.: Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem : Albis International 2002, 197-280. 296-309. LETZ, R.: Náčrt dejín Uhorska a Maďarska. Bratislava : Polygrafia, 1995, s. 111,112.

³VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 10-59. Bližšie pozri aj DEÁK, L.: Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1939. Bratislava : Slovakia Plus 1996, s. 67-71. HETÉNYI, M.: Náčrt problematiky utečencov z Maďarska v okrese Nitra 1938 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica : UMB, 2005, s. 429-442. KIRSCHBAUM, J. M.: Postavenie Slovákov na okupovanom území a politika slovenskej vlády. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 207-217. MARKO, A. – MARTINICKÝ, P.: Slovensko-maďarské vzťahy – história a súčasnosť vo faktoch. Bratislava : Signum, 1996, s. 15-18. POTE MRA, M.: Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 157-182. TILKOVSKÝ, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 36-40.

⁴HETÉNYI, M.: Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945. In: *Vojenská história*, 9, 2005, č. 2, s. 55-71. HETÉNYI, M.: Slovensko-maďarské pohraničie v rokoch 1939 – 1945 – severný úsek. Rigorózna práca, FF UKF, Nitra 2005, s. 70-90.

atď. Obyvateľstvo a štátne úrady dokázala ovplyvniť zaujímavá cezhraničná propagandistická vojna. Propagandistickú kampaň produkovali oba režimy, maďarský i slovenský. Hlavnými aktérmi boli väčšinou štátne orgány, obecnosťou obyvateľstvo. Práve oni dotvárali jednotlivé myšlienky propagandy, či už pravdivé, alebo zavádzajúce. Zväčša sa podľa nej formovali reakcie jednotlivcov i skupín obyvateľstva a štátneho aparátu, ktoré neblaho prispeli k antidemokratickému ovzdušiu skúmanej oblasti.⁵

Medzi najdôležitejšie udalosti pre prihraničný vývoj patrila Viedenská arbitráž (2. 11. 1938), ktorá rozhodla o strate južného územia s obyvateľstvom (a všetko, čo jej predchádzalo)⁶, ako i komplexné udalosti z marca 1939 (vznik slovenského štátu a tzv. malá vojna). 4. 4. 1939 obidve vlády podpísali protokol o novej hraničnej čiare medzi Slovenskom a Maďarskom na východe. Maďarsko obsadilo ďalších 1697 km² územia východného Slovenska s počtom obyvateľov 69 636. Ani v jednej z obsadených 74 obcí súvisle nežilo maďarské obyvateľstvo.⁷ Po vypuknutí vojny sa Maďarsko reálne stalo jedným z dvoch susedov SR. Stav hraničnej čiary s Maďarskom, dlhý takmer 800 km, sa zásadne nemenil až do prechodu frontu na slovenské územie (1944/1945), keď postupne preberala moc exilová vláda, ktorej úlohou bolo obnoviť hranice ČSR pred Mníchova.

Styk s okupačnou armádou, spravodajské úlohy a príprava materiálu pre delimitačné práce patrili po novembri 1938 medzi úlohy styčných dôstojníkov. Nové slovensko-maďarské hranice boli na slovenskej strane rozdelené na pásma A, B, C a D. Armádny generál Lev Prchala velil oblasti od Bratislavy po východnú hranicu okresu Lučenec – t. j. vyššiemu veliteľstvu Štefánik. Túto časť hraníc Prchala rozdelil na pásma A a B. Pásmu A s úsekmi Bratislava a Nitra velil generál Jindřich Bejl, pásmu B s úsekmi Krupina a Lučenec generál Václav Wolf. Pre oblasť pásma C a D (veliteľstvo Ferdinand, východne od okresu Hnúšťa s úsekmi Dobšiná, Gelnica a Michalovce) bol za veliteľa vymenovaný brigádny generál Jozef Beránek. Ich podriadení styční dôstojníci pracovali najmä pri okresných úradoch (OÚ) v okresoch, ktoré susedili s Maďarskom (pozri tabuľku 1).⁸

Slovenské štátne hranice v čase autonómie i počas samostatného slovenského štátu zabezpečovala finančná stráž. Pod jej 44 inšpektorátov patrilo 193 oddelení, z nich 20 inšpektorátov a 90 oddelení vykonávalo službu v slovensko-maďarskom pohraničí.⁹ Na zaistenie štátnych

⁵Bližšie pozri HETÉNYI, M.: Cezhraničná propaganda v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945. In: Zborník z vedeckej konferencie doktorandov FF UKF v Nitre. Nitra 2005 (v tlači). HETÉNYI, M.: Maďarská menšina v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945. Vzťahy mocensko-represívneho aparátu a maďarskej menšiny. Dizertačná práca, FF UKF, Nitra 2005, s. 156-158. PEKÁR, M.: Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939. In: Acta historica neosoliensia. Banská Bystrica 2004, s. 89-90.

⁶DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava : Veda, 1990, s. 102-111. Pozri aj LIPTÁK, E.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 189-283. ŽUDEL, J.: Zmeny česko-slovensko-maďarských hraníc v dôsledku Viedenskej arbitráže. In: Slovenská archivistika, roč. 26, 1991, č. 2, s. 34-43.

⁷26 981 Slovákov, ostatní Rusíni. LIPTÁK, E.: Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939 – 1943. In: Historický časopis, roč. 15, 1967, č. 1, s. 3. Bližšie pozri aj DEÁK, L.: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: Malá vojna. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993, s. 11-20. DEÁK, L.: Nová hranica medzi Slovenskom a Maďarskom po okupácii Podkarpatskej Rusi v marci 1939. In: Historické štúdie, roč. 43, 2004, s. 189-212. JANEK, I.: Az elfelejtett háború. A Szlovák-magyar kis háború története 1939 márciusában. In: Történelmi Szemle, roč. 43, 2001, č. 3-4, s. 299-313. CSÉFALVAY, F.: Maďarsko-slovenský ozbrojený konflikt v marci 1939. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktach v 20. storočí. Bratislava : VHÚ – MO SR, 2003, s. 117-126.

⁸Slovenský národný archív (SNA), f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. 3, č. 725/38 prez. Pozri aj NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredo-európskom kontexte. Prešov : Universum, 1999, s. 49-50. ŽUDEL, J.: Pisomnosti styčných dôstojníkov na úseku Bratislava z rokov 1938 – 1939. In: Slovenská archivistika, roč. 27, 1992, č. 2, s. 44-55.

⁹Údaj za máj 1939 (SNA, f. MV, šk. 10, č. 7050/39 prez.). Pohraničné prápory Stráže obrany štátu (SOŠ) – finančná stráž, četníctvo, polícia – boli po vysídlení väčšiny Čechov do Protektorátu v podstate nefunkčné. Jednotky SOŠ boli v máji 1939 zrušené. BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939 – 1941). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 113.

hraníc však počet príslušníkov finančnej stráže nedosahoval potrebné množstvo¹⁰, preto im boli nápomocné oddiely HG¹¹ a vojsko¹². V júli 1939 sa zlúčením vojenských oddielov s finančnou strážou konštituovala Pohraničná stráž.¹³ Colné záležitosti vybavovali colné úrady.¹⁴ Pozornosť štátnym hraniciam venovali i žandárske stanice (ŽS) a policajné úrady, ktorých obvody hraničili so štátnymi hranicami. Tieto vykonávali pasovú kontrolu.¹⁵ Iba cez ňu boli povolené prechody pre motorové vozidlá a bicykle – medzi kľúčové medzištátne hraničné priechody patrilo 31 colných ciest, kde bol na prekročenie nutný cestovný pas vydaný okresnými úradmi. Pasovým pravidlám podliehali aj všetky cezhraničné železničné trate (17) a 3 vodné cesty (pozri mapu 1). Obyvatelia Slovenska mali ďalej na slovensko-maďarských hraniciach k dispozícii po stabilizovaní hraničnej čiary 161 priechodov malého pohraničného styku.¹⁶

Ihneď po obsadení južného Slovenska maďarským vojskom vydalo veliteľstvo Hodža opatrenie o demarkačnej čiare. Prechod demarkačnej čiary medzi ČSR a Maďarskom sa mohol diať na určených colných priechodoch len na základe povolenia, ktoré vydala príslušná četnícka stanica (ČS). ČS mohla vydať priepustku výlučne iba za poľnohospodárskym účelom a platila na prekročenie hraníc len v dennej dobe, pričom v čase od zotmenia až do rozodnenia bolo prekročenie demarkačnej čiary zakázané (výnimky v prípadoch potreby lekárskej pomoci alebo pomoci pri požiaroch). Počas noci bol každý pohyb obyvateľstva v obciach pozdĺž demarkačnej čiary v hĺbke 4 km prísne zakázaný. Nepovolené prekročenie demarkačnej čiary sa trestalo peňažnou pokutou do 5 000 Kčs alebo uväznením do 14 dní.¹⁷

Detailnejšie úpravy prechodov demarkačnej čiary si dohodli tamojší styční dôstojníci obdobne, ako to spravil styčný dôstojník úseku Nitra plk. Varhaník. Podľa jeho dohody s maďarskými orgánmi sa na nitrianskom úseku 17. 11. 1938 upravilo prekročenie demarkačnej čiary: 1. osobám, ktoré trvalo alebo na dlhšiu dobu odchádzali do Maďarska, povolilo sa prekročenie hraníc len na priechodoch v Branči (obyvateľom okresu Nitra) a Slepčanoch (z okresu Zlaté Moravce), každá osoba musela mať pri sebe povolenie príslušného OÚ a pas, 2. malý pohraničný styk sa povolil osobám, ktoré nevyhnutne museli obrábať svoje pozemky, alebo v nutných prípadoch vyhľadania lekárskej pomoci, ... mohli prechádzať všade tam, kde sa nachádzali slovenské finančné hliadky, museli sa však v ten istý deň vrátiť, museli mať potvrdenie notárskeho úradu o dôvode cesty a preukaz totožnosti (občiansku legitimáciu, domovský list, ...), 3. vo všetkých prípadoch bolo prekročenie demarkačnej čiary povolené len od 8 – 16. hod., 4. osoby, ktoré z Maďarska chceli prísť na slovenské územie na trvalý pobyt,

¹⁰SNA, f. MV, šk. 33, č. 1169/39 prez. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre, pobočka v Nitre (ŠAP NR), f. Okresný úrad v Nitre (OÚ NR), šk. 40, bez č./39 prez.

¹¹Od konca augusta 1939 sa v súvislosti s medzinárodnou situáciou zintenzívňovali vojenské prípravy slovenskej armády. Aby sa uvoľnila časť armády, na južnú hranicu nastúpili jednotky HG a FS. LIPTÁK, ref. 7, s. 6.

¹²Bližšie pozri KIŠ, Š.: Formování odbojového hnutí na Slovensku. In: Vojenské dějiny Československa od roku 1939 do roku 1945. IV. díl. Praha : Naše vojsko, 1988, s. 50. KLIMENT, K. CH.: Slovenská armáda 1939 – 1945. Plzeň : Mustang 1996, s. 7-50.

¹³Vojenský historický archív Trnava (VHA), f. Ministerstvo národnej obrany (MNO), šk. 3, č. 1356 dôv. Jednotky Pohraničnej stráže boli zrušené v januári 1941, keď ich nahradili poplachové oddiely. Bližšie pozri BAKA, I.: K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939 – 1944. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 3, s. 121-130.

¹⁴V decembri 1938 malo Slovensko na maďarskej hranici 19 nádražných a 27 cestných colných úradov. (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bratislave, pobočka v Modre (ŠAP Modra), f. OÚ Bratislava (BL), šk. 22, č. 2632/38 prez.). Cestný colný úrad vo Veľkom Lapáši zriadený 1. 2. 1940 (SNA, f. MV, šk. 83, č. 2609/40 prez.).

¹⁵Vzhľadom na navrátenie Čeklísa bola v marci 1939 premiestnená četnícka železničná pasová kontrola z Vajnora na železničné nádražie v Čeklísi (mala ju vykonávať ČS Čeklís). Okresný náčelník navrhol ČS Čeklís vzhľadom na zvýšenú agendu posilniť jej stav na 13 mužov. ČS Chorvátsky Grob mala byť zrušená a četníci pridelení do Čeklísa. Od 19. 5. 1940 vykonávala vlakovú pasovú kontrolu preloženú z Čeklísa opäť ŽS Vajnory. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 24, č. 489/39 prez. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 31, č. 1090/40 prez.

¹⁶ŠAP NR, f. OÚ Zlaté Moravce (ZM), šk. 33, č. 547/40 prez.

¹⁷ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 21, č. 2159/38 prez.

avšak nevedeli preukázať, že majú domovskú príslušnosť na území Slovenska, nesmeli byť do ČSR prepustené.¹⁸

Jednou z dôležitých úloh po Viedenskej arbitráži bolo doplnenie telefónnej siete, resp. na vybudovanie stálych telefónnych spojov v pohraničných okresoch. Touto úlohou boli poverené okresné úrady.¹⁹ O stabilizovanie situácie na pohraničí sa štátne úrady prostredníctvom zmiešaných komisií snažili aj v bežných cezhraničných kontaktoch. Podľa dohody čs.-maďarskej hospodárskej komisie 5. 12. 1938²⁰ začal fungovať malý pohraničný styk²¹, obchodný²² a poštový styk a železničná osobná i nákladná doprava.²³ Pretože však požiadavky maďarskej vlády uplatňované na ďalších rokovaníach čs.-maďarskej vládnej komisie o podrobnom vyznačení hraničnej čiary, aby na okupované územie pripadli napr. pastviny, poľnohospodárske a priemyselné podniky, železničné stanice a pod., sprevádzali opakujúce sa pohraničné incidenty a rôzne provokačné akcie organizované hlavne agentmi a teroristami, ešte v tomto mesiaci boli rokovania vo všetkých čs.-maďarských komisiách prerušené.²⁴ Po diplomatickom riešení incidentov sa obnovili 26. 1. 1939 a podriadené úrady dostali príkaz Krajského úradu (KÚ) zmierňovať napätie v pohraničí.²⁵ Krajský vojenský veliteľ však už 3. 2. 1939 KÚ oznámil, že maďarská propaganda za účelom ďalšej revízie hraníc neutícha, a to najmä v súvislosti s Podkarpatskou Rusou.²⁶

Priechody malého pohraničného styku využívali najmä roľníci a sezónni hospodárski robotníci z pohraničného pásma (o hustejšiu sieť priechodov pre robotníkov viackrát žiadali majitelia prihraničných pozemkov, slovenské úrady im však nevyhoveli), ktorí na prekročenie hraníc potrebovali príležitostnú pohraničnú legitimáciu vystavenú jednotlivými notárskymi úradmi, resp. ŽS – legitimácie pre poľnohospodárov („A“ na rok), robotníkov („B“ na rok) a príležitostné priepustky (na 5 dní na jednorazový prechod, len spoľahlivým osobám a po vylúčení účelu a nutnosti cestovania). Platnosť týchto legitimácií vydávaných v počiatočných mesiacoch každého roku bola podmienená vzájomným vidovaním. Cudzí štátni občania, ktorí nevlastnili cestovné pasy, ďalej osoby, ktoré mali červený cestovný pas (Židia) a nemohli nadobudnúť maďarské vízum a cestovali na telegramy v nutných rodinných záležitostiach alebo odchádzali natrvalo do Maďarska, Palestíny alebo inej cudziny, získali súhlas buď od Policajného riaditeľstva (PR) v Bratislave alebo od okresných úradov na vydanie príležitostnej priepustky.²⁷ Dňom 4. 1. 1939 sa malý pohraničný styk zredukoval z 15 km na hĺbku 10 km od demarkačnej čiary. V slovenskom 10-km pohraničnom pásme ležalo 382 obcí, na maďarskej strane 511 obcí.²⁸

¹⁸Úprava obsahovala ešte niekoľko menej podstatných bodov. Plk. Varhaník túto úpravu doplnil ešte 23. 11. 1943. ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 28, č. 102/39 prez.

¹⁹OÚ v Bratislave v decembri 1938 požiadal riaditeľstvo pôšt a telegrafov o zriadenie telefónnych staníc pre pasové kontroly vo Štvrtku na Ostrove a vo Vajnoroch (poplatky mal hrať OÚ). ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 23, č. 37/39 prez.

²⁰Tento dátum bol stanovený symbolicky, lebo príslušné rokovania na priechodoch nemohli byť do tohto dňa skončené.

²¹Podľa tzv. Podebradskej dohody (vyhlásenej pod č. 53 Sb.z. a n. z roku 1938).

²²Podľa obchodnej zmluvy zo 17.11.1937 (vyhlásenej pod č. 52 Sb.z. a n. z roku 1938).

²³ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 22, č. 2504/38 prez. 2. 2. 1939 sa pri obci Čerenčan (okres Hnúšťa) vykoľajil zvláštny maďarský osobný vlak, v ktorom zhodou okolností cestovala 12-členná čs.-maďarská delimitačná komisia. Ešte za brannej pohotovosti štátu po prevedenej evakuácii bola vojskom prerušená železničná trať vyhodnením dvoch 15-metrových koľajníc. Vinnu na nehode niesol maďarský železničný úrad v Rimavskej Soboti, ktorý o výprave nevyrozumel čs. železničné úrady ani pohraničné orgány. Nikto sa nezranil (SNA, f. MV, šk. 14, č. 2716/39 prez.).

²⁴VIETOR, ref. 3, s. 19. Podstatnou snahou miestnych slovenských funkcionárov bolo pri podrobnom vyznačovaní hraničnej čiary zachovanie katastrálnych hraníc obcí (ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 28, č. 59/39 prez.).

²⁵SNA, f. MV, šk. 14, č. 1607/39 prez.

²⁶SNA, f. MV, šk. 14, č. 1699/39 prez. Magyar országos levéltár (Maďarský krajský archív v Budapešti, MOL), f. Külügyminisztérium (KüM), K-63, fasc. 64, zv. 7/7-1, č. 127/38.

²⁷Tú potom dostali od ŽS. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 27, č. 2936/39 prez.

²⁸Výhody malého pohraničného styku využívali aj obyvatelia ďalších 21 slovenských obcí ležiacich v území vzdialenom od hraníc 10 – 15 km. Údaje za marec 1940. ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 33, č. 547/40 prez. ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./39 prez.

Malý pohraničný styk sa generálne upravoval ešte raz. Dohoda medzi vládami SR a Maďarska vstúpila do platnosti 1. 4. 1940, táto v zásade recipovala starú dohodu č. 53/1935 Sb.z. a.n., takže dovtedajšia prax mala zostať zachovaná. Druhy pohraničných priepustiek zostali nezmenené, ale zaviedol sa ešte nový – štvrtý druh priepustky „Majiteľský cestovný preukaz zvláštny“ pre majiteľov nehnuteľností, ktoré boli preťaté hranicou. Podmienky vystavovania zostali v zásade tie isté, len okruh osôb bol zmenený, resp. doplnený (napr. priepustka typu A rozšírená aj na majiteľov továrenských a bankských závodov, atď.). Riešila a upresňovala sa tiež otázka, kto má vydávať cestovné doklady.²⁹

Vízový systém s Maďarskom prebralo Slovensko po ČSR. Vydávanie víz pre maďarských občanov, ktorí chceli prísť na územie SR, malo po svojom zriadení na starosti diplomatické zastúpenie SR v Budapešti. Vízový stav v období krátko po vzniku SR riešil Krajský úrad, keď 17. 3. 1939 usmernil okresných náčelníkov z pohraničných okresov, aby až do zriadenia vyslanectva slovenského štátu v Budapešti pohraničné pasové kontroly vo výnimočných naliehavých a odôvodnených prípadoch prepustili osoby cestujúce z Maďarska na slovenské územie aj bez víza, ak sa vykážu riadnym maďarským pasom. Tieto osoby si mali ihneď po prekročení štátnej hranice opatriť dodatočné vízum u najbližšieho pasového úradu alebo orgánu po zaplatení jednoduchých recipročných poplatkov.³⁰

Vyslanectvo SR³¹ v Budapešti vydávalo, resp. zamietalo víza pre vstup na územie SR v súčinnosti s Ústredňou štátnej bezpečnosti (ÚŠB).³² Na opačnej strane s maďarským konzulátom (neskôr vyslanectvom³³) v Bratislave boli v permanentnom styku ústredie i jednotlivé miestne organizácie Maďarskej strany na Slovensku (MSS).³⁴ Funkcionári MSS pomáhali prostredníctvom vyslanectva vycestovať svojim prívržencom do Maďarska. Približne 15 drotárov – Rusínov z Veľkého Lipníka sa v júni 1939 nechalo zapísať do maďarskej strany v Kežmarku, aby ľahšie dostali víza do Maďarska, kde chceli nájsť lepšie pracovné uplatnenie. PR v Prešove predložilo ÚŠB 6. 12. 1941 list zaslaný sekretariátom MSS v Bratislave na adresu Anny Halko-Štefankovej do Brestova, ktorý dokazoval, že sekretariát obstarával pasové víza i pre osoby slovenskej národnosti.³⁵ ÚŠB 2. 4. 1942 v jednom z nariadení hlásila, že maďarské vyslanectvo na priaznivé vybavenie žiadostí o vstupné víza do Maďarska vyžadovalo od žiadateľov legimitáciu MSS alebo aspoň jej odporúčenie, v opačnom prípade boli ich žiadosti odmietnuté.³⁶ Podobne aj maďarská vláda 17. 8. 1943 obvinila slovenské vyslanectvo v Bu-

²⁹ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 33, č. 547/40 prez.

³⁰ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 29, č. 411/39 prez.

³¹Vyslanectvo SR napr. 29. 10. 1943 oznámilo ÚŠB, že vydalo Károlyiovcom vízum vo vlastnej kompetencii na 14 dní s tým, aby o prípadné predĺženie žiadali na ÚŠB. Zároveň ju požiadalo, aby im ÚŠB trvalé vízum nevydalo – pre nekorektný postoj a zaobchádzanie so Slovákmi v Slovenskom Mederi „nezaslúžia si úľavu, ba naopak budeme im slušnou formou robiť ťažkosti“. Šlo o syna Ľudovíta Károlyiho, veľkostatkára v Stupave. SNA, f. 209 (ÚŠB), šk. 562, č. 2907/44.

³²ÚŠB bola zriadená v decembri 1939 a do jej pôsobnosti patrili rozmanité záležitosti bezpečnosti. Vznikla zlúčením IV. oddelenia MV a spravodajského oddelenia PR v Bratislave. ÚŠB na rozdiel od štátnej polície v prvej ČSR mala možnosť zadržiavať, zatýkať a vyšetrovať. ÚŠB bola pomerne malým útvarom: k 9. 4. 1944 mala iba 144 zamestnancov, hoci jej plánovaný početný stav bol 341 mužov (KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. Bratislava : MO SR, 1999, s. 53.). Okrem toho ani personál ÚŠB nebol z hľadiska potrieb ľudáckeho režimu stopercentne spoľahlivý, lebo tu existovali pomerne silné protinemecké a protigardistické nálady a niektorí zamestnanci robili iba to, čo museli. Po 6. 9. 1944 sa preniesli jej právomoci vo veciach policajných, resp. štátnej bezpečnosti na MNO (RÝCHLÍK, J.: Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica : UMB, 2005, s. 123.).

³³Maďarskí vyslanci v SR: György Szabo de Szentmiklós (21. 8. 1939 – 22. 2. 1941), Lajos Kuhl de Borsoshát (25. 3. 1941 – 2. 2. 1945), Paolo Forster (od 3. 2. 1945).

³⁴Bližšie k ich spolupráci pozri HETÉNYI, ref. 5, s. 25-27.

³⁵SNA, f. 209, šk. 844-2, bez č./41.

³⁶ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 40, č. 390/42 prez.

dapešti, že vydáva víza na Slovensko len pre členov Strany slovenskej národnej jednoty pôsobiacej v Maďarsku.³⁷

Vlády oboch štátov sa okrem vydávania individuálnych víz vedeli v špecifických prípadoch dohodnúť na hromadnom povolení vízového vstupu. Stalo sa tak napr. z príležitosti vianočných sviatkov roku 1942, v období stability bilaterálnych vzťahov. Obe strany sa na základe reciprocity dohodli, že vyslanectvá udelia po dvesto 7-dňových víz občanom, ktorí chceli navštíviť príbuzných na opačnej strane hraníc.³⁸ Na Slovensko putovali aj vlakové zázjazy organizované maďarskými alebo slovenskými cestovnými kancelárkami. Tieto cesty na útek využili niektorí Židia.³⁹

Medzi SR a Maďarskom od roku 1942 fungovalo civilné letecké spojenie. Žiadosť o povolenie preletu nad slovenským územím maďarskej spoločnosti na linke Budapešť – Košice – Užhorod z júla 1941 schválená ešte nebola, lebo stále platil zákaz preletu civilných lietadiel (aj domácich) vzhľadom na brannú pohotovosť štátu. Od apríla 1942 slovenské ministerstvá umožnili maďarskej spoločnosti „Malert“ pristávať v Bratislave na leteckej trase Budapešť – Viedeň – Wroclaw – Berlín.⁴⁰ Cestujúci, ktorí necestovali na Slovensko, ale slovenské územie len prelietali, nemuseli mať slovenské tranzitné vízum, mohli z lietadla vystúpiť, nesmeli sa však s nikým (okrem spolucestujúcich) zhovárať a nesmeli opustiť letisko.⁴¹

Keď na zabranom území koncom roku 1938 maďarská civilná správa prevzala kompetencie maďarských vojenských okupačných orgánov, zároveň na lokálnej úrovni prebrala iniciatívu v rokovaní so slovenskými partnermi. Cieľom rokovaní malo byť odstránenie pohraničných problémov. Komunikácia miestnych funkcionárov v nitriansko-vrábeľskej časti pohraničia bola korektná. 7. 1. 1939 sa na schôdzke v Novej Vsi nad Žitavou⁴² dohodli maďarskí a slovenskí miestni funkcionári⁴³ a dôstojníci, že pohraničné stráže môžu povoliť kvôli náboženským obradom (omša, pohreb atď.) prechod demarkačnej hranice viacerých osôb naraz v uzavretej skupine, pri vstupe i pri výstupe maximálne hodinu pred a po skončení obradu.⁴⁴ 2. 3. 1939 sa uskutočnila ďalšia porada predstaviteľov miestnych slovenských a maďarských

³⁷Kuhl vtedy intervenoval aj za iné záležitosti. 1. od apríla 1943 sa v Slovenskom Mederi v Maďarsku zdržovalo 11 slovenských detí pochádzajúcich zo Slovenska so slovenským štátnym občianstvom. Ich rodičia bývali na Slovensku. Maďarská vláda požiadala druhú stranu, aby sa deti vrátili k svojim rodičom. 2. Riaditeľstvo maďarských železníc požadovalo vysvetlenie, akú poštu slovenské Ministerstvo zahraničných vecí (MZV) posielalo Dunajským expresom v zapečatenom liste adresovanom slovenskému vyslanectvu v Budapešti, pretože takáto doprava sa priečila kuriérnym predpisom a nebola vylúčená strata. Šlo však len o noviny. 3. Požiadal o intervenciu MZV na ÚŠB vo veci povolenia na vycestovanie pre riaditeľa tatranských kúpeľov v Starom Smokovci Polniša, ktorý mal v Budapešti vyjednávať vo veci slovensko-maďarských finančných vyrovnaní. 4. Žiadal o vyrozumieanie kostola Kapucínov, aby títo mohli slúžiť slávnostnú bohoslužbu na deň sv. Štefana pre maďarské vyslanectvá a maďarskú „kolóniu“. MZV všetky záležitosti vybavilo. SNA, f. MZV, šk. 128, č. 2786/43.

³⁸27 osôb z Bratislavského okresu požiadalo o maďarské víza. 5 žiadateľov napokon necestovalo pre zdĺhavé vybavovanie. 21 osobám slovenskej národnosti a 1 maďarskej národnosti boli víza povolené. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 43, č. 1433/42 prez.

³⁹2. 9. 1940 prišla z Maďarska cez Vajnory do Bratislavy 136-členná výprava, ktorú zorganizovala cestovná kancelária „Rapid“ z Budapešti. Pri spiatocnej ceste sa stratila vo vlaku Rozália Löwy, pravdepodobne Židovka. Zaviedlo sa po nej pátranie. To isté sa udialo, keď 10. 10. 1940 sa z výpravy nevrátil Henrik Kormos (6. 10. 1940 prišli rýchlikom dve výpravy, ktoré organizovali cestovné kancelárie „Rapid“ a „Ibus“, spolu 77 osôb, ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 31, č. 1414/40 prez. SNA, f. PR BL, šk. 484, č. 139/44.). Do Prešova jazdili výpravy Slovakotourov (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Prešove (ŠA PO), f. Šariško-zemplínska župa (ŠZŽ), šk. 108, č. 1278/40 ŠB prez.).

⁴⁰SNA, f. 209, šk. 426, č. 5928/43.

⁴¹ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 42, č. 869/42 prez.

⁴²Táto obec patrila do 14. 3. 1939 Maďarsku.

⁴³Stretnutia sa zúčastnili okresní náčelníci z Nitry a Zlatých Moraviec, za maďarskú stranu hlavný slúžny z Vrábeľ.

⁴⁴ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 62/38 prez.

civilných a vojenských úradov, tentoraz na OÚ v Nitre.⁴⁵ Výsledkom bolo zavedenie pasovej kontroly vo vlakoch na trati Ivanka pri Nitre – Komjatice, ako i koordinácia v udržovaní a prevádzaní vodných diel na rieke Nitra. Ich posledná schôdza počas autonómie Slovenska sa konala 11. 3. 1939 vo Veľkom Cetíne, rokovalo sa tu však len o priebehu odovzdávania obcí Maďarsku, resp. preberania obcí z Maďarska (po ustálení štátnej čs.-maďarskej hranice)⁴⁶ – preto odovzdanie a prevzatie obcí prebehlo z pohľadu vojenských orgánov 14. 3. bez incidentov.⁴⁷ Po tom, čo 17 obyvateľom Novej Vsi nad Žitavou maďarské úrady zabraňovali prístup k ich pozemkom v Maďarsku, bola podľa hlásenia OÚ v Nitre z maďarskej strany prisľúbená náprava na slovensko-maďarských poradiach 13. 6. 1939 vo Veľkom Kýre a 19. 6. 1939 vo Vrábľoch.⁴⁸

Väčšie problémy vo vyjednávaniach možno sledovať na bratislavskom úseku, kde už vzájomný styk s maďarskou vojenskou správou prinášal ťažkosti. 17. 11. 1938 okresný náčelník z Bratislavy so styčným dôstojníkom úseku Bratislava plk. Šlejmarom odcestoval do Čeklísa (Maďarsko), kde mal so zástupcami maďarských úradov dohovorenú schôdzu. Na nej mali prekonzultovať záležitosti týkajúce sa malého pohraničného styku, vrátenia demobilizovaných koní a vozidiel a tiež kolonistov. Veľmi nemilo boli prekvapení z drsného správania sa maďarského ministerského zmocnenca Zelingera⁴⁹, ktorý im odoprel poskytnúť žiadané informácie. Okresný vojenský veliteľ v Šamoríne pplk. Bleszkányi rokoval s nimi vľúdnejšie a prevzal 14 zápisníc spísaných o vypočutí kolonistov-utečencov zo Žitného ostrova.⁵⁰ Plk. Šlejmar sa 15. 12. 1938 dohodol s maďarským styčným dôstojníkom, že maďarská stráž, ktorá bola ubytovaná v dome nachádzajúcom sa na slovenskom území v Dolnom Majeri (z dôvodu ťažkostí ubytovať sa na maďarskej strane), sa nesmela voľne pohybovať na slovenskom území, ale mohla v dome len prebývať. Na tejto schôdzke sa dohodli aj na tom, že obyvatelia Dolného Majeru mali možnosť používať spoločnú cestu, ale nesmeli z vlastnej vôle prekračovať demarkačnú čiaru.⁵¹

Na OÚ v Bratislave sa 9. 2. 1939 uskutočnila porada o úprave malého pohraničného styku za prítomnosti zástupcov okresov Bratislava, Modra a Sereď, Šamorín a Galanta. Ujasnili si, ktoré obce patria do 10-kilometrového pásma. Zástupcovia slovenských ministerstiev hospodárstva a financií, colnej správy a PR v Bratislave navrhli, aby obec Prievoz nebola poňatá do tohto pásma, nakoľko s Bratislavou tvorila uzavretý obvod (z bezpečnostných policajných a colných dôvodov; Bratislava ležala nad 10 km vzdialenosťou). Návrh Maďarov, aby Trnava tiež spadala do malého pohraničného pásma, MH a colná správa zablokovala z dôvodov hospodárskych, ako i preto, že Trnava ležala na železničnej trati Bratislava – Žilina. Dohodli sa však na ďalších priechodoch pre roľníkov (3 v bratislavskom, resp. šamorínskom okrese)⁵², na zákaze poľovačky a chodenia so zbraňou (okrem úradných orgánov a hájnikov)

⁴⁵ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 605/39 prez.

⁴⁶ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/39 prez. Dodatok v dohode: odsun materiálu a majetku patriacemu druhému štátu, ktorý nemohol byť včas evakuovaný, bol predĺžený do 17. 3. 1939, pričom sa ho obe strany zaviazali strážiť.

⁴⁷ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/39 prez. Slávnostné privítanie maďarských úradníkov prebehlo jedine vo Veľkom Cetíne.

⁴⁸ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 29, č. 917/39 prez.

⁴⁹Zelinger, ktorý pochádzal z Bratislavy, bol spolužiakom okresného náčelníka v Bratislave.

⁵⁰Slovenské úrady predtým riešili sťažnosti obyvateľstva osady Dolný Majer (pri Čeklísi), ktorých zasiahlo obmedzovanie pohybu na spoločnej hraničnej ceste. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 22, č. 2375/38 prez.

⁵¹ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 23, č. 22/39 prez.

⁵²V tom čase boli otvorené z okresu Bratislava do okresu Šamorín dva cestné a dva železničné hraničné priechody na cestovný pas (na cestách Šamorín – Schildern a Ivanka p. D – Čeklís. Na železnici Úszor – Štvrtok n. O. a Ivanka p. D – Čeklís. Občania s pohraničnou legitimáciou mohli využiť aj tieto priechody, ako i dva priechody len na pohraničnú priepustku. Z okresu Modra do seneckej oblasti zasahoval jeden cestný hraničný priechod na cestovný pas (na ceste Šarfia – Senec) a dva priechody len na priepustku, z okresu Sereď do okresu Galanta jeden cestný a jeden železničný hraničný priechod na cestovný pas (na ceste Veľký Máčad – Sereď. Na železnici Sereď – Galanta) a sedem priechodov len na priepustku. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

vedľa demarkačnej čiary v hĺbke 1,5 km.⁵³ Porozumeli si tiež v otázkach cezhraničnej premávky autobusov, na povolení prevozu chorých z obsadeného územia do Bratislavy v nutných prípadoch, na tom, že na presťahovanie vystažovalcov z oboch strán sa má použiť priechod colnej kontroly, ďalej na uľahčenie dodávania surovín, taktiež sa povolil pobyt učňom z obsadeného územia, ktorí už začali svoju prax v Bratislave, za účelom ukončenia výučnej doby.⁵⁴

Na porade okresného náčelníka so zástupcami maďarských úradov v Reci pri Senci 3. 3. 1939⁵⁵ účastníci rozhodli o delegovaní svojich právomocí v otázke určenia ďalších priechodov demarkačnej čiary pre roľníkov a robotníkov na príslušné ČS, ktoré sa na konkrétnych miestach mali dohodnúť s maďarskou pohraničnou strážou.⁵⁶ Vzhľadom na sťažnosti hospodárov z okolia obce Schildern, že nemajú dostatok poľných pracovných síl, okresný náčelník navrhol povoliť vstup maďarským hospodárskym robotníkom na slovenské územie.⁵⁷ Mesto Bratislava sa výslovne vyňalo z malého pohraničného styku, boli však do neho poňaté všetky obce Bratislavského okresu s výnimkou Prievozu a Račištorfu.⁵⁸

Vzájomné vzťahy tejto skupiny miestnych funkcionárov sa zhoršili po skončení tzv. malej vojny. Predmetom schôdzky v Podunajských Biskupiciach 30. 5. 1939 mali byť dôležité body: 1. umožniť obyvateľom Miloslavova užívanie pozemkov, ktoré mali z druhej strany hranice, pretože obyvatelia susedných maďarských obcí si vraj ich pozemky svojvoľne osvojili a násilím vypudzovali vlastníkov. Občanom Félu prenajala ich pozemky vojenská správa.⁵⁹ 2. obuvníka Ferdinanda Holičku z Podunajských Biskupíc molestovali na ČS v Šamoríne, kde sa dostal legálne s priepustkou, vytýkali mu, že je členom HG a hrozili, aby viac nechodil do Šamorína, 3. rozluka administratívnych spisov, 4. okresný náčelník sa sťažoval na maďarské úrady, že vydávali maďarským občanom cestovné pasy s rôznymi poznámkami (pri rubrike štátne občianstvo slovo „*Vélelmezve*“ – *predpokladané*), čo sa priedilo medzinárodným predpisom⁶⁰, 5. návrh na postavenie rámp na hraničných cestách v noci, aby bol voľný prechod autám zahatený, a iné. Mali sa prerokovať aj posledné hraničné

⁵³Niektorí občania Chorvátskeho Grobu prevádzali pri hraniciach pytliactvo so zbraňou. 15. 12. 1938 Maďari zavliekli Štefana Belzara z Chorvátskeho Grobu do Čeklísa, keď pytliačil s ďalšími 3 osobami pri hájovni na slovenskom území. Do týchto miest prišiel majiteľ poľovného práva Antonín Horvát z Čeklísa s tromi inými mužmi. Prišlo medzi nimi k prestrelke, pričom Belzara chytili a odviezli na ČS v Čeklísi, kde ho zbili. Potom ho prepustili. Samotný Horvát ani iný majiteľ poľovného revíru taktiež nebol oprávnený v týchto končinách poľovať bez zvláštného povolenia OÚ, ktoré ani nikomu nevydal. Niekoľkí jednotlivci z Čeklísa sa však pred četníctvom vyjadrili, že prekročili demarkačnú čiaru za účelom poľovačky na slovenskej strane, ktorú povolil okresný náčelník z Bratislavy (okresný náčelník to, samozrejme, poprel). ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 23, 94/39 prez.

⁵⁴ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

⁵⁵V inom materiáli okresný náčelník píše, že sa schôdzka uskutočnila 3. 2. 1939 (ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 821/39 prez.). Ďalšia porada v Ivanke pri Dunaji sa udiala 3. 4. 1939. Je preto možné, že sa porady konali pravidelne (3. 2., 3. 3. a 3. 4. 1939, ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.).

⁵⁶Do vydania vládneho nariadenia, teda na dobu prechodnú. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 24, č. 438/39 prez.

⁵⁷Okresný náčelník mal prerokovať túto otázku so zástupcom odboru práce. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

⁵⁸ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 821/39 prez.

⁵⁹Styčný dôstojník úseku Nitra por. Pristach podotkol, že treba zistiť, či sa nejedná o pozemky pridelené čs. pozemkovou reformou, ktorú maďarská vláda neuznávala a všetky podobné otázky mal vybavovať styčný dôstojník úseku Dunaj – Váh kpt. Heidler. OÚ však postupne styčných dôstojníkov obchádzali a preberali ich kompetencie. OÚ Bratislava styčný dôstojník pridelený nebol, lebo bol nedostatok vhodných dôstojníkov na túto funkciu. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

⁶⁰I v iných končinách vpisovali pohraničné orgány do priepustiek neprípustné poznámky. Keď pricestoval 8. 2. 1942 vlakom z Maďarska Florian Vrba do Ivanky pri Nitre na jednorazovú maďarskú priestupku, na druhej strane tejto legitímácie nad jej platnosťou bola perom napísaná iredentistická poznámka „*Nem, nem, soha*“ („Nie, nie, nikdy“). Vrba bol Slovák zo Šurian a priepustku mu vydala maďarská policajná expozitúra v Komjaticiach v deň odjazdu. Slovenskí policajti ho pustili na návštevu nemocného brata v Ivanke p. N. vzhľadom na to, že bol uvedomelý Slovák. ŠA NR, f. NŽ III., šk. 59, č. 424/I-5/ŠB/42 prez.

incidenty. Okresný náčelník z Bratislavy pozval hlavných slúžnych zo Šamorína a Galanty, tí však na dohovorenú schôdzku neprišli.⁶¹ Zástupcovia OÚ v Bratislave sa taktiež 27. 6. 1939 v Šamoríne snažili nadviazať na rokovania o malom pohraničnom styku s hlavnoslužnovským úradom, avšak hlavný slúžny sa v tom čase nenachádzal v meste.⁶² Takéto pravdepodobne úmyselné obštrukcie škodili najviac civilnému obyvateľstvu, a to i na ďalších pohraničných úsekoch.

Na slovenskej i maďarskej strane napriek spomínaným rokovaniam vznikali v súvislosti s prechodmi obyvateľstva v malom pohraničnom styku najmä administratívne a personálne problémy či prietľahy. Môžeme to dokresliť na mnohých ďalších príkladoch. Desiatky slovenských robotníkov a baníkov zo stredného Slovenska mali možnosť pracovať v priemyselných a banských podnikoch v maďarskom pohraničí. Viacerým z nich sa však už od januára 1939 (postupne počas celého roku) hatila práca v Maďarsku v Zbrojovke a v Štátnych baniach v Nadabule. Robotníkov a baníkov napriek tomu, že neboli formálne prepustení z práce, ale maďarská pohraničná stráž ich na základe svojich záznamov neprepustila cez hranice do Maďarska, i keď mali svoje legitimácie v poriadku. Maďarská pohraničná stráž mala totiž evidenciu, na základe ktorej nepúšťala gardistov a exponovaných Slovákov. MV preto 25. 1. 1940 požiadalo MZV o diplomatické zakročenie, aby sa podobné prípady neopakovali.⁶³ V lete 1939 maďarské pohraničné stráže z tých istých dôvodov zakazovali občanom SR z obcí Nevidzany, Lapáské Ďarmoty a Nová Ves n. Žitavou prestup hraníc do Maďarska, pričom títo boli opatrení riadnymi legitimáciami. Oproti tomu maďarská pohraničná stráž mala podľa slovenských úradov podporovať neoprávnené prechody svojich občanov (hlavne z Veľkých Hyndíc), ktorí mali na Slovensku pozemky a ilegálnou cestou ich prichádzali obrábať.⁶⁴ Okrem toho na okupovanom území maďarské bezpečnostné zložky neraz zbili aj občanov SR, ktorí šli s pohraničnou priepustkou do Maďarska obrobiť si svoje pozemky či nakupovať. Veľmi často sa v tejto súvislosti spomínali veliteľstvá pohraničnej stráže v Lučenci a Leviceiach.⁶⁵

V prípade, že obyvatelia pohraničia prekročili štátnu hranicu bez pohraničnej legitimácie (najčastejšie pri skracovaní si cesty), boli pri prichytení maďarskými bezpečnostnými zložkami kategoricky potrestaní. 26. 9. 1939 bol Tomáš Matúška, roľník z Mlynskej Doliny (okres Modrý Kameň), ktorý skracujúc si cestu na svoje pozemky prekročil bez pohraničnej legitimácie a bez

⁶¹Prítomní za slovenskú stranu boli aj okresný náčelník z Modry a zástupcovia MF a polície, ako i maďarský a slovenský styčný dôstojník. Hlavný slúžny zo Šamorína sa dodatočne ospravedlnil, že nemohol prísť pre zaneprázdnenosť, takže okresný náčelník mohol skonštatovať, že diplomatické zakročenie nie je potrebné. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

⁶²ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 25, č. 847/39 prez.

⁶³Podľa obvodného notára z Veľkej Polomy dôvodom malo byť hŕfné vypovedávanie maďarských príslušníkov z okolia Bratislavy, ako i preto, že robotníci neboli pre Maďarsko politicky spoľahliví. SNA, f. MV, šk. 715, č. 2169/40 adm.

⁶⁴ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 30, č. 1056, 1165 a 1531/39 prez. Drsný postup maďarských pohraničných síl voči gardistom, ktorí sa chceli dostať na maďarské územie, je badateľný i v prípade z východnej časti hranice. Mikuláš Ceizel, berný tajomník z Topolian (okres Michalovce) s manželkou boli v júni 1940 na pohrebe príbuznej v Sobranciaci. Po 4-dňovom pobyte boli bezdôvodne vykázaní z maďarského územia. Obidvaja mali riadny cestovný pas s vízami, pravdepodobne jediný dôvod bol ten, že pred obsadením Sobraniec bol tamojším okresným veliteľom HG (ŠA PO, f. ŠZŽ, šk. 108, 762/40 ŠB prez.). ČS Pezínok 14. 12. 1938 hlásila o zajatí 3 gardistov z Pezinku maďarským vojskom v Svätomartinskom háji. 18. 11. 1938 sa údajne omylom dostali na bicykloch za hranice. Pustili ich až 26. 11. 1938, pričom ich viackrát vypočúvali (ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 40, č. 1624/38 prez.).

⁶⁵SNA, f. MZV, šk. 79, č. 4447 a 7569/39. Počas zadržania mäsiara Jozefa Kováča z Čeklísa maďarskou pohraničnou strážou, keď sa 11. 10. 1939 vracal z nákupov zo Senca, bol tento týraný a 4 dni zadržaný. Prezradiť ho mali utečenci z Čeklísa, ktorí zbehli do Maďarska. K správe ŽS Čeklísa ešte dodala, že práve utečenci z Čeklísa maďarskej národnosti najviac kalili vzájomný pomer medzi Slovákami a maďarskou menšinou šírením nepravdivých správ (ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 28, č. 13/40 prez.).

pasu hranice, maďarskou vojenskou strážou zadržaný a uväznený.⁶⁶ Tragikomicky vyzerala situácia, keď v marci 1940 maďarskí strážcovia zadržali na maďarskej strane v úseku Váhovce – Šoporňa učiteľa Gríla zo Šoporne. Hranice prekročil ilegálne asi z dôvodu skrátenia si cesty. Keďže nemal pri sebe žiadnu osobnú legitimáciu, legitimoval sa školskými pomôckami. Na niektorej z pomôcok objavil maďarský pohraničník český text, preto ho začali podozrievať, že je českým utečencom. Až keď totožnosť učiteľa dosvedčili šoporňskí mlynári, učiteľa prepustili.⁶⁷

Vydanie pohraničných legitimácií musela potvrdiť druhá strana. Ani v tomto bode neprebíhalo všetko hladko. Inšpektorát finančnej stráže Zlaté Moravce 14. 6. 1939 požiadal OÚ, aby dohodol s maďarskými úradmi presne stanovené priechody hraníc na príležitostné legitimácie, pretože Hlavnoslúžňovský úrad vo Vrábľoch vydával legitimácie pre všetky možné cesty, na ktorých zo slovenskej strany nebola možná kontrola.⁶⁸ Okresný náčelník z Lovinobane 14. 12. 1939 informoval KÚ, že OÚ zaslal maďarským úradom za účelom vidovania 1 138 legitimácií pre stály pohraničný styk, z ktorých 34 bolo zamietnutých a 43 do toho času nebolo vrátených. „Maďarské úrady pri vidovaní postupujú veľmi nepriaznivo a legitimácie nevidujú včas, hoci tieto sú riadne vystavené a ich majitelia majú nárok na vidovanie, takže ešte po 1. auguste, keď už poľné práce (žatva) sa končili, vidovali 149 legitimácií...Maďarské úrady vôbec nevidovali legitimácie tých roľníkov alebo robotníkov, o ktorých sa dozvedeli, že sú gardistami...Najväčšie ťažkosti nám robil policajný kapitanát v Lučenci.“⁶⁹

Z iných konkrétnych prípadov cezhraničných problémov a ich prípadných konzekvencií na ilustráciu spomeniem len niekoľko pozoruhodných epizód. Keďže slovenské úrady nevydávali pohraničné priepustky na výletné miesto Erika, ležiace v blízkosti hraníc na obsadenom území, chodili naň obyvatelia okolia Gelnice ilegálne. Prípady chytenia však boli zriedkavé, pretože kontrola bola sťažaná hustými lesmi.⁷⁰ Zaznamenané sú aj skutky zneužitia pohraničných legitimácií v rámci malého pohraničného styku. Napr. väčší počet Maďarov z Podunajských Biskupíc a Vereckne žiadali za účelom účasti na pohrebe bývalého maďarského ministerského predsedu Aponyiho, ktorý sa konal 1. 9. 1943 v Eberharte, na ŽS Most na Ostrove príležitostné priepustky, ktoré im ale boli zamietnuté. Avšak účasti 32 roľníkov z Mostu n.O., ktorí zneužili pohraničné hospodárske legitimácie, žandárstvo nezabránilo. Pri ich návrate sa zmožilo na pokutovanie po 30 Ks.⁷¹ Porovnateľná situácia nastala v Nemeckom Grobe, keď 23 Maďarov z tejto obce i okolia zneužilo pohraničné cestovné legitimácie tým, že sa „manifestačným spôsobom“ zúčastnili pohrebu maďarského richtára v Reci Žigmunda Szaba, ktorý sa konal 5. 3. 1944.⁷² Problémom pre bezpečnostné zložky bolo, že sa ho zúčastnili i miestni vedúci notár a vládny komisár (ŽS v záujme zachovania ich služobnej autority a vážnosti nekonala šetrenie). ŽS upozornilo nadriadených aj na finančnú stráž: „Bolo by veľmi žiaduce upozorniť finančnú stráž v Nemeckom Grobe na svedomitejšie plnenie svojich povinností, aby sa podobné

⁶⁶Vecou sa zaoberala diplomacia. SNA, f. MV, šk. 22, č. 14944/39 prez.

⁶⁷ŠA NR, f. Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra (ObŽV NR), šk. 2, č. 112/40.

⁶⁸V septembri 1939 sa povolilo celodenné používanie cesty pre pohraničný poľnohospodársky styk na ceste Tlmače – Malé Kozmálovce a Veľké Kozmálovce – Malé Kozmálovce. MF povolilo i cestu Kľačany – Levice, túto však inšpektorát finančnej stráže predbežne nemohol otvoriť, lebo maďarské pohraničné orgány nemali oprávnenie postaviť stráž z maďarskej strany. Doriešilo sa to diplomatickou cestou. OÚ bol inšpektorátom požiadaný, aby zariadil opravu strážnych búdok pre financov (bolo potrebné tiež na náklady obci dodať palivové drevo na zimu). Prerokovanie styku katastrálnych území Kľačany – Levice a Podlužany – Levice a úpravy hranice sa konali 11. a 12. 10. 1939 v Kľačanoch za účasti okresného náčelníka zo Zlatých Moraviec. Poradu zvolalo slovenské oddelenie slovensko-maďarskej rozhraničovacej miestnej komisie. ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 30, č. 1056 a 1165 a 1531/39 prez.

⁶⁹SNA, f. MV, šk. 715, č. 2170/40 adm.

⁷⁰12. 7. 1942 troch mladých Gelničanov prichytila finančná stráž. SNA, f. 209, šk. 347, č. 25262/42.

⁷¹ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 46, č. 742/43 prez.

⁷²ŽS Nemecký Grob ich 13. 3. 1944 udala OÚ v Modre s návrhom na odobratie pohraničných legitimácií. ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 53, bez č./44 prez.

prípady neopakovali...“⁷³ Pohraničné priepustky využívali pri ilegálnej činnosti aj prevádzaci odbojárrov a Židov.⁷⁴

Vojenskú strelnicu vo Vyšnej Myšli (pri Košiciach), ležiacu v blízkosti hraníc, sa maďarské MNO rozhodlo zrušiť až po verbálnej nóte slovenskej strany,⁷⁵ taktiež v júni 1940 znovu po protestnej nóte zakázalo cvičnú strelbu protitankového delostrelectva, ktorá ohrozovala obyvateľstvo Vyšnej Pokoradze (SR, okres Hnúšťa).⁷⁶ V tom istom mesiaci 1940 zastavili maďarské pohraničné úrady malý hospodársky styk na viacerých slovensko-maďarských prichodoch, neprepúšťali ani roľníkov, ktorí chodili obrábať svoje polia (prepúšťali len na normálny cestovný pas). Ako dôvod uvádzali, že legitimácie našich roľníkov neboli dostatočne vyplnené, lebo v nich chýbali údaje o vozoch a označenie vlastných parciel.⁷⁷ Dohoda o pohraničnom styku mala nedostatky hlavne v riešení zdanenia a preclenia úrody dopestovanej slovenskými roľníkmi na svojich maďarských pozemkoch. Ľudia sa sťažovali, nakoľko mnohí – hlavne chudobní – boli potrestaní preto, že niesli so sebou do Maďarska väčšie množstvo valút na vyrovnanie cla za seno, ktoré mali na maďarskom území, pričom však bolo dovolené vyviezť len 20 Ks.⁷⁸ Každý maďarský okres praktizoval výber daní rozdielne a slovenskí občania platili dane nejednakrát bez použitia valutového záznamu, čím sa bez úmyslu dopúšťali podľa slovenskej štátnej správy ukrátenia štátu (SR).⁷⁹ Preto slovenské finančné orgány majiteľov stálych pohraničných legitimácií neraz vyšetrovali a trestali. Revúcky okresný náčelník s cieľom upokojenia pomerov na jar 1944 požiadal MF o voľnejší postup finančných orgánov voči občanom.⁸⁰

ÚŠB po pochybnostiach viacerých okresných úradov musela 16. 9. 1942 korigovať svoje nariadenie – „závady v prevádzaní malého pohraničného styku“ z 25. 3. 1942, v ktorom sa vylúčili maďarské vojenské osoby z pohraničných schôdzok. Po novom sa vylúčenie nevzťahovalo na príslušníkov maďarskej vojenskej pohraničnej stráže, keďže sa takmer vždy riešili otázky súvisiace s činnosťou pohraničnej stráže.⁸¹

V septembri 1944 nastal problém v pohraničnom styku s Maďarskom, pretože niektoré slovenské orgány prestali vyplňovať pohraničné preukážky dvojjazyčne (bolo na to upozornené slovenské MZV). Okresný náčelník z Bratislavy reagoval odpoveďou, že maďarské pohraničné

⁷³Príslušníci finančnej stráže boli totiž na účel prechodu dopredu upozornení veliteľom ŽS (správca oddelenia neskôr učinil trestné oznámenie inšpektorátu finančnej stráže na niektorých príslušníkov finančnej stráže za nedbalý výkon služby). 5. 3. 1944 mal vedúci notár z Nemeckého Grobu schôdzku s notárom zo Senca a s veliteľom Pohraničnej stráže v Reci vo veci opravy a udržiavania pohraničnej budy pre maďarskú pohraničnú stráž (podľa notára šlo o zhodu okolností, pričom nemal v úmysle sa zúčastniť pohrebu). ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 54, č. D1-209/44 prez.

⁷⁴5. 3. 1944 mal vedúci notár z Nemeckého Grobu schôdzku s notárom zo Senca a s veliteľom pohraničnej stráže v Reci vo veci opravy a udržiavania pohraničnej budy pre maďarskú pohraničnú stráž (podľa notára šlo o zhodu okolností, pričom nemal v úmysle sa zúčastniť pohrebu). ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 54, č. D1-209/44 prez.

⁷⁵SNA, f. MZV, šk. 79, č. 50348/40.

⁷⁶Na porade okresného náčelníka z Hnúšte s veliteľom honvédskeho útvaru 28. 6. 1940 sa dohodla nulová, t. j. žiadna škoda v prípade strelby. SNA, f. MZV, šk. 79, č. 52723/40.

⁷⁷Z prípisu MNO z 18. 6. 1940. MZV túto záležitosť postúpilo vyslanectvu SR v Budapešti na ďalšie riešenie. SNA, f. MZV, šk. 113, č. 50004/40.

⁷⁸SNA, f. 209, šk. 504, č. 27936/43.

⁷⁹Čím viac zaplatili bez záznamov občania SR v Maďarsku, tým menšie dane potom platili doma, pretože na Slovensku uvádzali zdaniteľnú dopestovanú úrodu bez odvedenej čiastky maďarským úradom. Pochopiteľne, toto správanie slovenským finančným orgánom prekážalo. Pri jednej z pohraničných schôdzok okresný náčelník z Krupiny napr. zistil, že maďarský štátny aparát vydal nariadenie (Közellátásügyi Miniszter 700.360/1943 sz.rendelet ...), podľa ktorého slovenskí občania vlastníaci pozemky v Maďarsku museli maďarským úradom odvádzať časť úrody, preto navrhol recipročné opatrenie. Maďari v prípade nezaplatenia daní robili prekážky pri vývoze úrody. ŠA BB, f. PŽ II., šk. 32, 2836/1943 prez. ŠA BB, f. PŽ II., šk. 30, č. 2871/1943 prez.

⁸⁰ŠA BB, f. PŽ II., šk. 46, č. 1559/1944 prez.

⁸¹Reakcia na otázky OÚ v Trnave, Dobšinej a Lovinobani. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 45, 336/43 prez.

vrchnosti v pohraničných legitimáciách písaný text vyplňovali len v maďarskom jazyku, a preto zo strany SR bol ten istý text písaný v slovenčine. Avšak zariadil, aby v budúcnosti boli tieto doklady vyplňované dvojjazyčne a poprosil MV o zakročenie, aby aj maďarské legitimácie boli detto vypisované.⁸²

V noci na 4. 9. 1944 maďarský štát uzavrel svoje hranice, na cestách vo vzdialenosti asi 500 m od slovenskej hranice boli postavené vozové zátarasy s jamami pre ľahké guľomety. Opatrenia zo strany Maďarov mali smerovať k zamedzeniu príchodu partizánov do Maďarska.⁸³ V tomto mesiaci maďarská pohraničná stráž zatkla pri Šoporňi dvoch príslušníkov slovenskej finančnej stráže spolu so starostom Šoporne a desiatimi Šoporňanmi. Občania Šoporne, ktorí mali pozemky na maďarskej strane, navzdory zákazu šli totiž na svoje pozemky pracovať. Po intervencii inšpektora finančnej stráže zo Serede boli ešte v ten deň, resp. časť obyvateľov na druhý deň, prepustení.⁸⁴

Analogické problémy sa štátna správa snažila riešiť – sčasti úspešne, pričom v praxi zostali aj po roku 1939 stretnutia prihraničných slovenských orgánov s maďarskými funkcionármi. 15. 7. 1943 sa vo Féli odohrala pohraničná schôdza, na ktorej delegácie viedli hlavný slúžny zo Šamorína a okresný náčelník z Bratislavy. Obe strany uzavreli dohodu, ktorá riešila problémy v malom pohraničnom styku: 1. v prípade zamietnutia vidovania pohraničných legitimácií mala byť príčina uvedená v poznámkovej rubrike zoznamu, 2. predložená bola žiadosť ohľadne uľahčenia platenia daní zo strany obyvateľov pohraničných obcí, ktorí mali nehnuteľnosti na druhej strane hraníc, aby nadriadené úrady dovolili zainteresovaným notárom na dobu vyberania daní nerušený prechod na druhú stranu, 3. ďalšie otázky – platenie kolkov za vydanie obecných svedectiev; konkrétne prípady odmietnutia vidovania sa vyriešili; presnejšie značenie majiteľských legitimácií; použitie hraničnej cesty pohraničnými hliadkami.⁸⁵

Zlý dojem a pohoršenie u slovenského obyvateľstva zanechali porady slovensko-maďarských komisií, ktoré 14. 12. 1943 rokovali v Michalovciach o vzájomnom pohraničnom styku, a potom pri spoločnej hostine v reštaurácii „Sand“ údajne na pokyn slovenských činiteľov vyhrávali tejto komisii cigáni slovenské i maďarské piesne. Iniciátorom tejto pohostinnej schôdze bol okresný náčelník, prítomní boli hlavní slúžni zo Sobraniec a Veľkých Kapušian.⁸⁶

Rokovania ďalších miestnych štátnych úradov a orgánov s maďarskými náprotivkami vykazovali podobné črty s porovnateľnými riešeniami problémov. Očividné diferencie sú viditeľné azda len v prístupe funkcionárov k druhej strane. Črtajúce sa hlbšie vzájomné väzby delegácií ústredná moc netolerovala, žiadala skôr prísne formálny charakter porád. Na opačnom póle relácií jestvovala i osobná averzia, napr. niektorých okresných náčelníkov k maďarskému

⁸²Upozornil aj na to, že maďarská strana Slovákov – majiteľov príležitostných legitimácií vracala bez udania dôvodov späť (po vypuknutí povstania maďarské úrady dočasne uzavreli svoje severné hranice). ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 51, č. D1-1634/44 prez.

⁸³ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 51, č. D1-1301/44 prez.

⁸⁴Z hlásenia ŽS Šoporňa jednoznačne nevyplýva, na ktorej strane hraníc boli zatknutí slovenskí pohraničníci. Pravdepodobne sa tento prípad diplomaticky neriešil, pretože slovenské ústredné orgány boli v tom čase zaťažené potláčaním povstania. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, 521/44.

⁸⁵Niektoré detaily dohody sa spresnili ešte 2. 9. 1943 znovu vo Féli. O ochrane pôdy v Maďarsku pre kolonistov z Miloslavova štátny pozemkový úrad rokoval s maďarskou stranou ešte v marci 1944. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 49, č. D1-468/44 prez.

⁸⁶Maďarská delegácia využila tento pobyt na nákup nedostatkových predmetov. Okresný náčelník musel podať vysvetlenie, keďže sa o vec zaujímala ÚŠB: „...bolo samozrejým požiadavkom spoločenského taktu a zdvorilosti voči zahraničnej delegácii, keď hosťujúci domáci orgán išiel v ústrety prosbám, vyplývajúcim zo spoločenského styku a nevybočujúcim zo vzájomného korektného vzťahu oboch delegácií...“ Župný úrad (ŽÚ) konzekventne vydal úpravu, aby každá porada bola ohlásená prezídiu ŽÚ s presným udaním programu. SNA, f. 209, šk. 554, č. 1730/44.

protivníkovi, ktorá pramenila z celkového slovensko-maďarského pomeru, čo poznamenalo aj ovzdušie vzájomných kontaktov.⁸⁷

Zahraničný obchod si aj vznikom slovenského štátu zachoval právnu kontinuitu – Slovensko naďalej uznávalo obchodné dohody uzatvorené bývalou ČSR. Veľmi skoro sa poľnohospodárstvo a spotrebný priemysel na Slovensku začal orientovať na Nemecko. Na konci roka 1939 bolo na Ríšu orientovaného viac ako 80 % zahraničného obchodu SR. Po uzatvorení obchodnej zmluvy s Nemeckom (22. 5. 1939) uzatvoril slovenský štát obchodné dohody aj s inými krajinami. V novembri 1939 bola uzatvorená prvá riadna Dohoda medzi SR a Maďarským kráľovstvom o úprave vzájomnej výmeny tovarov. Na slovensko-maďarskom pohraničí sa teda prirodzeným spôsobom mohol rozvíjať vzájomný obchod i v ďalšom období. Maďarsko bolo tradičným obchodným partnerom Slovenska, resp. ČSR aj v minulosti, a to nielen pre dovoz poľnohospodárskych produktov, priemyselných výrobkov a surovín na Slovensko, ale aj pre slovenský vývoz priemyselného tovaru a menej hodnotného dreva, dreveného uhlia a vápna, ktorý ťažko znášal export na väčšie vzdialenosti.⁸⁸ Maďarská strana exportovala na Slovensko z poľnohospodárskych plodín a živočíšnych produktov hlavne hydinu, vajcia, mlieko a mliečne produkty, ošípané, seno a slamu. Nedostatok určitých surovín v niektorých slovenských krajoch počas vojny sa odstraňoval vyslovene dovozom z Maďarska, čo platilo aj opačne.⁸⁹

⁸⁷Spomeniem ešte niekoľko porád a ich okolnosti zachovaných v archívnych dokumentoch. Otvorenie cesty Zlaté Moravce – Vráble bolo veľmi žiaduce a v novembri 1939 inšpektorát Finančnej stráže Zlaté Moravce informoval OÚ, že k nim prichádzajú intervencie ohľadom otvorenia tejto cesty, pretože obyvateľstvo Žitavskej doliny nemalo v šírke 60 km žiadny pasový prechod (jedine cez Levice a Ivanka p. N.). Túto požiadavku vyslovili i maďarské úrady 19. 6. 1939 pri medzinárodnom rozhovore zlatomoraveckého okresného náčelníka s hlavným slúžnym z Vrábel' (ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 29, č. 874/39 prez.). Pohraničná schôdzka, uskutočnená 18. 8. 1939 v Leviciach za účasti okresného náčelníka zo Zlatých Moraviec a hlavného slúžneho z Levíc, sa týkala úpravy niektorých otázok pohraničného styku obcí prevzatých z Pukaneckého okresu (ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 30, č. 1206/39 prez.). 20. 3. 1940 vo Vrábľoch uzavrel okresný náčelník zo Zlatých Moraviec dohodu s hlavným slúžnym o používaní poľnej cesty medzi obcami Malé Hyndice a Veľké Hyndice. O mesiac ju však Maďari tesne pri hraničnej čiare prekopali, pretože slovenské lokálne orgány odmietli ich požiadavky na prepustenie časti tamojšieho územia. (ŠA NR, f. Nitrianska župa (NŽ) III., šk. 4, č. 1008/40 prez.). 22. 7. 1940 bola porada na Hlavnoslúžnovskom úrade v Galante v zmysle bilaterálnej dohody ohľadom upravenia pohraničného styku. Zúčastnili sa jej zástupca OÚ v Trnave a zástupcovia obcí, ktorých sa zjednanie týkalo. Na porade bolo dohodnuté, že počas žatvy roku 1940 sa budú vydávať príležitostné priepustky na dobu 14 dní s klauzulou, že ide o žena (ŠABL, f. ŽÚ III., šk. 4, 1377/40 prez.). V júli 1940 znemožnili maďarské orgány obrábanie pôdy vládnu komisárovi z Baranča Michalovi Ferikovi na svojich pozemkoch na maďarskej strane. Táto vec sa však hneď vďaka dobrým obojstranným vzťahom tamojších funkcionárov uspokojivo vyriešila (ŠA PO, f. ŠZZ, šk. 108, č. 893/40 ŠB prez.). OÚ v Michalovciach rokoval s maďarskými činiteľmi viackrát: 19. 2. 1942 a 19. 2. 1943 porada pohraničnej komisie na Hlavnoslúžnovskom úrade vo Veľkých Kapušanoch, kde slovenské delegácie viedol okresný náčelník z Michaloviec. Na nich sa dohodlo vystavovanie pohraničných legitimácií a vyriešili drobné sťažnosti v pohraničnom styku (ŠA PO, f. ŠZZ, šk. 121, č. 124-IV-1/43 ŠB prez.). 12. 4. 1943 sa konala porada v Užhorode (SNA, f. 209, šk. 554, č. 1730/44.). 5. 3. 1944 mal vedúci notár z Nemeckého Grobu schôdzku s notárom zo Senca a s veliteľom pohraničnej stráže v Reci vo veci opravenia a udržiavania pohraničnej budy pre maďarskú pohraničnú stráž (ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 54, č. D1-209/44 prez.). Jedno z posledných stretnutí miestnych orgánov v nitrianskom úseku sa uskutočnilo 6. 7. 1944 vo Vrábľoch. Bola to len informatívna schôdzka so žiadnymi konkrétnymi výsledkami. Maďarské správne orgány z Nových Zámkov a Šale následne požiadali okresného náčelníka o ďalšie pracovné stretnutie, ktorého predmetom mala byť úprava prechodu hraníc v rámci malého pohraničného styku pre sezónnych robotníkov a riešenie správy bývalých židovských statkov ležiacich na oboch stranách hraníc. Následná schôdzka sa neuskutočnila kvôli povstaniu (ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-454/44 prez.).

⁸⁸ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Územná orientácia zahraničnoobchodných vzťahov Slovenskej republiky v období druhej svetovej vojny. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava : VHÚ MO SR, 2000, s. 173-174.

⁸⁹Nedostatok masti (ale aj cukru a mydla) v Prešovskom kraji v marci 1940, ktorý bol odstránený dovozom masti z Juhozápadu a sviň z Maďarska (ŠA PO, f. ŠZZ, šk. 108, č. 230/40 ŠB prez.). V roku 1939 na odstúpenom území hospodársky a priemyselný život stagnoval a nebolo veľa pracovných príležitostí. Sedliaci predali len málo tovaru, pretože obyvateľstvo trpelo slabou kúpschopnosťou a v priemyselných centrách, ako napr. Šamorín, boli stovky nezamestnaných. Mnohí sa živili len tým, že kupovali a predávali sadlo a slaninu zákazníkom zo Slovenska (ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 28, č. 13/40 prez.).

Až zhoršujúca sa vojenská situácia oboch spojencov Osi v roku 1944 odkryla v celej miere význam jednej suroviny – dreva, neraz jediného paliva v obydliach, ktoré z toho dôvodu patrilo k dôležitej súčasťi života obyvateľstva i armády. Prezídium MV 22. 3. 1944 dôverne prikázalo podriadeným úradom, aby recipročne zakázali vývoz dreva z lesov v slovenskom pohraničnom pásme maďarským štátnym občanom (mala to byť reakcia na svojvoľný zákaz vývozu dreva z vlastných lesov v maďarskom pohraničí slovenským príslušníkom). Paradoxne viacerí obvodní notári z pohraničia podali dôkaz, že MV nebolo objektívne informované (vývoz dreva na Slovensko slovenskými občanmi nepovolili jedine maďarské úrady v okolí Lučenca, slovenskí príslušníci v iných končinách si ho mohli aj v tomto období z Maďarska doviezť) a ak by v budúcnosti prišlo v Maďarsku k reálnemu zakazu vývozu dreva, boli by slovenskí občania viac postihnutí ako maďarskí (platilo to však len pre lokalitu juhozápadného Slovenska).⁹⁰ Výnosom prezídia MV z 29. 4. 1944 bol vydaný všeobecný zákaz nielen vývozu, ale i ťažby dreva v pohraničnom slovensko-maďarskom pásme (po neskoršej úprave výnosu sa ťažba napokon realizovať mohla).⁹¹ Postihnutí zákazom vývozu zostali i maďarskí Slováci. V júni 1944 prišli slovenskí kolonisti zo Senca osobne na OÚ v Modre poprosiť o výnimku na vývoz dreva, pretože podľa ich tvrdení im maďarské úrady nepridelili ani drevo ani uhlie. Na výnimkové povolenie prezídia MV si 23. 8. 1944 mohlo 13 kolonistov – Slovákov vyviezť po 2 m³ zo svojho lesného hospodárstva pri Švajnsbachu.⁹²

Keď sa blížilo kritické zimné obdobie, snaha maďarských občanov o dovoz vlastného dreva zo slovenského územia stúpila do takej miery, že zneužili i pomoc veliteľov nemeckých posádok na sprostredkovanie výnimiek. Slovenské úrady pri tom logicky nevzdorovali a o detailoch vývozu sa neraz dozvedeli oneskorene, pričom na nápravu už priestor a čas nezostával. 17. 10. 1944 sa na OÚ v Modre dostavil kapitán nemeckej armády zo Senca so žiadosťou, že potrebuje vyviezť 200 m³ palivového dreva pre nemeckú armádu do Senca z pohraničných lesov Modranského okresu, pričom drevo už kúpil od vlastníkov – maďarských občanov zo Senca. Finančná stráž vo Švajnsbachu však neskôr zistila celé pozadie tohto prípadu: niektorí maďarskí štátni občania zo Senca, Nemetbélu a Magyarbélu sa sťažovali veliteľovi nemeckých vojsk v Senci, že majú na slovenskej strane v lese palivové drevo, ktoré im slovenské úrady nechceli povoliť vyviezť, a navrhli mu, že ak im tento vývoz zaobstará, sú ochotní z každého m³ dovezeného dreva dať niekoľko polien pre nemecké vojsko. Veliteľ sa na to podujal a napokon dostal súhlas okresného náčelníka v Modre na vývoz palivového dreva pre nemeckú armádu. Pri vývoze prišlo i ku krádeži dreva iných majiteľov – slovenských štátnych občanov. V októbri 1944 bolo takto vyvezené nezistené množstvo dreva, nie však pre nemeckú armádu, ale pre civilné obyvateľstvo, čím vlastne v núdzi podviedli OÚ.⁹³

Maďarská vláda bezpochyby podporovala diverznú, resp. spravodajskú činnosť svojich špiónážnych zložiek na Slovensku.⁹⁴ Jedným z cieľov česko-slovenskej, resp. slovenskej sprava-

⁹⁰Ťažba lesov na juhozápadnom Slovensku bola malá a väčšinou sa predala miestnym spotrebiteľom ako palivo. ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 49, č. D1-432/44 prez.

⁹¹ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 55, č. D1-242/44 prez.

⁹²ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 55, č. D1-242/44 prez.

⁹³Okrem toho nemeckí vojaci, ktorí sprevádzali civilistov pri nakladaní dreva, strieľali po zverine. ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 55, č. D1-242/44 prez.

⁹⁴Ako príklad môžem uviesť spravodajské hlásenia o vojenských odvodoch, resp. pustení niektorých ročníkov z vojenčiny v októbri 1939, t.j. po skončení vojny s Poľskom (MOL, f. Miniszterelnökség kisebbségi osztály (ME), K-28, fasc. 150, zv. 251, č. 19755/39.). Jednou z výzvedných praktík, vtedy bežne používaných, bolo aj posielanie tajných informácií poštovými holubmi. I keď tento spôsob výmeny bol veľmi častý, v okrese Nitra sa chytil len jeden maďarský holub, ktorý však už okrem adresy majiteľa (Budapešť) nevydal iné svedectvo. Po odchyte bol holub zaslaný Vojenskému stálemu holubníku v Trnave (ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 635/39.). Pozri aj BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 4, s. 38-53.

vodajskej činnosti bol takisto zber dôverných a tajných informácií z pohraničných oblastí okupovaných Maďarskom. Do spravodajskej činnosti sa priamo zapojili slovenské ŽS i iné bezpečnostné zložky pôsobiace v pohraničí. ŽS odovzdávali svoje poznatky spravodajským dôstojníkom na vojenských veliteľstvách. Pôvodcovia týchto poznatkov, ktorí zaobstarávali pomerne presný obraz situácie u južných susedov, boli tajnými dôverníkmi, ktorých mená z dôvodu ich bezpečnosti nenájde ani v dobových hláseniach. Bolo však prirodzené, že k nim patrili obyvatelia pohraničných obcí slovenskej i rusínskej národnosti či spriatelení Maďari.⁹⁵ V čase trvania vojenskej správy na okupovanom území (november – december 1938) správy o maďarskom obsadzovaní jednotlivých obcí prinášali do ČSR predovšetkým utečenci. Výnimočne nebolo ani získavanie dôverných správ od maďarských štátnych zamestnancov, s ktorými sa slovenskí občania priateli.⁹⁶ Okrem spomenutých zdrojov informácií slovenské spravodajské orgány vysielali na obsadené územie i vlastných agentov.⁹⁷ Spravodajské informácie sa týkali nielen pokusov o odhalenie nálad obyvateľstva, ale predovšetkým maďarských silových zložiek, ich pohybu a lokalizácie, mobilizácií, počtu a veku vojakov a dôstojníkov, nálad vo vnútri jednotlivých oddielov, kvality a kvantity výzbroje a výstroja.⁹⁸ V pozornosti zostávali i súkromné cesty maďarských dôstojníkov a šľachticov na Slovensko za svojimi starými priateľmi (tiež zväčša bývalými uhorskými šľachticmi).⁹⁹

Z protokolov a služobných hlásení žandárstva a styčných dôstojníkov je zjavné, že v čase obsadenia južného Slovenska bola v obciach so slovenskou väčšinou nálada prinajmenšom stiesnená a chladná¹⁰⁰ (naopak, u maďarského obyvateľstva zavládlo všeobecné nadšenie). Správy obyvateľov z okupovaného územia svedčili o tom, že slovenská menšina nezostala voči svojmu postaveniu pasívna. V predvianočnom a vianočnom období roku 1938 vznikli demonštrácie za pripojenie k ČSR vo viacerých obciach s prevládajúcou slovenskou men-

⁹⁵Po vypuknutí vojny s Poľskom prišlo k novej organizácii spravodajstva, keď sa systematickejšie podchytili rôzne sledované oblasti (ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 28, č. 13/40 prez.). Veliteľstvo 1. divíziej oblasti v máji 1944 nariadilo všetkým žandárskym staniciam a oddeleniam finančných stráží v južnom pohraničí, aby sledovali a získavali o Maďarsku tieto správy: a) ako a o čom sa zmieňuje maďarská tlač a najnovšia literatúra o Slovensku, ako ďaleko sú prejavované revizionistické snahy v Maďarsku, v akom štádiu je komunizmus v Maďarsku, b) o vojenských útvaroch, c) letiskách, vojenských skladoch, spravodajstve, organizáciách, atď. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 258/44. Podobné inštrukcie však dostali už viackrát i predtým.

⁹⁶Napr. od novozámockého podžupana Majthényiho. Prednosta Colného úradu z Veľkého Lapáša sa takéto správy dozvedel od „istého maďarského štátneho zamestnanca z pohraničia, ktorý túto okolnosť prezradil v rozrušení nad jeho náhlym povolaním k vojsku“. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/44 prez.

⁹⁷Zachoval sa dokument o vyslaní vojenského špióna Jána Čičmiča do Maďarska. Tento učeň leteckej HG vo Vajnorochoch z Bratislavy zbehol 18. 6. 1939 v rovnošate do Maďarska cez pohraničnú kontrolnú stanicu Čeklís. Čičmiča po jeho návrate 22. 7. 1938 zadržali bezpečnostné zložky a odovzdali spravodajskému dôstojníkovi. Bol v službách slovenského vojenského spravodajstva. SNA, f. MV, šk. 16, č. 7537/39 prez.

⁹⁸V pohraničí v skúmanom období uskutočňovali cvičenia, resp. určitý čas pobudli rôzne skupiny maďarského vojska cez tankové útvary po protiletadlové delostrelectvo. Najrôznejšie zistenia sa, samozrejme, týkali aj okupovanej Podkarpatskej Rusi. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 3, č. 75/41. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 4, č. 268/42. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 331/43. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/44 prez.

⁹⁹Na Slovensko cestovali medzi inými maďarský podplukovník delostrelectva Karol Kosztolányi, knieža Pavel Odeschalchi a princ Karol Odeschalchi z Budapešti, gróf Apponyi Antal Lajos z Budapešti (zastupoval majetkové záujmy sestry a švagra, bývalého albánskeho kráľa), gróf Béla Rudolf Zichy z Budapešti, gróf Ľudovít Ambrózy, maďarský radca, mimoriadny vyslanec v.v. a splnomocnený minister navštevoval majiteľku kaštieľa Antóniu Ambrózyovú vo Vieske nad Žitavou (vzdialení príbuzní), gróf Dr. Emil Mirnbach, maďarský plukovník v.v. Gejza Lányi, a iní. Bezpečnostné zložky ich sledovali (ŠA NR, f. NŽ III., šk. 51, č. 325/IV-9/ŠB/40 prez. ŠA NR, f. NŽ III., šk. 59, č. 29, 323, 324 a 544/I-5/ŠB/42 prez. ŠA NR, f. NŽ III., šk. 63, č. 87/I-5/ŠB/43 prez. ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 35, č. 1817/41 prez.).

¹⁰⁰Obyvatelia slovenskej národnosti sa museli veľmi skoro vyrovnávať s aroganciou úradníkov a četníkov dosadených zo starého Maďarska. Keď stránka na pošte alebo ČS prehovorila po slovensky, zostala nepovšimnutá. Učitelia museli maďarským dôstojníkom zložiť sľub vernosti Maďarsku. Nálada bola stiesnená, protimaďarská, pričom obyvatelia očakávali po určitom čase návrat k Slovensku. Ľudia sa nevedeli uspokojiť ani s drahotou šatstva a obuvi. ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2810/39 prez.

šinou.¹⁰¹ Po ich potlačení došlo k teroru maďarských žandárov, keď pri výsluchoch používali neľudské metódy (napr. vyšetovaných postavili k rozžeravenému sporáku, kde ich držali až do omdletia). Po demonštráciách prišlo k uväzneniu desiatok jej účastníkov.¹⁰² Detailne je zachytený aj popis tragických šurianskych dní na Vianoce 1938. Vtedy došlo pred kostolom k ostrej strelbe maďarských žandárov do protestujúcich Slovákov, pričom o život prišla jedna žena a piati boli zranení.¹⁰³ Podobné správy o prenasledovaní Slovákov, o nezamestnaných, o biede a iných kváriaciach problémoch na okupovanom území sa zaznamenávali až do konca vojny. Protestujúcimi však boli nielen Slováci, ale neskôr i niektorí obyvatelia maďarskej či rusínskej národnosti, ktorí neraz žiadali buď prácu či finančnú podporu, alebo by chceli späť k Slovensku.¹⁰⁴

Česko-slovenské správne orgány mali evidentný záujem, aby sa skutky vyčínajúcich osôb v zabranom území podrobne a systematicky zaznamenali.¹⁰⁵ KÚ už 28. 1. 1939 uložil podriadeným úradom viesť evidenciu maďarských úradníkov a oficiálnych osobností, ktorí sa zúčastňovali na neprístojnostiach proti Slovákom na odstúpenom území.¹⁰⁶ Dosiahol sa len malý úspech, keď boli zaznamenané prečiny dedinských šovinistov, ktorí vstúpili do služieb maďarských úradov a prenasledovali Slovákov.¹⁰⁷ Utečenci poskytli svedectvá aj o výinoch nových maďarských orgánov, ale väčšina týchto ľudí nedokázala označiť mená a bližšie postavenie dotyčných funkcionárov.¹⁰⁸ K tomu ako príklad možno uviesť postup maďarských vojenských veliteľstiev so žiadateľmi pohraničných priepustiek. Veliteľstvá určené na vydávanie priepustiek na prekročenie demarkačnej čiary sa viackrát dopustili vydierania mnohých slovenských občanov. Žiadali od nich, aby im priniesli podpisové listiny za pripojenie k Maďarsku, alebo, aby zistili dislokáciu česko-slovenského vojska v pohraničí. Až po sľube, že tak učinia, a po podpise na neurčitý dokument im priepustky vydali a motivovali ich ponúk-

¹⁰¹DEÁK, Slovensko, ref. 1, s. 142. Demonštrácie vznikli v Dolnom a Hornom Síleši, Fiši, Dvoroch nad Žitavou, Komjaticiach, Černíku a Šuranoch. Maďarská vláda zvalila vinu za napäté vzťahy a nepokoje na propagandu slovenskej vlády, priamo riadenú z centrály v Nitre, ktorá – podľa maďarskej vlády, poburovala slovenské obyvateľstvo, živila v ňom nádej na revíziu Viedenskej arbitráže a tieto podvratné akcie viedli aj k nepokojom (MOL, f. KúM, K-63, fasc. 71, zv. 7/7-XIII, č. 212/39.).

¹⁰²ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 3093/39 prez. ŠA NR, f. Okresné četnicke veliteľstvo Nitra (OČV NR), šk. 10, č. 8/39. ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 117/39.

¹⁰³ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./39 prez.

¹⁰⁴Napr. podľa zistení ČS Močenok z januára 1939 s maďarským režimom už nesúhlasili ani osoby, ktoré predtým propagovali pripojenie k Maďarsku, v obsadených obciach sa objavovali protimaďarské nápisy a pre protimaďarskú propagandu bolo zatknutých v Zemnom (okres Nové Zámky) 60 a vo Farkašde (okres Šaľa) 30 občanov (ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/39.). ŽS Podunajské Biskupice získala v novembri 1939 správy z obsadeného územia, že obyvateľstvo na 85 % bolo nespokojné a bolo by radšej, keby sa obnovila ČSR. Na Podkarpatskej Rusi sa búrili Rusíni, pretože vplyvom spoločných maďarsko-ruských hraníc prúdila na Ukrajinu ruská propaganda (ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 28, č. 13/40 prez.). ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/40. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 200/40. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 4/44. ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 179/39. ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 269/39. ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2848/39 prez.

¹⁰⁵Pre prípravu retorčných opatrení, pre možnosť zaslať správy Berlínu, pre vysporiadanie sa s vyčínajúcimi po prípadnom navrátení okupovaného územia. Nariadenie Prezídia MV z 27. 10. 1939 okresným úradom: „*Ministerstvo vnútra, sledujúc ochranu záujmov príslušníkov slovenskej národnej skupiny na odstúpenom území a pre získanie evidencie o všetkých prípadoch prehmatov...žiada, aby bol každý prípad...po presnom a podrobnom vyšetrení hlásený MV a v odpise MZV.*“ ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, 529/39.

¹⁰⁶OÚ v Zlatých Moravciach 27. 2. 1939 teda zaslal KÚ 5 mien – maďarských činiteľov, ktorí sa voči slovenskej národnej menšine na obsadenom území správali neprípustne. Správa oddelenia finančnej stráže Nemčiňany z 10. 2. 1939 – styčný dôstojník major Virág zbil Žida Hyneka Švarca, ktorého potom vyhostili. Finančná stráž Slepčany 10. 2. 1939 – veľkostatkár z Novej Vsi nad Žitavou; ČS Zlaté Moravce 24. 2. 1939 – riaditeľ školy vo Sv. Michale n. Ž., ČS Tesáry n. Ž. 23. 2. 1939 r. k. farár a riaditeľ školy z Dolného Dúradu. ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 28, č. 174/39 prez.

¹⁰⁷Nariadenie MV sí mnohí veliteľia stanic chybne vysvetľovali, pretože posielali svoje hlásenia priamo MV a MZV. Preto Hlavné veliteľstvo žandárstva v apríli 1940 poučilo podriadené útvary, že žandári mali správy predostrieť len príslušnému OÚ, ktorý bol potom povinný ihneď informovať MV (vtedy už ÚŠB) a MZV. Okrem toho, pochopiteľne, žandárske stanice odpisy správ mali priamo predložiť i HVŽ. ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 169/40.

¹⁰⁸ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 37, bez č./39 prez.

nutou finančnou odmenou. Pri hlásení prípadu slovenským orgánom však postihnúť nikdy nevedeli uviesť meno ani hodnosť maďarských dôstojníkov.¹⁰⁹

Slovenská i maďarská strana sa nezriedka sťažovali na zneužívanie pohraničných priepustiek údajnými špiónmi.¹¹⁰ K odhaleniu maďarských agentov prišlo len zriedkakedy, slovenské bezpečnostné zložky však v rámci svojich praktík postihovali aspoň dôverníkov maďarskej spravodajskej služby, či už slovenských alebo maďarských občanov.¹¹¹ 31. 8. 1939 ilegálne prišiel na Slovensko Jozef Tileš z Piše, ktorý sa hlásil k slovenskej národnosti, a po vypuknutí vojny sa v Zlatých Moravciach dobrovoľne prihlásil do slovenskej armády. Pretože ale medzičasom četníci zistili, že po obsadení obce Piša Maďarskom pracoval pre maďarské vojenské úrady, udával Slovákov a sám sa prihlásil za cvičiteľa Levente, k čomu sa aj sám priznal, bolo podozrenie, že prišiel na Slovensko ako vyzvedač. Preto ho ŽS Zlaté Moravce 4. 9. 1939 zatkla a odovzdala štátnemu zastupiteľstvu pre podozrenie z vyzvedačstva.¹¹² Žandári zatkli maďarského vitéza v.v. Gejzu Deményho z Vrábľov, ktorý 26. 3. 1940 prišiel na jednorazovú legitimáciu do Zlatých Moraviec. Keďže ho sledovali, zistili, že sa stretával s Maďarmi, a napokon pri jeho osobnej prehliadke sa u neho našli rôzne maďarské spisy týkajúce sa maďarských víťazov. Dokonca aj krajský súd v Bratislave potvrdil vážnosť podozrenia z vyzvedačstva.¹¹³ ÚŠB nechala v apríli 1940 prešetriť, či veľkostatkári Peter a Pavol Pálffyovci zo Smoleníc rozširovali nepravdivé správy proti existencii SR i Nemeckej ríše. ŽS pri vyšetrovaní zistila časté návštevy Pavla v Budapešti, preto zostával v pozornosti bezpečnostných zložiek.¹¹⁴ Slovenka Margita Maščeníková z Michaloviec 17. 5. 1940 sa po ilegálnom prekročení hraníc spojila s maďarskými dôstojníkmi v Sobranciach, ktorým vyzradila utajené skutočnosti. K tomu sa aj priznala, preto ŠPÚ podal na ňu trestné oznámenie (zároveň ju policajný súd odsúdil na 9 dní pre ilegálny prechod hraníc).¹¹⁵ Pre podozrenie z vyzvedačstva žandárstvo na príkaz PR v Prešove 22. 8. 1940 zatкло maďarského občana Jána Szanisla z Bysteru, ale keď po výsluchu orgány nezistili nič podozrivé, bol o dva dni prepustený.¹¹⁶ Od 19. 7. 1942 strávil Jenő Kolosz, ktorý prišiel na liečenie do Piešťan, tri dni vo väzení na PR v Bratislave pre podozrenie z vyzvedačstva a napomáhania Židom pri úteku do Maďarska.¹¹⁷ Mnohí ďalší dôverníci maďarského spravodajstva pracovali spoľahlivo.

Medzi antidemokratické zásahy slovenského mocenského aparátu¹¹⁸ môžeme zaradiť jeho kroky na zamedzenie vycestovania Maďarov do Maďarska. Problematika hraničnej situácie štátu

¹⁰⁹ŠA NR, f. OČV NR, šk. 8, č. 825/38. ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/39.

¹¹⁰Tí sa po svojej misii domov vracali neraz ilegálne. MOL, f. Küm, K-63, fasc. 71, zv. 7/7-XIII, č. 212/39. ŠA PO, f. ŠZŽ, šk. 109, č. 663-220/40 ŠB prez.

¹¹¹Obežník KÚ zo 6. 3. 1939: „Na území Slovenskej krajiny prechádzajú z odstúpeného územia rôzne osoby, opatrené pohraničnou legitimáciou, nedodržia však stanovenú 10 km hranicu pre malý pohraničný styk, ale potulujú sa ilegálne i po vzdialenejšom území. Pri dopadnutí sa ospravedľujú najčastejšie tým, že boli navštíviť príbuzných, že si boli zadovážiť domovské alebo krstné listy...Sú to väčšinou mladšie osoby, ovládajúce slovenský jazyk, sú z radov nezamestnaných živnostníkov, remeselníkov...získaní maďarskou spravodajskou službou a vysielaní na územie Slovenska s úlohou zistiť dislokáciu vojska a bezpečnostných orgánov, aj iné pre obranu štátu dôležité okolnosti. Okrem toho donucovaní sú pod rôznymi hrozbami tiež pre takéto spravodajské úlohy štátni a verejní zamestnanci, ktorí zotrvali na odstúpenom území.“ ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 41, č. 637/39 prez.

¹¹²ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 30, č. 1356/39 prez.

¹¹³ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 33, č. 419/40 prez.

¹¹⁴ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 46, č. 423/40 prez.

¹¹⁵ŠA PO, f. ŠZŽ, šk. 109, č. 663-220/40 ŠB prez.

¹¹⁶Z odpovede ÚŠB na nótu maďarského vyslanectva. SNA, f. MZV, šk. 128, č. 30916/41.

¹¹⁷22.7. ho vypovedali zo SR. Z odpovede ÚŠB na nótu maďarského vyslanectva. SNA, f. MZV, šk. 128, č. 2595/3349/42.

¹¹⁸Policia, žandárstvo, armáda, finančná stráž, súdnictvo, administratívno-správny aparát, ÚŠB, HG, HM, FS, atď.). KORČEK, J.: Niekoľko poznámok k problematike mocensko-represívneho aparátu slovenského štátu. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : SNR – HÚ SVA, 1991, s. 30. K analýze činnosti mocensko-represívneho aparátu bližšie pozri aj: KAMENEC, I.: Politický systém a režim slovenského štátu v rokoch 1939-1945. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : SNR – HÚ SVA, 1991, s. 13-23. KORČEK, ref. 32, s. 49-113.

nachádzajúceho sa vo vojnovom stave je vždy citlivou záležitosťou a štát sa v takomto období sústreďuje na limitovanú priepustnosť osôb na hraničných priechodoch. V nasledujúcich riadkoch uvádzam len príklady, ktoré približujú obraz hraničných reštrikcií moci voči Maďarom, ako i nekoordinovaný postup slovenských úradov a orgánov v tejto problematike a konkrétne dôsledky ich počínov. Medzi hlavné dôvody odobratia cestovných dokladov patrilo podozrenie z vyzvedačstva a vydieranie (napr. aby obyvatelia vystúpili z MSS).

Keď sa Maďari z Dudiniec sťažovali na terorizovanie obyvateľstva okresným náčelníkom z Krupiny počas volieb do snemu (aby hlasovalo „za“), OÚ im odvetne na určitý čas odobral pohraničnú legitimitáciu (vo svojom vysvetlení z 1. 6. 1939 ich podozrieval zo spravodajskej činnosti v prospech maďarského štátu). Veliteľstvo 7. zboru v Banskej Bystrici už skôr požiadalo o zakázanie dudinským katolíkom navštevovať kostol v Hokovciach (Maďarsko), čomu OÚ vyhovel.¹¹⁹

OÚ v Zlatých Moravciach na návrh ČS 16. 8. 1939 nariadil odobrať stále pohraničné legitimitácie 11 osobám z Novej Vsi n. Žitavou pokladaných za štátne nespoľahlivých, pretože boli podozriví z vyhrádzania tajných správ maďarským orgánom. Boli to roľníci, ktorí sympatizovali s Maďarskom. 11. 9. 1939 sa dostavili tri postihnuté občianky na notársky úrad, kde predniesli sťažnosť voči zhabaniu pohraničných legitimitácií, pretože bez nich si nemohli ísť pre úrodu do obsadeného územia. Jozef a Ján Cigánovci četníkom sľúbili za prítomnosti miestneho veliteľa HG, že budú lojálni a nebudú sa nekalo správať. Vzhľadom na to im boli vrátené legitimitácie na čas poľnohospodárskych prác.¹²⁰ Predseda MSS Esterházy ťažkosti s povoleniami na vystavenie pasov a prekročenie hraníc na prelome rokov 1940 a 1941 riešil u prednostu ÚŠB,¹²¹ napriek tomu nezmizli. Preventívne opatrenie proti santovským Maďarom v apríli 1943 vydal OÚ v Krupine. Tým osobám, ktoré sa v minulosti zúčastnili akcie za pripojenie Santova k Maďarsku alebo akýmkoľvek spôsobom prejavili protištátnu činnosť a boli stále podozrivé, bola celoročná legitimitácia pre malý pohraničný styk odobratá, resp. nebola im vôbec vydaná, hoci jestvovali majetkové dôvody na vydanie priepustky. Spomenuté preventívne opatrenie bol okresný náčelník ochotný odvolať len vtedy, ak by obyvatelia Santova, ktorí sa pri sčítaní ľudu 1940 prihlásili k národnosti slovenskej, vystúpili z MSS.¹²²

Vzhľadom na to, že sa množili prípady, keď boli pohraničné priepustky vydávané jednak osobám z bezpečnostného hľadiska nespoľahlivým a jednak i takým, ktoré mali svoj trvalý pobyt mimo pohraničného pásma¹²³, ÚŠB výnosom z 11. 4. 1940 nariadila pohraničným okresným

¹¹⁹SNA, f. MV, šk. 15, č. 6315/39 prez.

¹²⁰ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 30, č. 1155/39 prez.

¹²¹Najmä funkcionári MSS, napr. Dr. Szepesházy z Prešova, Dr. Ákos Gyürky z Nitry, vdova Ruffinyiová z Dobšinej, Bruno Triangi z Kostolných Moraviec, Gejza Groó zo Zvolena, Dr. Tamáš Both z Prešova a Dr. Tibor Neumann z Bratislavy. Z listu Esterházyho prednostovi ÚŠB z 24. 1. 1941, od ktorého žiadal nápravu (SNA, f. 209, šk. 228, č. 2842/41.). Szepesházy bol uväznený v Ilave už v roku 1939. Tuka sa na jeho adresu vyjadril, že slovenskú zástavu, ktorou mal ozdobiť pri sviatku dom, vyvesil špinavú a potrhajúcu. Tuka položil aj otázku, čo by sa stalo, ak by to spravil Slováč v Maďarsku. Maďarské vyslanectvo toto odôvodnenie jeho zatknutia považovalo za nepravdivé, lebo jeho manželka narýchlo z nutnosti ušila zástavu, aby jej niekto nevytlkol okná. Szepesházy pritom ani nebol doma (MOL, f. ME, K-28, fasc. 150, zv. 251, č. 19755/39. SNA, f. 209, šk. 844, č. 7/42.).

¹²²Toto opatrenie súviselo najmä s tým, že v poslednej dobe začal Santov častejšie navštevovať statkár Triangi v spoločnosti relevantných funkcionárov MSS, pričom ponavštevoval 9 Maďarov, ktorí sa na prelome rokov 1938 a 1939 hlásili k MSS. Taktiež boli zamietnuté pohraničné celoročné priepustky maďarských občanov, ktorí sa na opačnej strane podieľali na agitácii za pripojenie Santova k Maďarsku. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), f. Pohronska župa (PŽ) II., šk. 32, č. 2211 a 2499/43 prez.

¹²³OÚ v Hnúšti vydával priepustky na prekročenie hraníc i osobám bývajúcim až do 50 km od hraníc vo vnútrozemí, pretože maďarský konzulát nedal vízum na riadny cestovný pas slovenským občanom, ktorí utiekli z okolia Rimavskej Soboty v novembri 1938. OÚ im chcel pomôcť, aby si títo poškodení mohli usporiadať svoje veci v Maďarsku, lebo by utrpeli ešte väčšiu hmotnú škodu. MV mu 6. 6. 1939 nariadilo zjednať nápravu. SNA, f. MV, šk. 15, č. 5687/39 prez.

úradom, aby pred každým vydaním pohraničnej priepustky bola prostredníctvom ŽS preskúmaná štátoobčianska spoľahlivosť (aj všetkých dovtedajších majiteľov priepustiek).¹²⁴ Tento výnos sa zneužíval najmä voči obyvateľom maďarskej národnosti. MZV na začiatku roku 1944 oznámilo MV, že podľa maďarského vyslanectva slovenské podriadené úrady odopierali vydať pohraničné priepustky osobám maďarskej národnosti, ktoré mali na to nárok – v poslednom čase vyslanectvo zistilo odmietnutie v Dudinciach a Kostolných Moravciach (okres Krupina), v Nemeckom Grobe, v Seredi a v okresoch Dobšiná a Trebišov. Ako príklad sa uvádzal prípad strojníka Jozefa Takáča zo Serede, ktorý mal 4 jutrá ornej zeme vo Váhovciach v Maďarsku. ÚŠB si 23. 3. 1944 vyžiadalo od dotknutých okresných úradov podanie správy. Obvodný notár z Nemeckého Grobu považoval sťažnosť za nepodstatnú, pretože jeho úrad pohraničnú legitimáciu od roku 1941 nevystavil len dvom osobám (zneužili pohraničnú legitimáciu tým spôsobom, že niesli list do Maďarska s údajmi o sile ŽS a pohraničnej stráže, za čo boli 21. 12. 1940 zatknutí), ktorí sa následne už neuchádzali o vydanie novej legitimácie. Notár však „zabudol“ uviesť, že na jar 1942 dvanásť členov MSS v Nemeckom Grobe nedostalo majiteľské pohraničné legitimácie, v dôsledku čoho nemohli obrábať svoje pozemky v maďarskom pohraničí.¹²⁵

Pretože si obyvateľstvo v novoformujúcom sa pohraničí po Viedenskej arbitráži počínalo v súvislosti s vymedzením novej demarkačnej čiary nevyspytateľne a v rozpore s oficiálnym postupom, veliteľstvo Jaroslav operujúce v bratislavskom úseku 7. 12. 1938 požiadalo okresné úrady: „*Pretože pohraniční občania s obľubou vyťahujú kolíky na demarkačnej čiare a umiestňujú ich na miesta, ktoré sú pre nich výhodné, je nutné, aby okresní náčelníci dali v pohraničných obciach vyhubovať, že porušenie demarkačnej čiary sa bude pokladať za prečin poškodenia a úmyselného premiestnenia pohraničných kameňov a bude sa trestať podľa paragrafov trestného zákona.*“¹²⁶ Samotné vymedzenie hraničnej čiary prebehlo na niektorých úsekoch nepresne.

Po práci slovensko-maďarskej delimitačnej komisie spreď marca 1939 sa vyskytli nedostatky v presnom vyznačení hraničnej čiary v teréne, ktoré vyústili do konfliktných situácií. Po zatknutí dvoch zlodějov z Maďarska slovenskými príslušníkmi pohraničných zložiek 22. 3. 1940 pri Kusej Hore dvojstranná komisia musela prípad rekonštruovať pre podozrenie, že slovenské orgány prekročili hranice. Okolnosť spornej hraničnej čiary potvrdil aj inšpektor finančnej stráže v Zlatých Moravciach.¹²⁷ 13. 11. 1940 prišiel maďarský žandársky major na štátnu hranicu pri Babindole (okres Nitra) a službukonajúcemu slovenskému policajnému strážmajstrovi povedal, že pasová kontrolná strážnica je postavená na maďarskom území a za následky Maďari neberú zodpovednosť. O deň nato neznáme osoby z Maďarska premeriavali územie tesne pri hraniciach. Tento problém sa napokon podarilo v pokoji vyriešiť.¹²⁸

Oveľa väčšie konzekvencie mal však ďalší podobný prípad, keď sa maďarské úrady snažili zabráť časť slovenského územia. Na jeseň 1941 došlo k vyhroteniu vzťahov medzi bratislavskou a budapeštianskou vládou, čo spôsobil najmä incident na štátnej hranici pri Novej Vsi n. Žitavou 3. 9. 1941. Miestne maďarské orgány ráno oznámili, že posunú doterajšiu hranicu tak, že zaberú asi 250 katastrálnych jutár pôdy pre Maďarsko. Na hranicu Tiso vyslal vojsko. Na druhý deň maďarská strana ubezpečila, že ide o omyl.¹²⁹ Spor o hraničný úsek pri Novej

¹²⁴ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 33, č. 547/40 prez.

¹²⁵SNA, f. 209, šk. 661, 31847/44. ŠAP Modra, f. OÚ Modra, šk. 55, č. D1-271/44 prez.

¹²⁶ŠAP Modra, f. OÚ BL, šk. 23, č. 86/39 prez. Podobne neznáma osoba vytiahla a zvalila hraničný znak nachádzajúci sa na štátnej hranici pri Novej Vsi n. Žitavou bol 4. 9. 1941 neznámou osobou vytiahnutý a zvalený. Pravdepodobne ho vytiahli robotníci, ktorí tam orali pole. O niekoľko dní ho však opäť neznáma osoba zasadila na pôvodné miesto (ŠAP NR, f. OÚ ZM, šk. 35, č. 1610/41 prez.).

¹²⁷ŠANR, f. NŽ III., šk. 4, č. 839/40 prez.

¹²⁸ŠA NR, f. NŽ III., šk. 51, č. 124 a 147/IV-9/ŠB/40 prez.

¹²⁹LIPTÁK, ref. 7, s. 14.

Vojenská história

Vsi n. Žitavou sa začal odvíjať už rok pred spomínaným incidentom. Už v apríli 1940 maďarský veliteľ pplk. Bohéza predniesol požiadavku na toto územie¹³⁰, v novembri 1940 informovala ŽS Veľký Lapáš Okresný úrad v Nitre o tom, že na hranici ich obvodu (štátnej hranici) „*boli nejakí páni z Maďarska a niečo vymeriavali tesne u hraníc z maďarskej strany*“, a že major maďarského žandárstva z Levíc s veliteľom ŽS Vráble „*povedali nášmu žandárovi, že stála slovenská strážnica je postavená na maďarskom území, ...že správna hranica vedie až po Babindolskú cestu asi 150 – 200 m od terajšej stanice.*“¹³¹

Ako už bolo poznamenané, niektoré menšie úseky hraničnej čiary boli v teréne nedostatočne vykolíkované. Preto vznikli ďalšie prekérne strety, ako v prípade, keď v decembri 1943 prepukol medzi slovenskou obcou Šoporňa a obcou na maďarskej strane Váhovce majetkový spor o drevo z pohraničného lesa. Na rozhraní obecných chotárov, ktoré bolo zároveň aj štátnou hranicou, sa nachádzal les, ktorého časť patrila maďarskému biskupstvu (na maďarskej strane) a časť Urbárskej spoločnosti obce Šoporňa. V dňoch 6. – 9. 12. 1943 v tomto lese pracovali maďarskí drevorubači. Šoporňania predpokladajúc, že maďarskí drevorubači odniesli aj drevo zo slovenskej časti lesa v hodnote 4 – 5-tisíc Ks, si vynútili príchod prednostu Štátneho katastrálneho meračského úradu na spornú hranicu. Až ten na mieste zistil, že sporná časť lesa patrí maďarskému vlastníkovi. Šoporňanom nezostalo nič iné, ako vziať jeho prehlásenie na vedomie a rešpektovať ho.¹³²

Obeťou neštandardných pohraničných vzťahov a terčom útokov bola už v roku 1938 bezpochyby židovská komunita na oboch stranách nových hraníc. Židia boli už pred Viedenskou arbitrážou obviňovaní zo slovenskej aj maďarskej strany z promaďarských, resp. proslovenských vystúpení. Situáciu pri obsadzovaní južného Slovenska sa snažila nezákonnými deportáciami Židov do pohraničia zneužiť nielen slovenská vláda, ale aj maďarská strana odstránením Židov zo svojho územia, ktorí nemali na tomto území domovské právo. Na slovensko-maďarskej hranici v novembri 1938 postupne vznikli dva tábory (Miloslavov pri Bratislave a Veľký Kýr pri Nitre), v ktorých sa niekoľko dní sústredilo niekoľko stoviek Židov.¹³³

Po Viedenskej arbitráži v novembri 1938 prišlo na južnom Slovensku k preusporiadaniu štátnej hranice v prospech Maďarska. Hlavnú úlohu pri zabezpečení slovenských štátnych hraníc zohrávala finančná stráž, ako i pohraničné žandárske stanice, policajné, okresné a notárske úrady. Styk s maďarskou okupačnou armádou, spravodajské úlohy a príprava materiálu pre delimitačné práce patrili medzi úlohy československých styčných dôstojníkov. Vízový systém s Maďarskom prebralo Slovensko po ČSR. Vyslanectvo SR v Budapešti v súčinnosti s ÚŠB vydávalo, resp. zamietalo víza na vstup na územie SR. Obe vlády nie raz obvinili susednú krajinu, že pri ich vydávaní si nelegitímne kladú rôzne podmienky, najčastejšie členstvo v MSS, resp. v Strane slovenskej národnej jednoty alebo jej odporúčanie. Zriedkakedy

¹³⁰Podľa neho údajne 24. 3. 1939 slovenský styčný dôstojník kpt. Krivoš prepustil Maďarom časť územia pri Veľkom Taráni ako zámenu za časť, ktorú Maďarsko prepustilo SR pri Novej Vsi n. Ž. OÚ v Zlatých Moravciach následne upozornil II. odbor MV, že problém spočíva v skutočnosti, že štátna hranica bola podľa špeciálnej mapy vytýčená správne (t. j. Maďari nemali pravdu), ale špeciálna mapa sa nezhodovala s katastrálnou mapou. ŠANR, f. NŽ III., šk. 4, č. 839/40 prez.

¹³¹ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 401/40.

¹³²ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 55, č. 1022/43 prez. Nenachádzali sa tu hraničné kamene. Váhovčania vozievali drevo z biskupského lesa do Váhoviec cez Šoporňu. Počas sporu sa Šoporňania vyhrážali obyvateľom Váhoviec, že ich viac cez Šoporňu nepustia.

¹³³Situáciu pri obsadzovaní južného Slovenska sa snažila využiť nielen slovenská vláda deportáciami Židov do pohraničia, ale aj maďarská strana odstránením Židov zo svojho územia, ktorí nemali na tomto území domovské právo. VHA, f. Zemské veliteľstvo Bratislava, šk. 18-3, č. 432, 4249, 5570/2/38. Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, ref. 8, s. 71-77, 220-223. VIETOR, ref. 3, s. 35-36.

sa vlády oboch štátov okrem vydávania individuálnych víz vedeli v špecifických prípadoch dohodnúť na hromadnom povolení vízového vstupu. Roľníci a sezónni hospodárski robotníci z pohraničného pásma využívali priechody malého pohraničného styku.

Po tom, čo na obsadenom území koncom roku 1938 maďarská civilná správa prevzala kompetencie maďarských vojenských okupačných orgánov, na lokálnej úrovni prebrala iniciatívu v rokovaníach so slovenskými partnermi. Priebeh a výsledky rokovaní miestnych štátnych úradov a orgánov s maďarskými náprotivkami, cieľom ktorých malo byť odstránenie pohraničných problémov, boli do istej miery závislé od osobného prístupu funkcionárov k druhej strane. Črtajúce sa hlbšie vzájomné väzby delegácií ústredná moc netolerovala, dožadovala sa skôr prísne formálneho charakteru porád. Druhou krajinou vzťahov bola osobná nenávisť niektorých okresných predstaviteľov k maďarskému susedovi, čo poznamenalo aj ovzdušie vzájomných kontaktov. Na oboch stranách hraníc napriek týmto rokovaniam vznikali v súvislosti s prechodmi obyvateľstva v malom pohraničnom styku najmä administratívne a personálne problémy či prietahy. Medzi ne možno zaradiť neochotu maďarského bezpečnostného aparátu prepúšťať na svoje územie občanov SR, ktorých pokladal za gardistov a exponovaných Slovákov, páchanie násillia bezpečnostných zložiek na príslušníkoch susedného štátu, ťažkosti s verifikovaním pohraničných legitímácií druhej stranou, skutky zneužitia pohraničných legitímácií, riešenie utečeneckej problematiky, atď. Dohoda o pohraničnom styku mala nedostatky hlavne v riešení zdanenia a preclenia úrody dopestovanej slovenskými roľníkmi na svojich maďarských pozemkoch. Vymedzenie hraničnej čiary spred marca 1939 prebehlo na niektorých úsekoch nedokonale, čo spôsobovalo konfliktné situácie. Zhoršujúca sa vojenská situácia Osi v roku 1944 odhalila v plnej miere význam podstatnej zložky vzájomného obchodu – dreva, neraz jediného paliva v obydliach, ktoré z toho dôvodu patrilo k dôležitej súčasťi života obyvateľstva i armády. Centrálny zákaz vývozu i ťažby dreva v pohraničnom slovensko-maďarskom pásme sa rešpektoval len obmedzene a rôzne skupiny obyvateľstva a vojakov ho rafinovane obchádzali.

Jedným z cieľov maďarskej, ako i česko-slovenskej, resp. slovenskej spravodajskej činnosti bol zber dôverných a tajných informácií z pohraničných oblastí okupovaných Maďarskom. Pôvodcovia týchto poznatkov, ktorí zaobstarávali pomerne presný obraz situácie u južných susedov, boli tajnými dôverníkmi špiónážnych zložiek. Spravodajské orgány vysielali na susedné územie i vlastných agentov. Spravodajské informácie sa týkali nielen pokusov o odhalenie nálad obyvateľstva, činnosti správnych úradov, ale predovšetkým rôznych aspektov pôsobenia silových zložiek. K odhaleniu maďarských agentov prišlo len zriedkakedy, slovenské bezpečnostné zložky však v rámci svojich praktík postihovali aspoň zlomok dôverníkov maďarskej spravodajskej služby. Mnohí dôverníci maďarského spravodajstva pracovali spoľahlivo a tajne. Práve z tohto dôvodu slovenský mocenský aparát pristupoval k zamedzeniu vycestovania exponovaných Maďarov do Maďarska. Ďalšou častou pohnútkou odobratia cestovných dokladov bolo vydieranie, ktoré smerovalo k paralyzovaniu ich politických aktivít.

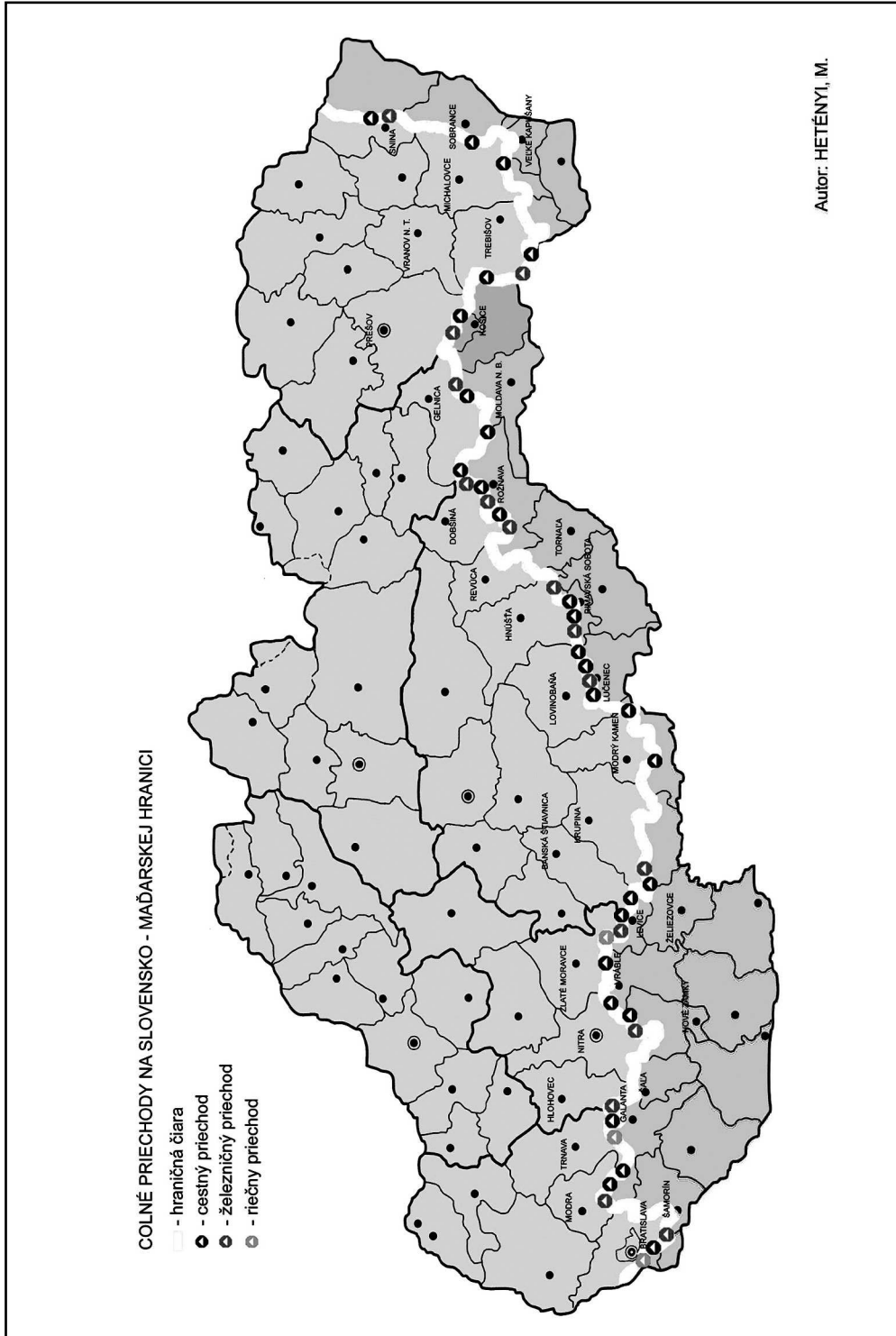
Problematika slovensko-maďarského pohraničia v skúmanom období sa v spomínaných intenciách ani zďaleka nevyčerpáva. Najmä otázky utečenectva, prechodov odbojárov, cezhraničnej propagandy i samotného vývoja bilaterálnych slovensko-maďarských vzťahov hlboko ovplyvňovali reálny život pohraničného obyvateľstva, štátnych úradov a mocenskobepečnostných zložiek.

Vojenská história

Tabuľka č. 1: Zoznam čs. styčných dôstojníkov v novembri 1938

OBLASŤ	STYČNÝ DŮSTOJNÍK	PÁSMO	STYČNÝ DŮSTOJNÍK	ÚSEK	STYČNÝ DŮSTOJNÍK	OÚ	STYČNÝ DŮSTOJNÍK
veliteľstvo Štefánik	arm. gen. Lev Prchala	A (západné)	brig. gen. Jindřich Bejl	Bratislava	plk. žen. Antonín Šlejmar	Bratislava -vidiek	štkpt. Jaroslav Hruška
						Modra	štkpt. Jiří Pešek
						Sereď	mjr. Jozef Turanec
				Nitra	plk. del. Jindřich Varhaník	Nitra	pplk. pech. Václav Jarolímek
						Zlaté Moravce	štkpt. E. Krivoš
		B (východné), sídlo Banská Bystrica	brig. gen. Václav Wolf	Krupina	pplk. pech. Ludevít Strašík	Levice (resp. Banská Štiavnica)	štkpt. L. Vycpálek
						Krupina	mjr. J. Imro
				Lučenec (resp. Modrý Kameň)	plk. del. Viktor Rychlík	Modrý Kameň	Mjr. J. Piskáček
						Lučenec (resp. Lovinobaňa)	Pplk. J. Kolář
veliteľstvo Ferdinand, sídlo Spišská Nová Ves	brig. gen. Jozef Beránek			okresy Hnúšťa, Revúca, Dobšiná, sídlo Dobšiná	plk. gšt. Oldřich Španiel	Hnúšťa	plk. pech. Rudolf Vondra
						Revúca	pplk. pech. Václav Pechman
						Dobšiná	štkpt. pech. František Opletal
				okresy Gelnica, Prešov, sídlo Kysak	plk. gšt. Miroslav Petřík	Gelnica	pplk. pech. Václav Bednár
						Prešov, sídlo Kostol'any n. H.	štkpt. pech. Rajmund Balzer
				okresy Vranov, Trebišov, Michalovce, Sobrance, sídlo Michalovce	plk. gšt. Ladislav Kotík	Vranov a Trebišov, sídlo Sečovce	mjr. delostr. Václav Vrba
						Michalovce	pplk. pech. Jozef Burda
						Sobrance	mjr. pech. Karol Šafář

SNA, f. MV, šk. 3, 725/38 prez.

M. HETÉNYI: GRENZVERKEHR IN DEM NÖRDLICHEN TEIL DES SLOWAKISCH-UNGARISCHEN GRENZGEBIETES 1938 –1945

Da die Bevölkerung in dem neugeprägten Grenzgebiet nach dem Wiener Schiedsspruch sich im Zusammenhang mit der Fixierung der Demarkationslinie unerfindlich und im Widerspruch mit dem offiziellen Vorgang verhielt, ersuchte das Kommando Jaroslav, das im Sektor von Bratislava operierte, am 7.12.1938 das Bezirksamt: „... dass die Kreisoberhäupter in den Grenzgebieten auströmmeln lassen, dass die Verletzung der Demarkationslinie für Verstoß der Verletzung und absichtlicher Versetzung der Grenzsteine angesehen und nach den Paragraphen des Strafgesetzes bestraft wird.“ Selbst die Fixierung der Grenzlinie wurde in einigen Teilgebieten unvollkommen realisiert.

Nach der Arbeit der slowakisch-ungarischen Delimitationskommission in der Zeit vor März 1939 traten Mangelhaftigkeiten in der genauen Vorzeichnung der Grenzlinie im Gelände auf, die in Konfliktsituationen ausmündeten. Nach der Festnahme von zwei Dieben aus Ungarn durch Angehörigen der slowakischen Grenztruppen am 22.3.1940 bei Kusá Hora mußte die doppelseitige Kommission wegen Verdächtigung, dass die slowakischen Organe die Grenzen überschritten, den Vorfall rekonstruieren. Der Umstand der strittigen Grenzlinie bestätigte auch der Inspektor der Finanzwache in Zlaté Moravce. Am 13.11.1940 kam der Major der ungarischen Gendarmerie an die Staatsgrenze bei Babindol (Kreis Nitra) und sagte dem slowakischen Polizeiwachtmeister, der da Dienst leistete, dass die Passüberwachungsstelle am ungarischen Gebiet gebaut ist und falls etwas passiert, werden die Ungaren dafür keine Verantwortung tragen. Ein Tag später übten unbekannte Personen aus Ungarn dicht an den Grenzen Vermessungen aus. Dieses Problem gelang es schließlich in Ruhe zu lösen.

Viel größere Konsequenzen hatte doch ein weiterer ähnlicher Zufall, als sich die ungarischen Behörden bemühten, einen Teil des slowakischen Gebietes einzunehmen. Im Herbst 1941 kam es zur Eskalation der Beziehungen zwischen den Regierungen in Bratislava und Budapest. Die Ursache der Zuspitzung der Lage war vor allem der Zwischenfall an der Staatsgrenze bei Nová Ves nad Žitavou am 3.9.1941. Die örtlichen ungarischen Organe teilten am Morgen mit, dass sie die seitherige Grenze weiterschieben und weitere Flächen zu Gunsten Ungarn einnehmen. Tiso entsendete an die Grenze Armeetruppen. Am nächsten Tag versicherte die ungarische Seite, es ginge um Irrtum. Der Streit um Grenzgebiet um Nová Ves nad Žitavou begann schon ein Jahr vor dem erwähnten Vorfall. Schon im April 1940 brachte der ungarische Befehlshaber Oberstleutnant Bohéza Territorialansprüche auf dieses Gebiet vor, im November informierte die Gendarmeriewache Veľký Lapáš das Bezirksamt Nitra darüber, dass an der Grenze ihres Kreises (an der Staatsgrenze) „einige Herren aus Ungarn waren und etwas dicht an der Grenze aus ungarischen Seite vermisst“, und dass der Major der ungarischen Gendarmerie aus Levice mit dem Befehlshaber der Gendarmeriewache Vrábľa „zu unserem Gendarm sagten, dass die ständige slowakische Station an dem ungarischen Gebiet gebaut ist, ... dass die Verwaltungsgrenze bis zum Babindolstrasse ungefähr 150 – 200 Meter von der jetzigen Station führt.“

Wie schon vermerkt wurde, manche kleinere Strecken der Grenzlinie waren in der Landschaft nicht genügend gekennzeichnet. Aus dem Grunde entstanden weitere prekäre Zusammenstöße, wie z.B. in dem Fall, als im Dezember 1943 zwischen der slowakischen Gemeinde Šoporňa und an der ungarischen Seite Váhovce ein Vermögenstreit um Holz aus dem Wald im Grenzgebiet ausbrach. An der Grenzschicht der Gemeindegebiete, die zugleich die Staatsgrenze war, befand sich ein Wald, dessen Teil der ungarischen Diözese (an der ungarischen Seite) und anderer Teil der Urbargesellschaft der Gemeinde Šoporňa gehörte. In den Tagen zwischen 6. und 9.12.1943 arbeiteten in diesem Wald ungarische Holzfäller. Die Einwohner von Šoporňa vermuteten, dass die ungarischen Holzfäller auch Holz aus dem slowakischen Teil des Waldes im Wert von 4 – 5 tausend slowakischen Kronen wegbrachten. Sie ertrotzen die Anfahrt des Amtsleiters der Staatlichen Katastervermessungsbehörde an die strittige Grenze. Erst er ermittelte an der Stelle, dass der strittige Teil des Waldes dem ungarischen Besitzer gehört. Den Einwohnern von Šoporňa blieb nichts anderes übrig als seine Erklärung zur Kenntnis zu nehmen und zu respektieren. Zum Opfer der außergewöhnlichen Grenzverhältnisse und zur Zielscheibe von Angriffen an den beiden Seiten der neuen Grenze war schon im Jahr 1938 zweifelsohne die jüdische Kommunität. Die Juden waren schon vor dem Wiener Schiedsspruch sowohl aus slowakischen als auch ungarischen Seite der proungarischen bzw. proslowakischen Auftritte beschuldigt. Die Situation während der Besetzung der Südslowakei versuchte durch gesetzwidrige Deportationen von Juden ins Grenzgebiet nicht nur die slowakische Regierung auszunützen. Auch die ungarische Seite wollte die Juden, die in Ungarn kein Heimatrecht hatten, aus ihrem Gebiet wegzuschaffen. An der slowakisch-ungarischen Grenze entstanden im November 1938 allmählich zwei Lager (Miloslavov bei Bratislava und Veľký Kýr bei Nitra), wo sich in einigen Tagen hunderte von Juden sammelten.

CESTA K ARABSKO-IZRAELSKÉJ VOJNE V ROKU 1967 NA BLÍZKOM VÝCHODE

KAROL S O R B Y

SORBY, K.: The Road to the Arabian Izraelitish 1967 War in the Middle East. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp 44 – 57, Bratislava.

Arab-Israeli tensions rose to a new height in the spring of 1967, as Israeli leaders issued increasingly severe warnings to Syria. Soviet and Syrian intelligence combined to warn Egypt that an Israeli attack on Syria was imminent. Nasser ordered troops into Sinai, asked the withdrawal of the UNEF and announced the closure of the Straits of Tiran to Israeli shipping. However, he believed that it was possible that the United States would restrain Israel from attacking and that he could score a tactical victory without fighting. He himself promised the Soviet Union and United States that Egypt would not strike first.

Military History. Near East. The Roots of the June 1967 Arab-Israeli War

* * *

Situácia v arabskom svete v polovici 60. rokov 20. storočia bola veľmi nestabilná. Zatiaľ čo časť egyptskej armády bola od roku 1962 viazaná ďaleko v Jemene a po sebe nasledujúce arabské konferencie na najvyššej úrovni prijímali rezolúcie, ktoré sa politicky i vojensky nedali realizovať, Izrael sa potichu pripravoval na vojnu. Z trojstrannej agresie v roku 1956 si vzal významné politické ponaučenia: prvé, jeho úplná závislosť od Británie a Francúzska pri zabezpečení obrany obmedzovala jeho politiku expanzie v regióne. Preto bolo pre Izrael nevyhnutné, aby vytvoril vlastnú nezávislú vojenskú silu, schopnú poraziť susedné arabské štáty bez potreby spoliehať sa na pomoc zvonka; druhé, nutnosť upevnenia vzťahov s USA. Do roku 1956 mal Izrael „zvláštne vzťahy“ s Britániou a Francúzskom, najmä čo sa týka dodávok zbraní a vojenského materiálu. V rokoch 1957 – 1966 dostával zbrane zo Západu s odôvodnením, že iba jeho jasná prevaha vo výzbroji nad ostatnými arabskými armádami zaručuje rovnováhu síl v regióne. Osobitná pozornosť bola venovaná letectvu, obrneným a výsadkovým silám, ktoré mali udrieť rýchlo a rozhodne. Úspech Izraela pri nastolení „zvláštneho vzťahu“ s USA potvrdili dodávky protiletadlových rakiet *Hawk*.¹ USA sa tým stali najväčším dodávateľom zbraní a hlavným politickým podporovateľom Izraela, najmä počas funkčného obdobia prezidenta Lyndona Johnsona.

Koncom roku 1966 velenie izraelskej armády nadobudlo presvedčenie, že Izrael je pripravený na vojnu s Arabmi. Na základe existujúcich pevných zväzkov mohlo počítať s bezpodmienečnou politickou a vojenskou podporou USA. Medzitým vzťahy medzi Egyptom a USA veľmi ochladli, hlavne pre jednostrannú podporu prezidenta Johnsona Izraelu a jeho odmietavý postoj voči egyptskej politike.² Aj medziarabské vzťahy sa zhoršovali, napriek viacerým arabským kon-

¹JABBER, Fuad: *Israel and Nuclear Weapons*. London : Chatto and Windus 1971, s. 124.

²HAMRÚŠ, Ahmad: *Qissat tawrat 23 júlíjü*. Vol. V. s. 82-84; PETRAN, Thabita: *Syria*. London : Ernest Benn 1972, s. 194; PENNAR, Jean: *The USSR and the Arabs: The Ideological Dimension*. London, C. Hurst 1973, s. 75-76; HEIKAL, Mohamed: *Sphinx and Commissar. The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London : Collins 1978, s. 161-167.

Vojenská história

ferenciám na najvyššej úrovni a dostali sa až na hranicu rozpadu. Rezolúcie arabských summitov sa neplnili, pretože chýbala politická vôľa. „Spojené arabské velenie“, orgán vytvorený na základe rezolúcie summitu z januára 1964, bol zablokovaný a neúčinný. Egyptská armáda, najväčšia a najsilnejšia arabská sila, schopná súperiť s Izraelom, bola už niekoľko rokov viazaná v Jemene. Izrael cítil, že jeho armáda dosiahla takú úroveň pripravenosti, že je schopná poraziť všetky arabské armády a medzinárodné i regionálne podmienky mu boli teraz priaznivo naklonené. Chýbala už len vhodná zámienka na rozpútanie vojny.

Pod zámienkou zničenia základne palestínskeho hnutia odporu, jednotky izraelskej armády napadli 13. novembra 1966 jordánsku dedinu as-Samú^c. Akcia si vyžiadala vyše 70 mŕtvych alebo zranených Jordáncov.³ Jordánsko vyjadrilo sklamanie, že Egypt a Sýria nespĺnili svoje záväzky a neprišli mu na pomoc. V skutočnosti bol izraelský útok úmyselne provokatívny a násilný lebo nebol mienený iba na odstrašenie Jordánska, ale aj ako test na reakcie Egypta, Sýrie a zvyšku arabského sveta. Útok potvrdil presvedčenie Izraela, že arabská odpoveď na jeho vojenské zásahy bude v podstate nepatrná.

Izraelské akcie na začiatku roku 1967 získali na dôraze. Aktivity palestínskeho hnutia odporu sa na jar sústreďovali na narušenie plánu odvieť vody rieky Jordán do Negevskej púšte, aby sa tam mohli usadiť noví židovskí prisťahovalci. Izraelská vláda vinila Sýriu za to, že podporuje palestínske hnutie odporu, a preto v médiách po celom svete rozpútala nepriateľskú kampaň proti Sýrii.⁴

Izraelskí činitelia informovali médiá o „nebezpečných“ zámeroch Sýrie na sýrsko-izraelských hraniciach a tvrdili, že palestínske „teroristické“ aktivity podporuje a sponzoruje Sýria. V psychologickú prípravu medzinárodnej verejnosti na vojnu izraelský premiér Levi Eškol odsúdil partizánsku vojnu ako neprijateľnú, ktorej prenesenie do Izraela nemožno pripustiť.⁵ Zároveň poukázal na Sýriu, že je zdrojom terorizmu a ničenia, lebo odtiaľ prichádzajú teroristi, ktorí ohrozujú pokojný život Izraelčanov. Eškol nechal bez povšimnutia skutočnosť, že Bezpečnostná rada a Valné zhromaždenie OSN často a opakovane odsúdili krvavé a agresívne zásahy Izraela voči arabským obyvateľom Palestíny. Prehliadol aj slová Menachema Begina, v tom čase veliteľa teroristickej organizácie Irgun, ktorý po vojne v roku 1948 povedal, že keby nebol zmasakrovaný Dajr Jásín, Izrael by neexistoval.⁶

Na sýrsko-izraelských hraniciach došlo 7. apríla 1967 k strelbe, po ktorej nasledoval izraelský letecký útok. Sýria stratila šesť lietadiel a Egypt čelil kritickej dileme, pretože mal so Sýriou dohodu o spoločnej obrane. Neskôr vyšlo najavo, že letecká bitka v ten deň mala pre Izrael jediný cieľ: touto provokáciou vyskúšať, do akej miery je Egypt pripravený prísť Sýrii na pomoc.⁷ Konečným cieľom však bolo vtiahnuť Egypt do ozbrojeného konfliktu, v prípade, žeby na tú provokáciu reagoval. Vzhľadom na to, že Egypt vojensky nezasiahol, Izrael naďalej stupňoval napätie na sýrskych hraniciach. Izraelskí velitelia opakovane a verejne hrozili Sýrii a nakoniec generál Jitzhak Rabin 12. mája 1967 v izraelskom rozhlase vyhlásil: „proti Sýrii podnikneme bleskový útok, obsadíme Damask a zvrhneme vládu. Potom sa stiahneme ...“⁸

³AL-^cAQQÁD, Saláh: Ma'sát júnijú 1967. Haqá'iq wa tahlíl. (Tragédia júna 1967. Fakty a analýza). Káhira, Maktabat al-andžlú al-misrija 1975, s. 217; OREN, Michael B.: Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East. London : Penguin Books 2003, s. 33-34; KIMCHE, Jon and BAWLY, Dan: The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967: Prelude and Aftermath. London : Secker and Warburg 1968, s. 83; SUSSER, Asher: On Both Banks of the Jordan: A Political Biography of Wasfí al-Tall. London : Frank Cass 1994, s. 110.

⁴SHLAIM, Avi: The Iron Wall. Israel and the Arab World. London, Penguin Books 2001, s. 236.

⁵DRAPER, Theodore: Israel & World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War. New York, The Viking Press 1968, s. 247.

⁶RIJÁD, Mahmúd: Muđakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-^carabí 1984, s. 22.

⁷OREN, Michael B.: Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East. London : Penguin Books 2003, s. 46- 47.

⁸BOWEN, Jeremy: Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East. London : Pocket Books 2004, s. 32-33.

Vojenská história

Egypt bral izraelské hrozby vážne a prezident Džamál °Abdannásir cítil povinnosť postaviť sa za Sýriu. Konkrétnym prejavom egyptskej podpory bol presun niekoľkých brigád na Sinajský polostrov. Tým sa ohnisko vojenského napätia presunulo od sýrsko-izraelských k egyptsko-izraelským hraniciam. Bol to prvý krok v procese vŕahovania Egypta do vojny, na ktorú – a to Izrael dobre vedel – nebol pripravený, ale Izrael sám bol pripravený dôkladne.

* * *

Večer 13. mája 1967, generálplukovník Muhammad Fawzí, náčelník generálneho štábu egyptských ozbrojených síl, dostal správu od generálmajora Ahmada Suwajdána, náčelníka štábu sýrskej armády, v ktorej uvádzal, že Izrael povolal väčšinu svojich záloh a zmobilizoval asi 15 brigád na sýrskom fronte za účelom zaútočiť s využitím výsadkových jednotiek. Útok sa očakával v období medzi 15. a 22. májom 1967.⁹ V súvislosti s touto informáciou predseda egyptského národného zhromaždenia Anwar as-Sádát po návrate z Moskvy v polovici mája oznámil: „Sovietsky minister zahraničných vecí Semjonov ma sprevádzal na letisko a náš rozhovor sa sústredil na situáciu v Sýrii a na izraelskú mobilizáciu desiatich brigád na hraniciach. Keď som prišiel do Egypta, zistil som, že tú istú informáciu poskytli aj prezidentovi Džamálovi °Abdannásirovi.“¹⁰

Posolstvo z Moskvy Káhire znepokojilo vládu Leviho Eškola, či nedošlo k úniku tajných informácií. „Obmedzená“ odvetá proti Sýrii (pružný pojem – nájazd na dedinu as-Samú° patrila k obmedzeným) bola schválená vládou 7. mája. Tajné plány existovali a diskutovalo sa o nich u ministerského predsedu i na generálnom štábe. Skutočný problém so sovietskym posolstvom Egyptu spočíval v tom, že hoci bolo hodnoverné, bolo nepresné. Izrael mal v úmysle uskutočniť veľký nájazd do Sýrie. Nesústredoval však také veľké sily na hraniciach – Damask hovoril až o pätnástich brigádach, čo sa blížilo k počtu plne mobilizovanej izraelskej armády.¹¹

Podobne generálporučík Anwar al-Qadí, ktorý bol v tom čase náčelníkom operačného oddelenia generálneho štábu ozbrojených síl, hlásil, že 14. mája 1967 v Stredisku operačného velenia všetko prebiehalo normálne, keď všetci s prekvapením zistili, že maršal °Abdalkhám °Ámir, zástupca najvyššieho veliteľa ozbrojených síl,¹² sa zišiel s náčelníkom generálneho štábu generálplukovníkom Muhammadom Fawzím a vydal rozkazy, aby armáda bola uvedená do stavu plnej bojovej pohotovosti s tým, že všeobecná mobilizácia má byť ukončená do 17. mája.¹³ Jednotky mali byť posilnené a zaujať nové pozície na Sinaji do šiestej hodiny ráno. Tieto direktívy náčelník štábu 14. mája rozpracoval do formy oficiálnej „smernice vojenských operácií“, kde sa uvádzalo, že informácie viacerých tajných služieb potvrdzujú, že Izrael hodlá napadnúť Sýrsku arabskú republiku. Preto v súlade s dohodou o spoločnej obrane medzi Egyptom a Sýriou sa hlavné velenie rozhodlo podniknúť pozemnú a leteckú akciu v prípade, ak Izrael napadne sýrske územie s úmyslom obsadiť ho, alebo jeho časť, alebo zničiť sýrske letectvo.¹⁴

⁹FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Muḍakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-°arabí 1984, s. 71.

¹⁰AS-SÁDÁT, Anwar: Baht°an ad-dát. Qissat hajátí. (Hľadanie identity. Mój životopis). Káhira : al-Maktab al-misrí al-hadít li at-tibáca wa an-našr 1978, s. 186.

¹¹BOWEN, Jeremy: Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East. London : Pocket Books 2004, s. 35.

¹²Podľa platnej egyptskej ústavy bol najvyšším veliteľom (al-qá'id al-aclá) egyptských ozbrojených síl prezident republiky. Maršal °Abdalkhám °Ámir zastával funkciu zástupcu najvyššieho veliteľa s titulom hlavný veliteľ (al-qá'id al-cámm) egyptských ozbrojených síl.

¹³FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Muḍakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-°arabí 1984, s. 69.

¹⁴HAJKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátína sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 456.

Keď sa dôstojníci znepokojení hrozivou situáciou obrátili na hlavné velenie, dostalo sa im uistenia, že ide iba o demonštráciu ako odpoveď na izraelské hrozby voči Sýrii. Vzhľadom na to, že spoľahlivé zdroje poukazujú na rozsiahle sústreďovanie izraelských ozbrojených síl na hraniciach so Sýriou od začiatku mája, predpokladalo sa, že zámerom je ofenzíva do Sýrie na golanskom fronte s cieľom zvrhnúť tamojšiu pokrokovú vládu, nahradiť ju vládou reakčnou a následne udusiť hnutie za oslobodenie Palestíny, a že Egypt sa musí pripraviť na plnenie ustanovení paktu spoločnej obrany so Sýriou, atď. Politické vedenie štátu je presvedčené, že Izrael bol z viacerých príčin posmelený, aby prevzal militantnú úlohu. Súvisí to s americkým nepriateľstvom voči pokrokovým hnutiam v arabskom svete, s neúspechom Británie a USA zadusiť jemenskú revolúciu, s neúspechom britskej politiky v okupovanom južnom Jemene, so zraniteľným postavením kráľa Saudskej Arábie, Fajsala a jordánskeho kráľa Husajna a s obavami Západu z rastúceho arabského revolučného prílivu.¹⁵ Egyptské politické vedenie si uvedomovalo medzinárodné rozloženie síl, podporu poskytovanú Izraelu zo strany Západu i riziko, že Egypt môže byť zatiahnutý do konfliktu v preň veľmi nevýhodnom čase, ale napriek tomu reagovalo na vojenské hrozby a rozhodlo sa vojensky zasiahnuť v prípade izraelského útoku proti Sýrii.

Vo velení jednotiek tieto inštrukcie vyvolali prekvapenie, pretože nikto nevidel závažné príčiny na zdôvodnenie takýchto opatrení. Bolo to prekvapujúce aj pre hlavné velenie, najmä keď operačné oddelenie poznalo momentálnu situáciu v egyptských ozbrojených silách a stupeň vojenskej pripravenosti. Všeobecná mobilizácia vyžadovala prijatie rozličných opatrení: bolo treba doplniť pravidelné jednotky na bojové stavy a sformovať nové jednotky tak ako to požadoval plán.¹⁶ Egyptské ozbrojené sily začali plniť direktívy: na Sinaji sa sústreďovali jednotky podľa „obraného plánu Qáhír“, ktorý izraelské velenie dobre poznalo. Mobilizačný rozkaz však nebol splnený v určenom termíne, lebo egyptské jednotky žiadne presuny podľa obranného plánu Qáhír dovedy necvičili a neosvojili si ich ani orgány ministerstva obrany, generálneho štábu a veliteľské kádre.¹⁷

Náčelník štábu Muhammad Fawzí na rozkaz maršala ĆAbdalkhákima ĆÁmira odcestoval 14. mája do Sýrie, aby sa sám presvedčil o koncentrácii izraelských vojsk a koordinoval kroky medzi Sýriou a Egyptom. Po návšteve sýrskeho frontu, kde si overoval spoľahlivosť správ sýrskych a sovietskych tajných služieb, vyhlásil: „Nenašiel som žiaden konkrétny dôkaz, ktorý by potvrdzoval poskytnuté informácie. Fotografie urobené sýrskym leteckým prieskumom 12. a 13. mája neukazujú žiadne odchýlky od zvyčajnej dislokácie vojsk.“¹⁸

Po návrate do Káhiry, 15. mája, generál Muhammad Fawzí predložil správu maršalovi ĆAbdalkhákimovi ĆÁmirovi, v ktorej odmietol tvrdenie o koncentrácii izraelských vojsk na sýrskom fronte. Na maršalovi, v súvislosti s nepotvrdenými správami zo sýrskeho frontu, nevidel žiadnu reakciu. Preto sa začal domnievať, že z pohľadu maršala otázka koncentrácie izraelských vojsk nebola prvoradým dôvodom na mobilizáciu alebo taký náhlivý presun egyptských jednotiek, ktoré bolo treba urobiť.¹⁹

¹⁵EL-GAMASY, Mohamed Abdel Ghani: The October War. Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt. Káhira : The American University in Cairo Press 1993, s. 22.

¹⁶HAKKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 458.

¹⁷FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-Ćarabí 1984, s. 70.

¹⁸FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-Ćarabí 1984, s. 71.

¹⁹FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira, Dár al-mustqbal al-Ćarabí 1984, s. 72.

Napriek správe Muhammada Fawzího, sústredovanie vojsk na Sinaji pokračovalo. V týchto udalostiach hrali úlohu politické faktory, o ktorých hlavné velenie ozbrojených síl nič nevedelo. Napriek intenzívnej vojenskej aktivite však neboli vydané žiadne rozkazy na začatie vojenskej operácie. To viedlo k istým pochybnostiam o účelnosti týchto príprav a veliteľia si kladli otázky, aký zmysel majú tieto rozsiahle presuny jednotiek; zdalo sa, že ide iba o demonštráciu sily na odstrašenie Izraela od útoku na Sýriu.²⁰ Následné udalosti ukázali, že vojenské velenie nebolo dostatočne informované o politických cieľoch, napriek tomu, že seriózna príprava vyžaduje, aby náčelník generálneho štábu a jeho hlavní poradcovia dostali príležitosť na analýzu dôsledkov daných politických cieľov a na prijatie potrebných opatrení, keďže sa vzťahujú na armádu.

Skutočné príčiny na pokračujúce vojenské posilňovanie na Sinaji len postupne dostávali jasnejšie kontúry. Už 16. mája, dva dni po rozkaze o rozmiestnení vojsk – a skôr ako bolo rozmiestnenie ukončené – Egypt požiadal o stiahnutie mierových síl OSN z hraníc s Izraelom. Podľa inštrukcií maršala ĆAbdalhakíma ĆÁmira, generál Muhammad Fawzí poslal veliteľovi mierových síl, indickému generálovi Rikhyemu, posolstvo, v ktorom napísal: „Oznamujem Vám, že som vydal rozkazy ozbrojeným silám ZAR, aby boli pripravené na okamžitú akciu proti Izraelu, keby napadol nejakú arabskú krajinu. Na základe toho sme presunuli vojsko na Sinaj a východné hranice. Keďže nám záleží na bezpečnosti Vašich jednotiek na Sinaji a na našich východných hraniciach, prosím, aby ste vydali rozkaz na stiahnutie týchto síl zo svojich pozícií. Požiadal som veliteľa východnej vojenskej oblasti, aby ma informoval o realizácii týchto rozkazov.“²¹ Generál Indar Jit Rikhye odpovedal okamžite, že táto žiadosť má politický charakter, a preto musí byť adresovaná generálnemu tajomníkovi OSN.

Prezident Džamál ĆAbdannásir súhlasil s postúpením žiadosti na OSN prostredníctvom ministerstva zahraničných vecí. Egypt žiadal stiahnutie mierových síl iba zo svojej východnej hranice. Generálny tajomník však zaujal unáhlené a neuvážené stanovisko, že, ak má dôjsť k stiahnutiu týchto síl, musia byť stiahnuté všetky jednotky, lebo tvoria jeden celok.²² Egypt potom musel požiadať o stiahnutie celého kontingentu OSN a rozkaz na túto operáciu vydal U Thant 18. mája 1967. Minister zahraničných vecí Egypta Mahmúd Rijád to komentoval takto: „Požiadavka bola veľmi jasná. Išlo o obmedzené stiahnutie mierových síl z egyptsko-izraelských hraníc. Nežiadali sme stiahnutie týchto síl z pásma Gazy a zo Šarm aš-Šajchu. Keď U Thant zamietol čiastočné stiahnutie, Egypt nemohol cúvnuť, a jedinou alternatívou zostalo úplné stiahnutie síl OSN, čo zahrnulo aj Gazu a Šarm aš-Šajch a oživilo starý problém plavby izraelských lodí v Akabskom zálive.“²³

V tom čase prítomnosť mierových síl OSN na Sinaji využívali nepriateľské zahraničné médiá na zosmiešňovanie Egypta, že nie je schopný sám sa brániť a skrýva sa pred Izraelom za tieto sily. Tieto obvinenia zjavne dráždili egyptské vedenie, takže precitlivo reagovalo na podobné invetkívy. Ešte v roku 1966 sa maršal ĆAbdalhakím ĆÁmir stal počas návštevy Pakistanu terčom útoku novinárov, preto poslal telegram prezidentovi so žiadosťou o stiahnutie síl OSN zo Sinaja, aby ukončil jedovatú propagandu namierenú proti Egyptu,²⁴ hoci maršalovi hlavné velenie

²⁰EL-GAMASY, Mohamed Abdel Ghani: The October War. Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt. Káhira : The American University in Cairo Press 1993, s. 23.

²¹RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-Ćarabí 1984, s. 46.

²²BREGMAN, Ahron: Israel's Wars. A History Since 1947. London, Routledge 2003, s. 70; HAJKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 477-479.

²³RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-Ćarabí 1984, s. 46.

²⁴EL-GAMASY, Mohamed Abdel Ghani: The October War. Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt. Káhira : The American University in Cairo Press 1993, s. 25.

Vojenská história

ozbrojených síl pred cestou do Pakistanu poskytlo hodnotenie situácie s odporúčaním vyhnúť sa vojenskej konfrontácii s Izraelom, pokiaľ tretina egyptskej armády je viazaná v Jemene.

Sily OSN v Akabe počas 11 rokov svojho pôsobenia držali Tiranské úžiny otvorené pre izraelskú námornú plavbu, čím umožňovali Izraelu prístup do Červeného mora a do Afriky cez prístav Eilat bez egyptského zasahovania. To bol hlavný izraelský zisk z trojstrannej agresie proti Egyptu v roku 1956. Keď teraz egyptské sily prevzali Šarm aš-Šajch, Izrael to považoval za nebezpečný vývoj, ktorý môže znovu viesť k uzavretiu úžin pre jeho lode. Západné médiá rozpúťali masívnu mediálnu kampaň v súvislosti s egyptskou žiadosťou o stiahnutie síl OSN, ktorú viedli USA, Británia a Kanada. Hovorilo sa len o konfrontácii medzi Egyptom a Izraelom a prvé stránky svetových denníkov sa zaoberali otázkou slobody plavby pre Izrael a novou vojenskou hrozbou na egyptsko-izraelských hraniciach.²⁵

Bez ohľadu na motívy egyptskej žiadosti o stiahnutie síl OSN, bolo rozhodnutie unáhlené a nepremyslené. Nebola venovaná dostatočná pozornosť dôsledkom ani alternatívnym politickým a vojenským riešeniam, ktoré by mohli viesť k úspešnému výsledku. Od začiatku bolo jasné, že po stiahnutí jednotiek OSN, Šarm aš-Šajch obsadia egyptské sily. Predloženiu žiadosti o stiahnutie mierových síl mali predchádzať viaceré kroky. Egypt mal vychádzať z komplexnej stratégie, v ktorej správne definované politické a vojenské zámery, by lepšie slúžili vyšším národným cieľom. Taká stratégia neexistovala, hoci na jej vypracovanie bolo dost času. Diskusia o probléme na Rade národnej obrany, porady s vysokými úradníkmi ministerstva zahraničných vecí, rozličnými odborníkmi a členmi hlavného velenia ozbrojených síl, by bola vyústila do realistického zhodnotenia politickej a vojenskej situácie a bola by hlave štátu poskytla viaceré alternatívy.²⁶ Politické vedenie v máji 1967 nestálo pred krízovou situáciou, ktorá by zdôvodnila unáhlenú akciu. Ani armáda nevykonávala takú činnosť, ktorá by bola vyžadovala stiahnutie mierových síl OSN od hraníc s Izraelom na východe. Toto nepremyslené politické gesto – po rozmiestnení egyptských vojsk na Sinaji – znamenalo ďalší krok k vojne, ktorú sa Izrael aktívne snažil vyprovokovať.

* * *

Udalosti tlačili Egypt a Izrael bližšie k vojne. Prezident sa stretol s niektorými členmi Rady revolučného velenia a privolaný bol aj premiér Sidqí Sulajmán. Egypt mal urobiť dôležité politické rozhodnutie: či kontrolovať vstup do Akabského zálivu jednotkami umiestnenými v Šarm aš-Šajchu a povoliť plavbu všetkým lodiam v zálive, vrátane Izraela alebo uzavrieť Tiranskú úžinu pre plavbu izraelských lodí. Anwar as-Sádát opísal toto stretnutie takto: „Koncom mája 1967, Džamál Abdannásir zvolal schôdzu „Najvyššieho výkonného výboru“ Arabského socialistického zväzu, na ktorej sa zúčastnili Abdalhakím Amir, Zakarijá Muhjiddín, Husajn aš-Šáfíci, Muhammad AbdalGANÍ al-Džamasí, Alí Sabrí a Sidqí Sulajmán. Prezident povedal, že kým rozmiestnenie egyptských vojsk na Sinaji vyvolalo 50-percentnú možnosť vojny, uzavretie úžiny by na 100 percent vyvolalo vojnu. Potom sa obrátil na maršala a spýtal sa: „Sú naše ozbrojené sily pripravené, Abdalhakím?“. Maršal si dal ruku na srdce a povedal: „V stávke je moja hlava. Všetko je plne pripravené.“ Z toho prítomní pochopili, že niet žiadnych pochybností o plnej pripravenosti našej armády. Preto, keď sa prezident opýtal na ich názor, všetci súhlasili s uzavretím úžin, okrem premiéra, ktorý žiadal viacej času na

²⁵GREEN, Stephen: Taking Sides. Americas Secret Relations with a Militant Israel. New York, William Morrow and Company, Inc. 1984, s. 195 – 198; FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 82.

²⁶AL-‘AQQÁD, Saláh: Ma‘ sát júnijú 1967. Haqá‘iq wa tahlíl. (Tragédia júna 1967. Fakty a analýza). Káhira : Maktabat al-andžlú al-misrija 1975, s. 222-224.

rozmyslenie, vzhľadom na hospodársku situáciu Egypta a ambiciózne rozvojové plány, z ktorých väčšina ešte nebola splnená. Prezident, žiaľ, nevenoval pozornosť premiérovým výhradám. Zdalo sa, že uprednostňuje uzavretie úžin, aby zastavil obviňovanie Egypta zo zbabelosti v arabských médiách a udržal si popularitu a vysoký kredit v arabskom svete.²⁷ Prezident vydal pokyn na uzatvorenie úžin 17. mája večer a nasledujúci deň hlavné velenie ozbrojených síl podniklo kroky na preskupenie pozemných, vzdušných a námorných síl potrebných na splnenie rozkazu, lebo charakter úlohy si vyžadoval súčinnosť všetkých troch armádnych zložiek.

Maršal ĀAbdahlakím ĀĀmir sa rozhodol vyslať do Šarm aš-Šajchu výsadkovú brigádu. Hlavné velenie bolo nútené presunúť výsadkárov zo svojich záloh na splnenie misie, pričom pešia brigáda určená na tú istú úlohu, ktorá zaujala pozície 14. mája, zostala nevyužitá. Maršal tiež podriadil brigadiera ĀAbdalmuncima Chalíla, veliteľa sektora, priamo hlavnému veleniu, namiesto toho, aby ho nechal v pôsobnosti veliteľa sinajského frontu, ktorým bol generálplukovník ĀAbdalmuhsin Murtadží.²⁸ Ako dôstojník výsadkových síl ĀAbdalmuncim Chalíl nevedel ako má postupovať pri uzavretí vstupu do Akabského zálivu, a to vyvolávalo neistotu a mnohé otázky, pretože každá vojenská akcia proti medzinárodnej plavbe v úžinách je veľmi citlivá záležitosť a môže sa odraziť na politickej a vojenskej situácii. Maršal ĀAbdahlakím ĀĀmir vydal 22. mája rozkaz na uzavretie vstupu do Akabského zálivu pre každú loď plávajúcu pod izraelskou vlajkou a pre ropné tankery plávajúce do Eilatu, bez ohľadu na to pod akou vlajkou, s platnosťou od poludnia nasledujúceho dňa. Lode opúšťajúce záliv mohli preplávať. Boli vydané smernice počítajúce s rozličnými možnosťami.²⁹

Politické a vojenské napätie dosiahlo vrchol, keď prezident Džamál ĀAbdannásir oznámil uzavretie Akabského zálivu od 23. mája na stretnutí s dôstojníkmi letectva na letisku Abú Suwajr. Reakcia USA bola prudká a okamžitá, prezident Lyndon Johnson vyhlásil záliv za medzinárodnú vodnú cestu a jeho uzavretie pre izraelskú plavbu za nezákonný akt a vážnu hrozbu pre mier.³⁰ Izrael, samozrejme, tvrdil, že uzavretie úžin je porušením medzinárodného práva a tvrdo pracoval cez diplomatické kanály a cez médiá, aby získal podporu Európy a USA pre vlastné riešenie, keď dozreje čas. Očakával, že úzka vojenská spolupráca medzi Izraelom a USA bude pokračovať na prospech oboch strán. Teraz mal Izrael ospravedlnenie pre vojnu, keď prezident Lyndon Johnson poskytol príležitosť na odstránenie imidžu egyptského prezidenta ako vplyvného vodcu arabského sveta.

Počas rokov, ktoré nasledovali po trojstrannej agresii (1956), v plavbe obchodných lodí cez Akabský záliv obojsmerne bolo v niektorých mesiacoch zaregistrovaných aj 60 lodí. V týchto rokoch Izrael pokračoval v spájaní otázky slobody plavby s otázkou národnej bezpečnosti Izraela, čím chcel naznačiť, že keby táto plavebná cesta bola ohrozená, bude to *casus belli*. V tom istom období egyptské vedenie čakalo na príležitosť, aby mohlo odstrániť následky agresie roku 1956 a znovu získať suverenitu nad výsostnými vodami pri vstupe do Akabského zálivu.³¹ Kríza v máji 1967 priblížila možnosť vojny. Náhlivo prijímané opatrenia boli ne-

²⁷AS-SÁDÁT, Anwar: Bahtġ can ad-dát. Qissat hajátí. (Hľadanie identity. Mój životopis). Káhira : al-Maktab al-misrġ al-hadġt li at-tġbaca wa an-našr 1978, s. 187.

²⁸HAKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 459.

²⁹FAWZġ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzġ. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzġho). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-šarabġ 1984, s. 80-82; HAKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 518.

³⁰JOHNSON, Lyndon Baines: The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963 – 1969. New York, Holt, Rinehart & Wilson 1971, s. 291-292; PARKER, Richard B.: Politics of Miscalculation in the Middle East. Bloomington : Indiana University Press 1993, s. 110-111.

³¹MANSFIELD, Peter: The Arabs. London : Penguin Books 1992, s. 282.

Vojenská história

koordinované a protirečivé, príkazy sa každú chvíľu menili a súdiac podľa spôsobu, ako sa robili prípravy, otázke znovuzískania suverenity nad egyptskými výsočnými vodami sa nevenovalo vážne a objektívne hodnotenie, napriek jej závažnosti a významu. Vyzeralo to tak, akoby tento vojenský aj politický problém práve vznikol.

Egyptské rozhodnutie zaviesť znovu blokádu na plavbu izraelských lodí Tiranskou úžinou bolo v Izraeli chápané ako *casus belli*, keďže túto otázku považovali za „životný národný záujem“.³² Väčšina izraelských činiteľov cítila potrebu prijať osudovú a rozhodujúcu akciu proti Egyptu. Boli zajedno v tom, že egyptský prezident nesmie prevziať iniciatívu, lebo to by z neho urobilo „hrdinu arabského sveta“. Preto si izraelskí vodcovia nekládli otázku, či je možné vyhnúť sa vojne, ale kedy vypukne.³³ Preto bolo 23. mája prijaté rozhodnutie, že egyptského prezidenta treba prinútiť, aby ustúpil. V Izraeli panovala všeobecná mienka, že vôľa a moc Džamála Abdannásira musí byť zlomená.³⁴

* * *

Egyptské vojská cestou na Sinaj náročky pochodovali ulicami Káhiry, aby ich všetci videli – tak obyvateľstvo, ako aj cudzinci. Masové oznamovacie prostriedky prinášali správy o týchto presunoch v rozpore so všetkými zásadami utajenia a bezpečnosti, a tak Egyptania otvorene mobilizovali v atmosfére nepriateľskej zahraničnej propagandy. Na druhej strane, Izrael sa za optimálnych podmienok potichu pripravoval na vojnu, bez ohľadu na to, kedy egyptskí vojaci zaujmú plánované pozície na Sinaji. Izraelská rozvedka hlásila, že egyptské sily prekračujú Suezský prielav a pokračujú smerom na Sinaj. Izraelské hlavné velenie sa to dozvedelo 14. mája večer, v prvý deň pohybu jednotiek.³⁵ Izrael začal mobilizovať v postupných krokoch a povolal záložnú obrnenú brigádu 16. mája, v deň, keď Egyptania požiadali o stiahnutie mierových síl a 18. mája zvýšil stupeň pohotovosti pre svoje pozemné, letecké a námorné sily. To bolo v deň, keď generálny tajomník OSN U Thant prikázal stiahnuť mierové sily z Egypta.

Keď egyptský prezident oznámil uzavretie Tiranskej úžiny, izraelský premiér Levi Eškol osobne zašiel o ôsmej večer na veliteľstvo ozbrojených síl, aby tam tlmočil správu od prezidenta Johnsona – nezačať paľbu alebo neprijať iné opatrenia bez predošlej konzultácie s USA.³⁶ V Knesete 22. mája Levi Eškol povedal, že kým pred 14. májom sa egyptské sily na Sinaji skladali z necelých dvoch peších divízií a niekoľkých obrnených vozidiel, 22. mája ich stav dosiahol skoro štyri pešie divízie s obrnenými vozidlami a veľkým počtom jednotiek delostrelectva. Egypt posilnil aj svoje letectvo na Sinaji. Podľa izraelských odhadov počet egyptských vojakov vzrástol z 35-tisíc na 80-tisíc – po prvý raz sa na Sinaji dosiahla taká koncentrácia egyptských vojsk – a preto Izrael teraz vážne hľadel na pohyby Egyptanov na východe Sinajského polostrova a ich zámery.³⁷

Izraelské rozhodnutie udrieť na Egypt posilnila udalosť, ktorá sa odohrala 17. mája. V ten deň o 16. 00 h dve egyptské stíhačky MiG-21 vykonali vôbec prvý prieskumný let nad atómovým

³²EBAN, Abba: An Autobiography. London, Weidenfeld and Nicolson 1977, s. 326-328.

³³PERES, Shimon: David's Sling: The Arming of Israel. London : Weidenfeld and Nicolson 1970, s. 229-230; KIMCHE, Jon and BAWLY, Dan: The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967: Prelude and Aftermath. London : Seckey and Warburg 1968, s. 138.

³⁴EBAN, Abba: An Autobiography. London, Weidenfeld and Nicolson 1977, s. 326-328; DAYAN, Moshe: Story of My Life. London : Sohere Books Limited 1978, s. 252.

³⁵DAYAN, Moshe: Story of My Life. London : Sohere Books Limited 1978, s. 310.

³⁶OREN, Michael B.: Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East. London: Penguin Books 2003, s. 87.

³⁷DRAPER, Theodore: Israel & World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War. New York, The Viking Press 1968, s. 75.

reaktorom v Dimone v Negevskej púšti. Lietadlá preťali jordánsky vzdušný priestor a z východu preleteli v malej výške nad super tajným zariadením. Skôr než izraelské letectvo mohlo vôbec zareagovať, zmizli za hranicami na Sinaji. Tento incident vyvolal v Izraeli najhoršie obavy, že jeho snaha stať sa jadrovou mocnosťou, donúti Egypt podniknúť konvenčný útok na reaktor, kým ešte má možnosť. Ved' ešte v roku 1964 egyptský prezident vystrihal Američanov, že izraelský vývoj jadrových zbraní „by mohol byť príčinou vojny, bez ohľadu na to, aká samovražedná by bola“. USA ubezpečili Džamála Abdannásira, že Izrael nevyvíja strategické zbrane a on viac neopakoval svoju hrozbu, ale spomienka na ňu sa vynorila. Izraelčania nikdy nezabudli na blízkosť reaktora od hraníc a jeho zraniteľnosť leteckým bombardovaním. A tak hoci prezident už Dimonu nespomenul ako motív pre svoje rozhodnutia v máji, izraelskí velitelia usúdili, že je to motív a dospeli k záveru, že musia udrieť prví. Izraelský strach o reaktor – skôr ako strach Egypta z neho – bol veľkým katalyzátorom vojny.³⁸

Egyptské sústreďovanie vojsk na Sinaji prebiehalo v atmosfére nepriateľských politických a mediálnych kampaní rozpútaných na Západe po požiadavke na stiahnutie mierových síl OSN a po uzavretí Tiranskej úžiny. USA a niektoré západné štáty otvorene odmietali uzavretie úžiny a dávali najavo svoj hnev voči Egyptu a jeho prezidentovi, pričom vyjadrovali jednoznačnú podporu Izraelu. Niektoré západné štáty dokonca uvažovali o vytvorení spoločnej námornej sily na násilné otvorenie úžin, návrh však nezískal dostatočnú podporu.³⁹ Pätnásť dní po začatí mobilizácie, maršal Abdalhakím Ámir vydal rozkaz, že poľná armáda na Sinaji a v palestínskom sektore Gazy, s podporou letectva a protivzdušných síl musí zabrániť nepriateľským silám v preniknutí egyptskými obrannými líniami, v prekročení egyptských hraníc alebo v pokuse dosiahnuť Suezský prieplav. Niektoré jednotky sa mali pripraviť na obmedzené ofenzívne akcie proti definovaným cieľom na izraelskom území.⁴⁰

Ten istý deň izraelský premiér Levi Eškol vyhlásil v rozhlase: „Obmedzovanie slobody našej plavby v zálive a úžinách je porušením medzinárodného práva a bude považované ako nepriateľský čin proti Izraelu. Dali sme rozkaz mobilizovať naše zálohy a izraelská armáda je pripravená čeliť útoku vo všetkých sektoroch a na všetkých hraniciach ... Izraelské sily zostanú mobilizované, v zbrani a pripravené na každú skúšku. Ak vznikne potreba, Izrael má silu poraziť útočníkov.“⁴¹

Zatiaľ čo egyptské sily zaujímali obranné postavenia na Sinaji a pripravovali sa na možný izraelský útok, v Izraeli sa uskutočnili viaceré stretnutia vojenského velenia s cieľom spustiť proti Egyptu bleskovú ofenzívu. Politická koordinácia s USA rýchlo pokračovala rovnako ako konzultácie s Francúzskom a Britániou počas návštevy ministra zahraničných vecí Abbu Ebana v týchto krajinách, ktoré začal 24. mája. Rozhodujúce stretnutie s Ebanom sa uskutočnilo 26. mája v Pentagone za prítomnosti ministra obrany, náčelníka zboru náčelníkov štábov a riaditeľa CIA. Podľa ich hodnotenia Izrael bez ťažkostí vyhrá vojnu bez ohľadu na to, kedy sa začne a ktorá strana začne. Odhadovali, že vojna nepotrvá ani týždeň.⁴² Izrael naliehal na USA, aby mu otvorene deklarovali svoju podporu. USA mali dve alternatívy: buď dať Izraelu voľnú ruku pri použití sily, vediac, že úspech bude zaručený, alebo vsadiť na konfrontáciu

³⁸COHEN, Avner: *Israel and the Bomb*. New York, Columbia University Press 1998, s. 259- 276; FRUS, XVIII, 29 – 30 (Nasser quote on Dimona), s. 73-74.

³⁹Išlo o „Operáciu Regata“, presnejšie (Operation Red Sea Regatta) – fregaty 6. flotily USA podporené dvoma britskými vojnovými loďami na zabezpečenie voľnej plavby izraelských lodí v Akabskom zálive. In: ROSTOW, W. W.: *The Difusion of Power: An Essay in Recent History*. New York : Macmillan 1972, s. 258-259.

⁴⁰FAWZÍ, Muhammad: *Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970*. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-^carabí 1984, s. 112-113.

⁴¹BOWEN, Jeremy: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*. London : Pocket Books 2004, s. 74.

⁴²QUANDT, William B.: *Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976*. Berkeley, University of California Press 1977, s. 50.

s Džamálom ^cAbdannásirom, čo by posilnilo jeho postavenie a zvýšilo jeho popularitu v arabskom svete. Došli k záveru, že bude rozumnejšie podporiť prvú alternatívu.⁴³

Izrael ukončil svoje vojnové prípravy, vrátane povolania záloh. Generál Jitzhak Rabin, v tom čase náčelník generálneho štábu, vo svojich pamätiach opisuje vtedajšiu situáciu: „Ak Džamál ^cAbdannásir čakal na Rabina, tak Rabin čakal na Eškola, Eškol čakal na vládu, vláda čakala na Ebana a Eban čakal na prezidenta Johnsona. V každom prípade sme museli čakať, kým sme mohli prijať akékoľvek opatrenie.“⁴⁴ Meir Amit, náčelník izraelskej rozviedky, bol vyslaný na tajnú misiu do Washingtonu, aby získal jasné a presné potvrdenie Ebanových dojmov z jeho poslednej návštevy v USA. Meir Amit sa stretol s ministrom obrany Robertom McNamaram a riaditeľom CIA Helmsom a po stretnutiach dospel k záveru, že Izrael dostal „zelenú“, aby konal a že víťazstvo nebude spochybnené.⁴⁵

Jordánsky kráľ Husajn prišiel 30. mája nečakane do Káhiry. Následne bola podpísaná Spoločná egyptsko-jordánska obranná dohoda. Generálporučik ^cAbdalmuncim Rijád bol vymenovaný za koordinátora operácií medzi oboma armádami. Hneď potom bolo letecky do Jordánska presunutých niekoľko egyptských špeciálnych jednotiek (komandá), ktoré odtiaľ v prípade nutnosti mali byť použité proti cieľom na izraelskom území.⁴⁶ Zdalo sa, že Izrael je teraz obkľúčený arabskými štátmi z troch strán – egyptskej, jordánskej a sýrskej. Aj Irak oznámil svoj úmysel posilniť východný front viacerými jednotkami. Pravda je však taká, že Egypt a Sýria nemali vypracované žiadne použiteľné plány na spoločnú vojenskú činnosť, napriek zmluve z roku 1966. Vojna v júni 1967 sa začala a skončila bez akéhokoľvek koordinovaného vojenského úsilia medzi egyptským a sýrskym frontom a Izrael sa mohol pokonať s oboma jednotlivo.

Čo sa týka Jordánska, udalosti predbehli nádeje na vojenskú spoluprácu, keďže vojna vypukla len päť dní po podpise dohody o spoločnej obrane. Vtedajšie rozhodnutie kráľa Husajna je rozporuplné: zatiaľ nie je známe, či sa stal obeťou politického podvodu s cieľom vtiahnuť jeho nepripravenú armádu do vojny alebo zle odhadol vojenskú a politickú situáciu. Kráľ bol zrejme presvedčený, že keď vypukne vojna, Jordánsko sa dostane do jej víru, lebo Izrael nebude rozlišovať medzi Arabmi. Tým vysvetľoval svoj motív, ktorý ho viedol k tomu, že sa pripojil k arabskej aliancii bojujúcej na strane Egypta.⁴⁷ Bolo to však zložitejšie. Kráľ si uvedomoval, že keby zostal bokom, viedlo by to k násilnému domácejmu povstaniu ohrozujúcemu prežitie monarchie. Bývalý jordánsky premiér Zajd ar-Rifá'í uviedol, že keby sa Jordánsko bolo izolovalo od hlavného prúdu arabskej politiky, bolo by sa stalo ľahkým cieľom.⁴⁸

Počas toho napätého obdobia, keď USA a Izrael už skoordinovali svoj postup a Izrael dostal zelenú na rozpútanie vojny, USA prúdom emisárov a výmenou listov s egyptským prezidentom, sa snažili dať najavo, že si za každú cenu želajú predísť vojenskej konfrontácii. Džamál ^cAbdannásir v reakcii na komunikáciu s USA jasne naznačil, že Egypt nezaútočí prvý. Deklarovaním svojho postoja umožnil Izraelu zvoliť si najvhodnejší čas útoku. Veľvyslanec USA v Káhire odovzdal 23. mája posolstvo prezidenta Johnsona ministrovi zahraničných vecí Mahmúдови Rijádovi. V tomto posolstve prezident USA hovorí o svojich dobrých úmysloch voči Egyptu a význame odvrátenia vojenskej konfrontácie. Podľa jeho názoru nehody nesmú byť riešené

⁴³GREEN, Stephen: Taking Sides. Americas Secret Relations with a Militant Israel. New York, William Morrow and Company, Inc. 1984, s. 198-199.

⁴⁴RABIN, Yitzhak: The Rabin Memoirs. Berkeley, University of California Press 1996, s. 77-78.

⁴⁵QUANDT, William B.: Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976. Berkeley, University of California Press 1977, s. 57.

⁴⁶AL-^cAQQÁD, Saláh: Ma'sát júnijú 1967. Haqá'iq wa tahlíl. (Tragédia júna 1967. Fakty a analýza). Káhira, Maktabat al-andžlú al-misrija 1975, s. 241-246; HAJKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 656.

⁴⁷HUSAJN, al-malik: Harbuná maa Isrá'íl. (Kráľ Husajn: Naša vojna s Izraelom). Bejrút : Dár an.nahár li an-našr 1968, s. 26-30.

⁴⁸MUTAWI, Samir A.: Jordan in the 1967 War. Cambridge, Cambridge University Press 1987, s. 100-101.

nezákonným prekračovaním hraníc ozbrojenými silami. Navrhol, že pokiaľ neprepukol otvorený konflikt, viceprezident Hubert Humphrey by mohol navštíviť Blízky východ a viesť rokovania s egyptským prezidentom, ďalšími arabskými vodcami a Izraelom.⁴⁹

Ústne poslanstvo, ktoré sprevádzalo list, vyjadrovalo obavy prezidenta USA, že náhle stiahnutie jednotiek OSN urobilo otázku hraníc medzi Egyptom a Izraelom ešte zložitejšou. Vyslovil nádej, že mobilizácia a sústreďovanie síl tak Egyptom, ako aj Izraelom, prestane a že obe strany stiahnu svoje sily späť na základne. Posolstvo sa končilo prihlásením sa USA k princípu voľnej plavby pre všetky štáty v Akabskom zálive tvrdením, že každé porušenie medzinárodného práva môže mať nebezpečné medzinárodné dôsledky. Avšak egyptská vláda a ostatné arabské vlády sa v tomto čase môžu absolútne spoľahnúť na pevný postoj USA proti každej forme útoku, či už otvoreného alebo skrytého a či by bol podniknutý pravidelnými alebo nepravidelnými silami.⁵⁰

Generálny tajomník OSN U Thant prišiel do Káhiry, aby sa pokúsil upokojiť výbušnú situáciu. Po tom čo prezident Džamál Abdannásir súhlasil so zoznamom návrhov, U Thant mu položil otázku: „Pán prezident, Izraelčania sa boja, že na nich zaútočíte. Môžete dať uistenie, že Egypt nenapadne Izrael? Prezident odpovedal: „Nikdy sme nepovedali, že zaútočíme na Izrael, to Izrael verejne pohrozil inváziou do Sýrie. Opatrenia, ktoré sme prijali, sú obranné, lebo nechceme dopustiť, aby sa tieto hrozby uskutočnili. Preto nikdy nezačneme útok.“⁵¹ Tento rozhovor spôsobil, že U Thant, keď 25. mája opúšťal Káhiru, bol optimisticky naladený. Je zrejmé, že on nebol súčasťou americkej ľsti, ale aj jeho návšteva pomohla vyslať poslanstvo, že Egypt nezaútočí prvý.

V skorých ranných hodinách 27. mája 1967 sovietsky veľvyslanec v Káhire zobudil prezidenta s naliehavou žiadosťou od sovietskeho vedenia, aby Egypt nezačal paľbu. Bol to výsledok poslanstva od prezidenta Johnsona Kremlu, že Egypt zaútočí na Izrael na úsvite toho istého dňa. Prezident Džamál Abdannásir dostal od prezidenta Lyndona Johnsona podobné poslanstvo.⁵² Ako spomenul Mahmúd Rijád, malo otvorene hrozivý tón a varovalo Egypt, že ak začne paľbu, poniesie dôsledky svojho činu. Dvaja americkí emisári prišli do Káhiry 1. júna: prvý oficiálne a druhý neoficiálne. Veľvyslanec Charles Yost, sa oficiálne stretol s ministrom zahraničných vecí Mahmúdom Rijádom, aby ho varoval, že USA nepodporia tú stranu, ktorá začne vojnu. Rijád mu odvetil: „My sme Vás oficiálne uistili, že nezačneme útok.“⁵³ Neoficiálny emisár, Robert Anderson, sa stretol s egyptským prezidentom, aby ho uistil, že USA sa vynasnažia nájsť mierové riešenie krízy. Prezident zopakoval egyptské stanovisko: „My nezačneme ozbrojenú agresiu.“⁵⁴

Prezident Johnson 3. júna 1967 vyhlásil, že je pripravený stretnúť sa s egyptským viceprezidentom Zakarijom Muhjiddinom a dátum bol stanovený na 5. júna.⁵⁵ Bol to ten deň, ktorý si Izrael vybral na začatie vojny. Táto situácia pripomína podobnú zhodu udalostí v roku 1956.

⁴⁹RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 47-66.

⁵⁰PARKER, Richard B.: Politics of Miscalculation in the Middle East. Bloomington : Indiana University Press 1993, s. 108-109.

⁵¹HAKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira, Markaz al-Ahrám 1990, s. 545-554; RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 47-66.

⁵²HAKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 577-578.

⁵³RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 59.

⁵⁴RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 59.

⁵⁵RIJÁD, Mahmúd: Mudakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 60; HAKAL, Muhammad Hasanajn: Harb at-talátina sana. Al-infidžár 1967. (Tridsaťročná vojna. Explózia v roku 1967). Káhira : Markaz al-Ahrám 1990, s. 693.

V Ženeve sa 29. októbra mala konať konferencia, na ktorej Británia, Francúzsko a Egypt mali diskutovať o dôsledkoch znárodnenia Spoločnosti Suezského prieplavu. A bol to práve 29. október, keď Británia a Francúzsko spolu s Izraelom napadli Egypt za trojstrannej agresie. Americká lešť tak odhalila egyptské úmysly a zabránila Egyptu prevziať iniciatívu, zatiaľ čo USA mali čas ukončiť koordináciu postupu s Izraelom.

Je otázne, prečo sa ZSSR, podobne ako USA, snažil zabrániť Egyptu v prevzatí bojovej iniciatívy, keď nemohol prehliadnuť, že Izrael pripravuje bezprostredný útok, na ktorý Egypt nie je pripravený. A práve ZSSR bol v druhom májovom týždni zdrojom zásadnej informácie o sústreďovaní izraelských vojsk na hraniciach so Sýriou, ktorá predchádzala kríze. USA verejne deklarovali záujem prispieť k politickému riešeniu konfliktu, ale v skutočnosti nevyvíjali nátlak na Izrael, ale na Egypt.⁵⁶ Za zmienku stojí skutočnosť, že ani USA ani ZSSR, či už spolu alebo zvlášť, neprijali žiadne seriózne opatrenia, aby zabránili uzavretiu Tiranskej úžiny. Nikto z nich sa nesnažil rozptýliť vznikajúci konflikt návrhom mierového riešenia. Zdá sa, že obe strany očakávali zisk z vojenskej eskalácie a vojny, lebo to nakoniec mohlo poskytnúť nové možnosti na ideologické a strategické prenikanie do regiónu.

Ako supervelmoc ZSSR mal viacero možností ako brzdiť svojho spojenca. Po blokáde úžin Sovieti vyvinuli aktivity na viacerých frontoch, aby upokojili situáciu a zabránili vojne. Ešte 23. mája sovietska vláda vydala vyhlásenie k situácii na Blízkom východe, v ktorej varovala pred použitím sily.⁵⁷ Predseda rady ministrov ZSSR Alexej Kosygin poslal 26. mája izraelskému premiérovi posolstvo, v ktorom ho varoval pred stupňovaním napätia. V dňoch 25. – 28. mája bol v Moskve na návšteve egyptský minister obrany Šamsaddín Badrán, ktorý dostal uistenie sovietskeho vedenia, že nepripustí agresiu v regióne. Na základe jeho správy Džamál °Abdannásir v parlamente vyhlásil, že ZSSR stojí na našej strane ako priateľená krajina.⁵⁸

Treba však zdôrazniť, že nesprávne pochopenie sovietskeho postoja zo strany Egypta nemožno pripísať iba nejednoznačným signálom z Moskvy. Išlo aj o nesprávne hodnotenie vlastnej bojovej pripravenosti a o zákulisný boj o moc medzi armádou (pod velením maršala °Abdalkhíma °Ámíra) a politickým vedením štátu, ktoré predstavoval prezident. Táto rivalita sa tiahla už od Suezskej vojny v roku 1956 a mala zničujúce dôsledky na politické rozhodovanie a promptné plnenie rozhodnutí. Muhammad Fawzí v pamätiach píše, že maršal sabotoval prezidentovu defenzívnu stratégiu tvrdením, že maršal plánoval ofenzívnu kampaň proti Izraelu. Porážkou tohto obávaného nepriateľa maršal dúfal, že odčiní svoje pochybenia zo Suez, Sýrie a Jemenu.⁵⁹

V súvislosti s postupom USA, Mahmúd Rijád vo svojich pamätiach uvádza, že počas tohto krízového obdobia – keď USA vysielali signály, ktoré podporovali mierové riešenie; keď námestník ministra zahraničných vecí Eugene Rostow oficiálne uistoval egyptského veľvyslanca vo Washingtone, že Izrael nikdy nezačne s vojenskými akciami, a že USA by sa vehementne postavili proti takej akcii; a keď prezident Lyndon Johnson stanovil termín svojho stretnutia s egyptským viceprezidentom na 5. júna – celý ten čas USA vedeli, že Izrael začne vojnu 5. júna a určite rokovali o priebehu tej vojny s izraelskou rozviedkou.⁶⁰

Situácia sa ostro zhoršila 2. júna, keď zlovestným náznakom sa stalo vytvorenie novej celonárodnej koalíciej vlády v Izraeli na čele s Levim Eškolom a Moše Dajanom ako ministrom

⁵⁶MEDVEDKO, Leonid Ivanovič: K vstoku i zapadu ot Sueca. Moskva : Izdatel'stvo političeskoj literatury 1980, s. 89.

⁵⁷Pravda (Moskva), 24. 5. 1967. In: Dějiny diplomacie, 1961 – 1979. Praha : Svoboda 1984, s. 427.

⁵⁸KIMCHE, Jon and BAWLY, Dan: The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967: Prelude and Aftermath. London : Secker and Warburg 1968, s. 117.

⁵⁹PARKER, Richard B.: Politics of Miscalculation in the Middle East. Bloomington : Indiana University Press 1993, s. 34; FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Muḏakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-°arabí 1984, s. 44, 80.

⁶⁰RIJÁD, Mahmúd: Muḏakkirát Mahmúd Rijád, 1948 – 1978. (Spomienky Mahmúda Rijáda). Káhira : Dár al-mustaqbal al-°arabí 1984, s. 60.

obrony, čo svetová tlač označila za izraelský vojnový kabinet.⁶¹ Po ukončení vojenských príprav za uplynulých 14 dní už nezostávalo nič iné iba stanoviť dátum útoku. Navyše, medzinárodná verejná mienka teraz veľmi podporovala vec Izraela. Na zabránenie vojne neboli urobené žiadne rozhodné medzinárodné diplomatické kroky.

Náčelník generálneho štábu izraelskej armády Jitzhak Rabin spolu s vojenským velením boli presvedčení, že vojna proti Egyptu musí byť krátká a rýchla, kde Izrael okamžite prevezme iniciatívu, aby stanovil jeho dĺžku, výsledok a únosné straty. Počas diskusií o stanovení dátumu, ktoré sa udiali 2. júna, Jitzhak Rabin cituje premiéra Leviho Eškola, ktorý povedal: „Ešte stále budeme potrebovať Johnsonovu pomoc a podporu. Dúfam, že ju nebudeme potrebovať počas bojov, ale určite ju budeme potrebovať, keď zvíťazíme, na ochránenie našich ziskov. Chceme, aby bolo prezidentovi jasné, bez najmenších pochybností, že my sme ho nezavádzali; že sme poskytli nevyhnutný čas na každú politickú akciu určenú na zabránenie vojne. Dva dni hore-dolu neovplyvnia výsledok vojny.“⁶² Na tomto základe sa izraelská vláda rozhodla nezačať ozbrojené akcie skôr ako v pondelok 5. júna a na zasadnutí 4. júna stanovila začiatok útoku na 5. júna ráno.

V Káhire ten istý deň, 2. júna, sa prezident Džamál Abdannásir stretol s velením armády. Bol si istý, že Izrael spustí ofenzívu v nasledujúcich 48 až 72 hodinách, pričom čakával, že Izrael začne s leteckým útokom proti egyptskému letectvu a protivzdušnej obrane, aby získal prevahu vo vzduchu. Žiadal, aby boli urobené opatrenia, ktorými by bolo možné čeliť tejto situácii a minimalizovať straty, vysvetľujúc, že Izrael sa bude spoliehať na prvky prekvapenia a pružnosti a že boje nebudú trvať dlho. Prezident objasnil, že sa rozhodol umožniť túto prvú agresiu – letecký útok – z politických dôvodov. Bolo dôležité, aby každý videl, že Egypt nezačal vojenské akcie.⁶³ Maršal Abdalhakím Amir potom vydal direktívy egyptským silám vo východnom vojenskom sektore (poľná armáda na Sinaji), aby zabránila preniknutiu hraníc a odrazila a zničila prenikajúce nepriateľské sily. O egyptskej schopnosti na také obranné akcie, následne po radikálnych zmenách urobených v pôvodnom Obrannom pláne Qáhir, sa na schôdzi nerokovalo. Džamál Abdannásir pod tlakom USA nechcel začať vojnu, čím odovzdal iniciatívu Izraelu.

* * *

Analýza udalostí, ktoré sa odohrali medzi 14. májom a 4. júnom 1967, vyvoláva otázky o interpretáciách, ktoré im dávalo egyptské politické vedenie. Krízu urýchlili spravodajské informácie zo Sýrie a ZSSR o sústreďovaní izraelských vojsk pri hraniciach so Sýriou. Ako sa ukázalo, tieto informácie neboli pravdivé, ale napriek osobnému dementi náčelníka štábu egyptských ozbrojených síl generála Muhammada Fawzího po návšteve Sýrie, egyptské jednotky boli rozmiestňované na Sinaji, aby mohli pomôcť Sýrii v prípade izraelského útoku.

Politické vedenie v Egypte využilo túto príležitosť, aby požiadalo o stiahnutie mierových síl OSN zo Sinaja. Za tým nasledovalo uzavretie Tiranskej úžiny pre plavbu izraelských lodí, čo poskytlo Izraelu a USA dôvod a ospravedlnenie rozpútania vojny proti Egyptu. Ohnisko krízy sa presunulo z otázky izraelskej hrozby na sýrskych hraniciach na otázku slobodnej plavby pre Izrael v Akabskom zálive.

Za situácie, keď tretina egyptskej armády bola už päť rokov viazaná vojnou v Jemene, ktorej koniec bol v nedohľadne, keď Izrael mal jasnú vojenskú prevahu nad susediacimi arabskými štátmi a keď Egypt radom politických krokov postavil proti sebe medzinárodnú verejnú mienku, dozrel čas na to, aby bol vtiahnutý do ďalšej rozhodujúcej vojny, na ktorú sa Izrael pripravoval desať rokov.

⁶¹DAYAN, Moshe: Story of My Life. London : Sohere Books Limited 1978, s. 338.

⁶²RABIN, Yitzhak: The Rabin Memoirs. London : Weidenfeld and Nicolson 1979, s. 76.

⁶³FAWZÍ, Muhammad: Harb at-talát sanawát, 1967 – 1970. Mudakkirát al-fariq awwal Muhammad Fawzí. (Trojročná vojna, 1967 – 1970. Spomienky generálplukovníka Muhammada Fawzího). I. diel. Káhira : Dár al-mustaqbal al-‘arabí 1984, s. 124-126.

Vojenská história

Za tejto situácie možno povedať, že egyptské politické vedenie sa vydalo na cestu politického a vojenského dobrodružstva. Po prvé, aby demonštrovalo, že dokáže brániť Sýriu, a potom obnoviť suverenitu, ktorú stratilo následkom trojstrannej agresie. Egypt chcel týmito gestami pozdvihnúť postavenie svojho prezidenta v arabskom svete, ale prezident už niekoľko rokov nemal jasný prehľad o situácii v armáde, ktorej velil jeho priateľ, maršal °Abd alhakim °Amir, a ktorá – ako ukázal priebeh bojov – bola neúnosná. Egyptské vedenie bolo vtiahnuté do šikovne naplánovanej pasce – vojny, ktorá mala priniesť Egyptu ponižujúcu porážku, a tým zničiť vedúce postavenie prezidenta Džamála °Abd annásira v arabskom svete.

Prekvapujúcim leteckým útokom na sedemnást' egyptských letísk ráno 5. júna Izrael zničil väčšinu egyptského letectva na zemi. Vďaka kompletnému ovládnutiu vzdušného priestoru izraelské pozemné sily dosiahli pomerne ľahké víťazstvo na Sinaji a 9. júna dosiahli Suezský prieplav. Po zničení egyptského letectva sa Izrael mohol obrátiť proti Jordánsku, ktoré vstúpilo do vojny na strane Egypta. Večer 7. júna, po okupácii starého Jeruzalema a celého Západného brehu, Jordánsko pristúpilo na požiadavku BR OSN na prímerie. Egypt pristúpil na prímerie nasledujúci deň. Izrael sa teraz mohol obrátiť proti Sýrii, kde po ostrých bojoch obsadil Golanské výšiny. Sýria pristúpila na prímerie 10. júna, čím sa skončila šesťdňová vojna, ktorá zásadne zmenila situáciu na Blízkom východe.

* * *

K. SORBY: THE ROAD TO ARABIAN ISRAELITISH THE 1967 WAR IN THE MIDDLE EAST

Shortly after the signing of the Syrian-Egyptian defence pact (November 1966) there occurred armed skirmishes near the Jordanian frontier. Although Syria was clearly the main source of Palestinian sabotage attacks, Israel launched its customary heavy retaliation raid against the West Bank village of as-Samú°. Protesting against their inadequate protection by the Jordanian army, the West Bank rose in revolt and was only quelled with difficulty. The Syrians and the Palestinian Liberation Organization tried to add fuel to the fire. Nasser himself in a public speech avoided inciting the West Bankers further, but he made it clear where his sympathies lay; and when the Jordanian government had regained control King Hussein bitterly criticized Nasser as well as the Syrians. He accused the socialist Arab states of preparing, in cooperation with the Soviets, to liquidate the Palestine problem at Jordan's expense by handing over the West Bank to Israel in return for a settlement. More significantly, he taunted Egypt with hiding behind the protection of the United Nations Emergency Force in Sinai. Friends and critics throughout the Arab World had been asking for some time why, if Egypt had the strongest armed forces in the Arab world, as its leaders often claimed, it had not asked for the UNEF to be withdrawn in order that, in retaliation for Israel's diversion of the river Jordan, the Straits of Tiran might be closed to Israeli shipping, as they were before 1956. This was a challenge that Nasser could not disregard. But the military prospects for the Arabs were rather worse than before. As relations between the „progressive“ and „conservative“ Arab camps deteriorated, Saudi Arabia withdrew all its financial support from the joint Arab schemes agreed upon at the Arab summits and the Arab Military Command virtually ceased to exist.

In the spring of 1967 tension rose to new heights as Israeli leaders issued increasingly severe warnings to Syria that Israel would retaliate heavily if sabotage by Arab commandos inside Israel continued. Soviet and Syrian intelligence combined to warn Nasser that an Israeli attack on Syria was imminent. Once the UNEF had withdrawn from their positions at Sharm al-Shaykh at the mouth of the Gulf of Aqaba Nasser had no alternative to closing the straits to Israeli shipping. If he had not, his armed forces, which his generals were constantly claiming to be the strongest in the Middle East, would have been the laughing-stock of the Arab world. King Hussein, realizing that war was now probable and that it would be impossible this time for Jordan to stand aside, made a dramatic flight to Cairo on 30 May to sign a Jordanian-Egyptian defence pact.

In spite of its dangerous disunity, the whole Arab world was now in a state of emotional self-intoxication as a final victory over Israel seemed imminent. Even Nasser seemed to have abandoned his usual doubts about Arab military capabilities. This was partly because he had unjustified confidence in Abdul Hakim Amer, who had enjoyed a free hand in the military sphere for some years. Nasser may have believed that US restraint on Israel would prevent it from attacking, and that he could score a tactical victory without fighting. He himself had promised the USSR and USA that Egypt would not strike first. He was confident that his armed forces could contain the initial Israeli attack and then switch to counter offensive. However, in a surprise attack on seventeen Egyptian airfields on the morning of 5 June Israel destroyed most of the Egyptian air force on the ground. With complete command of the air, Israeli forces won an easy victory in Sinai and reached the Suez Canal early on 9 June and on 10 June the six-day war was over.

ZAČIATKY MAĎARSKÉHO EXPORTU VOJENSKEJ TECHNIKY NA BLÍZKY VÝCHOD*

PÁL GERMUSKA

GERMUSKA, P.: Beginnings of the Hungarian Export of Military Equipment to the Near East. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 58 – 70, Bratislava.

The author of the paper tried on the basis of Hungarian archive materials, recently made available, to outline first steps of the Hungarian foreign trade to increase the military equipment export. In the introduction the author states that the Hungarian industry – despite huge development programs in the beginning of the 50's managed to satisfy claims of the Hungarian People's Army. An export share in appreciation of the military industry products manufactured in Hungary has started to grow since the turn of the 50's and the 60's. The largest supplies of equipment were directed to Egypt, Syria and Iraq, in the first half of the 70's it was already 25 % of the Hungarian military equipment export. The author deals also with an issue why just the Near East was the greatest customer of Hungarian military products.

Military History. Hungary. 50' and 60' years. Hungarian Export of Military Equipment to the Near East.

Za poldruha desaťročie od prelomu rokov 1958 – 1959 do 1973 – 1974 maďarský priemysel enormne vzrástol. Zásluhou hospodárskej spolupráce vo vnútri socialistického bloku a získaním nových trhov, predovšetkým v rozvojových krajinách, sa hlavnou hnacou silou rastu stal export. Spod vplyvu tendencií charakterizujúcich priemysel sa nemohli vymykať ani podniky vyrábajúce výrobky vojenskej techniky (pre zjednodušenie: vojenský priemysel¹). Už aj preto nie, lebo značnú časť ich výroby predstavovali civilné výrobky. Navyše po reforme hospodárskeho mechanizmu v roku 1968 aj vojensko-priemyselné závody museli zohľadniť aspekty efektívneho hospodárenia² a boli vysoko zainteresované na vyhľadávaní nových trhov. Preto mali zvláštny význam tie hospodárske a vojenské kontakty, ktoré sa od druhej polovice 60. rokov vybudovali s blízko-východnými arabskými krajinami a z ktorých sa vykryštalizovala výnosná dlhodobá spolupráca.

V tejto štúdií sa na základe novospriístupnených archívnych materiálov pokúsim o náčrt príčin exportnej núdze, a v tej súvislosti úsilia maďarského zahraničného obchodu o zvýšenie exportu vojenskej techniky, ako aj o odhalenie jeho prvých krokov vo vzťahu k „spracovaniu“ trhov mimo socialistického bloku. Ďalší výskum je nateraz sťažený tým, že najdôležitejšie archívne materiály týkajúce sa dovozu a vývozu vojenskej techniky (podľa vtedajšieho názvoslovia „špeciálneho exportu a vývozu“) sú momentálne neprístupné: materiály predmetného odboru ministerstva zahraničného obchodu (MZO) sa stratili, a materiály podniku zahraničného obchodu Technika (TKV)³ sa len nedávno dostali od likvidátora do Ústredného spisového

*Výskumy súvisiace s touto štúdiou som realizoval s podporou štipendia Jánosa Bolyaiho z Maďarskej akadémie vied.

¹O pojme vojenského priemyslu pozri GERMUSKA, P.: A magyar hadiipar a hatvanas évek elején. In: RAINER, M. (red.): Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Budapest : 1956-os Intézet, 2003, s. 90-128.

²O tomto probléme podrobnejšie: GERMUSKA, P.: A magyar hadiipari termelés és az új gazdasági mechanizmus (v tlači).

³Právnu predchodkyňu podniku zahraničného obchodu Technika (TKV), podnik skladových zásob Technika, založili ešte v roku 1953. TKV od začiatku 60. rokov sa zaoberal obchodom so zbraňami, ale oficiálne až v roku 1987 (!) bol zapísaný do Obchodného registra. (TÖMÖRY, Á.: Eltévett golyók. Kalasnyikov-fejlemények. Heti Világgazdaság, 1997, č. 42 /18. októbra/)

Vojenská história

archívu Ministerstva obrany. V súčasnosti prebieha ich revízia a spracovanie. Napriek tomu, z iných zbierok sa objavili také spisové materiály zahraničného obchodu a úradu plánovania, z ktorých – hoci zlomkovite – ale dá sa urobiť pomerne dobrá predstava o prvom nadviazaní arabsko-maďarských kontaktov a prvých dodávkach.

Podľa doteraz nájdených spisov sa dá konštatovať, že Maďarsko – ale aj ostatné socialistické krajiny – sa vďaka sovietskym iniciatívam mohlo zapojiť do dodávok vojenskej techniky na Blízky východ. Takto sa mohla umiestniť – so sovietskym súhlasom – staršia vojenská technika vyrábaná podľa sovietskej licencie a mohli sa získať nové objednávky na výrobky maďarskej konštrukcie (obrný transportér, prieskumno-plávajúce vozidlo – FUG, prostriedky rádiového prieskumu atď.). Aby bolo možné spracovať tému úplne, treba tiež presne vedieť, akým vojenským materiálom a v akom množstve podporoval Sovietsky zväz arabské krajiny. Nie je nezanedbateľná ani otázka, či satelitné krajiny sa zapájali do dodávok zbraní na sovietsky príkaz alebo z „vlastnej vôle“ uzavreli dvojstranné zahranično-obchodné kontrakty s krajinami Blízkeho východu. Keďže chýbajú náležité sovietske (ruské) pramene, v súčasnosti sa nedá podrobne spracovať blízkovýchodná sovietska vojenská politika – ani vo vzťahu k medzinárodnej koordinácii dotýkajúcej sa dodávok vojenskej techniky.

MAĎARSKÝ EXPORT VOJENSKEJ TECHNIKY

Maďarský priemysel – aj napriek veľkolepým rozvojovým programom realizovaným na začiatku 50. rokov 20. storočia – len v oblasti niektorých zbraní, streliva, jednotlivých vozidiel a spojovacích prostriedkov dokázal uspokojiť nároky Maďarskej ľudovej armády. V prípade moderných a veľmi drahých bojových vozidiel, obrnenej, leteckej, lokátorovej a raketovej techniky bolo Maďarsko odkázané na sovietsky dovoz. V záujme zachovania rovnováhy platobnej bilancie bolo zvlášť dôležité vyvážiť nepomer veľkého dovozu vojenskej techniky. Deľba práce a špecializácia vybudovaná v rámci Varšavskej zmluvy (VZ) a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a koordinovaná Stálym výborom vojensko-priemyselnej spolupráce RVHP bola navyše podstatne jednoduchšia v prípade výrobkov vojenskej techniky, v porovnaní s civilnými výrobkami, keďže armády členských krajín boli vyzbrojené jednotnou – sovietskou – výzbrojou. Programy výstavby armád koordinované na rokovaníach VZ a kodifikované v dohodách, garantované dvojstrannými dohodami o dodávkach vojenskej techniky, sa v podstate nemohli upraviť.⁴ Päťročné, resp. ročné, dohody a protokoly zakotvili zoznamy, množstvo, proporciu vzájomne vyvezených alebo dovezených výrobkov a materiálov a aj platobné a úverové podmienky. Členské krajiny teda predstavovali – v podstate – istý a perspektívne plánovateľný trh.

Špecializácia a kooperácia v rámci RVHP začala fungovať od konca 60. rokov. Z hľadiska výrobkov vojenskej techniky sa maďarský priemysel mohol sústrediť na niekoľko výhodných oblastí (výroba vozidiel, výroba prístrojov, oznamovacia technika) a jej výrobky – vyrábané vo veľkých sériách – sa dali zužitkovať so ziskom. Takto bilancia exportu a importu vojenskej techniky v polovici 70. rokov ukázala nulové saldo, ba vo vzťahu k niektorým členským štátom sa podarilo dosiahnuť aj aktívum vo vývoze.

Pre – podľa vtedajšieho pomenovania – kapitalistický blok s dolárovým účtovaním, čiže v relácii mimo socialistického bloku, boli charakteristické dodávky z prípadu na prípad. Takéto kontrakty schvaľoval Politický výbor MSRS a/alebo Výbor obrany krajiny. Už pred zavedením

⁴JÁVOR, E.: A magyar honvédelmi politika gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete (1945–1990), valamint következtetések és elgondolások a rekonstrukciójához. Rukopis. 1993. Hadtörténelmi Levéltár (HL), Tanulmánygyűjtemény, II.

Vojenská história

zoznamu COCOM Maďarsko dovážalo zo Západu nanajvýš len licencie, resp. elektronické súčiastky a súčiastky a komponenty oznamovacej techniky. O tom, aby maďarské podniky exportovali vojenskú techniku do vyspelých krajín, nemohlo byť ani z ideologických, ani z technologických príčin, reči. Ale významným trhom sa stala práve skupina rozvojových krajín sovietskej alebo socialistickej orientácie od konca 60. rokov.

Na spotrebe výrobkov vojenskej techniky vyrobených v Maďarsku od prelomu 50. a 60. rokov sa zvýšil podiel exportu.

Zmeny podielu exportu medzi rokmi 1950 a 1980 v rámci maďarskej výroby vojenskej techniky⁵:

CELKOVÁ VÝROBA VOJENSKEJ TECHNIKY = 100				
	1950 – 1957	1958 – 1970	1971 – 1975	1976 – 1980
Z TOHO EXPORTOVANÉ (%)	10,4	37,0	47,0	66,0

V druhej polovici 60. rokov sa značne zvýšilo množstvo z Maďarska exportovaných výrobkov vojenského priemyslu: v roku 1970 maďarské podniky vyvážali do zahraničia o 60 % výrobkov viac než v roku 1966. V uvedených piatich rokoch (v období III. päťročného plánu) 58 % vyrobených zariadení oznamovacej techniky, 46 % munície a 48 % vojenských prístrojov využiteľných v zahraničí.⁶ Motorom veľkolepého rozšírenia exportu boli predovšetkým spolupráca a deľba práce vo výrobe v rámci bloku, a to posilnilo preniknutie na nové trhy (zbraň). (O kontraktach medzi rokmi 1966 a 1970 pozri nasledujúcu tabuľku.)

Hodnota vývozu výrobkov maďarskej vojenskej techniky v rozpätí rokov 1966 až 1970 podľa jednotlivých krajín⁷:

KRAJINA	HODNOTA EXPORTOVANÝCH VÝROBKOV		
	MILIÓNOV £	MILIÓNOV USD	MILIÓNOV RUBEVOV
Zjednotená Arabská Republika (ZAR)	4,2	–	–
Sýria	2,9	–	–
Nigéria	–	0,6	–
Irak	–	0,1	–
Juhoslávia	–	0,5	–
Kórea	–	–	0,7
Spolu	7,1	1,2	0,7

⁵JÁVOR, E.: A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete 1945 – 1980. Rukopis. 1986. HL, Tanulmánygyűjtemény, II.

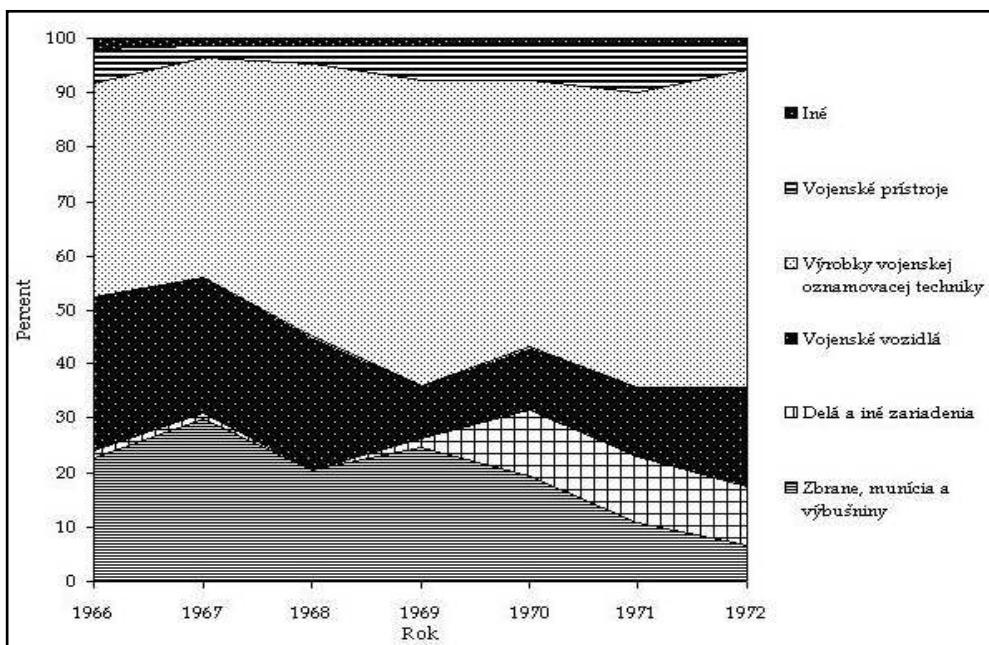
⁶A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában. (Budapest) KSH, [Vývoj situácie vojenského priemyslu v období III. päťročného plánu. (Budapest), Centrálny úrad pre štatistiku], 1971 s. 5, 9.

⁷Külgazdasági Minisztérium: Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére az 1966 – 1970. évi speciális áruforgalmi terv teljesítéséről. [Ministerstvo zahraničného obchodu: Správa pre Výbor obrany krajiny o plnení plánu obratu špeciálneho tovaru v rokoch 1966–1970]. HL, Országos Terhivatal šk. 118.

Vojenská história

Riadenie rezortu priemyslu sa usilovalo o to, aby maďarský vojenský priemysel namiesto výrobkov náročných na suroviny vyrábala výrobky s vyšším zhmotnením vývojového procesu a práce. S tým súvisela aj skutočnosť, že v maďarskom exporte sa v rozpätí rokov 1966 a 1972 s menšími výkyvmi, ale predsa len priamočiaro, zvýšil podiel výrobkov oznamovacej techniky a prístrojov a znížil sa podiel ručných zbraní a munície.

Rozloženie exportu výrobkov vojenskej techniky podľa skupín výrobkov v rokoch 1966 – 1972⁸:

Export, predtým bezvýznamného rozsahu, smerujúci do rozvojových krajín v roku 1970 sa skokovite, na šesťnásobok, zvýšil predajom 102 ks protiletadlových diel S-60, prístrojov na riadenie protiletadlovej delostreleckej paľby E-2 a 100 ks VKV rádioreléových staníc R-401. Dovtedajší podiel rozvojových krajín na maďarskom vývoze vojenskej techniky, predstavujúci 1,6 – 2,4 %, sa týmto kontraktom náhle zvýšil na 25 %.⁹ V prvej polovici 70. rokov sa stal potom stabilným trhom maďarského vývozu vojenskej techniky blízko-východný priestor: z celkového „špeciálneho“ exportu v roku 1971 do tohto regiónu smerovalo 18,5 %, v roku 1972 14,7 %, ¹⁰ v roku 1973 vojenský materiál dodaný do Iraku a Sýrie predstavoval 11,9 %, v roku 1974 15,6 %.¹¹

⁸Ref. 6, s. 9. A hadiipari tevékenység 1972. évbén. (Budapest) KSH. [Činnosť vojenského priemyslu v roku 1972. (Budapest). Centrálny úrad pre štatistiku] 1973, s. 9.

⁹Ref. 6, s. 10-11.

¹⁰Ref. 8, A hadiipar tevékenység 1972. évbén..., s. 10.

¹¹A hadiipari tevékenység 1974. évbén. (Budapest) KSH [Činnosť vojenského priemyslu v roku 1974. (Budapest). Centrálny úrad pre štatistiku] 1975, s. 9.

Kontakty vybudované na začiatku 70. rokov boli základom pre dynamický rozvoj exportu v druhej polovici tohto desaťročia. V období rokov 1976 – 1980 sa na celkovej maďarskej vojenskej výrobe podieľal vývoz do rozvojových krajín sumou 140 miliónov USD. Zarátajúc do toho aj reexport (dodanie importovaného výrobku tretej strane), vývoz z armádnych skladových zásob a vojenské služby, podarilo sa v tejto oblasti dosiahnuť obrat vo výške 200 miliónov USD. Treba pritom poznamenať, že štruktúra exportu vojenskej techniky v rubľovom alebo dolárovom účtovaní sa zásadne líšila. Kým tri štvrtiny vývozu Maďarska do členských krajín VZ predstavovali výrobky oznamovacej techniky a prístroje jemnej mechaniky, do rozvojových krajín (z celkového „špeciálneho“ exportu 84 %) to boli zbrane a munícia.¹²

Na zahraničný obchod s vojenskou technikou dohliadal v štátnej správe tzv. Technický odbor MZO a realizoval ho hlavne TKV. V spojitosti s výrobou vojenskej techniky sa dostali do hry aj iné podniky zahraničného obchodu. (V súčiastkach oznamovacej techniky to bol Elektroimpex, v obrábacích strojoch Technoimpex a u komplexných systémov Gépexi atď.) Vyslovene s výzbrojou mohol obchodovať len TKV. V krajinách, ktoré sa považovali za najvýznamnejších obchodných partnerov, TKV otvoril aj pobočky (v Moskve napr. prevádzkoval kanceláriu s 3 – 6 ľuďmi), resp. na iných sľubných trhoch (Sýria, Egypt /ZAR/, Irak atď.) zamestnal stálych zmocencov, ktorí pracovali v spojitosti s miestnymi obchodnými pobočkami maďarských (veľ)vyslanectiev.

V exporte vojenskej techniky zásadne platili exportné účtovné systémy a devízové koeficienty, platné aj v iných oblastiach (národného) hospodárstva. Limitovanú cenu exportného výrobku určil Výbor na stanovenie cien vo vojenskom priemysle, čo bolo základom aj pre výpočet štátnej subvencie.¹³ Exportné subvencie pôvodne slúžili na vykrytie strát pri výrobe munície dodanej do socialistických krajín. V roku 1970 uznesenie Výboru obrany krajiny stanovilo, že na kapitalistický trh možno dodať len taký výrobok vojenského priemyslu, ktorý nevyžaduje subvenciu. Čiže na takéto ciele ani nevyčlenili financie. Výrobné podniky ale namietali, že oproti ich civilnému exportu ich vojenský export štát nepodporuje. Napríklad závody Mátravidéki Fémművek v kapitalistickom exporte rôznych túb a škatúl za každý dolár dostali späť 12 – 15 forintov¹⁴, na vývoz munície ale nemohli dostať štátnu podporu. Ba subvencia závisela aj od exportéra: TKV za chýbajúcej podpory nemohol predávať obrnené transportéry v zahraničí, ale keby ich vyvážal MOGÜRT,^{*} tak za každý dolár obratu by dostal späť 17 – 18 forintov, čiže obchod by bol preňho výnosný.

Navyše, keď vojenská kapacita, ktorá sa nedala konvertovať na civilnú výrobu, a nedala sa využiť, jej konzervovanie ako tzv. „studenej kapacity“ zaťažilo značnými sumami štátny rozpočet. Vtedy sa zdalo lacnejšie poskytnutím náhrad stimulovať export vojenskej techniky v dolárovom vyúčtovaní, lebo takto sa dala viazať aj kapacita a ponechať počty odborníkov. Preto Výbor obrany krajiny v marci 1972 osobitným uznesením stanovil, že „keď export vojenskej techniky slúži modernizácii Maďarskej ľudovej armády alebo iným významným

¹²(Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya) Előterjesztés (-tervezet) az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága részére: Javaslat a hadiipari termelés fejlesztési koncepciója irányelveire. 1979. július. [(Všeobecný organizačný odbor Štátneho plánovacieho úradu) Návrh (-plán) pre Výbor hospodárskej politiky ÚV MSRS: Návrh smerníc koncepcie rozvoja výroby vojenského priemyslu. Júl 1979.] Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-A-2-ma 31, šk. 4-6.

¹³Podrobne pozri: CSOBAY, J.: A magyar hadiipar virágzása 1968–1988. Haditechnika, XXII, (1998), č. 2, s. 77-79.

¹⁴Teda napr. pri hodnote exportu 100 USD podnik dostal 1 200 – 1 500 forintov.

*Pozn. prekladateľa: Podnik zahraničného obchodu špecializovaný na vývoz a dovoz nákladných a osobných áut, špeciálnych vozidiel, autobusov a ich súčiastok, automobilovej elektroniky atď.

záujmom, možno ho preferovať podobne ako civilný kapitalistický export¹⁵. Odvtedy export vojenskej techniky dostal také isté subvencie ako export civilných výrobkov.

Vývoz a dovoz vojenskej techniky sa realizoval tiež podľa špeciálnych pravidiel. 1. marca 1960 členské krajiny VZ vo Varšave podpísali dohodu o tranzite vojenského materiálu bez colnej deklarácie a bez fyzickej kontroly: „Tranzitné prepravy vojenského materiálu nepodliehajú colnej kontrole a nemožno ich zaťažovať clom a poplatkami. Údaje vzťahujúce sa na tranzit vojenského materiálu sú vojenským tajomstvom“ – znel verdikt. V Maďarsku sa osobitný tovar spočiatku prepravoval cez tri pohraničné železničné stanice: v Čope, Bihar-keresztesi a Štúrove. Vojenské výrobky exportované podľa zmlúv uzavretých podľa súkromného práva (a nie podľa medzištátnych dohôd) zo skladového priestoru výrobného závodu alebo zo skladov ozbrojených síl prevádzali s ozbrojeným sprievodom až po pohraničnú železničnú stanicu. Tam v prepravnom liste uviedli fakt vybavenia bez colnej deklarácie a bez fyzickej kontroly. Od pohraničnej stanice až po miesto určenia tovar sprevádzal zmocnenec podniku zahraničného obchodu (vo všeobecnosti od TKV), ktorý mal so sebou aj konkrétny zoznam navagónovaného vojenského materiálu.

Koncom 60. rokov, práve pre vzrastajúci počet dodávok do krajín tretieho sveta vyčlenili ďalšie hraničné prechody na prepúšťanie vojenských transportov bez colného vybavenia: v cestnej doprave to boli Záhony, Komárom, Bihar-keresztes a Rösztke, v riečnej doprave Csepel-Szabadkikötő a Mohács, v leteckej doprave letisko Ferihegy.¹⁶ Zapojením týchto lokalít na všetky eventuality transportu sa mohol realizovať zahraničný obchod s vojenskou technikou.

ZAČIATOK EXPORTU ZBRANÍ NA BLÍZKY VÝCHOD

Môže sa vynoriť otázka, prečo sa vlastne Blízky východ stal prvotným cieľom dodávok zbraní z Maďarska, ale aj z ostatných štátov VZ. Sovietsky zväz a jeho spojenci aj v iných krízových regiónoch – v juhovýchodnej Ázii, v čiernej Afrike – podporovali rôzne marxisticko-komunistické hnutia a ozbrojené skupiny, ale Blízky východ sa považoval pre strategický význam ropných polí a Suezského prielivu za významnú oblasť. Navyše expanzívne ciele sovietskej svetovej politiky v tomto priestore nielen našli svoju odozvu, ale sa k nim pridružil aj kúpyschopný dopyt.

V 60. rokoch – pre obnovené a stále horúcejšie konflikty – každá krajina Blízkeho východu značne zvýšila svoje vojenské výdavky: priemerne dvojnásobne, z ropných príjmov bohatá Saudská Arábia zvýšila päťnásobne, miništát Kuvajt štrnásťnásobne. Štáty tohto regiónu, ktoré sa zaplietli aj do vojen medzi sebou, masívne zbrojili: za desať rokov zvýšili svoje vojenské výdavky: Izrael šesťnásobne, ZAR štvornásobne, Sýria dvaaplnásobne.

¹⁵(TKV:) Jelentés Bíró (József külkereskedelmi miniszter) elvtárs részére a Honvédelmi Bizottság 1972. március 23-i ülésén dr. Jávora (Ervin) elvtárs által tett észrevétellel kapcsolatban. 1972. március 31. [Správa súdruhovi Bíró (József Bíró, minister zahraničného obchodu) v súvislosti s pripomienkou s. Ervina Jávora na zasadaní Výboru obrany krajiny 23. marca 1972. 31. marca 1972.] Belügyminisztérium Központi Irattára (BM KI), Miniszteri közvetlen iratok 1972/99, s. 5.

¹⁶KKM: Előterjesztés (-tervezet) a Honvédelmi Bizottság részére a haditechnikai anyagok vám- és szemlementes kezelésének eljárásáról az új gazdasági mechanizmus körülményei között.; Melléklet a 001145/69 sz. HB-előterjesztéshez. 1969. október. [MZO: Návrh (koncept) pre Výbor obrany krajiny o vybavení materiálov vojenskej techniky bez colnej deklarácie a bez kontroly v podmienkach nového hospodárskeho mechanizmu; Príloha k návrhu pre Výbor obrany krajiny. Október 1969.] BM KI, miniszteri közvetlen iratok, 4706.

Vojenská história

Vojenské výdavky krajín Blízkeho východu v roku 1960 a 1969 v miliónoch USD, v cenách z roku 1960¹⁷:

KRAJINA	VOJENSKÉ VÝDAVKY V MILIÓNOCH USD	
	1960	1969
ZAR	225,9	890,0
Irak	118,7	245,7
Irán	182,9	457,7
Izrael	163,1	950,0
Jemen	7,0	11,0
Jordánsko	53,5	110,2
Kuvajt	5,0	70,3
Libanon	15,2	41,5
Saudská Arábia	50,0	263,1
Sýria	70,1	179,0

V najhorúcejšom konflikte, v arabsko-izraelskom spore, sa Sovietsky zväz od konca 40. rokov postavil na stranu prvých. V Egypte a Sýrii si vybudoval významné vojenské a hospodárske pozície a snažil sa aj o úzku spoluprácu s Irakom. Počas „šesťdňovej“ arabsko-izraelskej vojny v roku 1967 všetky členské štáty VZ a RVHP, s výnimkou Rumunska, prerušili diplomatické styky s Izraelom. Pre značnú územnú stratu (Egypt prišiel o Sinajský polostrov, Sýria o Golanské výšiny, Jordánsko o Zajordánsko) sa arabské krajiny chystali na odvetu a začali veľkolepé programy výstavby armád, na uskutočnenie ktorej dostali zbrane a úvery od socialistického bloku. Pred vojenským priemyslom VZ sa týmto otvoril trh s obrovským odbytom, ktorý bol pre zvýšené ropné príjmy aj solventný. Pravdou je, že Arabom sa nepredala najnovšia sovietska vojenská technika, ale zbrane a zariadenia, licenčne vyrábané členskými krajinami, a ktoré boli už dlhšie vo výzbroji. Značná časť príjmov takto obohatila východo-európske socialistické krajiny.

O získaní blízkovýchodných objednávok sa rozhodlo čiastočne na základe špecializácie vypracovanej Stálym výborom vojensko-priemyselnej spolupráce RVHP, čiastočne v slobodnej súťaži. V prípade výrobkov vojenskej techniky, na ktoré sa špecializovali jedna – dve krajiny (napr. protiletadlové delá) mohli arabskej strane dodávať podniky krajiny, výhradne určenej na výrobu. U takých výrobkov, ktoré sa vyrábali vo viacerých krajinách, jednotlivé členské štáty medzi sebou súťažili v obchode, sľubujúc nižšie ceny ako konkurencia. (Muníciu, tanky a ich súčiastky a ľahké zbrane napríklad NDR, ČSSR a Poľsko ponúkali za cenu nižšiu o 30 – 50 % ako Maďarsko, navyše Arabom ponúkali úver s 2,5 %-ným úrokom s dobou platnosti 8 – 12 rokov.¹⁸)

Maďarsko mohlo počítať s objednávkami na niektoré prostriedky protivzdušnej obrany, oznamovaciu techniku a špeciálne vozidlá. Vzhľadom na to, že na začiatku „šesťdňovej“ vojny izraelské letectvo prekvapivým leteckým úderom ešte na zemi zlikvidovalo takmer celú egypt-

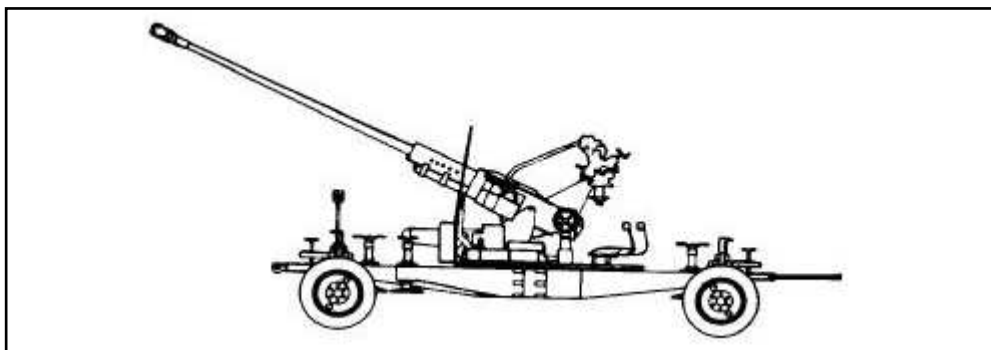
¹⁷SIPRI Yearbook of Armaments and Disarmament 1969/70. Stockholm : Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1970, s. 270-271.

¹⁸A TKV damaszksuzi állandó megbízottjának 1969. évi jelentése. 1970. február 20. [Správa stáleho zmocnenca firmy TKV z Damašku za rok 1969. 20. februára 1970.] MOL XIX-G-3-p šk. 2.

Vojenská história

skú vzdušnú flotilu,¹⁹ bolo len otázkou času, kedy v záujme vybudovania efektívnejšej protivzdušnej obrany EAR sa obráti s prvou žiadanou. V tejto súvislosti Maďarsko ponúkalo 57mm protiletadlové automatické delo S-60, ktoré už nepatrilo medzi najmodernejšie, vo výzbroji bolo od roku 1950.

Náčrtok 57mm protiletadlového automatického delo S-60²⁰:

Túto zbraň vyvinutú v ZSSR vyrábali podľa licencie – okrem Číny – len v Diósgyőri. Hoci jej výrobu v roku 1963 v Maďarsku zastavili, pre obnovený záujem na Blízkom východe ju znovu spustili. Automatické delo bolo vhodné predovšetkým na zničenie nízkoletiacich lietadiel, preto ich arabské krajiny nakupovali na doplnenie modernejších systémov protivzdušnej obrany zem-vzduch (V-75, S-125 a S-200²¹).

Prvý kontrakt na nákup vojenskej techniky sa podarilo uzavrieť predsa na dodávku výrobkov oznamovacej techniky. V roku 1967 – roku „šesťdňovej“ vojny – predalo Maďarsko Sýrii rádiové stanice a muníciu v hodnote okolo 40 miliónov forintov. V roku 1968 Sýria znovu nakúpila rádiové stanice za skoro 100 miliónov forintov,²² a vtedy podpísali prvú zmluvu na dodanie protivzdušných komplexov S-60 (delá, lokátory, prístroje na riadenie protiletadlovej delostreleckej paľby spolu).

V roku 1968 bol nadviazaný nový kontakt: v Bagdade premietli jeden film (reklamu) o v Maďarsku vyvinutom FUG-e. Iracká armáda sa zaujímala predovšetkým o protichemický variant bojového vozidla, ale aj o rok neskôr sa sondážne rokovania dostali iba po odovzdanie maďarského zoznamu ponuky.²³

¹⁹V prvých 60 hodinách vojny izraelské letectvo zničilo 451 egyptských lietadiel: 58 vo vzdušných súbojoch, ostatné ale takmer súčasným bombardovaním 10 egyptských vojenských letísk. Izrael stratil počas vojny len 45 lietadiel, z nich len jedna tretina sa stala obeťou arabskej protivzdušnej obrany. Podrobnejšie pozri: HUGHES, C. A.: *Achieving and Ensuring Air Dominance. A Research Report Submitted to the Faculty in Partial Fulfillment of the Graduation Requirements.* Alabama 1998, Air Command and Staff College, Air University, Maxwell Air Force Base. s. 10-11. (www.fas.org/man/dod-101/sys/ac/docs/98-128.pdf).

²⁰Worldwide Equipment Guide. Chapter 7. Air Defense. 1999. (www.army.mil/threats/products/weg/Chap-07.pdf)

²¹V súčasnosti sa pre tieto systémy vo všeobecnosti používajú americké kódové označenia SA-2, SA-3 a SA-6.

²²A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963 – 1967 évek között. (Budapest), KSH (Középgépipari Osztály). [Vývoj situácie a štruktúry vojenského priemyslu v rokoch 1963–1967. (Budapest), Centrálny úrad pre štatistiku (Oddelenie stredného strojárstva)] 1968, s. 15; A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évbén. (Budapest), KSH. [Vývoj situácie vojenského priemyslu v roku 1968. (Budapest), Centrálny úrad pre štatistiku], 1969, s. 7 a 10.

²³TKV levele Külkereskedelmi Minisztérium Műszaki Osztálya vezetőjéhez, Baki Ferenc ezredeshez: szállítási lehetőségek megvizsgálása Irakba. 1970. augusztus 17.; [List TKV vedúcemu Technického Odboru Ministerstva zahraničného obchodu, plukovníkovi Ferencovi Bakimu: preskúmanie vývozných možností do Iraku. 17. augusta 1970.;] KKM Műszaki Főosztálya: Jelentés Dr. Szalai Béla (külkereskedelmi) Miniszterhelyettes elvtársnak Iraki Fél meghívása tárgyalás. 1970. szeptember 1. [Technický odbor MZO: Správa pre súdruha Dr. Bélovi Szalaimu, námestníkovi ministra (zahraničného obchodu) vo veci pozvania irackej strany. 1. september 1970.] MOL XIX–G–3–p, šk. 2.

V nasledujúcom roku sa v Sýrii aj napriek úsiliu pracovníkov zahraničného obchodu podarilo dosiahnuť len aký-taký úspech. Na prelome rokov 1968 – 1969 TKV mal už rokovania o predaji rozhlasových vysieláčiek s krycím názvom „Gyulafehérvár“, montovateľných na autá, v pokročilom štádiu. Vo februári 1969 ale v Damašku vypukla vládna kríza a nová sýrsky vláda a jej vojenský výbor pri revízii rozpočtu sa rozhodol, že armáde umožní len nákup z hľadiska vyzbrojenia len najnutnejších bojových prostriedkov. Takto nakoniec – namiesto Maďarov – prenosné rádiové prístroje malého dosahu mohli dodať firmy Siemens, Telefunken a CSF v celkovej hodnote 200 – 300-tisíc USD. Na začiatku roka 1969 sýrsky armáda ohlásila nároky na protivzdušné prostriedky. Maďarskí výrobcovia by dokázali splniť dodávku len bez lokátora SON-9 a len s dodaním v roku 1971, čo nevyhovovalo Sýrčanom.²⁴

Egypt, ktorý bol v najbezmocnejšej situácii, v apríli 1969 tiež signalizoval maďarskej strane, že by chcel nakúpiť značné množstvo prostriedkov protivzdušnej obrany a vozidlá: 400 ks protiletadlových diel S-60, 200 ks 57mm dvojhľavňových samohybných protiletadlových diel a 100 ks obrnených prieskumných vozidiel. Domáce kapacity už na roky 1970 – 1971 boli viazané výrobou systémov protivzdušnej obrany pre Sýriu, a dvojhľavňové delá sa v Maďarsku ani nevyrábali. Lajos Czinege** takto bol nútený nevyhovieť egyptskej prosbe, čím vyvolal menšie diplomatické komplikácie: v Káhire totiž odmietnutie „poskytnutia pomoci“ hodnotili ako faktor, ktorý negatívne ovplyvňuje medzištátne vzťahy.²⁵

Káhira dostala čoskoro pozitívnu odpoveď, hoci nie v inkriminovanej záležitosti. V júni 1969 Výbor obrany krajiny – na ťarchu úverového limitu otvoreného v roku 1967 vo výške 15 miliónov britských libier – povolil predaj vojenského materiálu Egyptu v hodnote 6 miliónov dolárov: v rokoch 1969 – 1970 dodanie rôznych rádiových staníc a súčiastok lietadiel v hodnote 0,6 miliónov USD, v rokoch 1971, 1972 a 1973 dodanie protivzdušných komplexov (bez lokátorov) a obrnených transportérov v hodnote 1,8 milióna USD ročne, čiže v celkovej sume 5,4 milióna USD.²⁶

V lete roku 1969 pracovníci maďarského zahraničného obchodu – v Sýrii – museli zápasit' aj s konkurenciou „bratských“ socialistických krajín. Sýrčania totiž hodľali nakúpiť použité tanky T-34, ale TKV už nezostavil ani cenovú ponuku, pretože sa dozvedel, že tanky sa dajú inde nakúpiť za polovičnú cenu.²⁷ Napriek ťažkostiam sa nakoniec podarilo uzavrieť obchod v hodnote niekoľko desiatok miliónov forintov: Sýria kúpila rádioreléové stanice R-403.²⁸

V záujme uspokojenia – aspoň čiastočne – požiadavky na zbrane, sa Egyptania snažili všetkými možnými spôsobmi vyvíjať tlak na maďarské vedenie. Túto prosbu najprv opakoval egyptský minister zahraničných vecí u vedúceho maďarskej diplomacie, Jánosa Pétera, potom delegácia Arabskej socialistickej únie intervenovala v tejto záležitosti u Lajosa Fehéra,*** resp. u samotného Jánosa Kádára. Ľady sa pohli: Lajos Czinege v liste informoval svojho egyptského kolegu, že predsa existuje možnosť vyriešiť tento problém. Egyptská delegácia koncom septembra už ohľadom žiadosti rokovala v Budapešti, aby ešte do konca roka 1969 mohli dostať 4 komplety S-60, a aby sa od roku 1970 mohli začať plynulé dodávky. Príslušné lokátory k delám sa dali získať len od Sovietskeho zväzu: 18. októbra ministerstvo obrany dostalo informácie, že v rokoch 1970 – 1971 Sovietska armáda odovzdá Maďarsku 22 ks použitých lokátorov po generálke. Po tejto informácii predkladal Czinege správu Politickému výboru MSRS o pomoci poskytnutej Egyptu, a PV na svojom zasadaní 21. októbra 1969 povolil predaj zbraní.²⁹

²⁴Ref. 18. **Pozn. prekl.: Lajos Czinege (1924 – 1998) v tom čase bol ministrom obrany.

²⁵Czinege Lajos: Jelentés a (z MSZMP) Politikai Bizottságnak. 1960. október 20. [Správa pre Politický výbor MSRS. 20. október 1969.] MOL M–KS 288, f. 5, cs. 501. ó. e., s. 172-174.

²⁶Honvédelmi Bizottság 4/204/1969. Határozat. HL, OT šk. 115.

²⁷Ref. 18.

²⁸A hadiipar tevékenysége 1969. évbén. (Budapest) KSH. [Činnosť vojenského priemyslu v roku 1969. (Budapest). Centrálny úrad pre štatistiku.] 1970, s. 8, 10. ***Pozn. prekl.: Lajos Fehér (1917 – 1981) bol v tom čase podpredsedom vlády.

²⁹Az MSZMP PB 1969. október 21-i ülésének jegyzőkönyve; Czinege Lajos: Jelentés a Politikai Bizottságnak. 1969. október 20. [Zápisnica zo zasadania Politického výboru MSRS; Lajos Czinege: Správa Politickému výboru. 20. októbra 1969.] Ref. 25.

Maďarsko mohlo uskutočnením vážnych reorganizácií, ako aj predajom zásob ministerstva obrany, dodať len 22 batérií (v roku 1969 štyri, v roku 1970 šesť a v roku 1971 12 batérií). Na to, aby sa mohol realizovať ďalší export po roku 1971, bolo treba organizovať aj domácu výrobu komplexu lokátorov RPK-1 (lokátor SON-9/A, prístroj na riadenie protiletadlovej delostreleckej paľby E-2 a diaľkomer DJA-6). Za účelom uzavretia zmluvy o dodávke v decembri 1969 sa plánovalo vycestovanie do Egypta delegácie predstaviteľov ministerstva obrany, ministerstva zahraničného obchodu, z Diósgyőri Magyar Vagon- és Gépgyár, TKV a ministerstva financií. Na rokovaniach v Egypte v súvislosti s cenami hodlali použiť „doložku najvyšších výhod“, teda realizovať predaj za takú istú cenu ako hociktojej spojeneckej členskej krajine VZ.³⁰ O rokovaniach v decembri 1969 ešte nemáme informácie, ale zmluvu uzavreli až v neskorú jeseň 1970.

Dôležitým bodom maďarsko-sovietskeho rokovania v rámci zasadania Stáleho výboru vojensko-priemyselnej spolupráce RVHP v dňoch 11.–14. novembra 1969 bolo dodanie exportovaných výrobkov – presnejšie dodanie chýbajúcich hlavných súčiastok – (22 kompletov rádiolokátorov SON-9/A, 22 ks agregátov diel SPO-30 a 22 ks agregátov lokátorov APG-15). Sovietska strana súhlasila s dodávkou lokátorov a agregátov len s tou podmienkou, že namiesto úveru bude protihodnota tovaru vyrovnaná clearingovým zúčtovaním.³¹ Po stále rozširujúcich sa blízko-východných ponukách a prosbách sovietska a maďarská delegácia – zjavne v záujme vyhýbania sa rivalite medzi členskými krajinami – predložili návrh Stálemu výboru, aby sa dodávky do rozvojových krajín vopred koordinovali (so zvláštnym zreteľom na dodávané výrobky, na exportné ceny a úverové podmienky). Ostatní členovia Stáleho výboru s týmto návrhom nesúhlasili, preto tento bod sa nedostal do plánu opatrení Stáleho výboru.³² Na sľubnom novom trhu teda väčšina členských krajín chcela byť prítomná aj za cenu podujat' sa na voľnej súťaži.

Na začiatku nasledujúceho roka vláda ZAR pozvala na návštevu Lajosa Czinegeho, maďarského ministra obrany, ktorý koncom apríla 1970 vyhovel tejto prosbe.³³ Hoci ani program jeho návštevy, ani podrobnosti o rokovaniach nie sú známe, pravdepodobne bola reč o zmontovaní a vyskúšaní protiletadlových diel, možno odzneli aj ponuky na ďalšie maďarské výrobky.

V júni 1970 – na základe rôznych sýrskych a egyptských ponúk a prosieb a návštevy Czinegeho na Blízkom východe – zainteresované ministerstvá (MO, ministerstvo hutníctva a strojárstva a MZOM) a predstaviteľia TKV sa snažili spoločne zostaviť zoznam výrobkov a vhodných konštrukcie, ktoré možno ponúkať blízko-východným krajinám. Sýria sa naďalej usilovala o posilnenie svojej protivzdušnej obrany, ale maďarská strana mohla dodať len obmedzené množstvo protiletadlových batérií S-60 (v roku 1971 päť, v roku 1972 šesťnásť) a len bez lokátorov. Maďari namiesto toho na predaj ponúkali pištole, samopaly AK-47, maskovacie siete a delostreleckú muníciu rôzneho kalibru. Navyše Sýria z pre ňu otvoreného úverového limitu v hodnote 6 miliónov britských libier už 1,7 milióna využila, ale ňou žiadané nové objednávky by predstavovali okolo 4,4 milióna libier.

Vo vzťahu k ZAR – zvažujúc aj kapacity maďarského priemyslu aj egyptské nároky – by do úvahy prichádzali: terénny nákladný automobil D-566 a obrnené prieskumné vozidlo alebo transportéry (FUG a OT). Na porade vzniklo rozhodnutie o tom, aby sa z týchto vojenských vozidiel poslali do Egypta po jednom kuse na ukážku. Na druhej strane sa už vopred zdalo, že nebude ľahké uzavrieť

³⁰OT Általános Szervezési Főosztálya szóbeli jelentése a HB-nak. 1969. november 21. Tárnyalási irányelvek (az SZ-60 (as) légvédelmi berendezések eladására az Egyesült Arab Köztársaság részére. [Ústna informácia Všeobecného organizačného odboru Štátneho plánovacieho úradu Výboru obrany krajiny. 21. novembra 1969. Smernice na rokovanie o predaji protivzdušných komplexov S-60 pre Zjednotenú arabskú republiku.] HL, OT šk. 116.

³¹Je to vyrovnávanie záväzkov a pohľadávok bezhotovostnou formou, bankovým prevodom.

³²HL MN 1969/T 68/014/267.

³³HB Titkársága: Előterjesztés a HB-hoz. Hadiipari kapcsolatok a KGST-n kívüli szocialista országokkal, az arab és egyéb fejlődő országokkal. 1971. május 4. [Sekretariát Výboru obrany krajiny: Návrh pre Výbor obrany krajiny. Vojensko-priemyselne vzťahy so socialistickými krajinami mimo RVHP, s arabskými a inými rozvojovými krajinami. 4. mája 1971.] HL OT šk. 118.

obchod, pretože cena terénneho nákladného automobilu bola o 10-tisíc USD vyššia (20 tisíc USD), než cena na svetovom trhu a z vozidiel FUG mohli dodať len repasované kusy Maďarskej ľudovej armády a z obrnených transportérov mohli začať dodávky len v roku 1973.³⁴

V lete roku 1970 sa ale naskytla tentoraz možnosť dodávky do Iraku. M. T. Al-Windawi (bývalý iracký veľvyslanec v Bukurešti), teraz ako mimoriadny splnomocnený minister, predložil v auguste firme TKV dlhý zoznam irackých nárokov: pre irackú armádu žiadal rôzny vojenský materiál s okamžitou dodávkou. Na základe informácií od maďarského veľvyslanectva v Iraku TKV tiež zostavil zoznam domácich výrobkov s možnosťou ponuky na predaj³⁵, ale zásoby, z ktorých by sa mohli realizovať dodávky, boli len zo samopalov Kalašnikov a z príslušného streľiva a z ručných protitankových granátov. Vopred sa informujúc o veľkosti irackých nárokov, TKV perspektívne odhadol, že úhrnný vojenský export by sa mohol pohybovať medzi 1 až 5 miliónov USD.³⁶ Z predmetných dobre predajných výrobkov mal domáci vojenský priemysel už plne viazané kapacity, a zmluvne zakotvené iné povinnosti na dodanie výrobkov do iných blízkovýchodných krajín nakoniec neumožnili uzavretie kontraktu s Iračanmi.

V septembri – pravdepodobne morskou dopravou – do Egypta dovezli na ukážku po jednom kuse z maďarského FUGu, obrneného transportéra a terénneho nákladného automobilu D-566, ktorými pre egyptskú armádu urobili predváždžiacu prehliadku. Predstavitelia ZAR sa uznaním vyjadrovali o maďarských výrobkoch a na obdobie 1971 – 1975 avizovali objednávku 4 000 kusov z D-566. Počas prerokovania podmienok úverov a dodávok sa ale nepodarilo vypracovať takú dohodu, na základe ktorej by Egyptania mohli nakúpiť väčšie množstvo techniky.³⁷ Tri ukážkové vozidlá boli na začiatku októbra 1970 z alexandrijského vojenského prístavu prevezené maďarskou námornou loďou Szeged.³⁸

Onedlho, v posledných dňoch októbra 1970, do toho istého prístavu vplávala námorná loď Hungária, na palube ktorej prichádzali dve batérie protiletadlového komplexu S-60 a dve rádioreléové stanice pre egyptskú armádu. 6. novembra z Budapešti vypravili ďalších 33 rádiových zariadení a od 10. novembra odborníci z Finommechanikai Vállalat pomáhali v Egypte pri zmontovaní rádioreléových staníc R-401 a R-405 a pri začínaní arabského obslužného personálu. Predstavitel' egyptskej armády predniesol navyše nové nároky na ďalšie zariadenia oznamovacej techniky (káble, telefóny, rádiá, prenosné vysielачky atď.) približne v hodnote 1 milióna britských libier.³⁹

V októbri 1970 zavítala do Maďarska sýrska vojenská delegácia a chcela objednať výcvikové prostriedky, repasované bojové lietadlá (MiG-15, MiG-17 a L-29) v celkovej hodnote 3 milióny USD – opäť na úver. MZO odvolávajúc sa na vyčerpané úverové kvóty nepripúšťalo vôbec uzavretie kontraktu.⁴⁰

V polovici decembra 1970 Výbor obrany krajiny – dodatočne – schválil medzivládnu dohodu s Egyptom, ktorá sa vzťahovala na úverovanie dodávky systémov protivzdušnej obrany S-60 a inej vojenskej techniky. Výbor súhlasil aj s tým, aby Egypt a Sýria mohli objednať v Ma-

³⁴KKM Műszaki Főosztálya: Emlékeztető feljegyzés Dr. Szalai Béla miniszterhelyettes elvtársnál 1970. június 13-án megtartott értekezletéről a Szíriába és EAK-ba tervezett speciális szállításokkal kapcsolatban. [Technický odbor MZO: Pamätný záznam o porade u s. dr. Bélu Szalaiho dňa 13. júna 1970 v súvislosti s plánovanými špeciálnymi dodávkami do Sýrie a ZAR.] MOL XIX-G-3-p, šk. 2.

³⁵V zozname figurovali obrnené vozidlo, terénne nákladné auto D-566, protiletadlový komplex S-60 (bez lokátora), zariadenia oznamovacej techniky, samopaly AK-47 a AK-47D, pištole, delostrelecká munícia 57 a 100 mm, pechotná munícia, ručné protitankové granáty a míny a maskovacie siete.

³⁶Ref. 23.

³⁷Ref. 33.

³⁸TKV cairói (sic!) irodájának jelentése Mácsay Tivadar ezredes vezérigazgató elvtársnak. 1970. november 23. [Správa káhirskej kancelárie súdruhovi generálnemu riaditeľovi, plukovníkovi Tivadarovi Mácsaymu. 23. novembra 1970. /Pozn. prekl.: (sic!) poukazuje na nesprávny maďarský pravopis, správne malo byť: kairói/] MOL XIX-G-3-p šk. 2.

³⁹Tamže.

⁴⁰Ref. 33.

Vojenská história

d'arsku výroby vojenskej techniky do hodnoty 25 miliónov USD. Na druhej strane považoval za nutné usilovať sa o zvýšenie volumenu predaja za voľné devízy, čiže za hotovostné platby oproti úverovaniu.⁴¹

V rokoch 1971 – 1972 nebola uzavretá väčšia zmluva, len splnené skoršie kontrakty: v ich rámci sa dodali do Egypta a Sýrie protiletadlové batérie, resp. ich príslušenstvá. S platobnou disciplínou Arabov nemohli byť väčšie problémy, lebo ani v neskorších dokumentoch sa nevyskytla takáto sťažnosť alebo výhrada.

V roku 1972 – ako výsledok vyššie čiastočne uvedených zdĺhavých rokovaní a predpríprav – sa podarilo uzavrieť obchod na dodávku vojenskej techniky s ďalšou blízkovýchodnou arabskou krajinou, s Irakom, ktorý sa stal z krajín tohto priestoru v nasledujúcich rokoch najvýznamnejším nákupcom maďarských výrobkov vojenskej techniky. Počiatočný kontrakt prevyšujúci 2 milióny USD maďarskí dodávatelia v nasledujúcich rokoch do roku 1975 zvýšili na desaťnásobok (23,6 milióna USD), a od roku 1974 sa podarilo predat' vojenskú techniku Iráčanom už aj za platbu v hotovosti. Najpredávanejším druhom tovaru tu bol systém protivzdušnej obrany S-60, ale okrem jeho príslušenstva a munície kúpila táto arabská krajina aj obrnené vozidlá, rôzne pechotné zbrane a muníciu, ako aj rádiové stanice.⁴²

EPILÓG

Prostriedky protivzdušnej obrany, predané arabským krajinám cestou vyššie uvedených kontraktov, sa čoskoro mohli predviesť aj v ostrej situácii. 6. októbra 1973 (vo sviatok Jom Kippur) egyptské a sýrske vojská začali prekvapivý útok proti Izraelu v záujme opätovného získania územia anektovaných Izraelom. V skoro trojtýždňových bojoch nakoniec podľahli ešte stále omnoho lepšie vyzbrojenej izraelskej armáde.⁴³

O to, že Arabi predsa len neutrpeli katastrofálnu porážku, sa rozhodujúcim podielom zaslúžili dodané zbrane z členských štátov VZ (medzi nimi prostriedky protivzdušnej obrany), ako aj organizačné reformy uskutočnené podľa inštrukcií sovietskych vojenských poradcov (napr. protivzdušnú obranu Egypta reorganizovali na samostatné veliteľstvo). Egyptská a sýrska protivzdušná obrana protiletadlové delostrelectvo s kapacitou 1300 batérií [pozostávajúce z automatických diel S-60, 100 mm KS-19, ZSU-23 a ZU-23) ako aj rôznych rakiet zem-vzduch (raketových batérií: 40 batérií V-75, 85 batérií S-125, 40 batérií S-200 a z pleca odpaľované rakety Strela – 2] a ich kombinovaným použitím sa oproti minulosti dosiahla ďaleko vyššia úroveň účinnosti.⁴⁴ Počas vojny Izrael stratil spolu 115 bojových lietadiel, z nich 52 bolo zničených delami a 48 raketami zem-vzduch. (Rozdiely vo výzbroji a v skúsenostiach medzi

⁴¹HB 6/217/1970. HL OT, šk. 117.

⁴²KGM Általános Szervezési Főosztálya: Feljegyzés Nemeslaki Tivadar (kohó- és gépipari) miniszter elvtárs részére – a haditechnikai export forgalom alakulása iraki relációban. 1976. október 27. [Všeobecný organizačný odbor Ministerstva hutného a strojárenského priemyslu: Záznam pre súdruha ministra hutného a strojárenského priemyslu, Tivadara Nemeslakého – Vývoj exportného obratu vojenskej techniky v irackej relácii. 27. októbra 1976.] MOL XIX–F–6–ae, šk. 34.

⁴³Arabom nepomohlo ani to, že – zaradením medzipristátia v Maďarsku – na palube An-12-iek im zo Sovietskeho zväzu došli novo nakúpené moderné stroje MiG-23MS (prezývané ako: Floggeri). Kým ich zaradili do výzbroje, boje sa skončili. /L.S.: Bevetésen – A MIG-23. Aranysas, I. (2002), február/. Od Maďarska – ako urgentnú pomoc – dostala Sýria v dňoch vojny 90 ks stredných tankov, 12 lietadiel, rôzne zbrane a muníciu v hodnote cca 12,7 milióna rubľov. Honvédelmi Bizottság Titkársága: Tájékoztató jelentés a Honvédelmi Bizottság 1973. évből esedékes jelentősebb határozatairól végrehajtásáról. 1974. március 13. [Sekretariát Výboru obrany krajiny: Informačná správa o realizácii významnejších uznesení Výboru obrany krajiny v roku 1973. 13. marca 1974.] BM KI Miniszteri közvetlen iratok. 1974/74. s. 16.

⁴⁴MUSELLA, L. M.: Air Operations During the 1973 Arab-Israeli War and the Implications for Marine Aviation. 1. April 1985. Marine Corps Command and Staff College Marine Corps Development and Education Command, Quantico, Virginia. /www.globalsecurity.org/military/library/report/1985/MML.htm/.

Vojenská história

bojujúcimi stranami zároveň dobre charakterizoval fakt, že okrem 40 vrtuľníkov bolo počas vojny zničených 370 egyptských, sýrskych a irackých lietadiel.)⁴⁵

Vzťahy sovietskeho bloku a štátov Blízkeho východu v nasledujúcich dvoch desaťročiach – s výnimkou dlhšieho alebo kratšieho prerušenia harmonických vzťahov – zostali úzke. Členské štáty VZ sa stali pravidelným dodávateľom zbraní pre značnú časť rozvojového sveta, čím získali pozoruhodné príjmy z exportu, často s výrazným ziskom. V prípade Maďarska tieto kontrakty zbraní nielen zlepšili obchodnú bilanciu v dolárovom účtovaní, ale značne prispeli aj k tomu, že podniky vyrábajúce vojenskú techniku odraziac sa z balastu domáceho hospodárstva sa stali ťahúňmi domáceho priemyslu. Zbrane dodané Arabom, napriek tomu, že už ani v momente ich nákupu nepredstavovali špičkovú technológiu, slúžili ozbrojeným silám⁴⁶ týchto štátov v početných regionálnych konfliktoch a v miestnych vojnách až do 90. rokov 20. storočia.

Preložil František Cséfalvay

P. GERMUSKA: DIE ANFÄNGE DES UNGARISCHEN EXPORTES VON MILITÄRTECHNIK NACH NAHEN OSTEN

Der Verfasser versuchte auf Grund der kürzlich zugänglich gemachten ungarischen Archivmaterialien eine Skizze der ersten Schritte des ungarischen Außenhandels zur Steigerung des Exportes der Militärtechnik anzubieten. In der Einleitung legt der Verfasser fest, dass die ungarische Industrie – auch trotz großen Entwicklungsprogrammen am Anfang der 50er Jahre – die Ansprüche der ungarischen Volksarmee nur im Bereich von einigen Waffen, Munitionen, Fahrzeugen und Verbindungsmitteln befriedigen konnte. Der Anteil des Exportes an der Verwertung der in Ungarn produzierten Produkte der Militärindustrie erhöhte sich erst von der Wende der 50er und 60er Jahre. Die größten Lieferungen der Technik führten nach Ägypten, Syrien und Irak hin. In der Mitte der 70er Jahre stellten diese Zustellungen sogar 25% der ungarischen Exportes der Militärtechnik dar.

Der Autor widmet sich auch der Frage, warum gerade der Nahe Osten der größte Einkäufer der ungarischen Militärprodukte war. Die Ölfelder im Nahen Osten und der Suezkanal in ihrer Nähe stellten ein strategisch wichtiges Gebiet dar. Obendrein, wichtige Tatsache stellte die riesige kaufkräftige Nachfrage dar: die einzelnen Staaten erhöhten jedes Jahr ihre Militärausgaben auf Mehrfache.

Die ersten ungarischen Kontrakte wurden im Jahre 1967 mit Syrien abgeschlossen. Es handelte sich um Lieferung von Radiostationen. Komplikationen entstanden im Zusammenhang mit der Handelstätigkeit mit Ägypten. Das arabische Land wollte nämlich solche Produkte (Flugabwehrmittel, Motorfahrzeuge) in solcher Menge und zeitlichem Horizont, dass die ungarische Seite nicht im Stande war, die Bedingungen der Lieferung zu erfüllen, was auch diplomatische Schwierigkeiten hervorrief. Der Autor erwähnt sowohl die Vorbereitungen der Realisation weiterer Kontrakte mit einzelnen Ländern des Nahen Ostens, als auch verwickelte Gespräche. Endlich lieferte Ungarn nach Ägypten Waffen für 22 Fliegerabwehrbatterien, zu denen die Lokatoren die Sowjets zuführten. Der Bezug von ungarischen FUG-s, Schützenpanzer und des Geländewagens D-566 nach Ägypten im Herbst 1970 kam am Schluss unter den Hammer und die Vorzeigexemplare wanderten zurück nach Ungarn. An dem Bezug der Militärtechnik in die Staaten des Nahen Ostens kooperierten die einzelnen Staaten des Warschauer Paktes nicht, im Gegenteil: sie standen im Wettbewerb. Der Autor vermerkt, dass mit der Zahlungsdisziplin der arabischen Länder keine Probleme waren, da nirgendwo in den Dokumenten solche Kritik vorkommt. Viele von den Waffen, die im Aufsatz angeführt wurden, wurden kurz nach ihrer Anlieferung scharf in dem Krieg im Oktober 1973 ausprobiert. Die arabischen Streitkräfte unterlagen zwar der israelischen Armee, doch an der Tatsache, dass sie keinen katastrophalen Niederschlag erlitten, haben einen Anteil auch die Waffenlieferungen aus den Staaten des Warschauer Paktes. (unter diesen auch die Mittel der Flugzeugabwehr) und die Reform der Streitkräfte in Ägypten, die mit der Hilfe der sowjetischen Ratgeber realisiert wurde.

Die Waffen, die der Verfasser in dem Aufsatz erwähnt, stellten weder in der Zeit ihres Einkaufes eine Spitzentechnologie dar, doch den Streitkräften der Ländern im Nahen Osten dienten sie in zahlreichen lokalen Konflikten und Kriegen bis zum Jahr 1990.

⁴⁵HUGHES, ref. 19.

⁴⁶Stači si pripomenúť len najvyhľadavanejší výrobok: Sovietmi aj Maďarmi vyrábané a Iraku dodané protiletadlové delá S-60 boli vo výzbroji irackej armády ešte aj počas vojny v Zálive v roku 1991. HUGHES, ref. 19. APPENDIX, E.: Desert Storm Iraqi Antiaircraft Weapons.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

PLÁN ŤAŽENÍ CISÁRSKO-KRÁĽOVSKÉHO VOJSKA Z ROKU 1595 A PLÁNY POVOJNOVÉHO USPORIADANIA KRAJINY

ZOLTÁN B A G I

BAGI, Z.: The Plan of Emperor-King Troops Campaign of the Year 1595 and Plans of the Post-War Arrangement of the Country. *Vojenská história*, 3, 10, 2006, pp. 71 – 89, Bratislava.

The author states that thanks to recent research it was possible to reconstruct the succession of events and struggles of Ottoman's and Habsburg's armies in the territory of Hungary were searched of several aspects: József Kelenik dealt with an effect of the military revolution on the 15-Year War, Péter Sahin-Tóth searched French and Lotrin relations of Hungary, Jan Paul Niederkorn introduced a diplomatic background of this war. The first monography of war, issued six years ago, was elaborated by Sándor László Tóth as a result of his scientific work lasting almost two decades. He pointed out that, of course, search of the war and its course is possible also of other points of view. In this contribution the author tried to concentrate on the issue that Hungarian historiography has not answered yet: if the emperor's court had any concept concerning development of the war and if yes, which were principal items or ideas of that plan. Moreover, by his opinion is interesting also an issue how they imagined the post-war arrangement on reconquered or acquired territories.

Military History. Hungary. Emperor-King Troops in the Year 1595.

Spracovanie dejín pätnásťročnej vojny nabralo v ostatných 15 – 20 rokoch na intenzite. Na základe najnovších výskumov sa podarilo zrekonštruovať postupnosť udalostí a boje osmanských a habsburských armád na území Uhorska sa preskúmali z viacerých stránok: József Kelenik¹ sa venoval vplyvu vojenskej revolúcie na pätnásťročnú vojnu, Péter Sahin-Tóth² francúzskym a lotrinským vzťahom Uhorska, Jan Paul Niederkorn³ predstavil diplomatické zázemie tejto vojny. Pred šiestimi rokmi bola vydaná prvá monografia vojny, ktorú spracoval Sándor László Tóth⁴ ako výsledok svojej takmer dve desaťročia trvajúcej vedeckej práce. Samozrejme, skúmanie priebehu vojny je možné ešte z viacerých ďalších stránok. V tomto príspevku by som sa chcel sústrediť na otázku, ktorú maďarská historiografia ešte stále nezodpovedala: či mal cisársky dvor nejakú koncepciu ohľadom vývoja vojny, a ak áno, aké boli zásadné body tohto plánu či predstavy. Okrem toho je zaujímavá aj otázka, ako si predstavovali povojnové usporiadanie na znovudobytých či získaných teritóriách.

Pri výskumoch „dlhej tureckej vojny“ som vo viedenskom Haus-, Hof- und Staatsarchive, v 127. zväzku fondu Allgemeine Akten Hungarica našiel dve spojené listiny napísané v nemeckom jazyku, ktoré mali spoločný nadpis *Vom Prozess des gegenwertigen Veldtzuges*. Ako

¹Kelenik 1990. 85-95.; Kelenik 1991. 80-122.

²Sahin-Tóth 2004. 1149 – 1188.; Sahin-Tóth 2004a. 297-304.

³Niederkorn 1993.

napovedá názov, ide o plán vojenskej výpravy roku 1595 a povojnového usporiadania po jeho úspešnom ukončení. Hoci ani na jednom zo spisov nie je žiaden podpis, predsa sa dá zistiť, že autorom oboch je dvorný historik mecklenburského pôvodu, Nicolaus Gablmann.⁵ Dôkazom, že moje tvrdenie nie je len nepodloženým predpokladom, je fakt, že taký istý dokument sa nachádza aj v Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti, aj s nadpisom „Gablmann o udalostiach, ktoré sa udiali pri Ostrihome 6. septembra 1595. Správy a záznamy Nicolausa Gablmanna o vojenských udalostiach v Uhorsku v rokoch 1594/95, najmä o obliehaní Ostrihomu“.⁶ Pri porovnaní rukopisu a štýlu prvého dokumentu s druhým sa jasne ukazujú, že aj tento je dielom dvorného historika. Moje tvrdenie napokon dokladá aj skutočnosť, že Gablmann bol naozaj veľmi plodným odborným posudzovateľom i pisateľom pamätí. Podľa Thallóczyho už roku 1593 pripravoval memorandá a posudky o možnostiach úspešného boja s Osmanskou ríšou. Svoj pamätný spis s dátumom 30. septembra 1594 predstavil v Prahe v marci 1595 pod názvom *Krátke a potrebné poznámky o terajšom vojenskom stave*.⁷ V rokoch 1595 a 1596 posielal pre dvor denné hlásenia o bojoch hlavných cisársko-kráľovských vojsk.⁸ V roku obsadenia Ostrihomu pripravil zoznam o stave vojenských síl, na záver ktorého opäť podporil myšlienku pokračovať vo vojne.⁹ Rok po Gablmannovej smrti bolo vo Frankfurte napokon vydané jeho 79-stránkové dielo s titulom *Mansfeldiana Militia Hungara* o ťažení Karla von Mansfelda z roku 1595.¹⁰

Poznáme aj presný dátum vyhotovenia oboch spisov. V prvom prípade je dátum uvedený v hornom ľavom rohu prvej strany: 14. apríl 1595. Druhý spis síce z exempláru uloženého vo fonde Hungarica chýba, ale je uvedený na odpise dokumentu v Széchényiho knižnici: bol vyhotovený 6. septembra 1595. Typologicky môžeme oba dokumenty zaradiť medzi pamätné spisy (memoáre).

V ďalšom texte priblížim, čo zaznamenal dvorný historik.

Gablmann,¹¹ zdržiavajúci sa v Prahe, vo svojom pamätnom spise zo 14. apríla odporúčal, aby sa v tom roku cisársko-kráľovská armáda rozdelila na dva väčšie celky: na hornouhorskú a dolnouhorskú. Hornouhorská armáda by mala najprv získať Szolnok, ktorý bránil najlepší prechod cez rieku Tisu, a tak by už do polovice bolo zaručené aj získanie Belehradu. Okrem toho, by podľa autora značne poklesol aj strategický význam Hatvanu. Dolnouhorské vojská by museli obľahnúť Ostrihom. Tu bojujúci vojaci – vyzdvihuje Gablmann – sa majú všetkými silami vynasnažiť, aby zmyli hanbu z predchádzajúceho roku a znovudobyli tento prekrásny kraj. Na úspešné dobytie hradu je v prvom rade potrebné obsadiť palánku na parkanskej strane Dunaja, ale nesmie sa zabudnúť ani na Tatu, Pápu a Szentmárton, pretože ich dobytím by sa dalo zabrániť prísunu posíl pre tureckú posádku v Rábe (Győr). Podľa konštatovania pamätného spisu medzi Ostrihomom a Budínom na vysokom kopci vybudovaný hrad Višegrád nijako nemôže ovplyvniť dopravu na Dunaji, preto navrhol, že postačí zničiť kaštieľ na úpätí kopca.

⁴Tóth 2000.

⁵O živote Gablmanna písal Lajos Thallóczy v článku z roku 1896. Podľa toho protestantského Gablmanna pozval František Nádasdy za školmajstra do školy, ktorú zriadil ešte jeho otec v Csepregu. Podľa Thallóczyho predpokladov študoval v rokoch 1590 – 1593 právo na univerzite v Padove, po návrate vstúpil do služieb dvora, ale stály plat vo výške iba 30 zlatých dostával až po 1. auguste 1594. V rokoch 1594 – 1596 bol očitým svedkom vojny a pravdepodobne padol v bitke pri Mezőkeresztes. Thallóczy 1896. 578 – 598.

⁶Oba dokumenty sú v pôvodnom jazyku uvedené v prílohe.

⁷Thallóczy 1896. 581, 584, 598-645.

⁸Thallóczy 1896. 584-598.; Haus-, Hof- und Staatsarchiv Allgemeine Akten Hungarica (ďalej: HHStA AA H) Fasc.: 128 fol.: 1r.-326v.; Denník o vojenských udalostiach roku 1596: HHStA AA H Fasc.: 129. fol.: 27r.-224v.

⁹HHStA AA H Fasc.: 128 fol.: 317r.-324v.; Thallóczy 1896. 584-586.; Bagi 1998.49-58.; Bagi 2001. 410-416.; Tieto údaje sú aj v letáku, vydanom cisárskym dvorom s propagandistickým cieľom, ale údaje sa nezhodujú s Gablmannovými. Voelka 1981. 251-252.

¹⁰Gablmann 1597. 1-79.; Heischmann 1925. 51-52.

¹¹Thallóczy 1894. 584.

Podľa Gablmanna by postačilo, keby na splnenie tejto úlohy poslali niekoľko tisíc mužov z tábora pri Ostrihome, pričom na napadnutie palánkov (Raubhauser) v Zsámbéku a vo Vörösvári – ktoré rovnako slúžili na obranu Budína – pokladal za najvhodnejších slobodných hajdúchov a husárov. Tak sa podľa neho Stoličný Belehrad, ako aj Vesprím spolovice dostali do cisárskych rúk. Ak by bol Ostrihom náš, nasledoval by útok na Budín, ku ktorému by boli potrebné obe armády – dolno- i hornouhorská. Prvá by sa sústredila pod Budínom, druhá pod Pešťou.

Pri obliehaní Budína pokladal Gablmann za potrebné, aby sa obsadili alebo zničili aj menšie turecké palánky a strážne miesta, a to preto, aby sedliakov z okolia oslobodili spod osmanského jarma a aby títo mohli zásobovať tábor cisársko-kráľovského vojska. Podľa neho by sa obsadením okolia Budína dosiahlo, že Turci natlačení do budínskeho hradu by mali veľkú núdzu.

Dvorný historik sa zaoberal aj priebehom obliehania: odporúčal vybudovať silné, vysoké, zemou spevnené valy a šance alebo menšie pevnosti. Takto by Osmaní z hradných múrov oveľa menej ohrozili dobývajúcich kresťanských vojakov.

Po obsadení Budína by sa dalo postúpiť pozdĺž Dunaja až ku Belehradu, ale tak, aby sa armáda bez nejakej vážnejšej príčiny nerozdělila pre blízkosť nepriateľa, ale aby zostala vcelku. Pri obliehaní Belehradu bude stáť cisársko-kráľovskému vojsku k dispozícii celé Uhorské pozdĺž Tisy a Dunaja, a preto je bezpodmienečne nutné dobyť Szolnok, Budín a Ostrihom.

Ostatné hrady, ako Temešvár, Lippa, Gyula, Stoličný Belehrad a Szigetvár sa musia v krátkom čase vzdať, alebo bude možné dobyť ich a obsadiť za polovicu nákladov a s polovicou vojska, ak spomenuté tri pevnosti cisársko-kráľovské vojská získajú späť od Turkov.

Gablmann sa ale nezastavil pri dobytí Belehradu. Podľa neho sa cisársko-kráľovské vojská musia presunúť pod Konštantínopol, pretože bez dobytia hlavného mesta Osmanskej ríše niet konečného víťazstva. Úspešným obliehaním by panovník nezískal len celú Európu (Balkánsky polostrov, obsadený Osmanskou ríšou), ale aj veľkú časť Ázie. Ako argument Gablmann uviedol príklad Kartága a Ríma.

Vo svojom pamätnom spise navrhol aj protitureckú spoluprácu nových spojencov – sedmohradského kniežata a jeho vazalov (Valaška a Moldavska), ktorí musia zaútočiť na Bulharsko a susedné provincie, aby oslabili tyranu Turkov a súčasne upevnili svoje vlastné pozície. Spojenctvo s inými kresťanskými krajinami pokladal za možné po vyhratej bitke alebo po prvých výraznejších úspechoch, pričom zdôraznil, že vtedy bude bezpochyby každý kresťanský panovník rád na cisárovej strane.

Obsadené provincie, pevnosti a obyvateľstvo musí zostať najmenej desať rokov vo vlastníctve cisára, čo musí potvrdiť aj zasadnutie snemu. Ináč, ako poukázal autor spisu, je nespravodlivé z hľadiska toho, kto vydal veľké prostriedky, aby mu odobrali úžitok, tak, ako sa to stalo v predchádzajúcom roku pri Fiľakove a iných hradoch, z ktorých ich podriadení odtiahli a zostali tam len pusté kopy kamenia. Na obsadené územia bude potrebné usadiť nemeckých a uhorských jazdcov, ktorých úlohou bude obrana provincie. Takto by ich cisár mohol poslať do boja bez vyplatenia celého žoldu a každý z vojakov by prišiel k slušnej koristi.

V súvislosti s chorvátskymi a slavónskymi vojenskými akciami Gablmann spomenul aj dôležitosť Drávy a Sávy.

Aj obsadenie uhorských miest a pevností je témou spisu. Touto úlohou je potrebné poveriť v každom prípade Uhrov, pretože títo sú v prostredí obyvateľstva oveľa viac obľúbení, než príslušníci hociktorého iného národa. Ako príklad uviedol fiasko Wilhelma von Roggensdorfa roku 1541, keď napriek dohovoru, že pošle Uhrov, poslal do hradu svojich landsknechtov. Nemeckých pešiakov zakrátko odhalili podľa reči a vo vzniknutej bitke ich povraždili.¹²

Dvorný historik zdôraznil, že boje treba podľa možnosti presunúť čo najhlbšie na územie nepriateľa, aby sa provincie a kráľovstvá jeho cisárskej milosti oslobodili spod Turka a svojimi službami a na vojnu potrebnými daňami prispeli k vydržiavaniu vojska.

¹²Magyarország hadtörténete 1985. 172.

Dobyté mestá vo Valašsku, Moldavsku a na iných územiach treba osídliť nemeckými mešťanmi a podľa daností oblasti zapojiť ich do obchodovania. To sa však môže uskutočniť len za podmienky, ak sa tu umiestni aj niekoľko práporov nemeckých vojakov ako strážcov.

Gablman pripomenul, že tak Skander beg, ako aj kráľ Matej Korvín prijímali do svojich vojsk tureckých žoldnierov. Aj on to odporúčal, pričom doložil, že „treba nechať pomáhať tých, ktorí môžu pomôcť. Nech sú bieli alebo čierni“.

Druhý pamätný spis, ako som už spomenul, bol napísaný po dobytí Ostrihomu 2. septembra 1595 a prinášal návrhy na možný ďalší priebeh vojny. V prvom rade si kladol otázku: Ako ďalej? Podľa Gablmanna, zdržiavajúceho sa v tábore pod Ostrihomom, by cisársko-kráľovská armáda, na čele ktorej by stál arcivojvoda Matej, mala obľahnúť Budín. Svoj názor sa snažil podporiť ôsmimi argumentmi. Prvým bolo, že dobytím Ostrihomu sa otvorila možnosť zásobovania početnejšieho kresťanského vojska. Druhým argumentom bolo, že Budín nie je len hlavným mestom Uhorska, ale podobne ako Viedeň alebo Konštantínopol, také miesto, z ktorého by sa dali zásobovať ostatné pevnosti a kaštiele tak peniazmi, ako aj potravinami. Preto, ak sa Budín dostane do rúk panovníka, Turci by vzdali aj Stoličný Bebehrad, Vesprím a Palotu, a podobne aj ďalšie sídla begov. Tretím argumentom bolo, že všetci vojvodovia sa vždy snažili obsadiť v prvom rade hlavné mesto nepriateľa. Gablmann uviedol ako príklad nielen Scipia Africana Veľkého a Cézara, ale aktuálne aj Osmanskú ríšu. Spis potom vymenúva, obsadením ktorých hlavných pevností sa ktoré krajiny dostali pod tureckú nadvládu: Konštantínopolu celé Grécko, Belehradu Srbsko, Temešvár a veľká časť Horného Uhorska, Budína Dolné Uhorsko, Rábu napokon všetky pevnosti v rábskej oblasti až po rieku Rábu. V štvrtom argumente sa uvádza, že panovník mal v roku 1595 k dispozícii takú silnú armádu, o akej nikdy nikto v Uhorsku nepočul a tobôž mohol vidieť. V piatom argumente pripomenul príklad obsadenia Fiľakova, Novohradu a Ostrihomu a odhadoval, že Turci už nemajú takú moc, aby to dobytateľov odradilo. Podľa Gablmanna ani jeden hrad nie je taký silný a mocný, aby sa mohol dlhšiu dobu udržať bez podporného vojska. Teda, ak sa dobývanie uskutoční podľa triezvých a premyslených vojenských rád, na dobytie Budína nebude potrebný dlhší čas ako dva mesiace. Šiestym argumentom bolo, že hornouhorské a dolnouhorské vojská stoja tak blízko seba, že ak to bude potrebné, jeden druhému bude vedieť poskytnúť pomoc. Sila oboch vojsk je postačujúca na útok na Budín, resp. Pešť. Siedmy argument spomenul, že tábor je čerstvý a zdravý, nevyskytla sa tu žiadna infekčná choroba. Podľa ôsmeho argumentu v tábore nie je núdza o potraviny, všetkého je dostatok, a takéto šťastie sa nemusí pritrafiť každý rok, ako pripomenul Gablmann.

Dvorný historik zosumarizoval aj protiargumenty napadnutia Budína, ktoré zapísal v siedmich bodoch. Je nebezpečné hlboko sa vŕtáť na územie nepriateľa; znovudobytie Rábu je dôležitejšie ako obsadenie Budína; cisársko-kráľovskej armáde nie je vyplácaný žold, a preto nebude ďalej zadarmo bojovať; podľa niektorých názorov sú Stoličný Bebehrad, Palota, Vesprím a Tata bližšie, a preto by bolo ich obsadenie dôležitejšie; dunajskú cestu stráži Višegrád. Ako nebezpečnú posúdil aj možnosť, ak by sa armáda stretla s nepriateľom, a tak ohrozila oslobodenie Ostrihomu. Napokon, čas už v tom roku dosť pokročil na uskutočnenie takej veľkorysej vojenskej akcie.

Autor spisu sa v ďalšom texte snažil spochybnit' tieto argumenty. Podľa Gablmanna prvá výhrada nič neznamená, veď Budín nie je ďaleko od Ostrihomu. Pred začiatkom obliehania by však v každom prípade bolo potrebné poraziť armádu serdára Sinanpašazade Mehmeda, a to v otvorenom boji. Na uskutočnenie tohto plánu navrhoval, aby desaťtisíc jazdcov a rovnaký počet pešiakov z cisársko-kráľovského vojska vytvorilo pri Vörösvári opevnené postavenie. Odtiaľ by mohli sledovať nepriateľa, či sa dá vylákať na bojové pole, alebo by ho mohli napadnúť priamo v jeho tábore. Ak by tento vyčlenený zbor zvíťazil, o čom Gablmann nepochyboval, tak tábory Turkov v okolí Budína, ako i niektoré predmestia by sa dostali do ich rúk. V prípade porážky by sa ľahko mohli vrátiť k hlavnému vojsku.

Odporúčal, aby sa menšie turecké palánky v okolí Budína zničili, a všetkých sedliakov aj s ich majetkom treba presídliť na územie kráľovského Uhorska. Tým sa obmedzia možnosti dodávky potravín Turkom a hlavne by sa znemožnilo zásobovanie hlavného vojska v nasledujúcom roku. Dvorného historika – podľa všetkého – nijak nevzrušovalo odvedenie kresťanského obyvateľstva ani jeho zbadačenie: bol presvedčený, že to, čo „nebudeme vedieť stroviť my, to nestrovi ani nepriateľ“.

Proti piatemu výhrade Gablmann uviedol, že obsadením Budína by sa do cisárových rúk dostal aj Ráb. Aby podporil svoje tvrdenie, ukončil svoje odôvodnenie nasledujúcim vtipným výrokom: „Kto chce vysušiť studňu, zavrie buď studňu alebo prameň, pretože Ráb síce znamená mnoho, ale Budín všetko.“

Tretí protiargument ohľadne zameškaného žoldu dvorný historik vyriešil konštatovaním, že celá armáda by sa dala vyplatit' sumou 300 000 toliarov a táto investícia by priniesla niekoľko-miliónový úžitok.

Odpoveďou na štvrtú výhradu bolo, že menšie hrady nasledujú príklad hlavných pevností, a keďže nebrzdia zásobovanie hlavného cisársko-kráľovského vojska, ani prevážanie zásob či už na cestách alebo po vode, je ich obliehanie zbytočnou stratou času. Gablmann odporúčal, aby sa prepadli v zimnom období, pretože vtedy Turci neradi bojujú.

Proti piatemu argumentu, teda proti obliehaniu Budína dvorný historik pripomenul, že opevnenia Višegrádu sú slabé, a keďže hrad je na vrchole kopca, nie je pre plavbu po Dunaji nijakou hrozbou. Podľa jeho mienky je možné tento hrad dobyť za jednu noc. Ako príklad uviedol, že aj Turci obsadili najskôr Višegrád a až potom Ostrihom.¹³

V súvislosti so šiestym argumentom poznamenal, že nemá nijaký reálny podklad, veď predsa Turek nemá šancu poraziť cisársko-kráľovskú armádu, ak táto bojuje usporiadane a disciplinovane.

Nakoniec sa Gablmann pozastavil pri myšlienke, že dva mesiace sú dlhá doba a „tam kde je spolu toľko hláv a ramien, tak nie je nič nemožné, čo je ľudské“. Spoliehal sa na to, že kresťania žijúci v Budíne budú informovať cisársko-kráľovské vojská, a tým pomôžu pri obliehaní. Tomuto všetkému však musí predchádzať úspešná bitka proti tureckým poľným vojskám, po ktorom – ako odôvodňuje dvorný historik – sa srdce a odvaha nepriateľa stratí a Budín je už napoly v rukách kresťanských vojsk. Ako príklad uviedol obliehanie Rábu v predchádzajúcom roku, keď veľkovezír Sinan po víťazstve nad vojskom arcivojvodu Mateja za dva týždne dal vystrieľať na opevnení taký otvor, ktorý mu umožnil prienik. Prečo by sa toto nemohlo stať aj v prípade Budína? – pýta sa Gablmann, čím zdôraznil, že by si kresťania nechali utiecť obrovskú príležitosť, ak ešte v tento rok nenapadnú Budín.

Aj na základe týchto dvoch spisov je nepochybné, že dvorný historik disponoval širokými znalosťami z histórie a dobre sa orientoval aj v udalostiach protitureckých bojov v uplynulých desaťročiach. Samozrejme, vyvstáva tu otázka, či myšlienky, zaznamenané Gablmannom sú len jeho vlastnými názormi, alebo odzrkadľujú dlhodobé stratégie a ciele dvora z roku 1595? Lajos Thallóczy tvrdí, že Gablmann sa počas svojho pobytu v Padove dôkladne oboznámil aj s dobovými vojensko-strategickými písomnosťami. Toto konštatovanie doplnil ešte ďalšou mnohovrstvnou vetou: „Poznáme od neho memorandá a posudky už aj z roku 1593, z čoho usudzujeme, že vojnová rada akceptovala jeho názory a zadávala mu aj poverenia.“¹⁴ Nepochybujem o tom, že dvor Gablmannu skutočne poveroval istými úlohami. Podľa môjho názoru však spis zo 14. apríla a tiež – vzhľadom na niektoré časti – aj spis zo 6. septembra o koncepcii poľného ťaženia a vojenských akciách neodzrkadľoval jeho názory, ale stanoviská, ktoré prijal dvor a riešili perspektívy oveľa ďalekosiahlejšie, než bolo obdobie pätnásťročnej

¹³Iván 2004. 70-71.

¹⁴Thallóczy 1896. 581.

vojny. Samozrejme, niektoré prvky mohol prevziať aj z iných pamätných spisov alebo odborných posudkov.

Strategický plán, zaznamenaný dvorným historikom, nebol vôbec neznámy pre členov Dvorskej vojnovkej rady. Hlavný kapitán hornouhorských vojsk Hans Rueber sa už pri príležitosti viedenských rokovaní v roku 1577 vyslovil vo svojom pamätnom spise, že cisársko-kráľovské vojská by mali napadnúť pri Dunaji Ostrihom, Stoličný Belehrad a napokon Budín, zatiaľ čo dolnouhorské vojská Filákovu a Szolnok.¹⁵

Podobne tomu, čo uviedol vo svojom spise zo 14. apríla 1595 Gablmann, Valentín Prépostváry odporúčal vo svojom pláne z 24. januára 1594, že „Najskôr by sa obsadil Ostrihom, aby sa im zobrali sily na vode a tiež most. My (rozumej dolnouhorské cisársko-kráľovské vojsko) by sme sa utáborili pod Hatvanom. Ak by nám Pán Boh dal Ostrihom a Hatvan do rúk, jedna armáda by sa presunula pod Budín, naša armáda by šla pod Pešť, nepochybujem o tom, že ak by ich Pán Boh dal jeho Východ do rúk, z ostatných menších hradov by všetci zutekali (rozumej Turci). Budínske vojsko by muselo ísť dole po toku Dunaja a my by sme sa mali spod Pešte presunúť do Szolnoku, keďže tam je most cez Tisu...“¹⁶ Roku 1594 sa cisárske vojská na základe tohto plánu podujali „ešte pred dozretím jačmeňa“ dobyť Ostrihom a Hatvan, ale neúspešne.¹⁷

V jednom ďalšom pamätnom spise, datovanom 3. januára 1595 a doručenom Dvorskej vojnovkej rade, nachádzame poznámku, ktorá sa veľmi podobá na Prépostváryho plán ohľadom smerovania cisársko-kráľovských vojenských ťažení. Anonymný autor tohto spisu nepovažoval vôbec za správne napadnúť Ráb, ktorý padol v predchádzajúcom roku, keďže tým by kresťania nič nedosiahli, len by stratili mnoho času a zbytočne premárnili peniaze. Naproti tomu odporúčal, aby sa dvoma palánkovými hradmi alebo veľmi uzavrela zásobovacia línia pevností pred Viedňou. Koncom jari, keď už je k dispozícii dostatok potravín, nech všetkými silami zaútočia na Ostrihom a Budín, „keďže, ak tieto stratíme, tak Ráb sa bude musieť vzdať“. Autor pamätného spisu – podobne ako Gablmann vo svojom prvom spise – pripomenul, že kresťanské vojská musia najprv obsadiť Pápu a Tatu.¹⁸

Môj predpoklad, že Gablmann vo svojom spise zo 14. apríla zaznamenal predstavy niektorých členov dvora, podopiera aj poznámka na začiatku textu: „keď nepriateľ nie je silný na bojových poli, s každým vojskom je možné ho napadnúť“. To znamená, že dvor už pred polovicou apríla mal celkom jasno v tom, že Porta sa chystá na potrestanie svojich neverných vazalov (Sedmohradska, Moldavska a Valašska)¹⁹, a teda mieni nasadiť svoje hlavné vojská na bojiská na dolnom Dunaji. To, že sa Gablmann dostal k takýmto dôležitým informáciám, môže znamenať jeho dobrú informovanosť, respektíve vplyv, ale podľa môjho názoru ide skôr o to, že tieto údaje mu dali k dispozícii, aby dôkazmi podopreli plány uvedené v pamätnom spise. Na porovnanie uvediem, že Juraj Thurzo, neskorší palatín, 3. mája 1593 napísal v liste svojej manželke Alžbete Czoborovej, že „o Turkoch sa s istotou tvrdí to, že sa do Sedmohradska ponáhľajú aj títo z tunajších pevností“.²⁰

Prvé strategické kroky opísané v pamätnom spise uskutočnila cisársko-kráľovská armáda ešte v tom istom roku. Roku 1595 podľa „odporúčania“ Gablmannu rozdelili kresťanskú armádu na dve časti: dolnouhorská sa pod vedením Karla von Mansfelda vypravila na obliehanie Ostri-

¹⁵Geöcze 1894. 515.

¹⁶Plán jägerského kapitána Valentína Prépostváryho, 24. január 1594. Hadtörténeti Levéltár, Török kori Iratok Gyűjteménye (Vojenský Archív, Zbierka tureckých písomností), č.1594/2. Por. : Tóth 2004. 9.; Magyarországi hadtörténet 1984. 213

¹⁷Tóth 2000. 147-153.; Bánlaky 1940. 117-122.

¹⁸„... dann wann diese hin sein, muß sich Raab nothwendig ergeben...“ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv Alte Feldakten (ďalej: KA AFA) 1595-13-1.

¹⁹Bostanzáde Mehmed efendi, sejhüslám vo svojom telhise z januára či februára 1595, navrhoval sultánovi Muradovi III., aby začal akcie proti Valašsku, Moldavsku a Sedmohradsku. Dávid-Fodor 1983. 283.

²⁰Thurzove listy 1876. 145.

homu, ktorý bránil Budín.²¹ 2. septembra sa napokon obrancovia pevnosti vzdali. Hornouhorské vojsko s takmer 22 000 mužmi pod velením arcivojvodu Maximiliána v polovici októbra zaútočilo na Szolnok, ale tento počin nebol úspešný.²² Bolo by však mylné tvrdiť, že dvorskí vojenský radcovia vytvorili svoj tohoročný vojenský strategický plán na základe predstáv dvorského historika, ešte aj za okolností, že by tento skutočne v Padove bol hlbkovo naštudoval vtedajšie vojenskostrategické umenie. O skutočnom postavení Gablmanna pri rozhodovaní napokon vypovedá aj to, že jeho spis pripravený 6. septembra v ostrihomskom tábore už nemal žiaden vplyv, aj keď sa naozaj snažil o presadenie pokračovania vojenských operácií.

Fakt, že údolie Dunaja a Budín znamenali pre Dvorskú vojnovú radu strategický primát, je dobre pozorovateľný aj v neskoršom období. Ríšsky pokladník Zacharias Geizkofler vo svojom hlásení cisárovi a uhorskému kráľovi Rudolfovi II. 11. januára 1597 – podobne ako Gablmann – odporúčal súčasne napadnúť Budín i Szolnok.²³ Zo zápisu z vojenského rokovania, ktoré sa uskutočnilo 12. a 13. decembra 1600 vo Viedni, vyplýva, že väčšina zúčastnených, okrem vyslancov zo Štajerska, nepreferovali znovudobytie Kaniže, ktorú stratili v tom istom roku, ale za dôležitejšie pokladali obľahnutie Budína. Na podporenie svojho názoru použili ten istý argument, ako použil pred piatimi rokmi Gablmann: Obsadenie Budína bude pre Turkov znamenať zároveň aj stratu ostatných hraničných hradov v Uhorsku.²⁴ V súlade s touto koncepciou sa v priebehu pätnásťročnej vojny cisársko-kráľovská armáda niekoľkokrát pokúsila o znovudobytie Budína spod Turkov – ako napríklad roku 1598, 1602 a 1603, ale ani v jednom prípade nebola úspešná.²⁵

Strategické pozície údolia Dunaja, Budína a Belehradu posudzovala Dvorská vojnová rada aj v 17. storočí rovnako ako to bolo v spomenutých pamätných spisoch – a podotknime, že aj u Gablmanna. Ak sa pozrieme na priebeh oslobodzujúcej vojny, zistíme, že Karol Lotrinský a Dvorská vojnová rada – na základe plánov, ktoré vypracoval Raimondo Montecuccoli – aj o takmer sto rokov neskôr, v počiatočnej fáze oslobodzujúcej vojny, usmerňoval hlavnú cisársko-kráľovskú armádu podľa podobných strategických plánov, ako pred storočím poznamenal vo svojich dvoch spisoch Gablmann: roku 1683 obľahli a napokon dobyli Ostrihom, roku 1685 Nové Zámky, 1686 Budín a nakoniec roku 1688 Belehrad. Menšie hraničné hrady na území Uhorska dali pod blokádu, a tak ich obrancov prinútili vzdať sa. Ako príklad môžeme uviesť dobytie Jágru roku 1687, Stoličného Belehradu roku 1688, Szigetváru roku 1689, Kaniže roku 1690, Oradey roku 1692 a pevnosti Gyula roku 1695.²⁶

Ani Gablmannova poznámka zo 6. septembra, podľa ktorej „cez zimu sa môže stať všeličo a stráviť osem dní na bojisku nie je nemožné, najmä ak nepriateľ k tomu nejaví žiadnu chuť“, nebola pre členov Dvorskej vojnovéj rady neznáma. Počas pätnásťročnej vojny bolo vypracovaných viacero odborných expertíz, podľa ktorých sa jednak zo strategického, ale aj z finančného hľadiska²⁷ odporúčalo, aby dvor držal poľné vojská v službe aj v zimných a jar-ných mesiacoch, ktoré sa ináč považovali za „mŕtvé“ mesiace, teda nevhodné na vedenie vojny. Tieto vojská by mohli začať určité manévry už pred príchodom hlavného osmanského vojska

²¹Strategickú dôležitosť Ostrihomu pri obrane Budína potvrdzuje fakt, že aj v mierových rokoch tu Osmanská ríša udržiavala viac ako tisícčlennú posádku. Hegyi 1995. 82., 91.

²²Tóth 2000. 168-176.; Bánlaky 1940. 144-172.

²³Müller 1901. 244.

²⁴Tu však musím poznamenať, že počas rokovaní v Schottwiene, ktoré sa uskutočnili medzi arcivojvodami Ferdinandom a Matejom v novembri 1600, vystúpili štajerskí vyslanci s návrhom, aby z hľadiska ich bezpečnosti v nasledujúcom roku namiesto dobývania strategicky dôležitého hradu Kaniže (ktorý sa do osmanských rúk dostal v októbri 1600) napadli cisársko-kráľovské vojská Budín a potom v nasledujúcich mierových rokoch vymenili tieto dve pevnosti. Kelenik 2005. 336-339. O viedenských rokovaníach pozri aj: KA AFA 1600-12-7

²⁵Tóth 2000. 288-292., 345-365.; Bánlaky 1940. 272-274., 371-380., 398-411.

²⁶Czigány 2004. 152-153.; Varga 1986. 64-228.

²⁷Bagi 2005. 211-234., Heischmann 1925. 27-50, 101-105, 109-111.

– v zime alebo skoro na jar. Aj Prépostváry bol presvedčený, že boje treba začať ešte pred dozretím jačmeňa – teda pred aprílom – s cisársko-kráľovským vojskom rozdeleným na dve časti.²⁸ Podobne rozmýšľal aj Geizkofler²⁹ v januári 1597, ako aj Karl von Liechtenstein vo svojom návrhu z konca jesene roku 1601.³⁰ O mesiac neskôr, teda v máji, odporúčali začať ťaženia v nasledujúcom roku účastníci vojnovnej rady, ktorá zasadala vo Viedni 12. a 13. decembra 1600.³¹ Vo všeobecnosti bol za začatie vojenských operácií aj autor spisu datovaného na 3. januára 1595,³² rovnako aj autor expertízy zostavenej vo februári 1602, ako aj plán Svätej Ligy, ktorý bol iniciovaný pápežom Pavlom V., hoci tu musíme podotknúť, že tento odporúčal v tomto termíne zaútočiť na Bocskayho.³⁴

Okrem spomenutých odborných názorov považoval cisársky dvor vydržiavanie stálej armády v zbroji za dôležitý argument aj pri svojich rokovaniach s ríšskymi stavmi ohľadom protitureckej pomoci. Na rokovaní ríšskej rady v Rezne (Regensburg) 20. decembra 1597 v predloženej propozícii panovníka tento žiadal, aby sa odhlasovala konštantná suma, z ktorej by sa postavila stála armáda na boj proti Turkom, tá by neslúžila len niekoľko mesiacov, ale päť rokov, a to tak v zime, ako aj v lete. Predkladatelia návrhu na podopretie svojej žiadosti ako príklad uviedli Čierny pluk Mateja Korvína. Cisárska strana bola presvedčená, že týmto by sa dalo dosiahnuť, aby boje pokračovali aj v tých mesiacoch, v ktorých nepriateľ nebol schopný vstúpiť do bojov väčšou vojenskou silou, veď nedokázal zásobiť svojich vojakov potravinami, nehovoriac o krmive pre kone a ťavy. Popri tom by sa dali ušetriť veľké výdavky, ktoré vznikali a neustále aj stúpali vďaka stále zvyšujúcej sa tarife pri opakovanom verbovaní vojska, za jeho výzbroj a výstroj, či za rozpustenie.³⁵ Roku 1603 na ríšskej rade, ktorá rovnako zasadala v Rezne, vo svojej propozícii žiadal panovník pomoc pre stálu armádu určenú na protitureckú vojnu na základe rovnakých argumentov.³⁶

Hoci myšlienka zo spisu zo 14. apríla, že cisársko-kráľovské vojsko by sa nemuselo zastaviť až do Konštantínopolu, kde by obsadením mesta ukončila osmanskú nadvládu, vyznieva trochu fantasticky, nebol Gablmann jediným, komu napadla. V 16. a 17. storočí pripravovali plány na vyhnanie Turkov z Európy pápeži, panovníci, diplomati, politici, vedci i humanisti.³⁷ Z nich by som vyzdvihol dva, v ktorých ich autori pripravili konkrétne plány na dobytie hlavného mesta. François de La Noue vo svojom diele *Discours politiques et militaires* z roku 1597 uviedol, že obrovská flotila a armáda, ktorá by mala vzniknúť zo spojenectva celej kresťanskej Európy, v štvrtom roku protitureckej ofenzívy by mal obľahnúť Konštantínopol a dobyť ho. Tento plán mal veľkú odozvu, v druhej polovici 17. storočia sa k nemu vrátili aj maršal Turenne a francúzsky teológ Chavigny.³⁸

O storočie neskôr, roku 1682, sa francúzsky kapucín Michel Febre obrátil s výzvou na kráľa Ľudovíta XIV. Predostrel, že v rovnakom čase by mali Habsburgovci zahájiť ofenzívu v Uhorsku, poľský kráľ by mal zaútočiť smerom k Čiernemu moru, Benátky na grécke ostrovy a španielsky kráľ cez severnú Afriku a Dardanely na Konštantínopol.³⁹

²⁸Plán jágerského kapitána Valentína Prépostváryho, 24.1.1594. Hadtörténeti Levéltár, Török kori Iratok Gyűjteménye, č. 1594/2. Porov.: Tóth 2004. 9.; Magyarországi hadtörténet 1984. 213.

²⁹Müller 1901. 244.

³⁰Heischmann 1925. 34, 39.

³¹KA AFA 1600-12-7.

³²KA AFA 1595-13-1.

³³Heischmann 1925. 43.

³⁴Vocelka 1981. 232-233.

³⁵Cisárska propozícia, 1597. HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv (ďalej: MEA) Reichstagakten (ďalej: RA), Fasc. 95.a Fol. 80r.-81v.; Heischmann 1925. 106.

³⁶Cisárska propozícia, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 543r.-545r.

³⁷Bóka 1983. 83-101.

³⁸Bóka 1983. 90.; Sz. Jónás 1983. 109-110.

³⁹Bóka 1983. 97-98.

Aj v oboch Gablmannových spisoch – zo 14. apríla i 6. septembra nachádzame návrh, aby sa menšie palánky v okolí Budína zničili, a sediaci spolu so svojimi statkami by sa mali presídliť na územie kráľovského Uhorska. Tým by Turci prišli o možnosti zásobovania a osmanská hlavná armáda by zostala bez potravín. Táto myšlienka nebola neznáma ani pražskému dvoru. Spustošenie obsadeného územia navrhol na jar 1566 panovníkovi Maximiliánovi II. aj Lazarus Freiherr von Schwendí, hornouhorský hlavný kapitán v závere svojho plánu ťaženia proti Osmanom. Návrh však pre protesty uhorských hlavných kapitánov prepadol.⁴⁰ Roku 1577 na veľkom viedenskom vojenskom rokovaní hornouhorský hlavný kapitán Hans Rueber už navrhol, aby vystaňovali obyvateľstvo z obsadených území a zničili vyľudnené oblasti, ale tento návrh posúdili ako nezrealizovateľný.⁴¹ Gablmann vo svojom návrhu z 30. septembra 1594 vyšiel s tým, aby sa na územie kráľovského Uhorska vystaňovalo obyvateľstvo žijúce na území medzi Budínom a Belehradom a potom sa toto územie zničilo.⁴² Toto sa aj zrealizovalo. Počas pätnásťročnej vojny sa počet srbského obyvateľstva v stolicích Ráb a Komárno značne zvýšil, keďže ich sem postupne presídľovali po ozbrojených akciách Mikuláša Pálffyho v rokoch 1596 až 1598. Okolie Ostrihomu, ktoré sa stalo bojiskom a oblasť okolo toku Dunaja po roku 1595 zaľudňoval novovymenovaný ostrihomský kapitán Pálffy presídlením obyvateľstva z dedín okolo Starého Budína (Óbuda) a Budína, ako aj – neraz násilným – presídlením Srbov, ktorí sa dostali do početnej prevahy⁴³ v stolicích Baraňa, Tolna a Fejér.⁴⁴ Nepokladám však za pravdepodobné, že by tento plán Mikuláša Pálffyho vznikol na základe Gablmannových návrhov. Podľa môjho názoru dvor počas pätnásťročnej vojny pokladal už za nevyhnutné definitívne vyriešiť túto otázku, ktorá sa pravidelne objavovala a vracala už od roku 1566. Potvrzuje to aj fakt, že podľa spisu, vyhotovenom na už spomenutej vojenskej porade v decembri 1600, sa rovnako objavuje požiadavka zničenia dedín v okolí Budína a Szigetváru, a to najneskôr v zime alebo skoro na jar, ako aj podpálenie mosta pri Eszéku, aby sa sťažilo zásobovanie hlavnej tureckej armády.⁴⁵

Tie tri odseky Gablmannovho spisu zo 14. apríla, ktoré sa zaoberajú vojenskou a civilnou správou oslobodených území, môžu byť taktiež odrazom predstáv dvora. Na to poukazuje fakt, že vo všetkých troch prípadoch sa o storočie neskôr zrodil prekvapivo podobný návrh. Pamätný spis navrhoval, aby dobyté oblasti, hrady a obyvatelia zostali najmenej 10 rokov v područí cisára, a túto podmienku musí prijať aj krajiný snem. Vysvetľoval to tým, že by bolo nespravodlivé, ak by zobrali úžitok od toho, kto hradil všetky výdavky. O storočie neskôr, v lete 1684, predostrela Dvorská komora Leopoldovi I., aby od Osmanov vydobyté oblasti, ktorými mohol panovník slobodne disponovať, dostal do rúk štát, aby mohol hradiť všetky ďalšie výdavky spojené s vojnou. Tie časti, ktoré ich majiteľ vlastnil aj počas ich okupácie, sa majú síce ponechať v rukách majiteľa, ale úžitok z nich by až do uzavretia mieru mala vyberať komora.⁴⁶

Odpoveď na plán uhorských stavov o obsadení oslobodených území vypracoval arcibiskup Leopold Kollonich 22. augusta 1689 pod názvom „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*“. Reformný návrh vypracoval spolu so subkomisiou, ktorá vznikla na podnet panovníka ešte v predchádzajúcom roku. V kapitole Camerale konštatovali, že svetským vlastníkom panovník nie je povinný vrátiť pôdu, keďže ich znovuzískanie stálo nemalé financie. Napriek tomu vracanie majetkov autori reformného návrhu odporučili, za podmienok, že ak si niekto nárokuje niektorý majetok, musí preukázať opodstatnenie svojho nároku, musí zložiť sľub vernosti pa-

⁴⁰Pálffy 2004. 387-395.

⁴¹Geöcze 1894. 515.; Pálffy 2004. 388-389.

⁴²Thallóczy 1896. 618-619.

⁴³Szakály 1991. 22-25.

⁴⁴Pálffy 2004. 395-396.; Pálffy 2000. 176-177; Takáts 1903. 533-534.; Jedlicska 1897. 592-593.

⁴⁵KA AFA 1600-12-7.

⁴⁶H. Pálffy 1937. 477.

novníkovi, musí znášať náklady spojené s majetkom a nakoniec musí vyplatiť tzv. „výkupné za zbrane“.⁴⁷ Panovník roku 1690 poveril Kollonicha vedením Neoaquistica Commissie, ktorá mala za úlohu zhodnotiť znovudobyté územia na základe Einrichtungswerk-u.⁴⁸

Gablmannov spis zo 14. apríla navrhol – hoci len v hrubých obrysoch – aj vytvorenie vojenskej hraničnej strážnej línie: na znovudobyté územia by bolo potrebné usadiť nemeckých a uhorských jazdcov, ktorých úlohou by bola obrana provincie. Panovník by tieto zbory mohol zaviazat' k vojenskej službe bez vyplácania celého žoldu, pričom každý z jazdcov by prišiel k slušnej koristi. Ani tento nápad však nie je originálom od dvorského historika, pretože už v časoch Žigmunda Luxemburského a Mateja Korvína sa srbskí utečenci – za rôzne protislužby – dočasne využívali ako vojenský sedliaci.⁴⁹

Na usporiadanie znovudobytých území dal návrh aj palatín Pavol Esterházy 3. apríla 1688. Podrobne sa v ňom zaoberal aj reorganizáciou obrany krajiny. Podľa jeho názoru by bolo potrebné vyslať na obranu novej hraničnej línie 12 000 uhorských a 12 000 nemeckých a chorvátskych vojakov, tak, aby každý národ bol pod velením svojho vlastného hlavného kapitána.⁵⁰ V tom istom roku uhorskou stavovskou komisiou vypracovaný tzv. Uhorský Einrichtungswerk zopakoval palatínov názor.⁵¹ Esterházyho návrh prijala a zopakovala aj Kollonichova subkomisia v kapitole *Einrichtungswerk Militare* z roku 1689.⁵² Dvorská vojnová rada však v deväťdesiatych rokoch položila základy celkom novej koncepcie obrany hraníc, ktorá sa výrazne odlišovala od názorov stavov. V zmysle novej koncepcie vytvorili strážnu líniu, ktorá bola riadená priamo z Viedne. Vojakov nového obranného systému – okrem nemeckých plukov slúžiacich v hradoch – tvorili srbskí, vlašskí a chorvátski utečenci z osmanských teritórií, ktorí výmenou za svoje služby dostali výsady na pôdu.⁵³

Dvorný historik vo svojom spise zo 14. apríla navrhol aj to, aby sa do dobytých miest v Moldavsku, Valašsku a iných oblastiach usadili nemeckí mešťania, ktorých treba podľa daností regiónu zapojiť do obchodovania. Liechtenstein vo svojej už spomenutej expertíze z konca jesene 1601 spomenul, že ak by sa zabezpečilo zimné ubytovanie a zásobovanie vojska, mohli by sa v hraničnej oblasti založiť nemecké kolónie.⁵⁴ Podobne ako Gablmann, aj slávny kameralista Johann Becher chcel dosiahnuť hospodársky vzostup usídlením nových obyvateľov, teda podporou rastu počtu obyvateľov.⁵⁵ Kollonichova subkomisia v kapitole *Einrichtungswerk Politicum* na základe návrhov Bechera sa taktiež prikláňala k návrhu zaľudniť spod Turkov oslobodené územia, najmä nemeckými katolíckymi. Okrem hospodárskych aspektov mali autori plánu na zreteli aj to, aby sa mohli spoľahnúť na vernosť väčšiny novousadeného obyvateľstva, a tak vytvorili podmienky pre pokojné vládnutie.⁵⁶

Fakt, že na riešenie verejnej aj vojenskej správy znovudobytých území vznikali koncom 16. storočia rovnaké návrhy ako o storočie neskôr, poukazuje na to, že radcovia na pražskom i viedenskom dvore sa zaoberali možnosťami a problémami, ktoré sa dali očakávať po vyhranej vojne. Takéto predstavy a úvahy spísal aj dvorný historik.

Gablmann vo svojom pamätnom spise spísanom v ostrihomskom tábore 6. septembra – okrem častí, ktoré boli totožné so spisom zo 14. apríla – sa neštítal pri odôvodnení potreby útoku na Budín ani toho, aby popri mnohých správnych pohľadoch nevykreslil aj falošný obraz

⁴⁷Varga 1991. 451., 461., 471.; Mayer 1980. 46-47.

⁴⁸Varga 1991. 481-482.; Kalmár 1991. 489-491.; R. Várkonyi 1978. 247.; Magyarország története 1989. 95-96.

⁴⁹Pálffy 1996. 168.; Pálffy 2000. 174.

⁵⁰Varga 1991. 456-457.; Iványi 1971. 151.

⁵¹Soós 1991. 510-511

⁵²Mayer 1980. 45-46.

⁵³Pálffy 1996. 208-209.; Czigány 2004. 177-179.; Rothenberg 1970. 79-83.; Magyarország története 1989. 98.

⁵⁴Heischmann 1925. 35.

⁵⁵Varga 1991. 453-455.

⁵⁶Varga 1991. 454., 465., 478-481.; Mayer 1980. 41.; Kalmár 1991. 492.

Vojenská história

o stave dolnouhorského cisársko-kráľovského vojska. Podľa neho v tábore nebola žiadna nákazlivá choroba, zásobovanie potravinami bolo dobré, na vyrovnanie nevyplatených dlhov na žoldoch by postačovalo 300 000 toliarov. Dvorný historik akiste pozabudol, že začiatkom augusta v preplnenom tábore vďaka nedostatočne pochovaným mŕtvolám a horúcemu počasiu, ako aj neuspokojivému zásobeniu, zúrila nákaza, ktorej podľahol aj zástupca hlavného veliteľa Karl von Mansfeld.⁵⁷ Tento stav sa ani neskôr nezlepšil. Gianfrancesco Aldobrandini, ktorý velil pápežským pomocným vojskám, v liste Cinziuvi Aldobrandinimu, pápežskému štátnemu tajomníkovi 28. septembra 1595 napísal, že kresťanské vojsko sužoval hlad a nákaza si aj naďalej vyberala svoju daň.⁵⁸

Ani vyplatenie vojakov sa nepodarilo vybaviť, darmo prišiel Bartelomeo Pezzen do tábora aj so 77 000 rýnskymi zlatými: „toto ani najmenším vojskám nestačí, hoci už v podstate všetko rozdali,“ napísal vo svojom spomenutom liste Gianfrancesco Aldobrandini.⁵⁹

Pokračovanie ťaženia sa neuskutočnilo. Je síce pravdou, že niekedy v polovici septembra talianske jednotky vedené Aldobrandinim a Vinzenzom Gonzagom, kniežaťom Mantovy, obsadili Višegrád, ale k obliehaniu Budína už nedošlo.⁶⁰

Z pamätného spisu Gablmanna sa dozvedáme, že na cisársko-kráľovskom dvore hodlali vybojovať vojnu s Osmanskou ríšou na základe serióznych strategických plánov. Popri tom vznikali aj predstavy o povojnovom usporiadaní na dobytých územiach. To všetko potvrdzuje tie novšie vyslovené názory, podľa ktorých v období pätnásťročnej vojny mala uhorská protiturecká vojna na cisárskom dvore prvoradú a nad všetko ostatné nadradenú dôležitosť.

Preložila Tünde Lengyelová

⁵⁷Bagi 1998. 30.; Gömöry 1891. 659.; Istvánffy 1962. 388.

⁵⁸List pápežského generála Giovanni Francesco Aldobrandiniho Chinchio Aldobrandinimu, pápežskému štátnemu tajomníkovi 28.9.1595. Veress Endre: A tizenöt éves török hadjárat oklevéltára. I. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Porov.: Bagi 1998. 46.

⁵⁹Tamže.

⁶⁰Tóth 2000. 176.; Iván 2004. 90-91.; Bánlaky 1940. 170.

Príloha

Uložené: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Allgemeine Akten Hungarica
Fasc.: 127. Fol.: 47r-55r.
památný spis zo 6. septembra 1595 je uložený aj v:
Országos Széchenyi Könyvtár Budapest
Kézirattár
OSZK V. 41/10-1964

47r.
No. 24
Gestellt, den 14 Aprilis A[nn]o [15]95

1595

Vom Process deß gegenwertigen Veldtzugs

Die Zeitt, vndt gelegenheit ist gulden: drumb kheines zuverliren, furnemlich in Vngerlandt Zu dieser Zeitt. Belanget den Krigßgewalt Zu Eroberung deß Landts anzuwenden. Dieweil aber die Rom[ische] Khay[serliche] M[ajestä]t vnser allergnedigister herr, Zwey Veldtlager, in Ober vndt Nider hungarn Zuhalten eillens:

Ist diese Regl in gemein Zuhaltten?

Das alle Macht nach diesen Zweihen Wasser Teysa, vndt Thonaw hinab Zuversuchen, furnemlich, wan der feindt nicht stark im Veldt, von Jedem Veldtheer, khan angriffen werden.

Die Ober Hungarn khönten Erstlich Zolnok hernehmen, welche einige Vestung den güldenen Pass der Teysa verhindert. Vndt wan diesesHauß eingenommen, So ist Grichsweissenburgkh halb gewonnen, vndt Hadvan wirt wenig schaden.

Mittlerweil sollen die Nieder Hungern Auch Gran belagern, vndt dieweil die Mauren schon gefellet, vndt mit andern KriegßInuentionen, tag vndt Nacht drob sein, damit der vörige Spoth erleschet, vndt d[a]ß schön Landt erobert wurde, Zue guetem Anfang solle das Blockhauß Coccorn, d[a]ß erst sein: Ohn welches nichts Zurichten,

47v.

Im Anzug soll man Tottes, Papa vndt S[ankt] Martensberg nicht vergessen, sondern mit Eroberung den Pass der RaaberTurckh[en] schliessen.

Zwischen Graan vndt Ofen, ist ein vestes Schloß, auf einen hohen Perg Blindenburgkh, genant, Welches den Pass der Thonaw, nicht verhindern khan, allein vnten ist ein Castell: das mueß Zerstöret werden, Vndt khan geschehen, von etzlichen gar wenig Taussent Mann, weil man vor Graan liegt. Darzue gehören auch die Raubhaußer Sambuc, vndt Veroswar: dazue die freyen heyduckhen werden das besser thuen, vndt neben etzlichen hussarn darinnen: der Weissenburger vnd Vespriner Turckhen halben Zulassen.

Ist Gran vnser, so ist die Offenstadt Zum negsten, bey welcher Belagerung alle Zwey Krißßheer sollen ohn alles Mittl, Zusammen khommen. Vndt lagert sich das Nider hungarische auf jener seitten der Thonaw, vor Offen: das ander gleichsfals vor Pesst.

In der Belagerung soll das müessige Krißßvolckh ein feyren, sondern sich vmb die negsten kleinen Turkischen Castellen, vndt Wachthäuser, vberal vleißig annehmen, damit der Paursmann von Ihnen befreihet: alle notturfft den Lager Zuführen. Vndt d[er] feindt in der großen Vesstung zusammen getrieb[en], an aller notturff mangl leidte.

48r.

Vor Offen, Wolte Ich wunschen: hohe, starckhe mit Erden ausgeschüttete Plockheußen von oben Zu der feindt von den Maurn getrieben, den Sturmendten Christlichen Krigßleuthen, weniger schadet. Sonsten werden Sie sich dermaßen vergraben, das man genug, mit Ihnen wirt Zuschaffen haben: Wir Marggraff Hannßen von Brandenburgkh A[nn]o 42 wieder fahren.

Von Offen führet vnß die guldene Thonaw, nach Griechsweissenburgkh, vndt soll hinfort das Krigßheer, nicht mehr, ohne große vrsachen getheilt werden, von wegen der nehe deß Feindts: sondern alzeit beyeinander verpleiben: Zue dieser Belagerung, wirt gantz hungerlandt, viel helffen, Vndt auf der Teysa nit weniger, alß auff der Thonaw. Drumb das einige Zolnock, an Commoditet[er], Offen vndt Gran, nit weichet Hoc ter repeto, et inculco.

Die andern Vesstungen, alß Temesuar, Lippa & Jula, Stuelweissenburgkh, Sigeth etc. die mueßen sich entweder in kurzen ergeben, oder khönnen mit halben vncosten, vndt Volckh Alzeit belagert, vndt erobert werden, dan mitt diesen Zweye flüßen ist allen Turcken In hungarn vberal die rechte Handt, vndt alle hoffnung deß Succorß abschnietten.

48v.

Nach Grichsweissenburgkh ist Constantinopl Zum negsten, vndt was dazwischen liegt, mueß sich Im durchzug ergeben, dieweil das Landt ... vndt kheine Vesstungen verwahret. Ohn Constantinopl ist nichts, oder gar wenig gewonnen: mit demselbigen aber ganz Europa, vndt groß theil Asia erhalten. Dan alhie isz Belli sedes, vndt sizen die grauen Köpff, welche die andern hendt, vndt füeß regiren. Ein Exempl sey vnß Carthago: vndt wir Teutschen vor Alters, bey den Römern selbst, gleichsals auch Roma, mit welcher Eroberung das Regiment, vndt Ihr ganze Macht Zerstöret. Man soll dem feindt nach dem Herzen greiffen, vndt der Regirenden Köpff nicht vergessen, mit welcher Vntergang das Spiel gewonnen.

Der Turckh hatt diese Regl meisterlich practiciret, vndt thuets nach heutiges tags: drumb gleich auf gleich, ist wertht, vndt Krigß Mennisch.

Komet der Turckh mit großer Macht heraus, so mueß man Ihme den Kopff bieten, Sonsten ist alle p[re]paration imperfect, vndt vergebens: Wer sagt, das Er nicht stehet, der thuet vnrecht.

In deme wir in Hungern mit dem feindt zuschaffen haben, soll der fuerst in Siebenpürgen, mit seinen consorten, die Bulgarey vndt benachbarte landter, mit Raub vndt brandt angreifen, 49r.

damit durch solchen Ernst der Turkische Tyrann geschreckt, mit großen sorgen seine Macht Zuthailen, werde gezwungen.

Die Bundtnißen mit außlentischen Potentaten khönnen füglich geschehen, nach erhaltener Veldtschlecht, vndt gutem Anfang vndt wir Teutschen mueßen vberal die Ersten sein, vndt den andern gueth herz, vndt gemueth machen: Ist khein Zweifel, das alle Christliche Potentaten darnach gern werden helffen, vndt das vbrige mit außmachen.

Eroberte Lendter Schlösser, vndt Einwohner sollen auf das wenigste Zehen Jahr, Ihr Röm[ischen] Khay[serlichen] M[ajestä]t mit allen nuzungen verpleiben, vndt nachfolgendt in einem Allgemeinen Landtag denselbigen, so Rechtmeßige Zusprüch darzue haben, nach erkentnis werden Zugestellt. Sonsten ists nach Allen rechten vnbillich: das wer den vncosten mueß thuen, soll der Nuzung beraubt werden, wie vorm Jahr, mitt Filleck vndt andern Heußern geschehen, welches vnder thanen von andern entzogen, vndt der bloise Steinhauffe Ir Röm[ischen] Khay[serlichen] M[ajestä]t verplieben.

Man soll nicht vergessen, Teutsche vndt Vngarische Reutter per colonias, in die Eroberte Landschafften Zusetzen. Welchs ist ein einiges Mittl, das Landt Zuerhaltten, vndt khan

49v.

Ir Röm[ischen] Khay[serlichen] M[ajestä]t viel taussent derselbigen ohn alle vnkosten in das Veldt schicken, vndt Meniglich darneben guete Beutte vberkomen. Man nur an vernunffigender ordnung khein Mangl erschiene.

Belanget Crabbaten vndt Windtisch Landt, So sein die Fluß, Trag vndt Saw, fur allen hoch Zuhalten, vndt billich nachzufolgen.

Was für Practica hin vndt wieder in Hungarn mit den gehueldeten in Städten, vndt Vesstungen furgehen, sollen nur durch hungern, endlich in das werckh gesezet werden, Welche mehr favor, bey den Einwohnern haben, Alß der andern Nation kheine. Vndt dieses vbersehen, hatt vervsachet, das der von Roggendorff die Offenstadt, nicht hatt eingenommen, Indeme Er Teutsche, für Hungarn ohne Zweiffel Ehrgeiz halben, durch ein eröffnetes Pörtlein eingelaßen. Aneederer Exempl sein mehr.

Ists möglich, soll der Krieg, in deß feindts landt, Je tiefer, Je besser, auß Teutsch, vndt Vngerlandt transferirt werden, damit Ir Röm[ischen] Khay[serlichen] M[ajestä]t Khönigreiche von dem Erbfeindt befreihet, Ihrer Haußwirtschafft, treulich könten pflegen, vndt mitt darreichung notwendiger Contribution

50r. das Krigßheer helffen erhalten, dan: Leuth verlorn, Nichts verlorn: Landt gewonnen, ist alles gewonnen.

Was für Städter, in der Muldaw, vndt Walachey auch sonsten anderswo vberweltiget, die sollen, wir möglich, mit Teutsch[er] Purgschafft, vndt Regenzen, auß viel erheblichen Vrsachen ersezet, vndt allerley Handtierung, nach deß ortts gelegenheit, angeordnet werden. Welches khan geschehen, nach rechtem vernunfftigen Krigßbrauch: mit einsezung ezlicher fändl Teutscher Soldaten, dessen großes aufnehmen, von stundt an gesehen wirt: Im widerwertigen ist, kein Bestendnheit Zuhelffen.

Der Siegreiche Heeldt Scanderbeg vndt Khönig Matthias in hungern haben offft Turckhen, mit Ihrer Besoldung, mitt großen nuez gehabt. Das vermeldt Ich auß Zweyerley Vrsachen: Erstlich, d[a]ß auch mit Turckh[en] Practica anzustellen.

Für d[a]ß ander: das Sie auch nach beschaffenheit der Sachen, von vnß khönten besoldet, vndt Zu vielen nuzlich gebraucht werd[en]. Wer sich der Verretherey besorget, hatt zu viel herz, vndt Zu wenig Gehirn. In gemein deß Vatterlandts anliegen, soll man helffen laßen, Wer helffen khan, Er sey weiß, oder schwarz.

Was mehr Zubedenckhen, Ist anderstwo angezeigt.

50v.

(Spis zo 6. septembra)

Vngerlandt ist vesst, an Männer vndt Maurn: das ist, an Krigßvolckh, vndt stattlichen Vesstungen, die am Pass der wasserflueß gelegen, das ganze Landt salviren.

Vier flueß sein deß Hungerlandts Wasser: Thonaw, Teyß, Saw vndt Trag. Mit welchen, das ganze Landt beschlossen, vndt nach welchen Wasserstrom von dem feindt contra airsum aqua, alle Impresa furgenommen, Vndt derohalben vielmehr von Eur F[ürstlichen] D[ur]chlauchtigisten] alß gluckhseeligen, großmuthiger, ...erfahrenen General Veldt Obersten, una cum cursu aqua sollen angestellt, vndt verrichtet werden. Graan, ist Gott Loeb, auß deß feindts Rachen gerissen. Wohin weiter auß?

Auff die Offenstadt, auß nachfolgendten Vrsachen.

Erstlichen: deß gewaltigen Paß halben, durch welches vorthail alle notturfft dem Christlichen Krigßheer khan Zugeführet werden.

Darnach, so ist nit Allein die Hauptstadt inHungern, Sond[er]n auch auf dieses mahl, nit weniger, alß Wien, vndt Constantinopl Belli sedes: auß welchen Alle fursehung An Munition, geldt, vndt dergleichen auf die andere Vesstung vnd Castellen geschehen, Drumb ist gewieß, wan die Ofenstadt, Im Ihr Röm[ischen] Khay[serlichen] M[ajestä]t Handten were. Das Weisenburgkh, Hadwan, Vesprin, Pallotta sich mueßen ergeben, Sintemal Sie Ihr provision: Bezahlung:

51r.

Obrigkeit von Ofen gehabt, vndt Khaine vnd[er]schiedliche Begschafften geben nichts auß.

Zum dritten, Ist von allen gewaltigen Krigßfürsten probirt, das: Wan Sie vmb Landt, vndt Leuth, sich angenommen, vor allen dingen (wan nur der Paß nicht gesperrt) die Hauptstadt Zugezogen, wie solches der Scipio Affricanus, wieder die Carthaginenser: Caesar wieder die

Römer selber, vndt Zue vnsern Zeitten, der Turckh in allen seinen Veldtzügen Maisterlich gebraucht. Mitt Constantinopl ist Griechenland darauf gangen: Mit Grichischweissenburgkh, das Rassenlandt, vndt Temeßwar großer theil Oberhungern: Mitt Offen Niederhungern: Mit Raab, alle Andere Granizen biß auf die Raab. Vndt machet auff Teutschlandt seine Raittung von der Wienstadt. Das Ihme Gott nicht Zulassen wirt.

Zum Vierten, Ists nicht ein geringes, das Röm[ische] Khay[serliche] M[ajestä]t ein so statliches ansehenliches Krigßvolckh im Veldt hatt, dergleichen Zuuor in Hungern, nie gehört: vielweniger gesehen. Drumb brauche man die Leuth weil man Sie haben khan, vndt fahr die Sachen mitt vernunfft vom höchsten an, so khans nicht fehlen.

51v.

Die funffe vrsach ist: das heucher der Turckhen grosse Macht, nicht Zugewartten, welches den belagerten das Herz nehmen wirt, wie solches vor Filleck, Novigrad vndt Jezt Alhie vor Gran gespührt.

A[nn]o 42 hatt Marggraff Hanns im Namen deß H[eligen] Römischen Reichs Offen belagert, vndt ist auß forcht deß Turckischen ankhomendten Heeres, vnuerrichter Sachen, wider abgezogen, In Summa, Es ist khein Vesstung so starckh: so gewaltig, Sie mueß vntergehen, wan khein Entsatzung verhanden, Vndt wan die Belagerung recht, mit vernunfftigem Krigßrhat angestellt: Zway Monath ist ein lange Zeitt, Offen Zugewinnen, Mitt welchem, das vbrig alles Zuerhalten: Wer von höchsten Spieler hatt nie verlorn. Wie solches der furtreffliche Annibal bezeugt.

Zum Sechsten Ist auch zubedenckhen, das baide Heer: das Oberhungerische, vndt dieses gar nahe, Vndt wans vonnöthen Eines dem andern gueten beystandt khönte laisten.

Pesst wil besonders, vndt Ofen auch besonders belagert sein, Jezundt ist dieses Lager auff baide starckh genueg. Die Welchen vor Pesst vndt das vbrige vor Offen: Welche Krigßmacht nicht alle Jahr Zufinden.

Zum Siebendten, Ist ein großes, das Gott Lob, d[a]ß Lager frisch, vndt gesundt, vndt kheine Innerliche, seuliche krankheit, wie zuuor Alzeitt eingerissen.

52r.

Endtlich, Ist khein Mangl an Profiant, Sondern alles heüffes was einer begehrt, Zufinden. Welche gluckhselicheit nicht alle Jahr Zufinden. Ich geschweig, deß frölichen Krigßmanns, der Immerforth: nicht begehrt, lang im stinkhendten Veldt lager Zuverpleiben. Dagegen findten sich Andere, die Alles wiederrathen, vndt fuhren ein, die gefahr, das wir vnß so tief nahe bey vndten in deß feindts landt begeben.

Zum Andern, Sagen Sie, das nach Raab vngewonnen. Welchs Hauß mehr, alß Offen.

Zum dritten Ist das Volckh vnbezahlt vndt in kheinen weg auß diesem lager, ohn gelt fortzuführen.

Zum Vierdten Ist Weissenburgkh, Pallotta, Vesprin, Todtes neher vndt nothwendiger.

Zum funfften Ist die straßen an der Thonaw mitt Vizzegrad gesperrett.

Vber dieses ists gefährlich nach Eroberter Vesstung mitt dem abgennatten Lager dem feindt, so gar desperat, Im freihen Veldt begegnen vndt das gewiße mitt dem vngewißen, im gefahr sezen.

Endlichen, ist die Zeitt Spath im Jahr: Anderwortt: das Erste ist nichts, dan Graan vndt Ofen, gleich nahe vndt nicht mehr vor Offen, alß Gran, Zugewartten, wie solches

52v.

deß feindts lager vndt gehabte Krigßbrüstung außweissett, darnach wer Ihm nicht von Anfang getrawet, dem feindt, Im freyen Veldt mit einer Schlacht Zubegegnen: der Laße nur Belagerung Pleiben, wie solches der vernunfft gemehß vndt Erfahrung bezeügt. Drumb sag Ich also: Ist der feindt imVeldt an dem Orth, da die Belagerung anzufahren, So mueß man von der Schlacht anfahren, vndt die Köpff, auß dem Veldt heben, Welche nicht wöllen die Thüer, Zue der Vesstung öffnen. Dargegen khomet der feindt, nach der angefangenen Belagerung, so ist gar nit

rathsamb, das lager Zuverlässen, vndt dem feindt im Veldt offensive Zubegegnen, Sondern ist genueg, das man defensive seiner erwartte, damit kheine Zerrüttung in der Belagerung geschehe wie solches newlich den 4. Augustj A[nn]o 95 Alhie vor Gran, von Ir F[ürstlichen] Du[rchlautigisten] Zu Mansfeldt seligen, gethan. Daher folgt: das ehe man d[a]ß Lager von dannen, nicht anderstwo transferirt, biß nicht der feindt, so vor Offen in Veldt geschlagen. Welches khan auf disen weg beschehen. Nemlichen: das Zehen tausent Pferdt, vndt souiel Zu fueß hinunterführe, vndt weil Veroswar verlaßen, Aldorten, in eil ein Schanz: oder Wachthauß deß Paß halben aufwerffen, vndt mit nothwendigen Veldtstucken

53r.

versehendt dem Turckischen Lager Zusezen, Ob Sie irgendt inn d[a]ß Veldt gelockht, oder im Lager vberfalln werden: das oroth vnd Zeitt, baldt Zeichen wirt vndt khomet Einer dem andern im gesicht so heits: seze nach. Der feindt khan Menschlicher Vernunft nach, gegen vnsern Reuttern, vndt Knechten, nicht bestehen. Vndt Ob er schon in die Stadt hinein weichet, So ist das Lager, sambt der Vorstadt vnser, vndt die negste besste Schanze gewonnen.

Bestehet Er Im Veldt, vndt das Gott verhüete vnß Zuruckh triebe, So haben wir in der nehe, Veroswar, vndt nach demselben dieses Lager Zum bessten Im welches wir vnß khönnen rejteriren vndt andere Vortheil gedenckhen, dan nicht weniger kunst im fliehen, alß streitten vndt wil so viel Eines alß das ander mit gleicher ordnung geschehen.

Vber dieses ist wol Zubedencken, das wan d[er] feindt gar auß dem Veldt in die Ofenstadt vor vnß verruckhte, das Alle Turckische klaine Castellen verheeret, vndt die Paurn weit, vndt brait vmbhero sambt Ihren Haab vndt Guettern sollen weggeführt vndt hiraußen an gewiße orth, außgethailt werd[en], damit dem feindt auf d[a]ß Zukhonfftige Jahr, All[en]

53v.

hinterschlüpff vndt Profiant entzogen sein großes außlendtisches Volckh Zuerhalten vnmüglich. Vnd giebt mir nichts Zuschaffen, das Sie Christen sein, dan bey mir diese Regl billich: was wir nit khönne genießen das soll der feindt auch nicht verzehren, Vndt were dieses vorm Jahr geschehen, So wurden Jzundt, die in Vesstungen wenig Zum bessten haben. Schließe derhalben also, das ohne vorgehende Schlacht vnndt Eroberung deß Jezigen Offener Veldtlagers furzunommen, Wan aber dieser hauffen gewinnet, ist Zuberathschlagen, was weiter zuthuen, vndt ist auch Alles mueglich.

Auf das ander andtworte Ich das mit Offen, vndt Thonawstrom auch Raab gewonnen, darnach wer der Krieg auf ein Jahr angesehen, So ists vonnöthen, das negste brennendte Hauß zulöschen, Jzundt aber ist nicht der Krieg vmb Raab vndt Todtes, sondern vmb d[a]ß hungarische, vndt Constantinapolitanische Reich angefahren, vndt mueß ein Belagerung der andern die Handt geben, biß das gluckhseelige endt erfolget. Wer einen Brunn wil außschöpfen, der verstopfft die Röhr, oder Prunnquell. Der Im Raab gar viel vndt Offen vor alles.

54r.

Auff das dritte, Ist Geldt, nicht Wortt vonnöthen, vndt Zweifel auch nicht, d[a]ß auch dieser Mangl werde in kurzen erstattet werden: Mitt dreyemahl hundertt tausent vndt weniger Thaler, ist der ganze Lärm gestillet vndt wirt auff viel Million nuz erfolgen.

Zum vierdten, Mag die Castellen sein, minarumgentium folgen der haubt Vesstung nach, Vndt weil deren khein Profiant, das Zu wasser vndt Zue landt verhindertt ist auch mit Ihnen nichts mehr, alß die Zeitt verlorn. Im Windter khan auch viel geschehen, vndt acht tag, Im Veldt Zupleiben, nit vnmüglich, der feindt dagegen hatt darzue schlechten luest.

Belangendt Zum funfften, Vizzegrad ist an Ihme selbst, khein Paßhauß, dan es gar Zu hoch gelegen: den Raisendten auf der Thonaw nichts schadet, wan das vnterste schlechte Castell hinweg: das in einer Nacht ohn gefahr Zuerobern: Marusch gegen vber ist gar offen, vndt giebt alle stundt ein Schanz. Der Turckh hatt dieses wargenommen, vndt wie er Gran belegert, ist Vizzegrad nach vnser

54v.

gewesen, Nicht desto weniger, ist Er von Offen fortgezogen vndt nach izlichen Jahr das Schloß Vizzategrad erobert, vndt Mittler weil Am Thonaw Paß khein verhinderniß gehabt.

Die Sechte Eniredt ist, dem ansehen nach gar schön Aber Im fundament nichts, Vndt solle vnß die vorstehende gefahr von dergleichen Impresen abmahnen, So ist gar nichts anzufahren, dan vberal vnglückh Zugewartten: Ein Krigßfuerst thue was Ihme gebührt vndt er wartte was Ihme gefellich. Das ein ordentliches Volckh Zue Roß vndt Zue fueß sich khönte wider einen vnordentlichen, vndt großen Hauffen in das Veldt begeben, Vnndt menschlicher vernunft nach, weil Er Ihme weiter nicht vbermannedt obsiege, ist nicht zuzweiffeln, Es sey dan das Einer an Gott, vndt Ihme selbst vortzage. Das dem Ernstlichen eiffer, vndt Krigßkunst Zuwieder.

Im allen Namhafften Veldt Schlachten hatt der kleine Hauffe den grossen vberwunden, Vndt hatt der Turckh gegen vnß Christen, wann das Veldt ordentlich bestellet, nie obgesiegett.

Letzlich ists mitt der Zeitt, khein geringes, aber Zway Monath, ein lange Zeitt, Vndt wo soviel taussent Köpff vndt handt beysamen, ist nicht vnmüglich, was menschlich.

55r.

Zue diesem, Ist ein großes, das in Offen gar viel Christen, die heraus werden Kuntschafft geben: das viel Zeitt verkurzet vndt soll ein Namhafftiges Treffen vorhergehen: ist daß feindt-herz vndt mueth hinweg, vndt halb gewonnen.

Sinan Bascha hatt in Vierzehnen tagen Raab (den 9 Septemb[ris] sein alle Pasteyen noch gantz gewesen) nur mitt vndergraben, Zue dem Sturm gebraucht! Warumb wir auch nicht Offen, dessen höche, wie Zue Graan, nicht Zubesorgen.

Aber, sagt Einer: Man mueß alhie Zuuor bawen! Andwordt: das ist hochnottwendig. Das ganze Lager aber solle darumb nicht feyren, weil arbeit genueg verhanden.

Darnach wirt dieses Jahr nit alles erbawet werden: Ist genueg den anfang Zumachen, vndt die eußersten Bruestwehrn Zurichten.

Dieses were Zuwunschen, das mitt gegenwertiger beschaffenheit, der feindt auß dem Veldt getrieben, vndt hernach auff die große vndt kleine Vesstungen so viel es sich thuen laße, Zuegezogen wurde. Vndt ehe dieses geschehet, ist das Lager schwerlich Zuendern vndt das grosse vorthail auß den Hendten zugeben.

LITERATÚRA

Bagi 1998 = Bagi Zoltán: Esztergom 1595-ös visszavétele a töröktől. Diplomová práca, JATE Szeged, 1998.

Bagi 2001 = Bagi Zoltán: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. Hadtörténelmi Közlemények 2001/2-3. 391-445.

Bagi 2005 = Bagi Zoltán: A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16-17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában. Doktorská dizertácia. Budapest, 2005.

Bánlaky 1940 = Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. rész. Budapest, 1940.

Bóka 1983 = Bóka Éva: Európa és törökök. Világtörténet 1983/2 83-104.

Czigány 2004 = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600 – 1700. Budapest, 2004.

Dávid-Fodor 1983 = Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. I. rész. Hadtörténelmi Közlemények 1983/2 278-296.

Gabelmann 1597 = Gabelmann, Nicolaus: Mansfeldiana Militia Hungara. Frankfurt, 1597.

Geöcze 1894 = Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. Hadtörténelmi Közlemények 1894. 502-537., 647-673.

Vojenská história

- Gömöry 1891 = Gömory Gusztáv: Esztergom vár bevétele 1595-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1891. 462-481., 648-677.
- Hegy 1995 = Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest 1995.
- Heischmann 1925. = Heischmann, Eugen: Die Anfänge des Stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Istvánffy 1962 = Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Prel.: Juhász László. Poznámky a úvod vypracoval: Székely György. Budapest 1962.
- Iván 2004 = Iván László: A Visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád 2004.
- Iványi 1971 = Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Levéltári Közlemények 1971/ 1. 137-162.
- Jedlicska 1897 = Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552-1600. Eger 1897.
- Sz. Jónás 1983 = Sz. Jónás Ilona: François de La Noue „Politikai és katonai értekezései“-ről. Világtörténet 1983/2 105-112.
- Kalmár 1991 = Kalmár János: A Bánság berendezése az Einrichtungwerk alapján. Századok 1991/ 5-6. 489-500.
- Kelenik 1990. = Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 1990/3. 85-95
- Kelenik 1991. = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentőség a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 1991/3. 80-122.
- Kelenik 2005. = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600 – 1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Ed. Hausner Gábor. Budapest, 2005. 311-357.
- Magyarország története 1989 = Magyarország története 1686 – 1790. I. kötet. Ed.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Budapest 1989.
- Magyarország hadtörténete 1984 = Magyarország hadtörténete két kötetben. Ed. Liptai Ervin. I. kötet A honfoglalástól a kiegyezésig. Ed. Borus József. Budapest, 1984.
- Mayer 1980 = Mayer, Theodor: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Zweite, durchgesehene und ergänzte Auflage. Sigmaringen 1980.
- Müller 1901. = Müller, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155-262.
- Niederkorn 1993. = Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Pálffy 1996 = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 1996/ 2-3. 163-219.
- Pálffy 2000 = Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Magyar századok sorozat. Budapest 2000.
- Pálffy 2004 = Pálffy Géza: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI-XVII. században. In.: „Quasi liber et pictura“ Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest 2004. 387-401.
- H. Pálffy 1937 = H. Pálffy Ilona: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest 1937. 474-488.
- Rothenberg 1970 = Rothenberg, E. Gunther: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881. Wien-München 1970.
- Sahin-Tóth 2004. = Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 2004/5. 1149 – 1188.

Vojenská história

Sahin-Tóth 2004a. = Sahin-Tóth Péter: Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban“: Georges Bayer de Boppard. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Ed.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Budapest, 2004. 297-304.

Soós 1991 = A pozsonyi rendi bizottság tervezete. Az ún. „Magyar Einrichtungswerk“ Prel.: Soós István. Századok 1991/ 5-6. 500-516.

Szakály 1991 = Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek és magyar történelemben (Vázlat) In: A szerbek Magyarországon. Ed.: Zombori István. Szeged 1991. 11-50.

Takáts 1903 = Takáts Sándor: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. Századok 1903. 531-536.

Thallóczy, 1896 = Thallóczy Lajos: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. Történelmi Tár, 1896. 577-645.

Thurzove listy 1876 = Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I. kötet. Budapest 1876.

Tóth 2000 = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

Tóth 2004 = Tóth Sándor László: Esztergom 1594.évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Ed.: Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás. Szeged 2004. 7-25.

Varga 1986 = Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. Magyar História sorozat. Budapest, 1986.

Varga 1991 = Varga J. János: Kollonich Lipót és az Einrichtungswerk. Századok 1991/ 5-6. 449-489.

R. Várkonyi 1978 = R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest 1978.

Vocelka 1981 = Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576 – 1612). Wien., 1981.

PRÍPRAVA A PODPÍSANIE SLOVENSKO-NEMECKEJ DOHODY O BOJOVÝCH CHEMICKÝCH LÁTKACH A ICH VÝROBNÝCH ZARIADENIACH

EDUARD NIŽŇANSKÝ – JANA TULKISOVÁ

NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Preparation and Signature of the Slovak-German Agreement on Combat Chemical Materials and Their Manufacturing Plants. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 90 – 98, Bratislava.

The study deals with an issue of the Slovak-German Agreement on Combat Chemical Materials of August 18, 1939 that was so far perceived only marginally (the exact title of the Agreement was: „The Agreement on Dismantlement and Transportation of Facilities for Combat Materials Production and Storage.“). The study shows discussions that led to signing of this Agreement, the majority of which was so far unknown to the Slovak and also foreign historiography.

The authors point out that a new version of the Agreement was prepared by the German Party already on July 20, 1939. After contributing with further papers (based on Slovak-German discussions in the Ministry of Foreign Affairs in Bratislava on August 10 and 11, 1939) it was signed on August 18 for the German side by Lt-Gen F. Barckhausen and for the Slovak side – by Prime Minister J. Tiso.

„The Agreement on Dismantlement and Transportation of Facilities for Combat Materials Production and Storage“ contained 12 articles.

Military History. Slovakia. Year 1939. Combat Chemical Materials and Manufacturing Plants in Slovakia. Slovak-German Agreement.

Bojové chemické látky (ďalej BCHL) zohrali svoju úlohu už v prvej svetovej vojne, preto je logické, že v predvečer druhej svetovej vojny po rozbití Česko-Slovenska sa nacistické Nemecko zaujímalo o takýto vojenský materiál, ktorý sa nachádzal na území slovenského štátu.

Doterajšia historiografia si slovensko-nemeckú dohodu o BCHL¹ všímala len okrajovo. Viacerí historici, ktorí sa venovali hospodárskym otázkam vzťahov medzi slovenským štátom a nacistickým Nemeckom v roku 1939, si túto záležitosť vôbec nevšimli.² V prácach venovaných slovensko-nemeckým rokovaniam v roku 1939 zaregistroval A. Hrnko³ existenciu takejto dohody. L. Hubenák sa venoval začiatkom rokovaní o BCHL do mája 1939, pričom si ich všímal v rámci svojho záujmu o rokovaniach o Štatúte ochrannej zóny.⁴ Z. Katreba v štúdiu venovanej vojenskej továrni v Zemianskych Kostolňanoch spomenul aj rokovania o BCHL.

¹Oficiálny názov zmluvy bol: Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok. Bola podpísaná 18. 8. 1939.

²Pozri napr. LIPTÁK, E.: Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. Bratislava 1960; LIPTÁK, E.: Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva. In: *Historický časopis*, 3 (1955), č. 1, s. 3-25; SUŠKO, L.: Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In: *Český časopis historický*, 25 (1977), s. 682-714.

³HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a zatiahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny s Poľskom. In: *Zborník Múzea SNP 12, Banská Bystrica 1987*, s. 50.

⁴HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In: *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2, s. 318-409; HUBENÁK, L.: Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In: *Právnické štúdie*, roč. 19, 1971, s. 166-210.

Vojenská história

Pozornosť im venoval len v máji 1939, a potom len záverečným rokovaniam v auguste 1939, pričom existenciu samotnej zmluvy len konštatoval.⁵

BCHL na území vojnovnej SR majú svoju prehistóriu v poslednom období existencie Československej republiky. Tento vojenský materiál sa nachádzal v podzemnom sklade v Skalke pri Trenčíne, vo vojenskej továrni 4 (ďalej VT 4) v Žiline a vojenskej továrni 5 (ďalej VT 5) v Zemianskych Kostolnoch. Československé Ministerstvo národnej obrany (MNO) zriadilo v Žiline VT 4 v roku 1937. Produkovať mala yperit,⁶ fosgén,⁷ centralit I a II.⁸ Aby bolo kde na slovenskom území vyrobené BCHL uskladniť, vybudoval sa zároveň i sklad v Skalke pri Trenčíne. Ďalšie BCHL – clark⁹ a adamsit¹⁰ – sa mali vyrábať v Zemianskych Kostolnoch. Tu bola zriadená v roku 1938 VT 5.¹¹

Po príchode nemeckej brannej moci na Slovensko v marci 1939 neunikli jej pozornosti ani už spomenuté továrne a sklad. Slovenské MNO oznamovalo 28. marca 1939 slovenskému ministerstvu zahraničných vecí (MZV) odsun vojenského chemického materiálu Wehrmachtom. V správe MNO sa uvádzalo: „Podľa hlásenia veliteľa špec. skladov a veliteľa vojenskej továrne v Žiline, sklad yperitu v Skalke u Trenčína je obsadený nemeckým vojskom, časť jeho konštrukčného materiálu, ktorý bol uložený v Istebníku pri Trenčíne, bol nemeckým vojskom odtransportovaný. Veliteľ skladu je názoru, že materiál, ktorý sa nachádza v sklade a vo voj. továrni 4 v Žiline (sira asi 25 vagónov, asi 2 vagóny niklového materiálu a 25 000 kg centralit II.) mienia odvieť. Už Vám hlásené cisterny použije k odvážaniu yperitu.“¹²

Nacistické Nemecko začalo z územia slovenského štátu masívne vyvážať vojenský materiál. Po stabilizácii situácie vzniknutej vpádom Wehrmachtu na západné Slovensko v marci 1939 sa slovenské a nemecké oficiálne miesta dohodli na vyslaní Nemeckej vojenskej komisie na Slovensko (Deutsche Militärkommission – ďalej DMK). Medzi jej úlohy patrili aj rokovania o otázke vojenského materiálu bývalej čs. armády.

Výzbrojný úrad v Hlavnom veliteľstve pozemných vojsk (OKH/ Heeres-Waffenamt Wa A) požadoval 2. 5. 1939, aby DMK rokovala so slovenskou vládou aj o zariadeniach na výrobu BCHL, ktoré by mali byť z tovární „odbúrané a pre ďalšie použitie prevezené do ríše“.¹³

Výzbrojný úrad začal podnikať opatrenia na odvoz BCHL a zariadení už pred vyslaním DMK na Slovensko. Pôvodne vyslal na Slovensko ešte pred začatím rokovaní komisiu

⁵KATREBA, Z.: Vojenská továreň 5 – Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostolnoch (1939–1940). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 29-50.

⁶Yperit – pľuzgierotvorná otravná látka. V I. ČSR bol označovaný ako SU-1 Sulfonal. Ide o svetlozltú kvapalinu s horčikovým zápachom.

⁷Fosgén – dusivá otravná látka. Bezfarebný plyn bez zápachu.

⁸Centralit I (diethylderivát), Centralit II (dimethylderivát) sú stabilizátory pri výrobe bezdymových strelných prachov. Ide o bielu až slabo sfarbenú kryštalickú látku bez zápachu.

⁹Clark – dráždivá otravná látka. Kryštalická látka, bezfarebná, bez zápachu. Dráždi oči a horné dýchacie cesty. Zasiahnutý nepotrebuje lekárske ošetrovanie.

¹⁰Adamsit – dráždivá otravná látka. Žltá kryštalická látka bez zápachu. Dráždi oči a horné dýchacie cesty. Zasiahnutý nepotrebuje lekárske ošetrovanie.

¹¹Bližšie pozri: KATREBA, Z.: Vojenská továreň 5 – Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostolnoch (1939 – 1940). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 29-50.

¹²HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In: Sborník archivních prací, roč. 17, 1967, č. 2, dokument č. 29.

¹³„Wa A bittet, nachstehende Forderungen rüstungswirtschaftlicher Art bei den bevorstehenden Verhandlungen mit der slowakischen Regierung zu vertreten 1.) Die in den Heeresanlagen bzw. Staatsfabriken a) Chem. Fabrik Sillein; b) Chem. Anlage Kostolany ... befindlichen Apparaturen ...sollen abgebaut und zur weiteren Verwendung ins Reich überführt werden.“ SNA, fond Alexandrijský archiv, mikrofilm ILC-936, fólia 5 625 370-377, GenStdH na OKW/Ausl 2. 5. 1939 – Priania na slov. vládu – 4 prílohy (nečíslované).

(Wa Prüf 9), ktorá mala uskutočniť odvoz BCHL a zariadení zo Skalky pri Trenčíne, Žiliny a Zemianskych Kostolian. Veliteľstvo Skupiny vojsk 5 (Heeresgruppenkommando 5) komisii oznámilo, že slovenská vláda údajne dala súhlas na odvoz niklových nádrží nachádzajúcich sa v továrňach. Tieto nádrže sa mali v Nemecku použiť na uskladnenie odvezených BCHL a podľa Výzbrojného úradu v OKH sa mali považovať za voj. materiál.¹⁴

Slovenská vláda bola síce „pripravená“ vyhovieť nemeckým prianiam, upozornila však na to, že nevie, ktoré slovenské miesta dali „ústny prísľub“ v tejto záležitosti. Prosila preto, aby sa jej to čo najskôr oznámilo.¹⁵

Nemecké vojenské miesta reagovali vyhlásením, že nádrže na BCHL i samotné BCHL považujú za majetok bývalej čs. armády, a preto trvajú na ich odovzdaní – nezávisle od toho, či už boli nejaké ústne sľuby dané alebo nie. Zároveň prejavili ochotu – v prípade, ak by si to ríšske ministerstvo zahraničia¹⁶ (ďalej Zahraničný úrad) želalo, naďalej v tejto veci viesť vyšetrovanie. Pretože si slovenská vláda priala, aby sa záležitosť riešila diplomatickou cestou, rozhodlo sa, že ju o nutnosti odvozu poinformuje Zahraničný úrad.¹⁷

Medzitým požiadala slovenská vláda už spomínanú komisiu (Wa Prüf 9) od Výzbrojného úradu v OKH, aby sa počkalo s odvozom nádrží a zariadení dovtedy, kým sa jej nepredloží súhlas od styčného dôstojníka OKW pri nemeckom vyslanectve v Bratislave mjr. Beckera i od Zahraničného úradu.¹⁸ Slovenská vláda teda hľadala oporu proti požiadavkám nemeckých vojenských miest u nemeckých diplomatických orgánov (Zahraničný úrad).

Styčný dôstojník OKW mjr. Becker uviedol v spise slovenskému MNO z 27. apríla 1939: „Z rozkazu vrchného veliteľstva nemeckej armády mám česť oznámiť Ministerstvu národnej obrany nasledujúce už niekoľko ráz oznámené smernice: 1. Vrchné veliteľstvo armády ponechalo si jedinečne dispozičné právo pre veškerý vojenský materiál bývalej čs. armády. (...) 6. V budúcnosti nie sú na Slovensku predvídané továrne na výrobu boj. chem. látok (Lost atď). Prosíme preto, aby aj k transportu týchto zariadení v Skalke a v Žiline boli vydané patričné rozkazy. Táto prosba bola i nem. chargé d'affaires prednesená.“¹⁹

Žiadosti od Výzbrojného úradu v OKH, aby sa rokovalo o BCHL a zariadeniach na ich výrobu, sa vyhovel. Požiadavka ich odvozu bola zaradená medzi úlohy, ktoré mala DMK na Slovensku riešiť – i s poznámkou, že od ich odvozu nemecká strana neustúpi.²⁰

Následne otázky BCHL prerokovala vojensko-hospodárska subkomisia, ktorá zasadala v dňoch 10., 15., 18. a 24. 5. 1939. Už na prvej schôdzke nemecká delegácia požiadala, aby sa začalo okamžite s demontážou nádrží na bojové plyny na Skalke a s odsunom chemickej továrne na yperit pri Žiline. Slovenská delegácia navrhla, aby táto továreň nebola demontovaná, ale aby bola premenená na normálnu chemickú továreň.²¹

12. 5. 1939 dostal predseda slovenskej vojenskej komisie škpt. gšt. Karol Pekník informáciu, že predseda vlády J. Tiso a minister zahraničných vecí F. Ďurčanský trvajú na tom, aby v zmysle

¹⁴Tamže.

¹⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 384, AA na OKW – Abteilung Ausland (Schnellbrief) 25. 4. 1939. Zahraničný úrad spomínal spočiatku len nádrže na BCHL v Žiline.

¹⁶Auswärtiges Amt – Zahraničný úrad.

¹⁷SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 380, OKW/Ausl III L/d na AA, 28. 4. 1939. OKW/Ausl sa zmieňovalo o nádržiach v Žiline, v Trenčíne a Zemianskych Kostol'anoch, ako aj o väčšom množstve yperitu, 15 t adamsitu a 75 t síry taktiež v Zemianskych Kostol'anoch.

¹⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 370-377, GenStdH na Ausl 2.5.1939 I v prílohe (nečíslované).

¹⁹HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, dokument č. 46.

²⁰„Die deutsche Delegation hat folgende Aufgaben zu erledigen: A(...) C. Gesamt-Slowakei. Wehrmachtforderungen: (...) 4. Forderungen auf Abgabe der Materials und der Einrichtungen der a) Lost-Fabrik in Sillein und b) K-Stoff-Behälter in Trentschin und c) Kostolany. Von möglichst rascher Abbeförderung kann unter keinen Umständen abgesehen werden.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 361-364, OKW/Ausl III d – úlohy pre DMK zo 4. 5. 1939 podpísané Keitlom.

²¹HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, s. 326.

rozhovorov v Berlíne²² zostali na Slovensku niklové nádrže na yperit v sklade v Skalke pri Trenčíne. Mali slúžiť pôvodnému účelu alebo sa použiť ako nádrže na mierové chemické výrobky. Podobné pravidlá mali platiť aj pre VT 4 a VT 5.²³

Na zasadnutí 15. 5. sa komisia dohodla na zrušení výroby yperitu v Žiline a o odsune skladu adamsitu a yperitu v Kostol'anoch.²⁴ O nádržiach v Skalke sa malo rozhodnúť neskôr. Následne sa konala obhliadka vojenských objektov, v ktorých sa vyrábali, príp. uskladňovali BCHL. Po uskutočnení obhliadky sa zišla slovensko-nemecká subkomisia na rokovanie 18. mája. Nemecká delegácia tvrdila, že zo strategických dôvodov je nežiaduce, aby sa na území Slovenska vyrábali a uskladňovali BCHL, a preto sa musia odsunúť do Nemecka. Slovenská delegácia naopak presadzovala stanovisko slovenskej vlády, že na území Slovenska môžu byť BCHL vyrábané i uskladnené, je ale ochotná rokovať s nemeckou vládou o jestvujúcich vojenských skladištiach a zariadeniach.

Slovenská delegácia vyjadrila pranie, aby sa ponechali v Žiline malá pokusná aparátúra na výrobu asi 5 kg yperitu, v Skalke – dve niklové nádržky a v Zemianskych Kostol'anoch – 50 kg adamsitu a 75 ton síry na mierové účely.²⁵

Na poslednom zasadnutí subkomisie (24. 5. 1939) nemecká strana oznámila, že Berlín týmto slovenským prosbám vyhovel. Mjr. Becker potom prečítal náčrt medzištátnej dohody.²⁶

Po 24. 5. 1939 sa o otázke BCHL v rámci vojensko-hospodárskej subkomisie už viac nerokovalo.²⁷

O návrhu zmluvy, ktorý vyhotovila nemecká strana na základe rokovaní vojensko-hospodárskej subkomisie, sa konala 25. mája slovensko-nemecká porada, na ktorej sa zúčastnili za slovenskú stranu – predseda vlády J. Tiso, ďalej V. Tuka, F. Ďurčanský, Čatloš a Š. Polyák a za nemeckú stranu – konzul E. v. Druffel, šéf Nemeckej vojenskej komisie genpor. F. Barckhausen, mjr. H. Becker a Rittler. Po „náročných“ rokovaníach napokon slovenská strana súhlasila s odvozom zariadení na výrobu BCHL.²⁸

Na druhý deň sa na porade u Ďurčanského nepodarilo Barckhausenovi a Beckerovi presvedčiť slovenského ministra zahraničných vecí, aby zmluvu podpísal. Vyjadril síce súhlas s obsahom zmluvy, ale svoj podpis odložil na neskorší termín, až kým sa nevyjasní spôsob odškodnenia za odvezené zariadenia. Zároveň požadoval, aby sa rozhodlo, či sa ponechá na Slovensku yperit (9 t v Zemianskych Kostol'anoch – pozn. E. N. – J.T.), ktorý sa tu ešte nachádzal.²⁹

Barckhausen sa zúčastnil viacerých porád v Berlíne, kde sa snažil svojich nadriadených presvedčiť o nutnosti riešiť otázku odškodnenia.³⁰ Pripomínal, že vodca nalieha, aby sa odvoz BCHL uskutočnil čo najskôr. To však zatiaľ nebolo možné, lebo Slováci požadovali od neho presné údaje.³¹

²²Ide pravdepodobne o rokovania z Berlíne 19. 4. 1939.

²³KATREBA, ref. 5, s. 36.

²⁴HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, s. 327.

²⁵Tamže, s. 328.

²⁶KATREBA, ref. 5, s. 38.

²⁷O tom, čo sa udialo medzi 24. 5. 1939 až 18. 8. 1939, kedy bola zmluva podpísaná, sa už L. Hubenák vo svojich prácach venovaných rokovaniam o ochrannej zóne nezmiňuje. Pozri: HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, HUBENÁK, L.: Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In: Právnické štúdie, roč. 19, 1971, s. 166-210.

²⁸„Bei den recht schwierigen Verhandlungen, bei denen die politische Lage besonders zu Ungarn eine große Rolle spielte, wurde schliesslich erreicht, dass die slowakische Regierung dem Abbau der Gaskampfstoff-Apparaturen in Sillein, Trencin und Kostolany zustimmte.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-905, 001 122, Denník DMK 25. 5. 1939.

²⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-905, 001 121, Denník DMK 26. 5. 1939.

³⁰Otázka odškodnenia za ostatný vojenský materiál bývalej čs. armády, ktorý zabral Wehrmacht na Slovensku, sa riešila dohodou z 13. 4. 1940.

³¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 050-054, Poznámka z porad 30. 5. 1939.

Slovenská vláda nečakala nečinne na rozhodnutie Berlína. Poslala verbálnu nótu, v ktorej pripomínala, že zariadenia na výrobu BCHL sú majetkom slovenského štátu a pri rokovaní sa musí vychádzať z tohto princípu. Vyjadrila sa tiež k otázke ponechania yperitu na Slovensku. DMK jej totiž oznámila rozhodnutie OKW, ktoré nesúhlasilo s tým, aby sa tu ponechalo také veľké množstvo BCHL (9 t). Slovenská vláda namietala, že súhlasila s predajom továrne na výrobu yperitu preto, lebo sa nachádzala na strategicky nevýhodnom mieste. Toto tvrdenie neplatilo pre 9 t yperitu, pretože slovenská vláda v diplomatickej nóte uvádzala, že ho môže uskladniť na bezpečnom mieste. Slovenská vláda poukázala na skutočnosť, že s odvozom zariadení na výrobu BCHL súhlasila pod podmienkou, že 9 t yperitu zostane v jej vlastníctve.³²

V Berlíne padlo už v polovici júna 1939 na porade u náčelníka OKW W. Keitela rozhodnutie v prospech slovenskej strany – otázku odškodnenia za zariadenia na výrobu BCHL mal riešiť štáb branného hospodárstva v OKW okamžite, „pretože peniaze sú na to pripravené“.³³

Berlín mal výrazný záujem na získaní slovenských výrobní BCHL, a preto sa rozhodol vyriešiť otázku odškodnenia za ne mimo rokovaní o ostatnom vojenskom materiáli. Slovenská strana v opačnom prípade odmietala podpísať zmluvu, ktorá by ich odvoz umožňovala. Nezáväzný, všeobecný vyhlásenie, že sa to bude riešiť neskôr, jej nestačili.

Dôležitosť, ktorú nemecká strana tejto zmluve prikladala, môžeme dokumentovať tým, že W. Keitel osobne oznámil Hitlerovi stav rokovaní o zmluve o BCHL. Uviedol, že slovenská vláda nie je proti prijatiu zmluvy a väčšina BCHL je už odvezená do Nemecka. Ešte stále sa však nezhodli obe strany v otázke 9 t yperitu, ktorý sa podľa slovenskej vlády mal ponechať na Slovensku.³⁴

Na zasadnutí nemeckej delegácie s členmi slovenskej vlády 19. 7. 1939 slovenská strana urobila ústupok a „v princípe“ súhlasila so zničením, príp. odvozom už viackrát spomínaných 9 t yperitu a s uzavretím zmluvy.³⁵ Z protokolu z tohto zasadnutia sa nedá priamo vyvodíť, aké pohnutky viedli slovenskú vládu k tomu, aby sa zriekla svojej požiadavky ohľadne yperitu. Možno sa len domnievať, že na ponechaní yperitu na Slovensku trvala najmä preto, aby zdržiavala rokovania, a tým prinútila nemeckú stranu poskytnúť úhradu za odvezené BCHL i za zariadenia, ktoré sa ešte len mali odviezť.

Barckhausen vo vysvetlivkách k protokolu uviedol, že sa už spojil s výzbrojným úradom v OKH vo veci praktického realizovania zmluvy a žiadal od príslušných nemeckých miest, aby DMK ešte raz oznámili spôsob odškodnenia.³⁶

Novú podobu zmluvy vyhotovila nemecká strana už 20. 7. 1939. Po doplnení ďalšími článkami (na základe slovensko-nemeckých rokovaní na MZV v Bratislave 10. a 11. 8. 1939³⁷) ju podpísal 18. 8. za nemeckú stranu genpor. F. Barckhausen a za slovenskú – predseda vlády J. Tiso.

„Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok“ obsahovala 12 článkov.³⁸ V prvom článku slovenská vláda vyhlasovala, že súhlasí s odmontovaním a od-

³²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 033-036, verbálna nóta slov. MZV z 11. 6. 1939 na nem. vyslanectvo v Bratislave.

³³SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 625 965-966, Protokol z porady u šéfa OKW 14. 6. 1939.

³⁴„Das Kampfstoff-Abkommen wurde sachlich von der slowakischen Regierung angenommen...Unstimmigkeiten bestehen lediglich noch bezüglich einer Menge von 9 t Lost, welche die Slowakei behalten bzw. selbst vernichten will.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 003-006, Návrh správy náčelníka OKW pre Hitlera zo 17. 6. 1939

³⁵„Die slowakische Regierung ist mit der Vernichtung bzw. Ablieferung der 9 to Yperit und dem Abschluss des Kampfstoffabkommens grundsätzlich einverstanden.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 061-64, protokol zo slovensko-nemeckého zasadnutia 19. 7. 1939.

³⁶SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 057-58, Barckhausen 20.7.1939 – vysvetlivky k protokolu zo slovensko-nemeckého zasadnutia 19. 7. 1939.

³⁷V dňoch 10. a 11. augusta 1939 sa na MZV v Bratislave uskutočnili slovensko-nemecké rokovania o odškodnení za odvezené výrobné zariadenia, suroviny a produkty zo Skladu v Skalke a z vojenských tovární v Žiline a Zemianskych Kostofanoch. Bližšie pozri: KATREBA, ref. 5, s. 38.

³⁸SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939 (Abkommen über Abbau und Abtransport von Anlagen zur Herstellung und Lagerung von Kampfstoffen).

vozom výrobných zariadení na yperit zo Žiliny, na clark a adamsit zo Zemianskych Kostolian, ako aj všetkých plánov a technologickej dokumentácie. Na rozdiel od pôvodnej verzie zmluvy z mája 1939,³⁹ ktorú odmietol Ďurčanský podpísať, nemali Nemci odviezť zo Žiliny zariadenia na výrobu etylénu.

Podľa článku 1 sa Nemcom ďalej povoľoval odvoz cca 15 t adamsitu a tiež 9 t yperitu zo Zemianskych Kostolian. Pokiaľ ide o už viackrát spomínaných 9 t yperitu, hovorilo sa v prvej verzii len nezáväzne o priani slovenskej vlády ponechať si tento yperit pre vlastné použitie.⁴⁰ Až po rozhodnutí vedúcich miest v Berlíne sa mala uzavrieť dodatková zmluva.

Na sledovanie demontáže a odvoz sa mala vytvoriť zmiešaná nemecko-slovenská komisia (čl. 2). Tá mala spísať škody spôsobené demontážou, aby ich neskôr nemecká strana vyrovnala. Keďže továrne odvozom zariadení strácajú na cene, mala sa podľa čl. 10 i táto okolnosť, ako aj spôsobené škody, zohľadniť pri riešení štátneho dlhu bývalej Č-SR (na základe podkladov, ktoré vyhotoví už zmienená komisia).

Na nemeckej strane boli pravdepodobne po skúsenostiach zo slovensko-nemeckých rokovaní obavy, že by práve čl. 10, ktorý hovoril o práve náhrady za spôsobené škody, využívali Slovinci na zdržiavanie odvozu. Preto sa v zmluve prijalo ustanovenie (čl. 12), že tento článok neopravňuje slovenskú stranu odkladať uskutočnenie zmluvy.

Pre slovenskú stranu bol obzvlášť významný čl. 5, kde sa hovorilo o BCHL a zariadeniach, ktoré sa ponechávali.⁴¹ Ničím sa nelíšil od pôvodnej verzie z mája 1939 (pozri čl. 7).

Zmluva z augusta 1939 bola však už doplnená o článok (čl. 8), ktorý obsahoval konkrétne finančné čiastky za odvázané výrobne a látky, pričom celková hodnota bola vyčíslená na 19 059 330 Ks.⁴² Uvedená suma mala byť k dispozícii v nemeckej banke (čl. 11) – pravdepodobne šlo o Dresdner Bank. O jej využití sa mali uzavrieť medzi slovenským a nemeckým ministerstvom financií ďalšie dohody.

Uvedená zmluva, ako aj zmluvy o štatúte ochranného pásma a dohoda o slovenskej brannej moci, dokazujú, že slovenským politikom na jednej strane zostal i po uzavretí „schutzvertragu“ istý manévrovací priestor, ktorý im nacistické Nemecko z rôznych príčin tolerovalo. Navonok zdôrazňovali svoju ochotu vyhovieť nemeckým prianiam, v praxi sa snažili presadiť riešenia, ktoré by aspoň čiastočne vyhovovali aj záujmom slovenského štátu. Pri ich zahranično-politickej neskúsenosti mnohokrát vyjednávací možnosti nevyužili.

Nemecká strana presadzovala, aby sa výrobne BCHL, ktoré sa nachádzali na Slovensku, odbúrali. Naopak, slovenská strana trvala na práve slovenského štátu vlastníť a vyrábať BCHL. V skutočnosti však bola výroba yperitu závislá od dodávok poloproduktov z Protektorátu Čechy a Morava. Navyše, neexistovala na Slovensku ani výroba chlóru, ktorý bol tiež potrebný pri jeho výrobe.⁴³ Pre slovenský štát preto nebolo zrieknutie sa výrobní yperitu až tak veľmi „bolestné“. Podstatné bolo, že Nemci uznali vďaka diplomatickému úsiliu slovenskej strany tieto zariadenia

³⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 163-165, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 25. 5. 1939.

⁴⁰„8.) Von Seiten der slowakischen Regierung besteht der Wunsch, die jetzt noch vorhandenen Mengen von Yperit in Zemianske-Kostolany zur eigenen Verwendung zurückzugehalten. Hierüber wird nach Entscheidung durch die maßgebenden Stellen in Berlin ein Zusatzabkommen abgeschlossen.“ Tamže.

⁴¹„5.) Die Deutsche Regierung entspricht ihrerseits dem Wunsch der slowakischen Regierung auf Belassung von a) der kleinen Versuchsapparatur zur Erzeugung von etwa 5 kg Yperit in Sillein, b) des Nickelbehälters von ca. 10 m³ Fassungsraum in Sillein mit den noch darin befindlichen Mengen Yperit, c) der beiden Nickelbehälter von je etwa 35 m³ in Skalka, d) von 50 kg Adamsit für Versuchszwecke auf dem Gebiete des Gasschutzes, e) der etwa 75 to Schwefel in Kostolany...“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939.

⁴²„8.) Als Entschädigungssummen werden festgesetzt: a) Yperit-Anlage in Sillein... 3.478.000.-, Ks b) Clark-Adamsit-Anlage in Kostolany... 12.462.000.-, Ks c) 59 to Yperit (pro kg 30 Ks)... 1.770.000.- Ks, d) 15 to Adamsit (pro kg 33 Ks)...495.000.- Ks, e) 40.880 kg Stückschwefel...61.320.- Ks, f) 231.480 kg gemahlener Schwefel (pro kg 2.- Ks)... 462.960.- Ks, g) 4020 kg Schwefelblüte...10.050.-Ks, h) 2 Tankwagen...320.000.-Ks...“ Tamže.

⁴³KATREBA, ref. 5, s. 36.

Vojenská história

za slovenský štátny majetok, a nie československý, a uzavrela sa dohoda, podľa ktorej mala nemecká strana poskytnúť aspoň čiastočnú náhradu za odvezené zariadenia a látky.

Nakoniec spomínané tri dohody – vrátane tej o BCHL, nemecká strana nevyhnutne potrebovala, pretože sa blížil útok na Poľsko.

Novú podobu zmluvy vyhotovila nemecká strana už 20. 7. 1939. Po doplnení ďalšími článkami (na základe slovensko-nemeckých rokovaní na MZV v Bratislave 10. a 11. 8. 1939⁴⁴) ju podpísal 18. 8. za nemeckú stranu genpor. F. Barckhausen a za slovenskú – predseda vlády J. Tiso.

„Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok“ obsahovala 12 článkov.⁴⁵ V prvom článku slovenská vláda vyhlasovala, že súhlasí s odmontovaním a odvozom výrobných zariadení na yperit zo Žiliny, na clark a adamsit zo Zemianskych Kostolian, ako aj všetkých plánov a technologickej dokumentácie. Na rozdiel od pôvodnej verzie zmluvy z mája 1939,⁴⁶ ktorú odmietol Ďurčanský podpísať, nemali Nemci odviezť zo Žiliny zariadenia na výrobu etylénu.

⁴⁴V dňoch 10. a 11. augusta 1939 sa na MZV v Bratislave uskutočnili slovensko-nemecké rokovania o odškodnení za odvezené výrobné zariadenia, suroviny a produkty zo Skladu v Skalke a z vojenských tovární v Žiline a Zemianskych Kostofanoch. Bližšie pozri: KATREBA, ref. 5, s. 38.

⁴⁵SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939 (Abkommen über Abbau und Abtransport von Anlagen zur Herstellung und Lagerung von Kampfstoffen).

⁴⁶SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-936, 5 625 163-165, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 25. 5. 1939.

Príloha

Odpis

Bratislava, 18. augusta 1939

Z m l u v a o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok.

Medzi slovenskou vládou a nemeckou vládou sa 18. augusta 1939 dohodlo nasledovné:

- 1.) Slovenská vláda súhlasí s demontážou a odvozom zariadenia na výrobu yperitu v Žiline (s výnimkou zariadenia na výrobu etylénu), zariadení na výrobu clarku a adamsitu v Zemianskych Kostoľanoch, ako aj s odovzdaním príslušných plánov a technologických postupov.
Taktiež slovenská vláda súhlasí s tým, aby sa odviezlo cca 15 t adamsitu a cca. 9 t yperitu, ktoré sú ešte uskladnené v Zemianskych Kostoľanoch.
- 2.) Kvôli demontáži týchto zariadení sa vytvorí spoločná komisia, ktorá bude pozostávať z jedného zástupcu nemeckého Výzbrojného úradu a zo zodpovedajúceho zástupcu slovenského vojska. Musí sa viesť presná evidencia demontovaných a odvezených zariadení až do ich detailov. Každá vláda obdrží vyhotovenú listinu podpísanú oboma zástupcami.
- 3.) Demontáž bude nasledovať okamžite po objasnení technických prípravných prác. Slovenská vláda prisľubuje pri tom svoju podporu.
- 4.) Výdavky za demontáž hradí Nemecká ríša. Zmeny a škody vzniknuté demontážou, ktoré nepriaznivo ovplyvnia údržbu budov a vstavaných zariadení, odstráni Nemecká ríša.
- 5.) Nemecká vláda splní želania slovenskej vlády ohľadne ponechania:
 - a) malej pokusnej aparatúry na výrobu asi 5 kg yperitu v Žiline,
 - b) niklovej nádrže v Žiline s priestorovou kapacitou asi 10 m³ s množstvami yperitu, ktoré sa v nej nachádzajú,
 - c) oboch niklových nádrží v Skalke, z ktorých každá má priestorovú kapacitu asi 35 m³,
 - d) 50 kg adamsitu pre pokusné účely v oblasti protichemickej ochrany,
 - e) asi 75 t síry v Kostoľanoch.Slovenská vláda sa zaväzuje, že tieto zariadenia a síru využije iba pre účely mierového priemyslu.
- 6.) Slovensku sa vráti vojenské vozidlo č. S 2416 Tatra Breg 72, ktoré odviezla nemecká armáda.
- 7.) Otázka sušiaceho zariadenia sa vyrieši prostredníctvom nemeckých orgánov s firmou Genemaltofrig v Prahe.
- 8.) Ako odškodné sa stanovuje:

a) zariadenie na výrobu yperitu v Žiline	Ks	3.478.000.-
b) zariadenie na výrobu clarku a adamsitu v Kostoľanoch	„	12.462.000.-
c) 59 t yperitu (30 Ks/ 1 kg).....	„	1.770.000.-
d) 15 t adamsitu (33 Ks/ 1 kg)	„	495.000.-
e) 40.880 kg kusovej síry	„	61.320.-
f) 231.480 kg mletej síry (2 Ks/ 1 kg)	„	462.960.-
g) 4020 kg sírneho kvetu.....	„	10.050.-
h) 2 cisternové vozne	„	320.000.-
	spolu Ks	19.059.330.-

Vojenská história

Zaplacením odškodnenia odstupuje Slovensko nemeckým úradom všetky práva, ktoré mu na základe zmlúv prislúchajú.

- 9.) Na demontáž zariadení sa zamestnávajú v najrozsiahlejšej miere slovenské pracovné sily s výnimkou nutných odborníkov.
- 10.) Škody, ktoré by slovenskému štátu vznikli demontážou zariadení a mali by za následok nepoužiteľnosť alebo horšie využitie budov a ostatných zariadení, stanoví neskôr zmiešaná slovensko-nemecká komisia na základe podkladov, ktoré jej predloží slovenská strana.
Táto komisia sa zide na podnet slovenskej strany tak skoro, ako to bude možné.
- 11.) Celková suma, ktorá sa má uhradiť podľa č. 8, sa zaplatí v ríšskych markách na viazaný účet v nemeckej devízovej banke (najpravdepodobnejšie v Drážďanskej banke) k dispozícii slovenskému ministerstvu financií. O jej využití sa ďalej dohodne slovenské ministerstvo financií s nemeckým ríšskym ministerstvom hospodárstva.
- 12.) Odvoz môže nasledovať ihneď po poukázaní dohodnutej protihodnoty.
Č. 10 nemá odkladný účinok.
Dohodlo sa, že odvoz 9 t yperitu a 15 t adamsitu sa uskutoční okamžite, ale nie skôr, než sa za ne uhradí plánovaný čiastkový obnos.

Za slovenskú vládu:
podpís. Dr. J. Tiso

podpís. Dr. Hofmann,
leg. radca

Za nemeckú vládu na Slovensku:
podpís. Franz Barckhausen,
generálporučík

(za správnosť odpisu zodpovedá):
Mjr. a Adjutant (nečitateľný podpis)
(nečitateľná okrúhla pečiatka)

SNA, fond Alexandrijský archív, mikrofilm II.C – 906, (000 086-88)

OBDOBIE MNÍCHOVSKEJ KRÍZY V UMELECKY STVÁRNENÝCH SPOMIENKACH MICHALA PRIDALU

ŠUMICHRASŤ, P.: Period of the Munich Crisis in Artificially Expressed Memories of Michal Pridala. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 99 – 123, Bratislava.

The author by original profession a teacher at folk school, later at town's one, a member of the Czecho-Slovak Army describes an important historic period of Czecho-Slovakia's modern history, and namely from September 21, 1938 up to December 5, 1938 when he has been conducting the military service in rank of a corporal aspirant within the Cavalry Regiment 11 in Bratislava. *Military History. Slovakia. Munich crisis. Year 1938.*

Michal Pridala – vojak, letec, spisovateľ, ale predovšetkým človek s vnímavou dušou, nám vo svojich spomienkach pod názvom Stodvadsať dní približuje ťaživú atmosféru obdobia mníchovskej krízy, ktorá sa tragickým spôsobom dotkla občanov Československej republiky.¹

Autor, pôvodným povoláním učiteľ na ľudovej, neskôr meštianskej škole, v tom čase už príslušník československej armády, pôsobivo približuje čitateľovi na základe vlastných prežitkov významné historické obdobie novodobých dejín Československa, a to od 21. septembra 1938 až do 5. decembra 1938, keď v hodnosti desiatnika ašpiranta vykonával vojenskú službu v rámci jazdeckého pluku 11 v Bratislave.

Bohatá „hra“ slov a citlivý ľudský pohľad na historické udalosti, to je devíza Pridalovho rukopisu spomienok Stodvadsať dní.

V Pridalovom prípade to nie je jednoduché „rinčanie zbraní“, ale „pretavenie surového materiálu“ do umelecky pôsobivej formy s hlbokým ľudským pohľadom na každodenný život obyčajného vojaka, ktorý si plní svoje bežné povinnosti...

¹Michal PRIDALA sa narodil 9. 11. 1916 v Modre. Zomrel 8. 8. 1993 v Bratislave. Pôvodným povoláním učiteľ. V rokoch 1937 – 1939 príslušník čs. armády, od 14. 3. 1939 do 1. 10. 1939 slovenskej armády. Od 15. 1. 1940 povoláný v hodnosti poručík do slovenskej armády. Od 15. 12. 1941 – 30. 9. 1942 frekventant pozorovateľskej školy dôstojníkov letectva v Leteckej škole v Trenčianskych Biskupiciach (v niektorých dokumentoch označovaná aj ako škola pre dôstojníkov – pozorovateľov letectva). Potom kmeňový príslušník Leteckej školy. Redaktor časopisu vzdušných zbraní *VZLET*. V období od 29. 8. 1944 do 7. 10. 1944 účastník Slovenského národného povstania. Po presune leteckým mostom zo Slovenska do Sovietskeho zväzu (Krosno) dňa 17. 10. 1944 prezentovaný v čs. zahraničnom vojsku v ZSSR a následne zaradený do leteckého pluku. Od 15. 3. 1945 príslušník 1. československej zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Od 1. 10. 1945 v hodnosti kapitána letectva začlenený do čs. leteckého pluku 2. Od 31. 5. 1948 premiestnený k veliteľstvu 1. oblasti, s určením pre Vysokú školu válečnú. Po jej skončení pôsobil v československom vojenskom vysokom školstve a súčasne prispieval do vojenskej odbornej tlače. V roku 1958 prepustený z čs. armády v hodnosti plukovníka. Rehabilitovaný v roku 1991. Dňa 25. 8. 1994 povýšený do hodnosti generálmajora in memoriam.

Autor lyrickej básnickej zbierky *Džez puberty* (1935), zbierky čít a poviedok pre mládež *Z letcovho zápisníka* (1953), knihy o lietaní a letcoch *Útok na vzduch* (1965), zbierky reflexných miniatúr *Monológy z hviezdnych hĺbok* (1971) a knihy *Z memoárov XX. storočia, s podtitulom Malé letecké epilógy* (1994). Okrem toho bol autorom mnohých príspevkov do denníkov, týždenníkov a ročníkov.

Vojenská história

Spomienky genmjr. in momoriam Ing. Michala Pridalu pod názvom Stodvadsať dní v sebe skrývajú nielen nezanedbateľnú dokumentárnu hodnotu, ale aj umeleckú, a plasticky stvárajú významnú kapitolu novodobých dejín spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Peter ŠUMICHRASŤ

STODVADSAŤ DNÍ (IX./1938 – XII./1938)

Michal P R I D A L A

My stojíme tu...
ako zákony kázali nám!

Bratislava 21. september 1938

Päťdesiatka a ja. Som v našej vojenskej izbe sám, fajčím a otravujem sa nesmierne. Nič ma tak nemučí, ako ustavičná hotovosť, samé poplachy. Jedným okom vidíš božie slniečko a druhým škúliš neustále po zbrani.

Tak rád by som išiel do mesta. Do Modry. V modranskom internáte som poznal dievčatko. Volá sa Milka. Jej veľké oči a vlhké, múdre pery mi počarili. Aj ona čaká darmo...

Bratislava prúdi normálne. Bratislava sa pozerá. Bratislava sa nediví, nikto neprotestuje.

Bratislava 22. september

Aero nad mestom spúšťa vlny letákov. Pôjdem ešte s dievčatami a Karolom nad Ahoj? Kde v nálade, bez hanby tancovala nám Pavla, polonahá, na stole sukničkový balet?

Takto uvažujem, sediac na zemi pri lavici a čakám rozkazy, ako tridsať dní predodneškom...

Všetko: prilba, maska, bodák, protiletadlový zamierovač, lopatka, obvazy, pištoľ a opasky, všetko visí na mne za sekundu, keď trúbí poplach.

Ešte mamičke a Milke som mal napísať a...

Varšany 23. september

...a slušne ďalej. Stále a stále len monotónny, otravný klapot podkov. Na juh od Levíc.

Takto v noci ani moc nevidíš. Len hlavu svojho koňa, a okolo hlboké tiene noci. Lem pod podkovami cítiš tvrdé nárazy slovenskej pôdy.

„Paľo máš ešte kúsok chleba? Som taký hladný,“ sťažujem sa desiatnikovi, veliteľovi roja predou mnou, ku ktorému som si naklusal. Delíme sa o posledný kúsok salámu, ktorý som vyškral z brašne. Dvadsaťštyri hodín v sedle. V hlave cítim prázdno, nekonečnú únavu, ale zatiaľ mám chuť k jedlu, zatiaľ je dobre, posmeľujem sám seba.

Ráno sme už na mieste. Ocitli sme sa uprostred víru udalostí, vo vojne s Maďarskom, ale množstvo ostrých nábojov v opasku udržuje vojenský finiš v ľahkej horúčke očakávania.

Ako sa tak rozhliadam z návršia a po slnečnom vzduchu, zvestuje mi jeden starček – domorodec, že maďarské hranice sú ešte tridsať km ďaleko.

Vo mne to hrklo. Čo je to v modernej vojne tridsať kilometrov? Trištvrté hodinka pre tanky.

Ako krásne sa pozoruje úzka, belasá stužka cesty, vinúca sa hore do hôr. Umyté kone odpočívajú ležiac. Zakusujú si rastúcu trávu okolo nich. Až teraz si spomínam, že aj ja potrebujem

dačo zjesť. Z neďalekého veľkostatku vychádzajú moji chlapi s hrnčekmi a šálkami mlieka. Bežím i ja a v ústraní, u stohu pozorujem hemžiacie sa okolie. Zajedám. Naše vojská stále a stále sa valia k maďarským hraniciam. Pešiaci, delostrelci, protiletadloví, pionieri, samé nákladné autá.

A ešte stále je ČSR krásnou idylou.

Milke cez očko križuje taká veľká tráva, dotýka sa modrej zorničky a ona ani nemrkne na mňa z maličkovej fotografie.....

„Mišo, slyšiel jsi již novou paniku?“ ,vyrušuje ma Karel z pozorovania fotografie. „Právě byla vyhlášena mobilizace do čtyřicátého roku“ ,vysvetľuje mi tak československy.

„Cítim sa aj tak otrávený, je to jedno chcípnuť dnes, lebo zajtra?“ Mumlem robiac zo seba starého vojaka. Ale kto z nás dnes skutočne verí takýmto rečiam? Nikto, nikto z nás. Neveríme vôbec, chceli by sme žiť a je nám tak ťažko.

Značím si do zápisníčka:

„Hurá na hranice“. Ešte v noci sme na povale, kde sme oddychovali, chytali netopierov. A ráno, dedina plače. Mobilizácia. Presuny vojsk.

Čo naši doma ? Miro, Alojz?

„Odchod!“

„Prvá čata pozor! Smer orientačný strom v záhybe cesty na sever pred nami, krokom v chod...“

Mýtné Lud'any 25. september

Oproti mne, po blate, prichádza veliteľ prvej čaty.

„Pán poručík, hlásim, môj roj ubytovaný. Na čísle 75 vodič guľometu, strelec, nabíjač a traja muži obsluhy sú na čísle 74, u tej slamenej vdovy.“

„Jo, to by bola nepriama obsluha. Kolik mužů máte celkem?“ ,vyťahuje môj veliteľ zápisník.

„Sedem, pán poručík.“

„Kolik?“

„Sedem,“ kričím. „To, aby sme sa vám nestratili?“

„Dobře. Jo a dejte si pozor na hubu, desátníku.“

„Rrrrozkaz...Paľo, „chytám za ruku okoloidúceho môjho kamaráta a stúpenca, prostého desiatnika Paľa Garaja, „ty stará kryso, si ty vlastne evanjelik?“

„Čo ti to napadlo, Miško? A si ty katolík?“ ,opláca otázku.

„Ty, vysvetli mi tie vaše obrady. Ja som bol v nedeľu na poľnej omši s mužstvom a nie a nie si kľaknúť, aj som sa križoval tak neskoro. Človeče ja som vstával, keď si ostatní kľakli a kľakol som, keď druhí vstávali ...“

„Ty žobrák, tak ty si tiež luterán? Veď ja som to robil ešte horšie?“

„To je už teraz detail, Paľo.“

„Pod' sadneme si. Máš cigaretku Miško? Však je to skrhúňanie po domoch zbabelé a babské?“

„Čo sa divíš, Paľo? Ženy nie sú tvrdé ako ty, chlap a roľník? Však plač je aj u vás doma v izbe, u susedov, naproti, v celej republike. A aké pekné dievčatá a ženy –“

„Anka, pst, dolu nohavičky,

Anka, pst, neboj sa mamičky ...“ , spieva si a pritom rukávom stiera slzu. Paľo – Slovačisko, rodom tam kdesi od Sliača, ako by chcel nasilu niečo prebudeného v sebe potlačiť.“ Čo si myslíš, Mišo, tá naša autonómia, čo urobili, bude dobrá vec?“

„Neviem, Paľo. Možno, že nám práve ona dnes veľmi pomôže. Neviem, neviem. A vieš, Paľo, že sa dnes čaká letecký nálet od maďarských hraníc?“

„A my sa smežeme ...“

Cez noc sme sa nadarmo striedali u guľometov.

Opäť ťa prekvapuje jedno krásne, slnečné ráno, keď zabúdaš, že si zablatený, neumytý, nevyspaný, že si na vojne. Slnko presvietuje žlté strapý hrozien do zlata.

Moja domáca, teraz biela sestrička červeného kríža, priniesla mi do stodoly na dvore, kde mám s mužstvom rozbitý vojnový stan, kus bieleho chleba a mlieko. Usmievam sa, ako by hovorila: „Aj ja mám muža na vojne.“ Má slzy v očiach: „Kérem szépen...“

Ako sa dnes rieši život: Muž odchádza, žena zo zúfalstva, aby zabudla, aby mu bola nablízku prostredníctvom iných, ranených druhov jeho remesla, vstupuje do SPO a ČK. Tenučká, štíhla s nadýchnutými vlasmi.

Ja po raňajkách, keď ostatní tvrdí chlapci idú spať, varujem jej dvojmesačné decko. Pýtam sa sám seba: Som vojak?

Ale skutočnosť, neurčitý zvuk vojny je blízky a hrozny. Práve preto, že si ho zlý predstavuješ. Lebo fantázia je v určitých bodoch hanebný druh?

Trúbi poplach. Veliteľská kancelária hlási nepriateľské lietadlá.

A o dvadsať minút by nás nenašiel ani člen spravodajskej služby. Hlboko v poli krčia sa kôpky kukuričného kôrovia (pozn. red. šúpolia). Len navrchu, v listí pozoruje oblaky úzky otvor hlavne ťažkého guľometu. Každá hromádka skrýva v sebe troch mužov a päťsto ťažkých, protiletadlových striel. I vrabec vrabcovi neradí ponad ne preletieť.

Pozorujem d'alekohľadom maďarský obzor. Ruky zamastené olejom nervózne hladia trubice d'alekohľadu. Je nedeľa, obed, hodinky mi ukazujú pol jednej. Naši doma práve sadajú za stôl, biely, čistý...

V prvom šere večera sme vymenení druhou čatou. Umývam sa na dvore, večeriam z vojenského „šálku“ obed aj večeru dohromady. Rozpriadam s domácimi druhé dejstvo veselej hry: „Neponimajú...“ Samé „katona, kissleány, kenyér, kissbabá“. (Pozn. red. v preklade znamená: „vojak, dievča, chlieb, dieťaťko“.) Už po stý krát opakujem im do očí, akoby som im radil, ako sa dostať do neba: „Krucifix, vy ste ale zadubený národ, keď neviete ani pochopiť, akú švandu si z vás robíme po slovensky, rozumiete mi?“

Oni s úsmevom, ako by najblahosklonnejšie rozumeli, dodávajú to svoje nemožné: „Igen, igen, kérem szépen...“ (Pozn. red.: v preklade: Áno, áno, prosím pekne!)

Škrtám v kalendáriku dnes zase jeden deň. Slovenský denník, A-Zet, Moravské noviny píše: „Anglia sa kloní k politike ČSR. Prečo sa báť? Oni nám výdatne pomôžu, verme im na smrť. Republika sa pripravuje a zlomí odpor Hitlera v zárodku. Všetky prostriedky sú postavené k obrane. My sa staneme vládcami.“

Naším dôstojníkom sa lesknú oči. Cítia sa takí silní!

„Hej nepi koňu vodu, bo voda nečistá...“, spieva Karel, s ktorým sme sa stretli už prv. Je to aspirant brňák, ktorý ma ako kolega prišiel o pol siedmej zobudiť do pajty. Vysvetľujem mu, kedy a ako vznikajú podľa mňa najčastejšie poruchy u guľometu, hoci je čatár a ja len slovenský desiatnik. No, ja kamarátstvo nerozbíjam. Chce vedieť, prečo píšem dnes toľko lístkov poľnej pošty a kto je to nejaká slečna Milka Chorvátová v Modre, ako vyzerá?

Potom ideme na rannú jazdu s koňmi.

Mýtne Lud'any 1. október

Ráno je akosi neobyčajne rušné pohybom. Dôstojníci chodia hore-dolu. Čo však zaráža i toho posledného je, že je ticho. Mŕtvy kľud. Ako pred búrkou.

Potom nasledoval nástup eskadróny. A štábný kapitán číta armádny rozkaz, ktorý mi všetko vysvetlil:

„Vrchný veliteľ brannej moci, armádny generál Syrový odovzdal Nemcom západné pohraničie Čiech. Jeho menom ďakuje MNO armáde za preukázanú udatnosť a za vzornú kázeň.

Vojáci, zachovejte klid, klid, klid. Nemôžu si pomôcť. Spojenci nás opustili, vojáci...“ volá štábný kapitán a láme sa mu hlas. Všetci máme slzy zlosti nad zradou.

Včera pred večerom prišla z bratislavských kasární posledná záloha Dragúnskeho pluku 11, kráľa Karola II. rumunského. Naozaj vojaci a frontové kone: beluš číslo 176, 212/534, 216/33,

plomba číslo 40 a 68 iných podivných mien koni. Kone evidenčné, rezervné, všetky bez elánu, sentimentality, bez nároku, bez výchovy.

A stojí ti za pozretie ten cirkus. Kone z hôr, vozov, kár a kočiarov hryzú uši, kopú, trhajú sa a ryčia, ako divé žrebce z Greyoviek.

Ako tak chodím večer okolo nových kamarátov, napadá mi, že nemám ani groša, ale mám zato ešte sto korún dlhu a potrebujem nutne jednu elektrickú baterku. Rozmýšľam nad týmto problémom dlho do noci.

Mýtne Lud'any 2. október

Pribehne jeden vojak a hlási mi:

„Pán desiatnik, hlásim, hľadá vás tu jedna žena.“

„Kto?“ Pýtam sa prekvapený.

„Jedna žena, ktorá hovorí po maďarsky, že vy ste jeden fajn ember na jej klapce (fajnový človek – pozn. red.), že to hovorila Ďula mamá.“

Idem na dvor a tam stojí moja domáca s neznámou, ktorá akoby jej z oka vypadla. Chápem, že 11 ročný Ďula, s ktorým som sa skamarátil, je jej syn.

„Doniesla som niečo k vačore...“

„Keszenem szépen“, ďakujem jej ako viem.

„Karle,“ volám ho, lebo ide práve okolo po ulici a nazíza dnu, aké mám plné ruky voňavého otonela a husaciny.

„Mišo, slyšel jsi již novou paniku?“ začína svoje každodenné prikrádanie sa ku mne, „co Nemeč volal do rádia?“

„Že, ak sa nevzdáme, že nás okamžite pohltí, že?“

„Hitler křičel: již budu jednat jen se zbraněmi v rukách. Jinak se s Čechy nedá! Proč, proč, pověz, proč?“

„To je mohli naplnit' slová z Mein-Kamfu.“ Dodáva flegmaticky.

Fasovali sme zorky, cigary a paklíčky tabaku.

„Nemeč už dostal svoje, čo ale Maďar čo Poliak?“ Mumlem si rozladený. Hergot, do kasárni sa dostaneme asi tak v novembri, i to keď, tak sotva.“

Maďarčina je mi zo srdca protivná, hoc sa tu ináč nedohovoriš. I, keď sa tu denne stáva tisíc komických stretnutí. Kešelák, môj ordonanc mi ide práve kupovať od domácich za korunu chleba. Ešte ho učím:

„Jó eštét kivánok. Kérem szepem egy korona ótvan fillér kenyér“ (skomolenina – pozn. red.) a on duša šarišská, tvrdá začne:

„Jó...“ teraz nevie ako ďalej, „jó večer kivánunk, szpem, perem szépem egy filér kenyerekem-tem-sem chleba ... no!“ (Pozn. red.: v preklade: Dobrý večer prajem, pekne prosím, chlieb za jednu korunu a päťdesiat halierov.) A už prehá preč, keď všetci Maďari naň vyvalili oči. My sa ovšem hurónsky smežeme a chlieb musím ísť predsa kupovať ja. Som však opatrnejší, dohovárame sa len pantomímou.

Mýtne Lud'any 4. október

Tento záznam si zvlášť cením, lebo som ho doslova zapísal veľmi krásne a rovno na klu-sajúcom koni. Čo vystihuje moju dnešnú náladu úplne majstrovsky:

„Vonku s koňmi, je ako vypustenie myšlienok z hlavy na prechádzku. Tempo máme dobré. Ranná jazda v okolí je krásna, až dojmavá nemou nádherou. Píšem na koni v hmle. Prví jazdci sa tratia vpredu v hmle, ja so svojím rojom si klušem na konci eskadróny celkom samostatne. Spievam si momentálne šlágre. Práve končím: Pomalu jedu tichou pustinou...“

Vojenská história

Po rannej jazde nadáva poručík, ako obyčajne, až sa hory zelenajú. To už je jeho výchovná metóda. A hory majú veru čo robiť, aby sa zelenali, lebo sú už jeseňou celé zožltnuté. No, máme po chlebe!

Ja nesedím od 7. hodiny ráno do trištvrte na deväť – ba, do štvrt na desať ani desať minút, okrem toho, čo si odpočiniem pri jazde na koni.

Sedím, odpočívam na novom, už zhrzavelom pluhu, teraz však opusteného gazdovstva. Chytám čerstvý vzduch.

Včera bol vyplácaný žold. Dnes som z neho poslal päťdesiat korún na dlh, ešte mi desať korún ostalo. No, nič to, žalujem takto sám seba, i potešujem len sám seba.

Okolo je krásna idyla. Vysokánske stohy, agáty presvietené slnkom. Vysoko, vysoko na modrej oblohe pozorujem babie leto. Letí až sa rozplynie.

Moji chlapci čistia kone, lesklé umyté remonty a žrebce. Taký živý maliarsky záber sa mi črtá v perspektíve dlhého humna. Môj kešelák už dávno obriadil naše dva kone. Čistí pri mne naše čižmy a vysvetľuje mi:

„Tak aj Poľsko by už bolo nažraté Tešínskom. Ale čo Maďari? Preto tu čakáme, že pán desiatnik? Kedy pôjdeme domov? „Nečaká na svoju odpoveď, vie, že by ju ani nedostal. Vzdychá „ó, keby sme už išli.“

Osemnásť mesiacov, tri roky, lebo dva týždne...neviem mu dať odpoveď.

Pomalicky sa blížia Vianoce. Cítim to i vo vzduchu. Včera som si musel kúpiť ťažký pulóver, bo v noci bolo tak zima...

Dnes som písal Milke a mame lístky poľnej pošty, hoci viem, že ich pravdepodobne nedostanú. Ale vyliat som si aspoň srdce. Tak by som obe vybozkával, také ako sú veľké, krásne, sväté, čisté. Áno, cenzúra pravdepodobne zničí moje lístky.

A ja pozerám na seba. Týždeň som, sa už poriadne neumyl, až dnes pri holení...

...„Čo tam robíte s tými koňmi, hergot...?“ Revem na beľárov. Ponad mňa preskočil jeden z tých 736/947, poplašný evidenčný. Dupe a skáče po celom priestranstve a ostatné stojace kone sú ochotné nasledovať jeho príklad, také sú z toho celého CSR podniku sprosté.

„Eh, čo, jeduj sa tu s nami. Nech sa pozabijajú. Už je čas, aby som sa trochu išiel učiť zo slovníka vlastnoručne zobieraného medzi Maďarmi. Gyreide, valamit mondok (Pod sem, niečo ti poviem), van nekét szép, isten velle.“ (Pozn. red.: v preklade: Máš to pekné, Boh s tebou) – mumlem si a odchádzam natiahnuť sa na deku do pajty.

Mýtne Lud'any 6. október

Dnes podnikáme, akoby len propagačnú vychádzku do širokého okolia. Robíme si z vážnej veci len prču, ako sa patrí a sluší na dobrých vojakov. A tak je to dobre, lebo ináč by chlapci ani prstom nehli v dnešných pomeroch. Maďarské dediny okolo nás zo severu, juhu, východu, a západu sa búria a naša eskadróna dostala rozkaz, za každej okolnosti a každým prostriedkom ihneď poburovanie potlačiť. Bezohľadne.

Tak pochodujeme do Želiezoviec, kde defilujeme pred začiatkom cesty, akoby u posviacky, pred generálom Emingrom. To nám ako-tak dodáva odvahy A veru jej bude treba.

Ďalšia dedina je Mikula. Tu som získal pre nás dve dievčatá, lebo sa podľa správy za mnou idúceho Paľa Garaya na mňa veľmi usmievali, keď som im zakýval. Ja to viem.

V poniektorých osadách je i veselšie. Ale my sme v takýchto žartoch pripravení na všetko. Ako blanickí rytieri v prilbách a s nabitými guľometmi, s puškami prehodenými cez prsia a s pištoľami voľne položenými vo vreckách.

Počuj, práve hlási vpredu spojka: „...ny kapitán, tri a trištvrte kilometra západne v dedine je maďarská demonštrácia. Osem Slovákov z dediny tam priviazali na agáty a chcú ich vraj zabiť...“

„Cval...“ priletíme okamžite na fórum románom tejto osady ako domov. Zosadneme a už je guľomet za guľometom dolu z koní, už sme obklúčení našimi chlapcami s puškami a bodákmi. Už je v prvom guľomete aj pás ostrých nábojov. Medzi nami je ako na rozkaz ticho. A nikto tu nevelí. Samé vážne tváre, len z pozadia váľa sa zabezpečená vrava.

Tvrde ruky čakajú len na môj povel. A s rozkošou decka stíska Štepka spúšť guľometu a všetci s pocitom spokojnosti počúvame stakato (svišťanie – pozn. red.) pred nami, vľavo a vpravo od nás. A ulice sú hneď čisté. Strieľali sme opatrne, len pod nohy a predsa sú akýsi ranení. Na to však sú tam naši hrobári. Nech tiež niečo robia.

Slovom, veselo je na vojne.

Večer sa vraciame späť do nášho východiska, keď už sme pozabávali okolité dedinky do okruhu päťadvadsať kilometrov. Hneď je pokoj. Hneď je klud v rozbúrených hlavách Maďarov. Treba im len nasľubovať a ukázať.

Späť dvadsať kilometrov do Mýtných Lud'an.

Po ceste je mi akosi smutno. Zostávam úmyselne s dvoma mojimi chlapcami pozadu, predsedávame. Chcem ísť sám v tichu.

Eskadróna, ktorá ide celou cestou klusom, je už dávno preč, keď nasadáme my traja. Pomaly dávame sa v krok. Sme ticho ako malebné okolie.

Na obzore sa po štvrt' hodine rýsoval voz, alej stromov a kadečky hrozna. Aby som zahnal derúce sa spomienky, dávam povel „cval“, a keď sme pri voze „k paľbe zosadnúť“. Maďar na voze je trvale indisponovaný hrozivou situáciou. Až sme dokonale najedení, bo sme od rána nič nedali do úst, tak sa to mohlo? Orientujeme sa v teréne a klusom postupujeme domov, cez tmou prikrývajúce sa lány a vršky.

Doma práve nastupujú k rozkazu, keď smrteľne vážne vchádzame do Lud'an.

„Čo je nového?“ Pýtam sa, aby som sa vedel zachovať v duchu veliteľa eskadróny na naše oneskorenie.

„Nič, len, že aspiranti sa môžu hlásiť k letcom.“

Do mňa akoby strelil. Môj dávny sen prichádza na dosah ruky. Už som aj v kancelárii, v tomto momente som prihlásený, ako prvý od pluku. A za desať minút to oslavujem v krčme na vlastách (cigaretách) a pive.

Zostali mi ešte dve koruny. Ale som tak šťastný... K letcom!

Noc dnes nie je vôbec jednotvárna. Z ničoho nič, odchádzame preč. Kývam vzad: „Zbohom...“

Tekovské Šarluhy 8. október

Nestačil som po dvojdnovom pochode ani dobre umiestniť roj, ani sa s chuťou vyspať u predných nôh mojej Anky-Tonzury, už mám službu veliteľa stráže.

Toto je hrozná dedina? Večer, ako som sa orientoval medzi ľuďom, pošepkal mi jeden domorodec-Slovák, že minútu pred našim príchodom ešte len strhávali maďarské zástavy. V dedine je samý Maďar.

Len silnejšie zovriem v ruke môj kožený „rajštok“.

Zvečera rozostavujem hliadky, cez noc honím samé inšpekčné prehliadky.

Ráno mám prvú vojnovú trofej, maďarskú kokardu z čiapky v mene zákona. A chlap sa protivil, bil okolo tak, že som ho musel eskortou nechať uspokojiť v miestnosti, kde nebolo nikoho, okrem neho a troch mojich chlapcov. Potom som ho odovzdal četníkovi. Sám som uštvaný k smrti.

Tekovské Šarluhy 9. október

Otrava začína, ešte som sa ani nevyspal. Budíček do nového dňa volá a tvrdá ruka dozorného desiatnika mi pripomína v sene, že sa musí aj vstávať.

Len čo vypijem čiernu kávu, už mi poručík pripomína, že mám svoj roj o ktorý sa minulý deň, cez moju službu nikto ani neobzrel. Pekní kamaráti.

Svoj roj mám na šiestich miestach. Buď ho o šiestej ráno, hľadaj ho do posledného chlapa, prezeraj kone, popisuj nemocné evidenčné, skontroluj výzbroj, výstroj, popisuj vystrieľané náboje, fasuj nové, prezeraj kovanie a hlás všetko veliteľovi do pol ôsmej, lebo vtedy sa už ide von. Nedá sa to všetko. Slováci sú chytrí a on to odo mňa chce. Keď niečo objaví nehlásené, udá ťa k poľnému súdu, ako mi denne sľubuje. Je na tom zvláštne, že Karolovi, preto, že je Čechom, nepovie ani slovo.

Okrem tejto všetkej práce prepisujem za doobedie šiesty krát žiadosť k letcom. A máš vidieť farby poručíka, keď sa v kancelárii dozvedel, že som sa hlásil do kurzu bez jeho povolenia.

Konečne je žiadosť v správnej úradnej tónine a môžem ju s motocyklistom dodať ďalej z kancelárie. „Egelbert“ rovno do susednej dediny na pluk. I to poručík zazerá na mňa, že sa len ulievam a že ešte nie som u tých „letců“.

Po obede, z ktorého som polievku vylial na dvor, mäso hodil psovi, utiahnem sa uštvaný pod šopu. Koberec a roztrhaná deka budú dekoráciou môjho poobedňajšieho SV (stanovišťa veliteľa). Ale už sú tu dvaja ôsmaci Maďari, chutní chlapci: Karči, a Ďula, ako muchy. Že či som vraj tanár na polgárke (pozn. red.: učiteľ na meštianke), že im to Štepka, strelec môjho guľometu povedal, či mám rád dievčatá, či viem nakresliť tank a koňa, či nehram na ústnej harmonike čardáš tak, ako oni – a mne viečka padajú až na zem. Aby som ich dostal preč, mumlem, že nie som tanár, ale „harmonika-činálom“ (pozn. red.: hráč na harmonike) a teraz ešte len začne tá verklíková nálada. Musia si sadnúť, opraviť ich harmošku. Mám po spánku. Karči zatiaľ objavil kdesi fotografiu jednej triedy modranského dievčenského internátu a ukazuje práve na Milku. A kladie mi ju na ústa. Som odzbrojený.

Jozef Lachman, čatár aspirant v zálohe mi doniesol nové potešenie. Že vraj, až budem u tých letcov, po trojmesačnom kurze a keď sa mi tam zapáči a aj absolvujem lietanie aspoň s dobrým prospechom, môžem si zažiadať o preloženie od jazdy k letcom na trvalo. Môžem sa rozhodnúť, či ostanem ako pilot, či pozorovateľ. A aby som si potom zmyslel aj na neho a urobil mu tam nejakú protekciu.

Len preč odtiaľto z tejto práce za všetkých až nad hlavu a špinavej protekcie.

Je teplo. Rukávy košele mám vyhrnuté, ruky založené nad hlavu a predstavujem si Prostejov, spomienky, keď som tam predvlani robil pilotskú psychotechnickú skúšku, modrá uniforma, plávanie nad oblakmi, modrá obloha, slnko... Zaspávam denne s modlitbou. A ešte niečo. Každý večer zaspávam so sľubom zloženým môjmu priateľovi Jožkovi Janoviechovi, ktorý tragicky zahynul minulý týždeň nad Brnom. Spolu sme s ním kedysi šli do Prostejova, lenže, on tam zostal...

Od siedmej ráno robíme prískoky po roliach. Dlhé cválenie, skladanie guľometu a podstavca k paľbe každých päť minút v mäkkej zemi, fuj. Čižmy mám, aj blato mám, len krém mi chýba, ale za to sa mi príroda nezdá o nič menejcenejšia.

Zase tá hlboká hmľa. Tá mi učarovala. Riedke blato čľapoce dolu, pod kopytami, ťažko sa dýcha uhriatemu z prískokov. Je dosť chladno, preklínam všetkých svätých.

„Vlastne príroda je na jeseň krásna,“ mumlem si odrazu, ako by som sa prebral z ťažkého, zlého sna. „Milujem takýto náčrt jesene. Osamelé agáty v hmle. Milujem to jesenné osvetlenie, tak tiché, ako by sa lúč lámal a trieštil v nevybrúsenom, mliečnom acháte. Poplašené zajace sa pred našou idúcou čatou nemo dohovárajú s kŕďlom vrán a predsa je to tá jeseň, ktorú niektorí ľudia nenávidia.“

Tekovské Šarluhy 13. október

Stále unavené Šarluhy, kde sa pestuje len česká protekcia a šport prenasledovania slovenských ašpirantov. Som už z tých neustálych nadávok poručíka a jeho rýpania veľmi nervózny. A toto ho najviac hnevá.

Napríklad teraz: Je desať hodín. Pred piatimi minútami sme prišli z poľa a ja mám už plný zápisník rozkazov. Bol som dnes určený veliteľom družstva, za Karla. On vraj bude robiť zástupcu poručíka. Tak už ho vyzul z práce. Nehnevám sa na Karla, že je Čech a má protekciu, ale na poručíka, že je tak zadubený voči človeku.

Len mlčky počúvam: „Poobede obstaraj v bezvadnom tempe asi tridsať chlebíkov, ktoré Karlovi v družstve už dva týždne chýbali, osemdesiat podkov, hľbu napájačov stratených, cez dvetisíc nábojov pre pušku, guľomet, neurčitý počet stanových kolíkov, lebo strelec z druhého roja ochorel, vodič IV. štvorice prvého roja je ranený, ôsmy a desiaty nosný kôň družstva kríva a tretí kôň prvého roja sa musí odsunúť ešte dnes do oblastnej ošetrovne. Ty zostavuj rýchle nové roje tak, aby to pri výcviku všetko klapalo. Nikto ti neporadí, v najlepšom si niečo zlizneš? „A dnes mi poručík povedal: „Sviňáku.“

Obyčajný vojak z môjho bývalého roja ma musel zozadu zachytiť za blúzu. Niekedy ma prejde ten posvätný kľud, a poručík to vedel, že prestrelil, lebo mi potom dával pokoj celé doobedia pri práci.

Vo voľnom čase spriadam sny o leteckej kariére. Zelená lúka úžasne ťahá moje myšlienky. Hrmenie motorov za rána, výška, oblaky, a vo mne znie môj šláger, ktorý som zložil letcom ešte v učiteľáku:

„Časť som v lone hôr a tvojho tela sníval,
vánok teplom hviezd sa z očí díval.
Rty naše sa neraz nehrou vpili do seba,
obetoval som sa z lásky a pre teba...
Až z diaľky zahrmla dynamá motora,
Oblaky odtiahnu,
vznesú ma do oblačného mora...“

Takto dnes ospevujem jazdectvo, lúčim sa.

Úžasne trpím kontrastmi. Nehovorím, že nenávidím seno páchnuce koňským trusom, plný dvor gágajúcich husí, spánok prerývaný poplachmi a namáhavé dni s úchytkami spánku pod šopami a v sedle alebo u predných nôh svojho koňa. Ale aj kameň má svoj cit...

Dnes od obeda som sa prebojoval skrz poručíkove nástrahy bez toho, že by mi bol sľúbil poľný súd a že pôjde na mňa žalovať štábnemu kapitánovi. Pripomínal mi totiž dva-tri razy denne, že som to a to neurobil, to a to zabudol.

Obedná prestávka pre mňa neexistuje. Večer, do ôsmej plním pásy pre guľomety nábojmi, aby to chlapi nenaplnili tak, že guľomet potom nevystrelí čo sa to obyčajne stáva, keď sa pásy naplnia nedbalo a povrchno. Rozdávanie vyfasovaných predmetov výzbroja je práca nad hlavu. Policajná hodina je devätnásť a dve hodiny pred desiatou už musím spať, lebo v noci bude poplach. A poručík ešte blahosklonne tvrdí, že vo voľných chvíľach mám dosť času venovať sa svojim veciam. Už päť dní som sa neholil.

Dokonca i na záchod máš čas iba v noci.

A potom sa pýtaš, že kto sa vzdáva? Ja chcem ísť len k letcom.

Tekovské Šarluhy 15. október

Budíček je o štvrtej. Dvadsať km juhozápadne od Baračky máme plukovné cvičenie. Štveme sa všetci, veľmi, ale pre mňa je toto cvičenie odpočinkom, duševnou úľavou, lebo poručík hýbe len hubou, ale rozumom musím teraz ja. Všetci som povedal, že tu som jemu i Karlovi dobrý. A vzácny, lebo ide o pochvalu čaty plukovníkom.

Náš úkol znie: podpora ťažkých guľometov za približovania.

Aspoň chvíľu pracujem vážne a s chuťou. Zabúdam, že poručík dychtivo sleduje moje náčrtníky, že čaká tajne na moje plazenie sa od guľometu ku guľometu, kde vydávam sám za neho posledné rozkazy.

Kde som práve teraz? Sedím na kukurici, nad sebou k vôli letcom mám tiež samozrejme dva-tri snopy a dirigujem orchester a pohyby našej čaty. A chlapci robia ako otroci, keď vidia že som nad nimi iba ja.

„Pridalo,“ už mi tyká, aha, „nakresli plán útoku, načrtni situaci, ktorou pošleme veliteľstvu eskadróny. Zašli, prosím, za mne hlásení. Co by jste dělal támhle s tím vystrčeným kulometem?“ pýta sa, lebo sám pochybuje.

„Pán poručík, hlásim, že ten guľomet som tam vystrčil sám, na môj rozkaz. To ešte uvidíme, čo ešte dokáže.“

„Jo, víte mládenci, že v kadetce jsem na na tomhle vydělával těžké prachy?

Dělal jsem náčrtky půl kadetce...“ hádže po mne pointou.

„Chudák,“ myslím si – a on to cíti z môjho úsmevu. To sa budem mať po cvičení dobre!

„Mohlo to být lepší na aspiranta.“ Kritizuje moje vedenie po odtrúbení, keď prišiel ku mne.

„Pán poručík, kam ste odišli potom aj s Karlom a jedným družstvom?“

„Eh, chtěl jsem vidět, jak pracuješ?“

Neodpustil som si poznámku: „To Karel je na tom lepší, keď nič nerobil?“

„Jo, ten by to byl jinak udělal?“

„Len, aby ste sa obaja nepodelali,“ myslím si. A najlepšie na tom je, že aj mne urobili, ale tí vyšší pointu. A akú!

Po cvičení na plukovej rozprave vyšlo najavo toto: v druhom polčase cvičenia poručík s Karlom, keď sa pokúšali operovať s druhým družstvom, boli zajatí a vyradení z boja pre neobratné manévrovanie, umiestnenie sa a ťažkopádny pohyb v poli. Ja som so svojím starým rojom musel maskovať na vlastnú päsť celú čatu ťažkých guľometov.

„Držel jste se velmi dobře,“ končil plukovník moju ságu.

Ale to sú len také nepatrné detaily. Čo mám z toho všetkého, keď už tretí deň musím fajčiť fajkový tabak v papieríkoch z novin...

Tekovské Šarluhy 16. október

Správa z hraníc: šesťdesiat maďarských dôstojníkov padlo na pohraničí, keď sa chceli dostať na Slovensko. Asi tristo Maďarov udržal v šachu náš jeden guľomet, so šiestimi vojakmi.

Netreba podotknúť, že poručík sa potom nadýchol, ako by bol hrdinom.

Tekovské Šarluhy 17. október

Hudba a front. Dva tak odlišné pojmy, celkom to robí sentimentálny dojem. Typický. Kto si vieš predstaviť poľný život vojaka, musia ti tieto predstavy pohýbať srdiečkom.

Počul som dnes hrať Liszta na klavíri. A zablatený som pochopil, že som zamilovaný. V takejto chvíli to každý iste pochopí. Práve keď musíš, pochopíš seba.

Po papieri čmáram iniciálky M. Ch., ku ktorým pripisujem zbytočnú otázku: Kde si? Spomenieš si niekedy na mňa?

Je podvečer. Po ulici proti mne ide Paľo.

„Pán generál Garaj, desiatnik aspirant Mišo sa hlási ako veliteľ staničnej stráže. Stráž v sile jedna, jedna, desať, jedna stavia tretia eskadróna, robím sa akoby som ho považoval pri najmenšom za poľného maršala.

„Děkuji,“ vážne sa zatvári, klepne ostrohami tak po garajovsky a odzdraví. „Jakou jste měl večeři, aspirante?“ ...

„Nefrflí. Paľo, máš ešte peniaze?“

„Človeče, my sme dostávali na obed prachy? Žold. Ty si ešte nedostal, že? Šesťdesiat päť korún?“

Vojenská história

„Ale čože by nie. Ale už je pol šiestej večer, nie?“

„Však si len neutratil?“

„Ale hej, utratil. Čerta starého nie! Už to tak aspoň vyzerá. Taký som ti bol vyhľadovaný, že som sedemadvadsať korún od obeda prejedol len na čokoláde.“

„Pod' sa prejsť po dedine... Ako služba máš na to plné právo?“

Ako vládca celej dediny so služobnými šnúrami prezerám s Paľom svoj obvod. Na ulici sa tvorilo aké-také korzo dedinských dievčat a vojakov. Akosi má dnes každý pocit užiť si dačo, dokiaľ je čas. To vonia novým presunom. A vojaci v tomto majú dobrý čuch.

„Good bye, my dear,“ lúčim sa o hodinu neskoršie s Paľom a Karlom, ktorý sa k nám na korze pripojil. Sme pred strážnicou. Tu chodím skoro spať?“

Ešte som ani nezaspal, už s nadávkami budím všetko strážne mužstvo, všetko živé na strážnici. Trubača posielam vytrúbiť poplach, zakiaľ' podrobne študujem došlý kabelogram. Do hlásenia zaznamenávam poplach číslo 37. Odchádzame preč.

To je zase príprav a povaľovania sa po nočnej ulici, než sa pohneme. Na ceste sa vlní štvorstup koní.

Od pol deviatej večer do pol tretej ráno hrabú osedlané kone hradskú na jednom mieste, trhajú nervózne uzdami.

My sedíme v jarku a fajčíme cigaretu za cigaretou.

Konečne. „Dotiahnuť, naložiť. Nasadnúť a krokom vchod.“

Je noc. Nechcem kopírovať skutočnosť z kovbojok.

Únava sa nás zmocňuje jedného za druhým. Reči, poznámky miznú kdesi povedľa nás, ako hviezdy na svitaní.

Od piatej do šiestej spíme v Čechách okolo strapatých stohov, pod koňmi, u predných nôh. Bez nálady.

Len čo zdiemnem, poručík ma budí, že jak to, že spím? Pískam si poslednú vetu vojenskej večierky a myslím si: „maj ma rád.“ A spím ďalej, keď odišiel. Sila sa vždy zide. Ešte máme dnes urobiť päťdesiat kilometrov. A chlapci potrebujú aj niekoho čerstvejšieho pred sebou ako stádo unavených oviec spoľahlivého barana. Also sprach Zarathustra. Búrka na Blatnianskom jazere, Liszt. Naši doma. Sonáty Mozarta, všetko prežívam v snoch, v stakate sekundového driemania, lebo spať sa nedá.

V zápisničku z dnešnej noci mám len päť slov: Je mi zima a smutno.

Urmín 18. október

„Súdruhu, Lachmane, tak, už by sme boli v Urmíne. To tu vyzerá fajn?“

„Miško, ja musím ešte ubytovať celú čatu. Ale tvoj poručík ťa akosi preháňa?“

„Vieš, príde na psa mráz!“

„Dnes je streda?“

„Áno. Dve noci som nespal, ale chápem, že sme sa dostali do akej-takej civilizácie. Ide poručík, počkaj moment,“ bežím mu naproti. „Pán poručík, hlásim, že môžem ubytovať mužstvo podľa plánu.“

„Jo,“ odpovedá a odchádza.

„Jozefe Lachmane, pod', idem si kúpiť propriety.“

Jozef ide, ale len na chvíľu. Tak obzeráme prvýkrát v živote Urmín. Medzi tým kupujem helladu, kalodont, žiletky a dva listové papiere.

„Tak, ten letecký kurz má byť až od prvého januára tridsať deväť?“

„A to nie si ešte spokojný? Môžeš byť rád, že sa odtiaľto dostaneš.“

„Nie, Jozef, nie som tomu rád. Ja som chcel odísť hneď. Ale za to sa dnes oholím kľudne. Vieš, teraz by som bol rád spisovateľom. Tak vedieť podať tých tisíc dojmov, vieš?“

„No, nazdar Mišo, večer sa uvidíme?“
„Áno. Príď do môjho dvora, pohostím ťa. Príď k nám k siedmej na rádiosprávy. Bývam tu vyššie, Žid Súss.“
„Tak u žida Sússa...“

Je sedem hodín večer. Jedáleň židovského mecenáša, v slohu nepravého Ľudvika XIV. Ja, Jozef Lachman a on. Chytá Bratislavu. Ja si zatiaľ robím súvahu svojich urmínskych dojmov: Čo žid, to Slováč, čo kresťan, to maďarón. Zvláštna dedina a hašterivé, klebetné pokolenie Evine. Tot' pred chvíľou sa štyri pobili na ulici.

Ale, pretože rádio už zahajuje správami, nechávam to a odhodlávam sa postaviť sa pred tvár maďarských svinstiev, hlásených rádiom.

Urmín, 19. október

Ráno som mal česť vidieť prvého člena HG. Druhý člen, bubeník nás prekvapuje (po tom nekonečnom blúdení cez maďarské osady, kde slova svojich nepočuješ) čistou slovenčinou. Je to také milé, odrazu, z ničoho nič počuješ okolo seba len slovenskú reč.

A na obed civilné obyvateľstvo už hŕfne nosí na náš rozkaz všetky svoje zbrane. Istota je istota, a naše šťastie v budúcnosti, ako sa ukáže...

Večer v rádiu „spieva“ tlačová kancelária uspávanku, že to napätie už má skoro prestať.

Po správach ma moji vojaci vytiahnu do krčmy. Že medzi nich večer nikdy nechodím, že sa im chcem odcudziť, ako ten „chrápúň“ poručík, že oni tiež majú radi medzi sebou niekedy inteligenta. Že nie sú zver, aby sa ich každý chránil a bil ich. Sú vo svojich citoch drsní, ale tým úprimnejší a nevyberaví.

A nocľah? Pre chlapcov celej našej čaty som zo stanov urobil včera slanníky, dal som vyprázdniť jednu veľkú židovskú izbu a urobil som z nej penzionát 1. čaty. Sú pod strechou, v improvizovanej spálni a dal som tam postaviť aj železnú pec na drevo. I lampu s petrolejom. Ďakujú mi za to.

Zato aj som si povolil. Kôľne a konské teplo? Niie! Ale nádherná biela posteľ, ktorú mi ponúkli u Sússov. Núkali mi ju toľko a tak opravdivo, až som prijal.

Snáď mám byť hlúpy?

Oproti Sússom bývajú iní židia, obchodníci. Pozvali ma na dnešný večer. Zvlášť Dunda, ako sa mi predstavila ich dcéra, kvartánka. Je na svoj vek krásavicou. Z Nity mi nosí fotky a čokoládu. Nech si nikto nemyslí, že týmto pozvaním vybočujem z medzi slušností. Nie. Ale tak dobre mi pôsobí hľadieť do úprimnej a peknej tváričky, rozprávať a smiať sa.

A u nich pri večeri mám tak dlho nevidený úsmev, tak dlho neprežívané žvatlanie o škole a jej starostiach, tak dlho netrávenú bezvadanú večeru.

Vzdal som sa z núdze robiť cnosť. A je to tak dobre. Ja som sýty a ona má radosť.

Práve teraz jej vysvetľujem kysličníky z chémie, ktoré majú na zajtra. Keď chce, chápe, ako každé židovča. Je to typ. A mňa študovanie nových pováh tak zaujíma. Študujem ho.

Así si ma všimla? Je to tak. U nich v maštaliach mám svoje veliteľské kone. Najkrajšie. Na obed prišla do maštale a hneď k mojej Anke-Tenzúre. Ten bezvadaný spoločník a môj jediný priateľ líznul jej ruku. Cieľa dosiahol, cukru dostal hneď pol kila.

Ale len priatelia zostávame s Dundou. Je to tak dobre i pre mňa, i pre kohosi, tam u nás doma...

Ja s vojakmi tak ľudsky zachádzam a poručík snáď práve preto je na mňa hrubší a hrubší.

Dnes mi vynadal, že jeden vojak mal po jeho príchode do maštale rozopnutý golier, potom, že som dvoch pustil do susedov kúpiť si chleba. Zrejme sedí na mne, aby len kryl druhého.

Vojenská história

Nasilu zabúdam. Ved' čože je po mne, a vojaci vidia ten rozdiel inteligencie veľmi dobre. To sú psychológovia.

Agáty sú tak jemne žltozelené, obloha čistá, slovom jeseň a zima s nádherným plným pozadím. Zamyslený hrejem sa po poručíkových nadávkach na zubatom slniečku, na dvore. Som hlúpy, ale ved' mám na starosti päťatridsať vojakov? Sú dve možnosti: pre seba, lebo pre nich.

Židia nás tu opatrujú ako vlastných, len to ma mátie, že neviem, kedy čo robia z citu a kedy z vypočítavosti. Ale cítia, že niečo príde, strašne to cítia z tých maďarónskych očí.

V posteli sa s radosťou a šťastím, že ležím skutočne v bielej posteli, hlasno smejem. Táto čistá biela posteľ je román sám pre seba.

Zdá sa ti byť takto Židom?

A na Slovensku dnes padli slobodomurárske lôže.

Urmín, 24. október

Deň za dňom letí. Poručíkovi a Karlovi, ktorý sa stal už namysleným, nehovorím ináč, ako Pošup číslo 1 a číslo 2. Váľajú na mňa všetku robotu. Ale tak šikovne?

Dnes je nedeľa: ja, aby som na zajtra celé poobedie zaraďoval mužov. A ešte aby som bol o pol štvrtej pri kŕmení koní. Ani o štvrtej nemôžem ísť do kina, lebo poručík naschvál nepôjde tiež, len aby mňa nenašiel u napájania a mohol v pondelok zase ísť k štábnemu kapitánovi, ktorý automaticky už tiež začína rýpať do mňa.

Sedím večer vo válove pri koňoch, počúvam teplé chrupčanie ovsa v ich papuliach a kolíšem nohy nad slamou. Potom sa mi prišla Dunda spovedať medzi rečami a hladkaním koňa. Že ten hnusný poručík, čo tak nadáva na židov, chodí stále za ňou, stále ju obťažuje a nedá jej pokoj. A ona ho nemôže ani vidieť.

Tento biely dom na križovatke začína byť povážlivým. Čo je moc, to je moc.

Konečne som na to prišiel. A zaspávam.

Vojna je niekedy veľmi tvrdá päsť. A zodpovedná. Nikomu na tebe nezáleží, ak si prestúpil paragraf. Ako Monte Carlo: o bytie a nebytie. Práve píšem na strážnici: „Potvrdzujem, že som prevzal od veliteľa stráže des. asp. Pridalu vojenského zbeha Alexandra Sáraza k ďalšej doprave technickou eskadrónou. Podpis nečitateľný“

Urmín, 27. október

„Mišo, dnes večer si prilepšíme!“

„Zavediem ťa Karle, kde sa určite budeme mať dobre.“

„Vím, k židovi...“

„To je detail!“

„Je.“

Večer pijeme víno a rádio hrá u Ruži Schwarzovej. U nich je dosť vkusná imitácia teplého prostredia. Len nesmieš veľa makat' na veci. Dosť nám to tu chutná. Za tých pár dní, čo sme tu, takí sme už vyberační? Dnes, akoby nás vracali k spoločenskému životu a akoby k tomu boli povolané práve len židovky. Také sú na diaľku milé, chutné, len sa nesmieš žiadnej dotknúť. Stačí, že si medzi nimi, i to je moc veľké zadosťučinenie – pre oči.

Poznal som sa tu už so siedmimi dievčatami.

Zatiaľ, čo veliteľ čaty ma chce dať k poľnému súdu, mužstvo nechce spávať pohromade. Spávali tam všetci a boli vďační, ale, ako tam začal chodiť on s tou svojou prekliatou kontrolou, na druhý večer, ako by spoločnú nocľaháren vymietol. Teraz mu dali príčinu, aby kontroloval. O pol desiatej večer prišiel mi jeden z chlapcov povedať, že on chce, aby som ich tam ešte

Vojenská história

dnes všetkých zohnal. Ale podotkol, že aby poručík – on – odišiel a nevracal sa už tam, ináč nebude dobre. Mne ani nenapadne o pol desiatej budiť a nechávať nastupovať uštvajú čatu a viesť ju jemu pred nocľaháreň do náručia., Nechcem ručiť za nič. Nejdem nikde a vy, chlapi, bežte domov, spíte si kde sa vám zachce. Dnes už žiadne rozkazy. Odchod a dobrú noc!

Poručík márne čaká za oblokom svojej izby.

I to si chlapi pamätajú, čo im urobil dnes odpoľudnia. Dal si nastúpiť celú čatu a začal:

„ješte padouši.“

V čate za stohmi, kde sme nastúpení v záhrade to polohlasne vrie.

On tichým hlasom pokračuje: „Vím dobře, co který proti mne máte Ale ja vám to v kasárnách stonásobně splatím. Nebojte se, máme tam zařízení, z kterých se nevylezá, vy psi...“

A zmizol, ako gáfor.

Takto seje. Toto je výchova, ale k čomu?

Dnes v noci bol nad nami súboj maďarského a nášho lietadla. Maďar zostrelil našu stíhačku nad Slovenskom. Nad Mederom. Pilot leží na četníckej stanici, ktorá už hodinu hľadá spojenie s nitrianskou nemocnicou.

Som ako obyčajne bez peňazí. Blato zaolejované na topánkach pristane k mojej nálade, ako nutný doplnok. Už mám len svoju Anku-Tonzúru, veselého grošáka, ktorý sa na mňa večne usmieva. My malí hrdinovia. Len, kde je alej zástav, kde je martýrska sláva, kde sláva tých, ktorých sme už dopravili do nemocníc?

Kde je Janko, Miro, Alojz? V zákopoch, v blate je naša prítomnosť.

Je sobota večer. Prišli sme pred nedávnom z poľa. Ako-tak som sa zošľachtil a idem pozrieť svoje kone. Na Dundu darmo čakám. Aj kone čakajú nadarmo na jej sladkú ruku. Konečne sa osmeľujem vojsť dnu.

„Dunda? Ach, tá išla s pánom poručíkom práve do Nitry.“

Skutočne, že mi to neprišlo na rozum. Veď včera mu prišivala na plášť nové gombíky a výložky. U dievčaťa nič divného. Dobrú noc.

Bola taká milá, len žabec a dnes ma úplne zradila. Ako som jej s Karlom dôveroval, obchodníčka!

Do tejto situácie ešte toto. Ako by provokovali osud? Tak sa do dneška nenávideli.

A čím ju len získal? Tým, že mňa, ako desiatnika aspiranta, vyhnal včera večer od Dundy po ôsmej hodine, keď je už policajná večierka? Musel som ísť.

Šiel som potom do kina.

Na Svetlo jej očí. Žil som aspoň dve hodiny.

Kam po kine? Doma, vlastne u žida Sússa o desiatej večer je dávno zavreté a on by neotvoril v noci ani vlastnej matke zo strachu, že ho zákerne zabijú. Ostáva mi jediná možnosť – na maródku. Tam je celú noc otvorené. A je tam len jeden maródkar – ošetrovateľ – žid Kaiser. Nevieš si predstaviť, v akej pasci som chytený. Jediný môj ochranca je vždy len žid.

Dnes poobede sa mi prihodila zaujímavá telepatická ukážka. Kto si iluzionista, máš, máš tu bohaté pole k posúdeniu. Zaujímavá súhra myšlienky prenesenej vôľou na koňa. Na programe je čistenie koní.

Ako tak chodím okolo štvrtej po ubikáciách a robím prehliadku čistoty koní u svojho družstva, pozorujem ich klasicky vymodelované zadné nohy, myslím si: „Zišlo by sa poležať si v nemocnici, polenošiť si a vyvárať sa, ale nesmeli by to bolieť. Ako Lachman minulý týždeň. Dostal od koňa do kolena a dnes už písal, ako sa má fajn v nitrianskej nemocnici. Kôň by mi to musel urobiť veľmi opatrne.“

Čert nespí a kôň bol celkom opatrný.

„Počuj, Štepka, mohol by si mu zadné kopytá lepšie vyryzá...?“

„Pozor, pán desiatnik...“

„Uf, do-s-ta-l som to ...“ A síce, kopytom do žalúdka. Ešte šťastie, že som sa dokázal prehnúť okolo letiacej koňskej nohy, myslím si v behu udalostí. Pomaly, rana do žalúdka je tupá – vyrazí dych – pomaly sa otáčam a padám na slamu, kde práve stojím. Som zhrbený, chrbtom obrátený k zákernému belušovi.

Bác – asi sa mi to ľúbilo. Dostal som do zadnej čiastky tela rozhodný „knock-aut.“ Nemocnica, pohodlné biele postele a ostatné predstavy mi bežia v myšlienkach a je mi sladko, sladko – neviem viac nič.

Vraj, letím z maštale vo vzduchu, cez dvere, až pristanem na tri metre vzdialenom hnoji. Kde zostávam ležať.

Večer som na maródke, kde sa preberám. Je mi už dobre. S Kaiserom, slobodomurárskym židom si viem poradiť, aby mi urobil, čo mi vidí na očiach. Zakladá oheň v starej peci a pečieme si dyňové jadierka. Mne už telo ako-tak odtrnulo, a zrodila sa u mňa, čuduj sa svete, chuť do práce. Práve teraz, keď nemôžem pohnúť ani prstom. To predsa nie je ono!

O pol ôsmej ma prišiel navštíviť Paľo Garaj, práve, keď si pískam našu jazdeckú hymnu a postonávam pri každom takte, pri minimálnom pohybe. Zapaľujem na jeho počesť lampu. Je rád a doniesol mi za to, že už si aj pískam, desať jabĺčok a taký nevinný, milý záujem. Aj balíček cigariet zahanbene vyťahuje z vrečka a podáva mi. Nikto druhý sa o mňa nestará.

Tak debatujeme po sedliacky. Vonku sa už úplne zotmel. Cítim elektrické svetlá, roztrasené po dedine. Žmolím dve roztrhané Hvězdy.

„Paľo, si môj kamarát a si taký starostlivý,“ na viac sa nezmôžem. Ani sa nesnažím. Jemu je aj to primnoho. Nie je zvyklý na uznávanie svojich zásluh. Aby som zahnal sentimentalitu, začínam sa vypytovať na moje družstvo, ako si s ním poradil poručík.

„Mám, starosti,“ hovorí Paľo. „Dnes večer poručík vynadal celému tvojmu družstvu. Zvlášť znosil Štepku: „Šak tieto patróny s pištole nebudem vyťahovať plné...“ hrozí mu Šteпка za chrbtom. Nám ostatným len mráz prechádza po chrbte. Chvalabohu, nič sa nestalo. Uvažujem: „Stačí impulz a ako potom môžem ručiť za svojich, keď som tu priviazaný na posteli?“ No, zákon o tom nehovorí nič, a poručík práve preto provokuje.

Prvýkrát mám strach zo svojich chlapcov, tvrdých vojakov, nie o seba ale tam o toho...

Ráno, napriek lekárovmu zákazu, ako krívajúci Mefisto, približujem sa z maródky k čate. Práve teraz tu nemôžem predsa ležať. Nesmiem!

O desiatej, keď sú naši zase v poli, došiel mi balík. Akú mám radosť. Väčšiu, ako by som vyhral milión. Vieš, čo je to pozdrav z domu, po toľkých hnusných týždňoch služby a drilu?

Balík obsahuje všeličo. Prekvapenie veľmi originálne. Zhnité hrozno, koláče biele od pliesne (balík išiel totiž rovných štrnásť dní, kým ma našiel), stovku vlást a stovku korún. Ešte milú fotografiu Dolnej ulice, kde starý násyp pri kaplnke pripomína mi internát, dievčatá, mnoho, mnoho milého, kde sú všetci moji milí... Dlho neviem o sebe, dolu počujem sladkú hudbu, cez ktorú predýchavam tento pozdrav od mojej mamičky. I keď prezerám starú Hvězdu, aby som sa nerozplakal z tejto hromady dojmov tak milých, a tak vzdialených i cudzích. Znie mi sladký tón melódie, ako náznak túhy a spomienok. Vedúci hlas preberajú čelá, bez omračujúcej erotiky a divokej vášne i lásky, ktorá môže končiť práve tak ľahko, ako začína, nezanechajúc v duši nič disharmonického. O koľko krajšie je tiché a oddané kamarátstvo, ktoré ja zvieram teraz pri spomienke na modranský internát vo svojich trasúcich sa prstoch?

Urmín 30. október

Nedeľa. Ako sto iných. Motám sa chvíľami pri čate, hoc mám veľké telesné bolesti. Pomaličky chodím s Paľom po dedine. Tu zrazu oproti nám kráča Dunda. Rád by som sa jej opýtal, že prečo i ona čaká, ale Paľo ma zadrží: „Nesmieš!“

Potom ma odviezol na ošetrovňu a dáva mi obklady.

Čierny Vršok 5. november

Tretia eskadróna, stále len naša eskadróna. Ah, čo ma po tom? Ja som chorý, čo by som sa rozčuľoval?

Ako som už spomenul, maródka je umiestnená v modernej maštali, vo vonnom sene saní. Tam odpočívam v pokoji. Už celkom dobre vychádzam s háremom kráv, ktoré ma tu kľudne trpia. Nemám čo robiť, tak ich cvičím a už mi bučia jedna za druhou, striedavo na rozkaz. Predsa len zo mňa bude dobrý inštruktor.

Ošetrujem sa sám. Zrkadlo, vata, keď ostatní vyjdú na rannú jazdu. Krv, rana a jód. Náš lekár nemá žiadne ošetrovacie prostriedky, teda ani možnosti: rezať ranu sa bojí, bojí sa otravy krvi, tak ja operujem na vlastnú zodpovednosť, lebo nechcem ešte pol roka živorit' takým spôsobom. Alebo ozdraviem, alebo pre otravu pôjdem rovno do nemocnice.

Vonku prší a ja už dávno netúžim viac po hudbe ako práve teraz.

Čierny Vršok 6. november

Lazaret v ateliéri sa dnes smeje. Dostal som chutné raňajky. A služba mi doniesla do kasární štyri listy. Vedľa mňa ležia položené tri katolícke kalendáre. Sláva.

Prebehne zase jeden deň, v ktorom môžem len plano filozofovať, čisto teoreticky.

V noci čítam pri baterke až do jedenástej. Už tak dávno som nevidel žiadnu tlač. Som spokojný a šťastný.

„Niekedy treba len tak málo ku šťastiu, viete o tom vy krysy maródkárske?“, poučujem vojakov – ošetrovateľov, ktorí nič nerobia, len sa tu pri mne ulievajú. Tí sa celí hlúpi divia, pozerajú, nechápu šťastného blázna.

Kľačany 7. november

Ráno ma už o šiestej zburcujú. Som zarytý v sene, že ma dokonca hľadajú v saniach. O päť minút už sedím vo Waltre. Je ešte tma, konečne ako v novembri. Biele, červené, zelené svetlá na rozvodnej doske ma úžasne upokojujú, lebo cítim, že sa každým otočením kolesa približujeme na západ, k Trnave, Modre, snád' ideme do Bratislavy.

Vonku celú noc pršalo a mrholí ešte aj teraz.

„...aj takú cestu.“ Meter za metrom dobýva auto terén v trojstopovom blate. Chvíľami autá uviaznu až po nápravu. Je to niečo úplne nemožné. Za dve hodiny sme ušli jeden a pol kilometra.

Na kolenách držím písací stroj z kancelárie eskadróny. Píšem za jazdy ako dajaký vojnový dopisovateľ.

Ustupujeme meter za metrom z územia, ktoré ešte za tepla obsadzujú Maďari. Všetci pofajčievame v aute a rozmýšľame ako sa ťažko na rozkaz opúšťa naša pôda a dáva sa maďarskému vojsku...

„Pojeď! Kolik jsme ušli od rána faktične?“, pýta sa nervózny účtovný rotmajster eskadróny Rypák.

„Jeden a trištvrte kilometra“, mumle šofér.

Vojenská história

Autokolóny pešiakov okolo nás vchádzajú do hlbokého okupovaného územia po hlavnej ceste, ktorú sme my pre nich museli uvoľniť.

Spíme na povale v akejsi bezmennej dedinke. Je taká zima a ráno s chuťou nasadá do mašiny.

Dolné Voderady 8. november

Ach, tí ucháni kuchári. Stále to tu chodí okolo aut, uškŕňa sa to – ešteže prinesie každý niečo pod zub z kuchyne...

Tak, a sme v idylickom voderadskom majeri. A len čo som prejavil snahu trošičku rozhýbať zlámané kosti, už mám službu veliteľa stráže.

Zase sa stal taký maličký detail. Protivní chalani. Dvaja z nich tu cez noc znásilnili slúžku.

Kde mám spať? Strážnica je v kancelárii správcu veľkostatku a ja som veliteľom stráže aspoň na týždeň, lebo inej služby som absolútne neschopný. Tak, teda tam! Večer s Karlom na troch mechoch d'ateliny, pri železnej piecke, snívame o zlatom civile. Je tma a len kedy-tedy vyskočí z dvierok drobný záblesk žiare. S Karlom sa báječne báji o neskutočnosti. Asi preto, že nikdy nič ozajstného neurobil. Je to taký brnenský „snílek“. Ináč je samozrejme k ničomu. Bavíme sa o Kšínnej pod Tatrami, kde som prvý rok učil, o jeho Lidičke, o Milke a vôbec o dievčatách. Sme obaja zamilovaní do dievčat, ale aj do seba. Je tu dnes večer nádherne.

V tomto nejasnom šere akoby som cítil teplé, veľké Milkine oči a jej vlhké ústočká...

Spomínam aj na priateľa Ruda Uhra, ktorý ma kedysi v štvrtom ročníku učiteľského ústavu tak ľahko chápal, jediný na svete. S ním sme si rozumeli, žil som jeho životom a on mojím. Takto sme sa zavďačovali jeden druhému. A pritom sme sa dobre učili. Bez vonkajšieho popudu ma pochytila túha po ňom. Píšem mu štyri pohľadnice poľnej pošty, hoci viem, že ani na ôsmych adresách ho asi nenájdu.

Dolné Voderady 11. november

Už dva týždne sme boli bez lekára. Dnes dostávam doobeda nového spoluobčana: lekár, desiatnik aspirant hlási príchod. Je to síce typický pražáčik, čo vôbec nevie, čo je vojna a vojenská organizácia, bývanie v poli a denné s'ahovanie, ale dosť rýchlo sa s ním skamarátim, lebo je milý. Núdzou láme železo a on je z príliš mäkkého mäsa, prejemného profilu. Nováčik v kanadských topánkach, ktoré ho ešte aj tlačia, s dlhými nechtami na rukách. Musím mu čo – to pomôcť.

Poobede si beriem zvláštne určenie. Karel ma zastupuje na strážnici a hľadám ubytovanie pre nás troch, teda dajakú vhodnú miestnosť na nocľah, pre nás „inteligenciu“.

Paľo Štefánik, v civile synovec M.R. Štefánika, priateľ čatár aspirant, je práve prinesený z poľa s nakopnutým kolenom od koňa. Tak mi hneď obsadí krásnu izbu, ktorú som si vybral pre seba. Nech, budeme tam štyria. Chvíľu sa s ním bavím, aby zabudol na bolesť, potom idem po majeri na obhliadku, prípadne na lov.

Tak silná jeseň sa zračí okolo. I s traktormi, i so senom a kanceláriou. Je v nej práve výplata robotníkov. Aké mladé a chutné sú všetky tie robotníčky.

Paľo si pochvaľuje ošetrovňu. Je tam aj jedna posteľ, na ktorej teraz leží on. Len má jednu chybu, že keď sa na nej akokoľvek pohneš, vyletia z nej všetky dosky. Konečne, on sa nesmie hýbať!

Večera? Nóbl dezert! Smažené vajíčka: doniesol ich pre všetkých Karel. Kdesi ich ukradol rovno spod sliedky. Slanina: túto som zase dostal od správcu ja. Makové buchty: dostal ich doktor od správcovej dcéry a Paľo Štefánik dal doniesť od svojho chlapca dva litre mlieka. Tak robíme jeden druhému malé milé prevapenia.

Povráva sa, že v nedeľu máme ísť stadiaľto cez Modru do Bratislavy. Že by vstup na poslednú stanicu? Hneď som napísal našim domov.

Zobúdzam sa skoro a tak mi napadlo, že je nedeľa. Vlado Bargár šiel práve s veľkým krikom na poľovačku zajacov. Rýchlo sa holím a idem aj ja von. Ale len na poľovačku dojmov. Ďalej od majera do inovárou prikrytých polí, do váľajúcej sa hmly. Túžim po vzduchu a ráne. Cítiš, ako ti jeseň preniká do nôh, zo zeme až do rúk, pľúc, do tváre modeluje až nábožný výraz. Pochybujes, že si tu sám, a keď sa obhliadneš, vidíš, že stojíš v suchom listí a rose. Niekde, možno až v Hlovoci bije sedem hodín. Je mi chladno, preto sa rozbehnem tak na štvrt' hodinu na susedný majer, prekvapiť kamarátov od druhej čaty. Každá čata je na osobitnom majeri, zakiaľ trvá vyšetovanie. Nálada ma núti ísť okolo stromov s kostolíkom, okolo aleje, cez pole, rovno hore.

V hmla a šere mihajú sa zajace. Dlho sa prechádzam, až zvoní deväť hodím. Vraciam sa naspäť. Láka ma malebný malý kostolík.

Stojím u dvier chrámu – s divokou prírodou za chrbtom. Počúvam trasľavým hlasom znejúcu podivnú kázeň staručkého kňaza. Za mnou agáty a hmla. Človek prichádza na svet, aby umrel. Toto som počul práve teraz od staručkého farára. A čo leží medzi smrťou a narodením – je lož. Nestojí možno ani za to, aby človek podstúpil túto dvojitú námahu.

Dnu do kostolíka nemôžem. Kvôli nim, lebo návšteva nebola hlásená. Nechcem sa natíkať inovercom. Ale verím, verím v seba a po mojom boku ešte v kohosi, neviem ešte v koho, kto ma bude veľmi ľúbiť, kto bude môcť svojou inteligenciou pochopiť moje nálady, kto bude pri tom láskavý a obetavý. Verím v ženu.

Neskôr potom, keď na maródke chystáme obed, dostávam veselú náladu tak, že pobláznim celú našu izbietku a hrám na mojej malej harmoške, až sú všetci roztancovaní a rozfoxovaní.

Bučany 17. november

Zámoček, kde sa ubytovala moja čata, lebo podporučík Vlado si mňa určil ako zástupcu veliteľa čaty, je dosť obstojné sídlo. Ale bývať v ňom dnu je vylúčené: sú tam Henleinovci a majú hosťov.

Tak prvú noc spím na chodbe na lehátku. Romantické. Do polnoci to bolo ešte ako-tak. Potom si okolo posadali chlapi a hrali karty. Víno, kruh hráčov a bank.

Záložník desiatnik Bederka má bank. Za pol hodiny má tam nielen celý môj majetok – päťdesiat korún, ale aj šesťstotridsať korún naviac.

Po polnoci sa moje kosti tak prispôsobili nezvyklej polohe záhradného lehátka, že som sa ráno musel učiť chodiť, ako decko.

I z karambolu som už celý, chodiť už chodím, ale takto tráviť noci nemám v úmysle...

Večer Vlado Bargar kričí na mňa cez ulicu: „Nazdar, Mišo, čo je nového v čate?“

„Nič. Nemám kde bývať,“ odpovedám ja.

„Kde si spal?“

Ja: „Na letnom lehátku som robil sen noci svätajánskej...“

Vlado: „Snád' nechceš záhradničiť? A nechceš spať v maštali, ty žobrák? Von!... byt hľadať na môj rozkaz, pre mňa!“

Hľadáam, ale byt nenájdeš tak ľahko. Všetko lepšie je už obsadené. A prichádzam do domu Benických.

„Odpusťte pán štábny rotmajster, že som sa k Vám vlúpal do bytu.“

„Vítajte, som Beňo.“

„Pridala,“ mlčky sa ukláňam.

„Sadnite si. Hľadáte byt? No, aj tu môžete so mnou bývať, ak chcete. Máme dobrých domácich. Stará pani a jej dcéra Líza. Máte deky? Nie? Zajtra máte štyri odo mňa, mám ich na dvore plné auto, lebo som proviantným pluku. A viete, čo je nového v Bratislave?“

Vojenská história

Tak sa zoznamujem s ďalším luteránom. Za chvíľu toho toľko narozprával, až ma uložil do postele. Líza, domáca dcérka, devätnásťročná, nám doniesla bielu kávu, že je to u nich zvykom ráno aj večer, aby sme sa nevyhovárali.

Tárame ešte na posteli o kroutzoch a Reichu.
Som tu: turecký sultán.

Veliteľ Vlado ma volá na druhý deň o desiatej „k raportu“ u mäsiara na pätnásť deka šunky. Hovorím mu o výsledku prehliadky koní, že žiaden po cvičení nekríva a že som dobre spal. „Jedz,“ ponúka ma stále, „i tak, čo si na vojne, nevieš, ako vyzerá koruna?“
„A – áno...“

Bučany 19. november

Zdám sa byť pravoverným katolíkom. Prečo? Z rozkazu veliteľa. Aby som dostal prvotriednu stravu u Benických, i nocľah a hlavne všetky nové správy o situácii u nás. Zo žartu som domácim riekol, že som grécky katolík!

Večer o ôsmej, tu u nás, zasadá nová móda: gardistická seancia. Chcem ju vypočúvať aspoň zo susednej spálne za každú cenu.

Je to také trápne, začínať Otčenášom, končiť Zdravasom, stále sa dovolávať všetkých svätých? My sme bojovali a nikto nám nespomenul ani Jána Krstiteľa, Václava a všetkých tých šľakov. To nie je do rúk mužov. A tá ich nenávisť Sokola, ktorý osem rokov pestujem a mám rád...

Radšej sa obraciam na druhú stranu a čítam krásny román, aby som sa ešte neprezradil.

Ešte počujem: „Bratia, nemusíme, myslím, tak očividne vystupovať proti evanjelikom, proti Masarykovi. Ale ticho a na základe viery v Pannu Máriu, Amen.“

Musím si polohlasne spievať Grófa Monte Christo, lebo by som vystrelil sám seba.

Bučany 20. november

Neviem prečo, ale je mi také nútené uvítanie sa s druhým poručíkom, Čechom, takou babou... Lebo doteraz, v najťažšej dobe, bojoval v seredských depótoch koní a v skladištiach. Dnes pre istotu, po vojne, sa prihlásil dobrovoľne tiež do boja. A chlapani si ho tiež pamätajú z kasární. On však: „Hoši sem, hoši tam,“ využíva nálady, platí im v krčme „oslavné“. Dáva si spievať slovenské pesničky uprostred dediny, tak, že robí veľmi dobrý dojem. Veď sa mu aj zide. Ale, zase nie je všetko zlato, čo sa blyští?

Hovoril rotný Veverka: „Včera som prišiel z Čadce. U nej stálo 12 KPUV (kanónov proti útočnej vozbe). Poliaci na ne rezali z guľometov. A prišiel rozkaz likvidovať všetky guľometné hniezda. Naši nedbali ťažkých guľometov. To ste mali vidieť! A – len sa tak zaprášilo a guľomety boli do jedného preč, ako by ich zmietol zo zeme. Nikto ich viac nenašiel, také boli z nich rozprskané kúsky po roliach.“

„Ty, fakt, Honzo?“ pýta sa Karel.

„Videl som to!“

„O“ čata tu zostane veľmi dlho po našom odchode, ako záloha ochrany našich nových hraníc. Három deci dvakrát, vlasty dvakrát od žiaľu. Flákame sa všetci dedinou, kde sa zomiera kludne.

Dozvuky nášho ťaženia sú pekné. Som zamilovaný do záhrady domu, v ktorom mám s Paľom Garajom kone. Záhrada domu číslo šesťdesiatšedem.

Aj by som zabudol. Letím do krčmy, už sú tri preč a od tretej máme v škole poddôstojníci a dôstojníci školenie. Šéf za prestretým stolom sa obťažuje už pol hodiny výkladom o predných strážach.

„Pán štábný kapitán, desiatnik aspirant Pridala, hlásim príchod. Hlásim, že som prevádzal prehliadku koní a čistoty pušiek a guľometov prvej čaty!“

„Dobře, sednete!“

Vykladá látku pekne a zaujímavo. Mne sa však medzi počúvaním a pozorovaním sníva už o Modre a Bratislave.

Mrňčús, tak to je ten nový poručík, ktorého som si tak nazval. Zíva, pospáva v zadnom rohu miestnosti, na stoličke pri peci.

Agrárnik Vlado Bargár neustále skáče do všetkého, čo šéf vypustí z úst.

Podporučík Lukáš, „bábika“, nikdy nič nevie, keď ho starý zavolá na dajaké údaje o vzdialenostiach predných stráží.

A ostatní poddôstojníci pozorujú vonku drobnú hmlu a rachot bombardovacích lietadiel.

Po škole utekám od všetkých priam do novej nálady, do divokej zanedbanej dedinskej záhrady.

Neupravená, polopustá záhrada mizne dolu pri širokom potoku, ktorý som si pomenoval „Džunkou“. Džunka je zjapanizovaný Nil: široká, jej brehy sú porastené krovím a starými vrbami, či inými stromami. Cez ňu sa tiahne jeden prevrátený strom, možno je to kmeň boru. Na tom sedím a hinčujem nohami nad vodou. Pozorujem husi, ako plávajú za hmly, ponárajú sa, aby o kúsok ďalej zase mizli.

Čo tak divne na mňa pôsobí, je to, že je všetko také kľudné a tiché.

Ráno, už o siedmej sa tu umývam v prírode, Som sám. Je hmla, k širokej vode sa skláňajú kriky... Som ako Tarzan.

Uvedomuješ si tu veľký sen o láske, alebo to, že si decko, veľké decko. Trávim tu celý deň. I obed si sem dám doniesť, ba i večeru. Dokonca by som tu najradšej aj spal. Konečne sa podarí Karlovi a Paľovi odvieť ma domov.

Bučany 27. november

„U našich kasáren,
stojí v noci stráž, ...“

Som opäť veliteľ stráže, desiatnik aspirant Pridala. Heslo viem: Nákrčník – Náchod.

Elegantná strážnica vo dvore veľkostatku, naproti Benických. Je noc.

Muži spia. Cítiš, ako ovládaš celý ten živý stroj. Buchneš na gong a už stojí čata strážnych, pušky i bodáky sú v zákryte. Čítam pri elektrickom svetle Dragu Mašinovú. Aký prepych!

Niektó vonku vystrelil z pušky. Nebude to nič nebezpečného? Je štvrť na jedenásť. Musím ísť zistiť príčinu.

Sextánke Aničke, u ktorej býva Vlado, som práve dokončil slohovú úlohu: Život – rieka. Len tam chýba, čo chcela ona, vlastne ich profesor: gardistická martýrska myšlienka. Ale aj bez toho je kompozícia podarená.

Bučany 28. november

„U našich kasáren, stojí v noci stráž!“ Vonku je zatiaľ bielo, všade inovať. Cítiš, ako sa milými krokmi približuje zima.

Na srážnici je teplo. Ako dezert, predkladáme jeden druhému od obeda do obeda otázky o budúcnosti Slovenska, židoch, o modranskom defilé HG a henleinovcoch i záložníkoch.

Po obede sa mi podarilo v rádiu chytiť Beethovena, konkrétne jeho symfóniu....

Keď som prišiel zo stráže domov, mal som v mojej izbe plný plášť zákuskov od Lízy. Oni lúštia kukuricu. Neuvažujem, idem tam a lúštim tiež. Mám už čatárske náladu. Všetkým už tri týždne som mal byť čatárom. Zajtra vraj konečne máme byť traja povýšení.

Vojenská história

V podvečer pozorujem divoké kačice na džunke. Ideálna, silná jeseň opanovala už všetkých vojakov. Denne sa chodíme prebehnúť na koňoch do hmlistých už čiastočne premrznutých polí.

Večer sa učím zase mlčať.

Garaj a Tolarovaič sú povýšení na čatárov. Ja nie. Prehltnám u rozkazu sliny naprázdno, keď sa oni predstavujú eskadróne v novej hodnosti.

I Bargar. Vraj sa o tom presne informuje na pluku. To predsa nejde?

Bučany 30. november

Informácia znie: Všetci aspiranti budú povyšovaní až razom v posádke! Áno, teraz áno, keď českí aspiranti sú už dva mesiace čatármi ...!

Dnes šípem kukuricu veľmi smutno. I makovník sa mi zdá byť málo sladký.

Som rozdvojený, znechutený. Po koľký krát už? Mesiac sa ťahám s celou čatou sám a nestal sa mi ani jeden delikt v tom čase – chudák desiatnik aspirant, je na všetko dobrý... Robím už len také dievča pre všetko. Podľa toho aj dnes vnímam len nadpisy udalostí.

Aféra s tridsiatimi chlapcami od pluku, nakazenými pohlavne v Bučanoch ma vôbec neinteresuje. Nerozmyšľam o tom ďalej a ani o nich. Nech si každý robí čo chce.

Dostávame žold a varené víno.

Stratené záznamy o čate? Opýtajte sa bývalého poručíka v nebi, ja nič neviem!

Podarilo sa prebrať ma z tejto letargie slobodníkovi Mišovi Zverkovi.

Sedím celý večer v krčme a mlčím s cigaretami. Nenápadne sa ku mne prešuplo akési šumné dievčatko s veľmi šibalskými očami. Nevšímam si ho natoľko. A je okolo šero. Poprsie má ako Mária Antoinetta. Sadá si na lavicu za mňa a hladká mi vlasy. Ja stále nič. Až mi všetci závidia. Nechce sa mi ani pohnúť. Po chvíli žartuje s jedným čatárom, ktorý si ju vyvádza von. Sami Bučania sa pohoršujú nad nemravnými bučanskými dievčatami.

S veľkým krikom vtiahne do miestnosti krdeľ vojakov milé dievčatko a strháva jej šatku z hlavy. Hneď chcem vstať, potrestať ich vlastnými päťami za ich chovanie k nemu, keď jej kmášu aj šaty z tela. Tu sa objavili vojenské galoty, čižmy aj blúza. A z neznámeho dievčaťa sa vykuklil Mišo Zverka.

Pozorujem cez oblok ulicu.

Okolo prichádzajú ľudia do chrámu na ranné bohoslužby. Všimam si dvoch mladých dievčat. Aký kontrast? Jedna je v čiernom odetá, modlitbami ubitá, ešte však stále krásna, sťa mníška. Jej družka, rovnako stará, je veselá, usmievavá – červené, bezstarostné decko. A sú to dve rovnako staré dievčatá.

Bučany 1. december

Príšerné dojmy a chýry. Akýsi neprajník našuškáva tu správy od tropických morí. Zjavujú sa mi palmy a lepra. Horúčka, nekonečná vzdialenosť. Chýry o Hawayských ostrovoch a tam o väznenom M. R. Štefánikovi....

Čatári aspiranti (Česi dojedného), ktorí by mali stopovať takéto podvratné šepkané propagandy, tu v krčme pijú vaječné likéry. Ja sedím sám.

A vonku? Už tretí deň sa opakuje sabotáž u našej eskadróny. Trikrát vylovili z uhlia našej poľnej kuchyne niekoľko ešte nevystrelených ostrých nábojov.

Dnes robí veliteľstvo tajnú prehliadku vojakov. Kto? Nie veliteľstvo, zbabelá, splesnivená machinácia. Ale ja robím prehliadku a aj osobnú, aj torieb a sediel. Spolu s poručikom Bargárom.

Však bude už dobre.

Vojenská história

Chlapci z druhej čaty mi ukradli dva mechy ovsa. Ale ťažko tu niečo zistíš, či vyšetříš! Paľo Garaj behá z ubikácie do ubikácie, nadáva, kope, bije a určuje k raportu. Ale mám ho rád, preto mu ďalšie vyšetovanie zakazujem. Dupočul som sa totiž od mojich spravodajcov, že má čosi zlíznuť v tme za rohom. ...odvolávam ho, nechcem žiadne bitky. A vôbec, mužstvo druhej „O“ čaty aj s jej podozrivým veliteľom mám v krku.

Bučany 3. december

Ešte posledná ranná jazda, ešte posledná čierna hodinka v rodine Benických, ešte posledná hra v gulečník v krčme.

Milé námestíčko s blatom pod nohami, hlboko pod kopytami koní – s katolíckym chrámom a protinemeckou propagandou – malá kvapka v mori...

Ešte čítam poslednú pohľadnicu od mamičky. Načo čakám, načo žijem? Snáď pre nemecký granát? Ešte zachytíš mávanie – a červeň.

Opatrná hmla...

Modra 4. december

Modra. Červeniam sa, keď pochodujeme okolo Hornej brány, okolo Floriána, kaplnky na Dolnú ulicu. Tam pozývam tretiu eskadronu.

„Drahá mami! Milí, milí ...“

„Y love you – moja ulica“. Tvrдый klapot koní miesi sa ulicou s udivujúcimi pohľadmi Modranov na mňa. Nepohol by som sa v sedle ani za celý svet.

Päť večerí, desať koní a desať vojakov hostím v našom dome. Päť dôstojníkov koštuje víno z našej pivnice.

Večer ma „zajal“ podporučík Lukáš, ktorý ma vodí po korze. Musím mu predstavovať dievčatá, cukráreň, kino a spím.

Posledná večierka v poli. Doma!

Tichá ulica za mesačnej ľadovej noci. Vo dvore, na ľadom omrzutej lavičke sedím po kine. Podporučík išiel už spať do prednej izby k štábnemu kapitánovi Melanovi, k Vladovi a Vid'hovi. Sedím. Mám slzy v očiach. Nehanbím sa za seba. Je to prvýkrát na vojne.

A za mnou, v internáte spí tíško – a možno aj tíško sníva princezná Milka o ďalekom Mišovi. Jej tváričku halí jemný závoj, láska, ktorý odhaliť nedovolím nikomu nepovolánemu, len jej chlapcovi, aby sa tomu tento puk života zjavil prvému celý, v plnej kráse. A ona celá.

Naším populárnym odchodom z Modry končí sa etapa september – december 1938.

Končí?

Áno, končí sa stodvadsať dní, ale nič viac.

Bratislava 5. december

Tie tri slová „sme v kasárňach“ stačia, aby ilúzie a romantika oživená vonku, bola neodvratne pochovaná.

Ale predsa nie načisto. Ešte žijem ja.

Žijem ešte.

D o s l o v :

Vonku zvonía zvony ...
Sedím vedľa lavice, na zemi v kasárňach.
Ako pred stodvadsiatimi dňami.
A cítim, že žijem!

Pomenujem si to „Pád anjelov“.

Čas omiela ma, tlčie mnou,
Žabicou v rieke srdca.
Padá, jak studenou, dlhou tmou,
A verím predsa.

Moja duša chrastí v páde tom,
Motýľ v tornistre tela.
Nado mnou hviezdy, rozvetvený strom.
Vavrín božieho tela.

Žijem všetkému, čomu stojí za to žiť. Tak v aspirantskom kráľovstve päťdesiatky píšem teraz napríklad ozdobné lístky, ako:
Slečna Štefinka Ďuricová,

T R A K O V I C E, 252, p. Bučany.

V pustej samote kasární, rád si spomínam na vrele pohostinstvo Vášho domu a na hrejivé teplo Vašich očí...

Váš Dr. Ján Felix, čat. ašp.

Rozprávame si už hodinu jeden vtip:

Bolí dvaja toreadori a jeden býk. Bol jeden toreador a jeden býk. Bol jeden býk a dvaja toreadori. Bol jeden býk a jeden toreador. Bol jeden býk a ... a tak do nekonečna.

Tak rád by som napísal: Strašne moc Ťa ľúbim. Sú Vianoce. Mrzí ma to všetko. Čo môžem robiť? Keď sa ani nevidíme? Všetko za Teba, však za Teba Ježiško toto všetko vynahradí – snáď aj mne. To sa nechcem chváliť, len sa teším. Len chcem prísť z vojny a iste nájdem dajakú cestičku k Tebe, Milka. Urobíme pakt o neútočení na sto, ba tisíc miliónov rokov. Kamarátstvo na život a na smrť. Láska ešte k tomu. Tak Ťa budem mať rád, tak – tak, ako Ťa mám, lebo myslím, že viac už na svete nemožno. A Vierke povedz, že si Ťa ňou nedám ukradnúť, vieš. Povedz jej.

Dnes večer s Karlom spievame:

„A pale new moon sky of blue,
And here am I But where are you? ...
Potom budem mrnčať a Karel Ti tie perly po pohrebe pošle, ktoré vypláčem.
Bozkávam a ľúbim Ťa

Tvoj Mišo.“

Ale hrdosť mi nedovolí napísať bez jej súhlasu jej adresu na tento denníček. Tak strácam snáď všetko?

Vojenská história

Vonku husto sneží a tu v päťdesiatke je tak intímne. Gramafón hrá Mariettu, The donkey serenádu, mäkkú floridskú Toy Trumpet a na druhej strane platne Tvillinght im Turkey, On the avenue a iné, iné nálady,

Veľká elektrická lampa osvetľuje všetkých päť: mňa a štyroch priateľov aspirantov. Už sme všetci čatári. Ležím cez dva kavalce. V peci blčia akési drevené koňské prekážky, na nočnom stolíku beží gramofón s hudbou, na podhlavniku mám položený písací stroj. Okolo sa hemží tisíc črt, zápiskov blatom zamazaných, novín a poznámok, ktoré uchvátili celého vojačika a vtrhli ho do sveta za hranicami malej ČSR. Rovnako Milan, môj brat a môj učiteľ aj hudba, ma kradnú Milke. Čítam od Milana požičanú knihu, romány Adrianny Thomasovej: Katrin vojakem, Katrin, svet hoří a Ze tři čtvrtin zvědavost ...

Stodvadsať dní sa pomaly skončí. Je mi ľahko, príjemne po takejto spovedi. Aspoň tento papier ma chápe, aj keď sa toto nikomu do rúk nedostane. Alebo, zide sa vo svete ešte s Milkou?

Ako by som bol nový človek, ako by mi bol niekto daroval znova odobratý život. Vid života preľnul v iný vid – zmenila sa všetka večnosť.

Idem do kina?

Je tri štvrté na sedem večer. Áno, idem sa troška rozptýliť z tejto práce? A za päť minút som v „B“ električke. Za ďalších sedem minút som už pri programoch kín na Hlinkovom námestí. Dnes sa rozhodujem pre film „Katja“. Včera som bol s Milanom na „Honbě za slávou“, s Lili Poonsovou. Videl som už aj veľmi dobrú Zarah Leander v „Domove“. Z lôže. A dvakrát.

Dnes chcem byť sám a na tretom mieste raz. Pripomína mi to tu nenáročnosť poľa a mobilizácie.

Dnes večer o deväť hodín nula päť minút, som zase v poznámkach, aby som pracoval dlho cez jedenásť.

Len čo sa objavujem v Bratislave, vystupuje v tomto mojom živote môj brat Milan. Je hlavný tajomník bernej správy. Toto je kapitola, ba román sám pre seba.

Pracujem s ním vo voľných chvíľach v literatúre, v umení všeobecne, i v hudbe. Nádherne. Predbežne kupujem pianino a denne študujem obsahovo a rytmicky Beethovenove Sonáty. Máme však úžasnú chuť i na Liszta, Chopina, Schuberta a Brahmsa a iných veľkých, ktorých životopisy vieme už spamäti.

Práve včera som od neho dostal za úlohu, nazvať pravými menami, podľa nálady románu Ze tři štvrtin zvědavost, hudobné diela, ktoré sa tam nachádzajú. A splnil som to takto:

Schubert: Impromta As dur, op.90,

Brahms: Sonáta F dur,

Chopin: Koncert F moll,

Beethoven: Deviata symfónia a Rondo G dur,

Bach: Matúšové pašie.

A okrem spisovateľky Adrianny Thomasovej odporúča mi študovať pomaly Estetiku, Etiku, Základy filozofie, Dejiny umenia a Metafyziku.

„Nemusíš byť známym umelcom, tým ani nebudeš. To sú Bohovia. Ale vlož kus svojho Ja do svojej tvorby a – budeš mať príjemne vyplnený život,“ pripomína mi skoro denne.

Je tri štvrté na desať. Som v práci. Všetko pohodlie, okolie, vzduch Bratislavy – panebože – to všetko, priam inšpiruje k práci aj mŕtvu mŕtvolu. Musel by si niečo stvoriť, aj keby si nechcel. Mám konečne úžasnú silu.

A čo mi záleží na všetkom ostatnom, okrem Umenia? Ved' celý prežívaný život je Umenie v jednom kuse?

Vojenská história

A ja žijem. Aspoň sa snažím žiť. Ved' celý svet je len pre mňa! Aby som uveril, že som.
Kvôli mne, kvôli trápeniu, kvôli Umeniu. Umenie! Ja, Milka!

Bratislava dňa štyriadvadsiateho decembra 1938.
Milke v úprimnej dôvere venuje
MIŠO

LETECKÁ POMOC PRE ARMIU KRAJOWU A VARŠAVSKÉ POVSTANIE ROKU 1944. SPRÁVA PLK. HAROLDA M. THRELFALLA*

TOMASZ MATUSZAK

MATUSZAK, T.: The Air Help for Provincial Army (*Armia Krajowa*) and the Warsaw Uprising in 1944. Colonel Harold M. Threlfall's Report. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 124 – 142, Bratislava. The author analyses connections of the Wehrmacht attack against Poland on September 1, 1939. He states known facts that the Polish Army could not for a long time face stronger and more plentiful adversary who used a new way of battle – so-called blitzkrieg. Later, on September 17, 1939, also the Red Army joined in attacking against Poland. He describes formation of the home resistance movement structure and its armed elements. A plan of the national armed uprising aimed at liberation of the country from foreign rule and terror was prepared in connection with the Polish exile government. The author points out that from the beginning of preparations it was clear that without the air help of western allies the uprising would have a small chance of success. Although the Polish government had been preparing the air aid plan since November 1939, a first British airplane landed in Poland only in May 1944, shortly before breaking out the Warsaw Uprising. Preparations, course and assessment of the air aid of Anglo-Saxons for the Warsaw Uprising is described in a detailed report by Col Harold M. Threlfall who was a commander of the combat unit No. 139 in Bari and his role was to cooperate with the Royal Air Force (RAF) and the Allied Forces Headquarters. *Military History. Poland. World War II. Air Aid for the Warsaw Uprising from the British.*

V skorých ranných hodinách dňa 1. septembra 1939 sa odohrala udalosť, ktorá sa už niekoľko mesiacov predtým zdala byť neodvratná. Vedúci predstaviteľ Tretej ríše Adolf Hitler kládol najmä po udalostiach z roku 1938 čoraz viac ďalekosiahle požiadavky, aj napriek tomu, že svetová verejná mienka žiadala zabrániť ozbrojenému konfliktu. Ozbrojené sily Nemecka pristúpili k uskutočneniu plánu s krycím názvom „Fall Weiss“. Ešte pred útokom na vojenskú tranzitnú základňu na Westerplatte zbombardovali mesto Wieluń. Následkom náletu bombardérov Luftwaffe bolo toto mesto, postrádajúce akékoľvek vojenské ciele, na 70 % zničené, pričom 1 200 ľudí zahynulo v dôsledku bombardovania a pod sutinami domov.¹ Wieluń sa popri španielskej Guernice stal symbolom krutosti nemeckej vojnovnej mašinérie. Udalosti, ktoré sa odohrali v nasledujúcich rokoch, boli uskutočnením podrobne pripravených politických plánov. Tieto plány realizovali rôzne policajné a pomocné oddiely, ako aj vojenské jednotky. Mimo-riadne horlivými vykonávateľmi hitlerovskej politiky Lebensraumu boli predovšetkým Gestapo a SS.

Septembrové ťaženie² sa skončilo porážkou poľskej armády, ktorá ako prvá kládla odpor nemeckému agresorovi. Bola totiž slabšie vybavená modernými technickými prostriedkami a pod-

* Pozn. autora: Tento príspevok si nekladie za cieľ vysvetliť všetky otázky súvisiace jednak s leteckou pomocou poskytovanou Armii Krajowej a jednak všetkých problémov týkajúcich sa vypuknutia, priebehu a následkov Varšavského povstania roku 1944. Druhú časť príspevku predstavuje preklad pramenného materiálu bez poznámok, ktorý je síce čiastočne pozmenený, avšak uskutočnené zmeny neovplyvnili meritómosť prameňa. Originál správy spoločne s prekladom a prílohami bol uverejnený v publikácii: *Pomoc lotnicza Wielkiej Brytanii dla Powstania Warszawskiego. Raport pułkownika H. M. Threlfalla*. Zost. CIECHANOWSKI, J., Varšava.

¹LUCZAK, C.: *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*, Poznań 1995, s. 5.

²V poľskej historiografii sa striedavo používajú výrazy septembrové ťaženie (*kampania wrześniowa*), resp. obranná vojna (*wojna obronna*). V súčasnosti sa používajú tiež termíny poľské ťaženie (*kampania polska*) a ťaženie z roku 1939.

ľahla silnejšiemu protivníkovi, ktorý uplatňoval nový spôsob vedenia boja, tzv. bleskovú vojnu (*Blitzkrieg*). Prispel k tomu tiež vstup vojsk Červenej armády dňa 17. septembra 1939 na územie Poľska, ktoré sa vyčlenilo tajným dodatkom k paktu Ribbentropa-Molotova z augusta 1939.

Obeťou nového systému, ktorý na bodákoch „prinášali“ nemeckí vojaci, sa malo stať nielen – podľa predstáv Nemcov v najkratšom čase – poľské obyvateľstvo. No práve ono sa ako prvé postavilo na odpor silnejúcemu teroru nemeckého okupanta. Na obsadenom území západnej časti II Rzeczypospolitej spočiatku nastolili vojenskú správu, ktorú následne vystriedala civilná správa. Východná časť Poľska sa dostala pod sovietsku okupáciu.³

Ešte pred kapituláciou Varšavy v noci z 26. na 27. septembra 1939 sa podnikli prvé opatrenia, ktorých cieľom bolo vytvoriť vojenskú organizáciu pôsobiacu na území okupovanej krajiny. Gen. Juliusz Rómmel odovzdal gen. Michałovi Karaszewiczovi-Tokarzewskému splnomocnenie, ktoré dostal od maršalka Edwarda Rydza-Śmigłyho, aby podnikol kroky v tomto smere.⁴ Takto teda ešte pred vstupom Nemcov do Varšavy vznikla Služba víťazstvu Poľska (*Slużba Zwycięstwu Polsce* – SWP), premenovaná v decembri 1939 na Zväz ozbrojeného boja (*Związek Walki Zbrojnej* – ďalej ZWZ). Súčasne so ZWZ vzniklo niekoľko navzájom nezávislých organizácií vojenského charakteru. Na území nachádzajúcim sa pod nemeckou a sovietskou okupačnou správou postupne rástol na sile poľský štát v ilegalite, resp. poľský podzemný štát (*Pol-skie Państwo Podziemne*)⁵, na čele ktorého stál delegát poľskej vlády pre okupovanú krajinu. Bola to funkcia, ktorá predstavovala istý druh spojky medzi vládou v emigrácii a štruktúrami pôsobiacimi na okupovanom Poľsku. Hlavným cieľom činnosti štátnych štruktúr pôsobiacich v ilegalite bola príprava celonárodného povstania, po ktorom by krajina znovu získala nezávislosť a suverenitu. Základom fungovania týchto štruktúr boli ozbrojené sily – Armia Krajowa (ďalej len AK).⁶ Oddiely tvoriace AK podnikali sabotážne akcie menšieho i väčšieho rozsahu, ktoré boli namierené proti okupačným silám, počínajúc maľovaním znakov „PW“ (iniciály od *Polska Walcząca* – bojujúce Poľsko, pozn. prekl.) na múry a strhávaním nemeckých zástav, až po sabotážnu činnosť v priemyselných závodoch a diverzné akcie so zbraňou v ruke, ktoré sa uskutočňovali s konkrétnym cieľom.

Napriek veľkému nadšeniu a zápalu členov AK a iných štruktúr „ilegálneho štátu“, by ich úsilie nemalo hlbší zmysel bez leteckej pomoci západných spojencov. Dôležité bolo najmä ich zásobovanie zbraňami a municiou. Štábní dôstojníci poľskej armády, ktorým sa podarilo emigrovať v roku 1939, sa preto zamýšľali nad možnosťou nadviazať letecké spojenie s domovom. Gen. Władysław Eugeniusz Sikorski poveril 28. novembra 1939 gen. Józefa Zająca, aby zabezpečil stále tajné letecké spojenie, ktoré mal mať k dispozícii gen. Kazimierz Sosnkowski.⁷ Na tento účel sa mali využiť dve lietadlá Poľských leteckých línií (*Polskie Linie Lotnicze*) „Lot“ Lockheed, ktoré boli v Anglicku. Finalizáciu tohto plánu znemožnila zmena medzinárodnej situácie v máji 1940 a obsadenie Francúzska nemeckým vojskom. Avšak nezávisle na tom hľadali príslušníci domáceho odboja vhodné plochy, ktoré by bolo možné využiť na spoluprácu

³Tejto téme venujú pozornosť najnovšie monografie a odborné práce, ktoré objasňujú právne, vojenské a spoločensko-politické aspekty okupácie. Vid': ALBERT, A.: *Najnowsza historia Polski 1914 – 1939*, 1. diel (1914 – 1945), Varšava 1995; PACZKOWSKI, A.: *Pół wieku dziejów Polski 1918 – 1989*, Varšava 1998 (český preklad: *Půl století dějin Polska 1918 – 1989*, Praha : Academia 2000 – pozn. prekl.). Organizovanie a pôsobenie konšpiračného hnutia na území okupovanom Červenou armádou približuje práca: ROMAN, K. V.: *Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie wrzesień 1939 r. – czerwiec 1941 r.*, Piotrków Trybunalski 2003.

⁴PACZKOWSKI, ref. 3, s. 16-17.

⁵Zložky tvoriace poľský štát v ilegalite prenikali do všetkých sfér života poľskej spoločnosti. Organizovali napríklad súdnicstvo, správu, politiku i kultúru. Vid': Wstęp. In: *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, KOMOROWSKI, K. (ed.), Varšava 1999, s. 5.

⁶Armia Krajowa vznikla 14. februára 1942 na základe rozkazu najvyššieho veliteľa poľskej armády o reorganizácii ZWZ na AK. Najvyšší veliteľ adresoval všetkým vojenským organizáciám rozkaz, aby sa podriadili hlavnému veliteľovi AK (*Komendant Główny AK*). PACZKOWSKI, ref. 3, s. 69.

⁷BIENIECKI, K.: *Lotnicze wsparcie Armii Krajowej*, Krakow 1994, s. 11.

s letectvom ako poľné letiská, prípadne ako výsadkové plochy.⁸ Napriek tejto iniciatíve sa však z územia Francúzska nepodarilo vyslať žiadne lietadlo.

Tieto zámery sa podarilo uskutočniť až z územia Veľkej Británie. Briti zamýšľali využiť lietadlá štartujúce z anglických letísk najmä na zhadzovanie zásob hnutiam odporu v okupovanej Európe. Výsledkom takejto pomoci mali byť neskoršie ozbrojené povstania napomáhajúce postupu spojeneckých vojsk po ich vylodení v Európe. Britský imperiálny štáb predložil 25. mája 1940 memorandum britskej vláde, v ktorom sa konštatovalo, že ozbrojené vystúpenia v okupovaných krajinách sú žiaduce z hľadiska vedenia hospodárskej vojny s Nemeckom, uskutočňovanej sabotážnymi akciami v zbrojárskych podnikoch. Na to, aby sa mohlo realizovať zhadzovanie vojenského materiálu na území okupovanom Nemcami, bolo treba predovšetkým založiť organizáciu, ktorá by koordinovala takúto činnosť. Preto 19. júla 1940 založili Úrad pre zvláštne operácie* (*Special Operations Executive* – ďalej SOE), na čele ktorého stál britský minister vojnového hospodárstva Hugh Dalton. Hlavnou úlohou SOE bolo podporovať odbojové hnutie v krajinách okupovaných štátmi Osi.⁹

Akákoľvek vojenská pomoc západných spojencov a jej poskytnutie odbojovému hnutiu záviseli od toho, ako a na aké ciele mohla byť využitá a do akej miery korešpondovala s plánmi SOE. Hlavným cieľom SOE bola spravodajská činnosť na území okupovanom štátmi Osi, a taktiež sabotážna a diverzná činnosť vykonávaná hnutím odporu. No ešte predtým, ako sa uskutočnilo prvé zhodenie v Poľsku, nadviazali rádiové spojenie s domovom, na ktorom sa SOE nepodieľal.¹⁰ Poliaci ako prví vybudovali prijímacie miesta materiálu, ktoré využili počas zhadzovania. Z týchto skúseností neskôr čerpal SOE pri uskutočňovaní podobných úloh v západnej Európe. V priebehu štyroch rokov sa v Poľsku vybudovalo takmer 700 prijímacích miest. Ich lokalizácia sa určovala pomocou rádiodepeší na základe štábných máp s mierkou 1 : 300 000. Od jesene roku 1943 sa zaviedol jednotný systém určovania krycích názvov prijímacích miest, a neskôr bol vypracovaný systém signálov. Roku 1944 pristáli na území Poľska tri britské lietadlá. Všetky pristátia vykonali lietadlá s britskou posádkou. Poliaci v nich plnili funkciu druhého pilota alebo tlmočníka. Jedno z pristátí sa odohralo v noci z 15. na 16. apríla 1944. Vtedy na pristávacej ploche s krycím menom „Baķ“ v oblasti Matczyna, juhozápadne od Lublina, pristálo anglické lietadlo typu Dakota. O niekoľko minút neskôr, keď odštartovalo na spiatočnú cestu do Talianska, bol na jeho palube okrem iných pasažierov delegát AK gen. Stanisław Tatar (pseudonym „Tabor“).¹¹ Rátalo sa s ďalšími pristátiami, napokon sa však neuskutočnili vzhľadom na to, že vypuklo povstanie a Červená armáda na fronte rýchlo napredovala.¹²

Ďalšia etapa leteckej pomoci západných spojencov časovo korešpondovala s trvaním Varšavského povstania roku 1944. V koncepcii plánu „Búrka“ (*Plan Burza* – čiže plán Varšavského povstania, pozn. prekl.) sa počítalo s diverznými akciami a útokmi na ustupujúce jednotky Wehrmachtu a iné nemecké okupačné zložky, vrátane zamestnancov úradov, a taktiež s obsadením území opustených Nemcami oddielmi AK. Úloha jednotlivých oddielov AK spočívala okrem iného v zabezpečovaní územia a ochrane majetku tu ponechaného, no predovšetkým

⁸Tamže, s. 12-13.

* Pozn. prekl.: v odbornej literatúre sa vyskytuje niekoľko rôznych prekladov originálneho názvu SOE – napr. Správa pre zvláštne operácie, resp. Zbor pre špeciálne operácie.

⁹Činnosť SOE závisela po operačnej stránke od Royal Air Force a Royal Navy, avšak jeho činnosť po materiálnej stránke závisela od ministerstva vojny (War Office), a po politickej stránke od ministerstva zahraničných vecí (Foreign Office). Zo strategického hľadiska podliehal Výboru šéfov Imperiálneho štábu. Návrhmi personálu SOE, ktorý tvorili najmä pracovníci britskej spravodajskej služby, sa zaoberali najvyššie vládne orgány. Tamže, s. 14.

¹⁰Rádiové spojenie medzi vrchným veliteľom poľskej armády v Londýne a hlavným veliteľstvom Armie Krajowej vo Varšave fungovalo od 11. augusta 1940. Realizovalo sa pomocou vysielateľa umiestneného v budove poľského veľvyslanectva v Bukurešti, kde pôsobila konšpiračná baza č. 2 s krycím názvom Bolek. Priame spojenie s poľským domácim odbojom sa podarilo nadviazať až v decembri 1940.

¹¹SUBOTKIN, W.: Z kart historii polskiego lotnictwa. Śtetin 1985, s. 130.

¹²BIENIECKI, ref. 7, s. 16-17.

v zakladaní orgánov miestnej správy, ktoré mali na týchto územiach prevziať moc pred príchodom Červenej armády. Varšava pôvodne nepredstavovala integrálnu súčasť plánu „Búrka“. Hlavným motívom bolo ochrániť civilné obyvateľstvo i samotné mesto pred zničením. Rýchly postup Červenej armády v druhej polovici júla 1944 vyvolal evakuáciu časti nemeckej okupačnej správy a úradov z Varšavy ohrozenej rýchlo sa približujúcim frontom. Už 26. júla 1944 boli oslobodené mestá Dęblin a Puławy, a nasledujúceho dňa aj Garwolin. Začali sa prípravy prepravy na západný breh Wisly pri Magnuszewe. Dňa 27. júla 1944 sa uskutočnila porada Hlavného veliteľstva AK v plnom zložení, na ktorej sa prijalo rozhodnutie začať v najbližších dňoch boj o Varšavu. Termín vypuknutia povstania závisel od situácie na fronte a tiež od toho, ako budú konať Nemci.

Gen. Stanisław Tatar informoval 31. júla 1944 šéfa SOE o plánovanej účasti AK v boji o Varšavu a vypuknutí povstania. V mene gen. Bora-Komorowského mu predložil štyri požiadavky, ktoré obsahovali nasledujúce problémy:

- bombardovanie okolia Varšavy v prvom rade, a ďalej Krakova a Łódže;
- odoslanie poľských stíhacích eskadriér, ktoré sa po pristátí v okolí Varšavy mali zapojiť do boja (...);
- vyslanie poľskej desantnej brigády (...);
- podstatný nárast zásobovania zo vzduchu so zreteľom na zhodenie ťažkých guľometov, protitankových zbraní, munície a granátov.¹³ Ak zoberieme do úvahy skutočnosť, že vzdialenosť medzi leteckými základňami v Taliansku a Varšavou predstavovala pri spiatom lete vyše 2500 km, len štvrtý z uvedených bodov mal šancu na úspech. Prelet tejto trasy bez rádiového spojenia a meteorologických správ vylučoval bombardovacie operácie.

V nasledujúcich dňoch sa odohrali ďalšie udalosti. Nemci povolali 100-tisíc mužov na opevňovacie práce pozdĺž Wisly, a 30. júla 1944 v oblasti obcí Radzymin, Wołomin a Okuniew zvideli Nemci ťažké boje s Červenou armádou. Opakované rozhodnutia o vyhlásení mobilizácie vojakov AK a jej odvolávanie malo za následok, že v deň, keď vypuklo povstanie, sa nie všetci dostavili na miesto sústredenia jednotlivých oddielov.¹⁴ Prvý ozbrojený stret s nemeckou hliadkou sa odohral 1. augusta už o 13.50 hod. v mestskej časti Żoliborz. Oficiálne však Varšavské povstanie vypuklo až o 17.00 hodine, označenej krycím názvom „hodina W“. Začali sa boje trvajúce 63 dní. V dôsledku bojov bolo mesto takmer úplne zničené. Straty na poľskej strane predstavovali 16 až 18-tisíc padlých, 26-tisíc ranených, a okolo 150-tisíc zabitých alebo zavraždených civilných osôb.¹⁵

Mnoho sa už napísalo o začiatku Varšavského povstania, príčinách jeho vypuknutia, priebehu a dôsledkoch, o politických, ako aj vojenských aspektoch. Publikácie, ktoré vychádzali v emigrácii – najmä v Londýne, predstavovali pohľad zo zorného uhla tých, ktorí prinášali pomoc bojujúcej Varšave, tých, ktorí žiadali o pomoc britské orgány, a tiež tých, ktorí sa aktívne zúčastnili povstania. Tieto práce sa opierali hlavne o informácie a archívne materiály sústredené v Múzeu a Archíve gen. Sikorského (*Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generala Sikorskiego* – pozn. prekl.), prípadne v Public Record Office. Do tejto kategórie možno zaradiť práce rozličného charakteru – vedecké monografie, memoárovú literatúru, príležitostné črty a publikované pramenné materiály.¹⁶

¹³SUBOTKIN, ref. 11, 130-131.

¹⁴UTRACKA, K.: Zgrupowanie AK „Chrobry II“, Varšava 2002, s. 11-12.

¹⁵WÓJCIK, M.: Powstanie Warszawskie, Varšava 2004, s. 40.

¹⁶Patria sem okrem iného: PEŁCZYŃSKI, T.: Geneza i przebieg „Burzy“, „Bellona“ 1949, 3. diel; BORN-BORNSTEIN, R.: Powstanie Warszawskie. Wspomnienia. In: Zeszyty Historyczne, č. 80, Paríž 1980; GARLIŃSKI, J.: Między Londynem i Warszawą, Londýn 1966; BÓR-KOMOROWSKI, T.: Armia Podziemna, Londýn 1989; Armia Krajowa w dokumentach 1939 – 1945, kolektívna práca, 4. diel (lipiec-październik 1944), Studium Polski Podziemnej (ed.), Londýn 1977; Organizacja wysyłki i odbioru zrzutów materiałowych dla Armii Krajowej w wybranych dokumentach, TARCZYŃSKI, J. (ed.), Londýn 2001, a ďalšia literatúra.

Aj v Poľsku sa pred rokom 1989 často písalo o Varšavskom povstaní.¹⁷ Treba pritom podotknúť, že jednotlivé publikácie sa navzájom líšili prezentovaným pohľadom, v závislosti od pôvodu autora a obdobia, v ktorom vznikli. Istý prelom nastal po roku 1989, keď sa na knižnom trhu objavilo mnoho zaujímavých publikácií opierajúcich sa o dobové pramene.¹⁸ Pozornosť si zasluhujú aj publikované materiály z konferencií, ako napr. zborník s konferenčnými príspevkami, ktoré zazneli roku 1994 na 20. medzinárodnom kongrese vojenskej histórie, venovanom národným povstaniam, a teda aj Varšavskému povstaniu.¹⁹ Osobitným problémom je otázka organizácie leteckej pomoci pre AK. Tejto téme venuje pozornosť množstvo zaujímavých a hodnotných monografií i článkov uverejnených v odborných periodikách.²⁰

Pramenný materiál s názvom „Špeciálna činnosť orientovaná na Poľsko, uskutočňovaná zo Stredomorského priestoru vojenských operácií“, ktorého sa týka tento komentár, uverejnili v roku 1994. Na úvod uvedme aspoň krátku zmienku o tejto správe a jej autorovi. Ako sme už spomenuli, materiál, ktorý predstavuje základ tohto príspevku, prvýkrát publikovali roku 1994 vďaka spoločnej iniciatíve veľvyslanectva Veľkej Británie v Poľsku, Britskej rady (*British Council*) a Riaditeľstva štátnych archívov (*Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych*) vo Varšave. Správu, ktorá predtým nebola uverejnená, pripravil do tlače Jan Ciechanowski, účastník Varšavského povstania.

Vzhľadom na zámer autora, aby sa text dostal do rúk najširšiemu čitateľskému kruhu, uverejnili spomínaný prameň v úplnom znení a paralelne v angličtine aj v poľštine. Originálny anglický text preložil Jan Krok-Paszkowski (taktiež účastník povstania). Správa je rozdelená do 41 bodov a je datovaná dňom 30. mája 1945. Podľa rozdeľovníka bola určená hlavnému stanu SOE, kde ju včlenili do vojnového denníka, pričom tri kópie poslali príslušným vládnym úradom v Londýne. K správe priložili 14 príloh, ktoré tvorila korešpondencia a schéma organizačnej štruktúry SOE a veliteľstva spojeneckých vzdušných síl v oblasti Stredozemného mora.²¹ Jan Ciechanowski doplnil tento prameň úvodom, v ktorom objasnil genézu Varšavského povstania a prác podniknutých s cieľom poskytnúť mu pomoc, ďalej poznámkovým aparátom, zoznamom osôb, ako aj zoznamom skratiek vyskytujúcich sa v texte.

Autorom správy bol plk. Harold M. Threlfall. Predtým ako vstúpil do vojska, pôsobil tri roky ako riaditeľ berlínskej pobočky britsko-holandského koncernu bratov Leeveerovcov. Z tohto pôsobenia si odniesol dobrú znalosť pomerov v Nemecku i samotných Nemcov. V období rokov 1939 – 1941 slúžil v 2. pešej divízii ako dôstojník spravodajskej služby, a potom vstúpil do služieb SOE.

Plk. Threlfall pôsobil od januára 1942 v Štokholme. Oficiálne bol pracovníkom britskej diplomatickej služby, no neoficiálne mal za úlohu plniť špeciálne úlohy. V auguste 1942 ho vyhostili zo Švédska. Dôvodom tohto rozhodnutia bola Threlfallova spoluúčasť v sabotážnej akcii, pri ktorej vyhodili do vzduchu vlakovú súpravu prevážajúcu vojakov Wehrmachtu do

¹⁷K prácam, ktoré vyšli pred rokom 1989, patria: BORKIWEICZ, A.: Powstanie Warszawskie, Varšava 1957; BARTELSKI, L.: Powstanie Warszawskie, Varšava 1965; KIRCHMAYER, J.: Powstanie Warszawskie, Varšava 1969; CIECHANOWSKI, J. M.: Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego, Varšava 1987; PRZYGOŃSKI, A.: Powstanie Warszawskie w sierpniu 1944, 2 diely, Varšava 1988, a iné. Pozornosť si zasluhujú aj zborníky z konferencií, napr.: Powstanie Warszawskie. Sesja w 40. rocznicę (25 i 26 lipca 1984 r.). Referaty – komunikaty – dyskusja, MATUSAK, P. – ZIELIŃSKI, W., Varšava 1987.

¹⁸K novším knihám patria okrem iného: Armia Krajowa. Szkice..., ref. 6, DAVIES, N.: Powstanie '44, Varšava 2004.

¹⁹XX. International Colloquium of Military History, 23.08 – 3.09. 1994, PANECKI, T. (ed.), Varšava 1995.

²⁰SZOLDRSKA, H.: Lotnictwo Podziemia czyli dzieje Wydziału Lotniczego KG AK, Varšava 1986.

²¹Prílohu tvorí rozsiahla korešpondencia, ako aj zhrnutie operačných činností uskutočňovaných v Poľsku za rok 1944, súhrn peňažných prostriedkov poslaných do Poľska v roku 1944, materiálne vybavenie poľskej leteckej jednotky, stanovisko britských vojenských orgánov k výsadbom, výsledky leteckých operácií uskutočňovaných nad územím Varšavy, a taktiež výkaz hlavného druhu výzbroje, ktorú sa v období od januára do decembra 1944 podarilo úspešne dopraviť do Poľska.

Nórska. Od októbra 1943 viedol švédsku sekciu SOE v Londýne, a neskôr ho prideliť do sekcie, ktorá pripravovala pomoc pre domáce odbojové hnutie v Poľsku, v Protektoráte Čechy a Morava, na Slovensku a v Maďarsku. Táto sekcia uskutočnila od začiatku roku 1941 až do jesene 1943 spolu 103 operácií, z ktorých sa 72 skončilo úspešne. Vysadili 194 parašutistov a 80 ton materiálu. Počas akcií bolo zostrelených desať lietadiel pracujúcich pre SOE.²² V apríli 1944 menovali H. M. Threlfalla za veliteľa bojovej jednotky 139 v Bari. Úlohou tejto jednotky bolo podporovať sabotážne akcie na území Poľska, Protektorátu a na Slovensku, ako aj spolupracovať v tejto oblasti s Royal Air Force (RAF) a veliteľstvami spojeneckých síl. H. M. Threlfall sa podieľal na prevoze ukoristených agregátov rakety V-2 z poľského Tarnowa do Veľkej Británie, a tiež v príprave operácie „Wildhorn“, ktorej cieľom bolo letecky prepraviť významné osobnosti z územia okupovaných štátov a pod.²³ V októbri 1944 sa ešte ako podplukovník zúčastnil letu americkou lietajúcou pevnosťou B-17 do Banskej Bystrice, kde absolvoval veľmi dôležité rozhovory s veliteľmi Slovenského národného povstania. Roku 1945 mu udelili vyznamenanie Rád britského impéria (*Order of British Empire* – OBE). Po skončení vojny pracoval v elektronickom priemysle, bol okrem iného riaditeľom londýnskej pobočky nemeckého koncernu Siemens. Angažoval sa tiež v dobročinných akciách. Pomáhal aj poľským študentom vo Veľkej Británii v rámci Polish Student Appeal Fund. Harold M. Threlfall zomrel v januári 1985 v Londýne.

Správa plk. H. M. Threlfalla má, ako sme už uviedli, 41 bodov a patrí k nej aj príloha. Popisuje v nej otázky súvisiace s letmi, ktoré sa organizovali z územia Veľkej Británie už pred Varšavským povstaním, opisuje vzdušné trasy leteckej pomoci, vojenské operácie uskutočňované z územia Talianska, ako aj bezprostrednú pomoc poskytnutú Varšavskému povstaniu.

Autor správy osvetľuje pomoc bojujúcej Varšave v bodoch 20 – 36. Každý z bodov má osobitný nadpis podľa jednotlivých aspektov poskytovanej pomoci. Plk. Threlfall nevyjadruje svoj úsudok, pokiaľ ide o správnosť rozkazu začať povstanie. V úvode správy konštatuje, že hlavným cieľom vytvorenia bojovej jednotky 139, ktorej bol veliteľom, nebolo zásobovať Armiu Krajowu zbraňami a iným materiálom. Lety tejto jednotky mali predovšetkým operačný charakter.

Vypuknutie Varšavského povstania zaskočilo aj leteckú základňu v Brindisi. Okamih, v ktorom povstanie vybuchlo, sa totiž časovo kryl s obdobím krátkych nocí bez zhadzovania a väčšina pilotov po vyčerpávajúcích letoch bola na dovolenke. Výsledkom tejto skutočnosti bola improvizácia, v dôsledku ktorej sa na dlhé a náročné lety posielali mladé posádky, ktoré neboli pripravené na úlohy tohto druhu.²⁴

V ďalších bodoch správy opisuje plk. Threlfall situáciu po vyslaní prvých 14 lietadiel, z ktorých sa štyri nevrátili na základňu a dve sa rozbili pri pristávaní. V dôsledku týchto udalostí britský letecký maršal John Slessor konštatoval, že letecké operácie z britských základní nad Varšavu sú nemožné, pretože prinášajú veľa strát a málo úžitku.²⁵ Operácie do Poľska sa pozastavili. Toto rozhodnutie sa zdôvodňovalo aj silnou nemeckou protiletadlovou obranou pozdĺž letovej trasy.

Treba si uvedomiť, že stratégia Varšavského povstania bola orientovaná na jeho pretrvanie do okamihu, keď sa začne ďalšia ofenzíva Červenej armády. Jedine zhadzovanie dostatočného množstva zbraní a munície mohlo zažehnať nebezpečenstvo potlačenia povstania. Oblasť Varšavy bola roztrieštená na početné malé ohniská bojov, ktoré z vtáčej perspektívy pripomínali veľkú šachovnicu. Neexistovali kontúry frontu ani všeobecný smer akcie. Povstanci útočili

²²Pomoc lotnicza Wielkiej Brytanii dla Powstania Warszawskiego. Raport pułkownika H. M. Threlfalla. Zost. J. CIECHANOWSKI, Varšava 1994, s. 63.

²³Podrobnejšie na túto tému pozri: BIENIECKI, K.: „Wildhorn“. In: *Zeszyty Historyczne*, Paríž, 1989, č. 88, s. 81-100.

²⁴SZOŁDRSKA, ref. 20, s. 103.

²⁵ZAWILSKI, A.: *Polskie fronty 1919 – 1945*, 2. diel, Varšava 1997, s. 128.

a obsadzovali jednotlivé domy. Nemci sa zabarikádovávali v opevnených budovách úradov okupačnej správy. Pretože paľba ich guľometných zbraní sťažovala pohyb povstaleckých oddielov, prebýjali si tieto otvory do stien v pivniciach a na povalách domov, ktoré predstavovali prechody. Vzhľadom na to muselo byť zhadzovanie potrebného materiálu veľmi precízne.²⁶ V neskoršej fáze povstania bolo navyše celé bojujúce mesto zahalené dymom z požiarov. Poľská strana a veliteľ bojovej jednotky 139 (čiže autor správy) preto naliehali, aby sa lety nad Varšavu obnovili, čo sa napokon stalo 8. augusta 1944.

V bode č. 24 správy plk. Threlfalla sa píše o druhej etape pomoci pre bojujúce hlavné mesto Poľska, ktorá bola výsledkom opakovaných intervencií SOE a hlavného veliteľstva poľskej armády u šéfov štábov vlády Kráľovského veličenstva. V ďalších bodoch správy sú uvedené informácie o situácii vo Varšave a letoch podniknutých v dňoch 13. a 14. augusta. V prvom prípade, čiže 13. 8. 1944, letelo 28 lietadiel, a nasledujúceho dňa 26 lietadiel. Vykonali spolu 23 úspešných zhodení zbraní a výstroja. Utrpeli však pomerne vysoké straty – tieto dosahovali až 20 % odštartovaných lietadiel. Dňa 15. augusta 1944 sa uskutočnila porada v hlavnom stane veliteľstva spojeneckých vzdušných síl na Balkáne, na ktorej sa prijalo rozhodnutie vykonávať zhadzovanie na územie Kampinoského pralesu, aby lietadlá unikli priamemu ostreľovaniu nemeckého protilietadlového delostrelectva. V súlade s týmto rozhodnutím sa v dňoch 15. a 16. augusta 1944 uskutočnil desant materiálu. Žiaľ, 16. 8. Nemci zostrelili šesť z 18 lietadiel, ktoré sa do akcie zapojili. V dôsledku citeľných strát, ktoré utrpeli posádky lietadiel, vicemarschal Elliota nariadil prerušiť lety nad Varšavu a jej okolie.

Tretia fáza pomoci, o ktorej píše plk. Threlfall v svojej správe, sa realizovala po 18. auguste 1944 poľskými lietadlami z leteckej jednotky 1586. Vďaka tomu Varšava nebola celkom izolovaná od pomoci. Každú noc v dňoch 20. – 27. augusta lietadlá s poľskými posádkami uskutočňovali zhadzovanie materiálu a zásob na Varšavu alebo jej okolie. V dvoch prípadoch boli dva zo štyroch do šiestich odštartovaných lietadiel zostrelené protilietadlovým delostrelectvom protivníka. Po noci z 26. na 27. augusta sa lety pozastavili pre nevhodné meteorologické podmienky. Podľa svedectva autora správy sa lety obnovili 1. septembra, keď nemecká protilietadlová obrana zostrelila štyri zo siedmich poľských lietadiel. Letecké operácie sa teda opäť pozastavili do skončenia mesačného splnu. Potom sa lety uskutočňovali znova, avšak zmenila sa taktika zhodení materiálu, ktoré sa vykonávali z veľkej výšky. Žiaľ, nedostatkom tohto spôsobu zhadzovania bolo veľké rozptýlenie zásobníkov s materiálom, pričom do rúk povstalcov sa dostalo len nízke percento z nich.

V nasledujúcich bodoch správy plk. Threlfall informuje o ďalších letoch nad územie Poľska, ktorých sa zúčastnili jednak poľské a jednak juhoafrické lietadlá z bojovej skupiny 205.

O pokusoch s cieľom zorganizovať denné dodávky materiálu pomocou americkej 8. leteckej armády (*United States Air Force*, ďalej USAF) sa píše v bode č. 34 správy. Spočiatku sa tieto lety neuskutočňovali, napriek pozitívnemu stanovisku americkej vlády, pretože Sovietsi odmietli udeliť súhlas na pristávanie na svojich letiskách lietadlám USAF. Zmenilo sa to až 18. septembra 1944, keď jednotka 108 lietajúcich pevností preletela nad Varšavou počas dňa a zhodila nad mestom zásoby zbraní, munície a potravín. Predposledný bod správy č. 35 je zhrnutím informácií o všetkých pokusoch, ktoré sa podnikali s cieľom poskytnúť leteckú pomoc Varšavskému povstaniu. V ďalších bodoch plk. Threlfall hodnotí činnosť jednotky, ktorej v tomto zložitom období velil.

Prezentovaná správa pre historikov predstavuje veľmi cenný materiál. Pochopiteľne, tento materiál odzrkadľuje subjektívny názor a je potrebné pristupovať k nemu kriticky, čo však neznižuje jeho historickú hodnotu.

²⁶Tamže, s. 103.

ŠPECIÁLNA ČINNOSŤ ORIENTOVANÁ NA POĽSKO – USKUTOČŇOVANÁ ZO STREDOMORSKÉHO PRIESTORU VOJENSKÝCH OPERÁCIÍ

PREDCHÁDZAJÚCE LETY ZO SPOJENÉHO KRÁĽOVSTVA

1. Úrad pre zvláštne operácie (SOE) uskutočňoval z územia Spojeného kráľovstva od prvých mesiacov roku 1941 až do jesene 1943 mimoriadne akcie orientované na Poľsko, ktoré mali pomôcť tajnej poľskej armáde. Spolu sa uskutočnilo 103 operácií, z toho 72 bolo úspešných. Počas letov bolo vysadených 194 osôb, váha zhodeného materiálu predstavovala okolo 80 ton. Bolo zostrelených desať lietadiel.

ZANECHANIE SEVERNEJ CESTY

2. Na jeseň roku 1943 vyšlo najavo, že prelety severnou trasou sa stali ťažké a nebezpečné, a v septembri 1943 v priebehu dvoch nočných operácií bolo stratených 8 lietadiel. Príčinou tohto bola skutočnosť, že trasa do Poľska pretínala pásмо chránené protilietadlovými delami a nočnými stíhačkami. Toto pásмо sa rozprestieralo od severného Dánska až do centrálnej časti Nemecka a plnilo úlohu obrany Berlína pred ťažkými náletmi, ktoré vtedy uskutočňovalo britské veliteľstvo bombardovacieho letectva (*Bomber Command*). Následkom týchto septembrových strát bolo rozhodnutie veliteľstva bombardovacieho letectva, ktoré vtedy vykonávalo kontrolu nad špeciálnymi operáciami, že severná trasa do Poľska sa nedá využívať, a že lety do Poľska sa majú uskutočňovať z juhu. To znamenalo, že veliteľstvo špeciálnych operácií a 6. oddelenie poľského hlavného štábu museli urobiť veľa dodatočných prác, aby premiestnili personál, zásoby a tiež vysielacie stanice s cieľom ich sústredenia v oblasti Stredozemného mora. Rozhodujúcim faktorom bolo odmietnutie ministerstva letectva, aby sa vykonávali lety severnou trasou.

POKUSY USKUTOČŇOVANÉ Z AFRIKY

3. Prvý návrh sa týkal letov zo severnej Afriky, zo Sidi Amor, letiska neďaleko Tunisu. Koncom roku 1943 Poľská letecká jednotka skladajúca sa z 3 Liberátorov a 3 Halifaxov (neskôr známa pod názvom Jednotka 1586) odletela z Veľkej Británie, kde tvorila súčasť 138. perute, a zaujala pozície v severnej Afrike. Prvá operácia sa uskutočnila 15. decembra, keď odštartovali 3 lietadlá, ale museli sa vrátiť pre zlé počasie. Ďalší pokus podnikli 18. decembra, opäť s tromi lietadlami, a všetky tri lety sa skončili úspešne.

PREMIESTNENIE DO TALIANSKA

4. Počiatočný plán letov zo severnej Afriky sa medzitým zmenil a štartovací bod sa presunul do južného Talianska. S letmi sa začalo vo chvíli, keď už bolo letisko v Brindisi pripravené na započatie zvláštnych operácií. Prvý pokus započat lety sa podnikol 18. decembra nasadením 2 Halifaxov zo 148. perute, avšak nesplnil očakávania, hoci podobný let uskutočnený tej istej noci zo severnej Afriky priniesol celkový úspech. Začiatkom januára 1944 sa v Brindisi ustanovila poľská peruť 1586, ktorá spoločne so 148. peruťou RAF tvorila krídlo 334. Všetky

nasledujúce špeciálne operácie smerujúce do Poľska uskutočňovali z Talianska, s výnimkou jedného bojového letu amerických lietadiel z Veľkej Británie počas Varšavského povstania.

ZALOŽENIE TALIANSKEJ ZÁKLADNE

5. Prenesenie letov z Veľkej Británie znamenalo, že vysielacia stanica disponujúca bezprostredným spojením s Poľskom – s poľským operačným personálom – musela byť zriadená v Taliansku, a tak pred koncom roku 1943 bola takáto stanica zorganizovaná v Latiano. Vtedy sa ukázalo jasné, že sa neoplatí prevážať z Blízkeho východu do Veľkej Británie početných špecialistov pre potreby poľského 6. oddelenia, ktorí sa napokon brali z novozaložených Poľských ozbrojených síl na Blízkom východe preto, aby sa posielali naspäť do Talianska s cieľom dopraviť ich do Poľska. Preto sa prijalo rozhodnutie vytvoriť Poľské výcvikové stredisko v Taliansku, ktoré malo školiť uchádzačov z oblasti Stredozemného mora. A tak v rovnakom čase, keď v Latiano založili Poľskú operačnú základňu (známu pod názvom *Torment*), ktorej veliteľom bol najprv kapitán Zygmunt Oranowski a neskôr major Jan Jaźwiński, vzniklo v obci Ostuni Poľské výcvikové stredisko pod velením majora Leopolda Krizara (známe pod názvom *Impudent*). V oboch strediskách boli britskí styční dôstojníci, ktorí zabezpečovali nevyhnutnú koordináciu činnosti s predstaviteľmi britského vojska, ktorí sa venovali organizácii leteckých transportov a zabezpečovali súčinnosť poľských špeciálnych operácií so všeobecným rámcom činnosti SOE oblasti Stredozemného mora. Podplukovník T. Roper-Caldbeck bol veliteľom celej organizačnej skupiny, a major A. M. Morgan bol služobne najvyšším britským dôstojníkom v Latiano, pobočne ako major T. Ferres-Guy (ktorého neskôr vystriedal kapitán A. E. Andrews) v Ostuni. Táto organizačná skupina pracovala ako špeciálna sekcia Špeciálneho oddelenia č. 1, ktoré bolo prvou jednotkou SOE založenou v Taliansku, a dostala cennú podporu od SOE.

6. V tejto súvislosti treba podotknúť, že anglicko-poľská základňa v Taliansku sa zaoberala len výcvikom a operatívnou stránkou špeciálnej činnosti orientovanej na Poľsko, a jej bezprostredné spojenie s touto krajinou sa obmedzovalo len na aspekty dôležité z operačného hľadiska. Všetky otázky týkajúce sa politiky alebo spravodajskej služby vybavovalo 6. oddelenie (poľského štábu) v Londýne, ktoré malo vlastné bezprostredné W/T²⁷ (rádiotelegrafické) spojenie s operačným územím. Bolo to privilegium, z ktorého spomedzi všetkých našich spojencov ťažili jedine Poliaci. Existovalo tiež priame bezdrôtové telegrafické spojenie medzi Londýnom a základňou v Latiano. Situácia bola teda taká, že 6. oddelenie v Londýne tu spolupracovalo s poľskou sekciou SOE, poskytovalo jej spravodajské informácie, ktoré získavalo vďaka poľskému bezdrôtovému telegrafickému spojeniu s operačným územím, diskutovalo s ňou o politických otázkach, zatiaľ čo v Taliansku existovala operačná a výcviková základňa podliehajúca rozkazom 6. oddelenia v Londýne v záležitostiach politiky, pritom však disponovala právom nezávislého spojenia s Poľskom prostredníctvom vlastných informačných kanálov, pokiaľ išlo o otázky súvisiace s uskutočňovaním operácií a doručovaním materiálu. Aj keď poľské úrady v Taliansku boli obsadené prevažne Poliakmi, boli závislé od SOE po všetkých stránkach súvisiacich so vzdušným transportom, zásobovaním a všeobecným spojením s veliteľstvom S.O./M/. (špeciálnych Stredomorských operácií) a s inými britskými úradmi.

7. Organizačné práce boli ukončené koncom marca 1944 v momente príchodu podplukovníka H. M. Threlfalla a majora G. L. Klaubera, ktorí prevzali velenie nad novou jednotkou. Hlavný

²⁷Wireless Telegraphy (skratka W/T), čiže bezdrôtová telegrafia.

stan sídlil v Monopoli. Odvtedy podplukovník Threlfall zodpovedal pred veliteľstvom S.O.M. za administratívnu stránku pomoci pre poľské (a české*) operácie, a po politickej stránke bol podriadený S.O.L. v Londýne. Nový hlavný stan a rôzne poľské (a české*) úrady v južnom Taliansku sa čoskoro spojili do bojovej jednotky 139 s podplukovníkom Threlfallom ako veliteľom a majorom Klauberom ako jeho zástupcom. Táto jednotka pôsobila ako podskupina veliteľstva S.O.M.

8. Bojová jednotka 139 sa líšila od iných zložiek SOE tým, že poľské vojenské úrady kontrolovali špeciálne operácie zamerané na ich domov v značne väčšej miere, ako ktorýkoľvek iný spojenecký štát.²⁸ Pramenilo to zo skutočnosti, že predtým, ako opustili svoj domov, zanechali tam dobre organizované štruktúry podzemného hnutia, a s britskými orgánmi si určili väčšiu nezávislosť *modus operandi* od chvíle, keď sa začala akcia podpory hnutí odporu v Európe. Napríklad doručenie dokumentov pre agentov posielaných na operačné územie a ich vybavenie bezprostredne pred letom vykonávali Poliaci. Ba čo viac, vysielacia stanica v Latiano, ktorá udržiavala operačné spojenie s Poľskom, slúžila tiež na výmenu informácií medzi Poľskom a Londýnom v prípade, ak bol v Londýne zlý príjem. To všetko vykonávali Poliaci sami, s tým, že k nim prideliť britského styčného dôstojníka, ktorý mal na starosti zásobovanie a iné záležitosti, ako napr. kontrolu frekvencií vysielania, resp. kontroloval ich v mene A.F.H.Q. – (Hlavného spojeneckého veliteľstva v Taliansku). Bojová jednotka 139 mala vlastnú logistickú základňu a nepoužívala centrálnu základňu v tábore Paradise. Poliaci sami plnili lietadlá materiálom. Čo sa týka zásobovania, jednej z hlavných úloh jednotky, tu sa uplatňoval kombinovaný postup. Na základe toho, akú kapacitu vzdušného transportu im Briti ponúkli, Poliaci si sami určovali, aký materiál sa bude prevážať, a úlohou Britov pridelených do bojovej jednotky 139 bolo skontrolovať požiadavky Poliakov predtým, ako objednávku odoslali S.O.M.

9. Vo všeobecnosti tento systém dobre plnil svoju úlohu. Z britskej strany bolo rozdelenie otázok na politické a spravodajské, ktoré sa riešili v Londýne, a na záležitosti operačné, ktoré sa riešili v Taliansku, uspokojivé, no s tou výnimkou, že úrady v Taliansku nemali vždy jasnú predstavu o pozadí spravodajských akcií, ktoré sa týkali Poľska. Z poľskej strany sa objavili ťažkosti, ktoré koncom augusta 1944 vyvrcholili tým, že major Jaźwiński zložil rezignáciu. Nazdával sa totiž, že poľské 6. oddelenie v Londýne dávalo odboju v Poľsku väčšie nádeje na poskytnutie materiálnej pomoci, ktoré sa po operatívnej stránke nedali splniť. Preto vypukol konflikt medzi ním a 6. oddelením, ktorý sa týkal zásad postupu. Neskôr, keď majora Jaźwińskiego nahradil podplukovník Ryszard Dorotycz-Malewicz (pseudonym „Hańcza“), vzniklo ďalšie neporozumenie; tento dôstojník totiž bez vedomia veliteľa bojovej jednotky 139 bezprostredne informoval britské vládne orgány, že letecká pomoc pre Varšavské povstanie je podľa jeho názoru nedostatočná, čo spôsobilo napätie v M.A.A.F. Takéto prípady sa odohrávali ojedinele, a charakteristickou črtou celého obdobia pôsobenia bola výnimočne dobrá spolupráca medzi britskými a poľskými zložkami bojovej jednotky 139.

ROZVOJ OPERÁCIÍ ORGANIZOVANÝCH Z TALIANSKA

10. Z operačného hľadiska nová organizácia letov spočiatku nebola úspešná. Jedným z hlavných dôvodov jej vzniku totiž bola nádej, že južná cesta do Poľska umožní uniknúť nepriaznivému počasiu, ktoré sprevádzalo lety severnou cestou, a taktiež silnej obrane nepriateľa. Prvé

* správne: československé (pozn. prekl.).

* správne: československé (pozn. prekl.).

²⁸Myslí sa spojenecký štát Veľkej Británie, ktorého exilová vláda sídlila v Londýne – pozn. prekl.

tri mesiace roku 1944 však priniesli veľké rozčarovanie. V tomto období totiž boli len tri noci, ktoré po meteorologickej stránke umožnili operácie do Poľska a z celkového počtu 23 pripravovaných operácií sa len jedna v januári a jedna v marci skončili úspešne, avšak stratili sme dve lietadlá.

11. Pochybnosti o tom, či bolo presmerovanie leteckých operácií zo severu na juh správnym rozhodnutím, ktoré prirodzene vznikli v dôsledku zlého začiatku, sa rozplynuli následkom úspechov v apríli, keď sa počasie náhle zlepšilo a uskutočnili sme 132 operácií. Z nich sa 85, čiže 50 %, skončilo úspešne. Májové výsledky boli taktiež dobré, percento úspešných letov sa zvýšilo, a aj napriek tomu, že sme za dva mesiace prišli o 5 lietadiel, bolo jasné, že napriek počiatočným neúspechom, bola južná cesta oveľa bezpečnejšia ako severná. V priebehu týchto dvoch mesiacov nad Poľskom zhodili 104 parašutistov a 172,5 tony materiálu, čiže vyše dva a polkrát viac než v priebehu predchádzajúcich troch rokov z územia Spojeného kráľovstva. Tajná armáda (rozumej Armia Krajowa, pozn. prekl.) v Poľsku bola nadšená nárastom objemu doručených zásob a jej hlavný veliteľ generál Tadeusz Bór-Komorowski poslal písomne srdečné poďakovanie za poskytnutú pomoc. V prílohe A je znenie telegramu, ktorý odoslal hlavný veliteľ poľskej tajnej armády.

12. V júni sa neuskutočnili žiadne bojové lety vzhľadom na krátke noci a zlé počasie, ale v júli sa lety obnovili a uskutočnilo sa 88 operácií, z ktorých sa vyše 50 % skončilo úspešne. V prílohe B je súhrn výsledkov operácií rozdelených podľa jednotlivých mesiacov za celý rok 1944. V prílohe C je uvedená celková suma odoslaných peňazí, ktoré boli pre Tajnú armádu rovnako dôležité ako dodávky zbraní, a poľská exilová vláda v Londýne to považovala za jednu z hlavných úloh, pokiaľ išlo o udeľovanie pomoci odbojovému hnutiu doma. Tieto peniaze sa používali prevažne na vyplácanie plátov pre Tajnú armádu, kúpali sa za ne zbrane od Nemcov, používali sa tiež ako úplatky a vo všeobecnosti slúžili na financovanie hnutia odporu a poľskej ilegálnej civilnej správe.

PRIORITY LETECKÉHO TRANSPORTU

13. Keď poľskú leteckú jednotku po prvýkrát prevelili do Stredomorského priestoru, tvorilo ju šesť lietadiel. Vtedy sa veľmi živo diskutovalo o tom, koľko má byť bojových letov a či sa tieto lietadlá majú využívať aj pre let do iných štátov. Avšak zakrátko, potom ako poľská exilová vláda uverejnila vyhlásenie o strategickej úlohe Tajnej armády, bolo vydané nariadenie premiéra W. S. Churchilla, aby sa počet leteckých operácií do Poľska strojnásobil. V prílohe D je uverejnené znenie telegramu SOE odoslaného z Londýna, ktorý je zhrnutím situácie. Počet poľskej leteckej jednotky sa zdvojnásobil tým, že jej prideliť šesť lietadiel typu Halifax, no šesť ďalších lietadiel nikdy nedostala. Tým, že sa v úplnosti nevykonalo nariadenie premiéra, vzniklo v neskorších mesiacoch množstvo problémov, pretože to znamenalo, že uskutočňovanie poľských operácií si vyžadovalo nasadenie britských lietadiel z perute 148, čo malo negatívny vplyv na potreby iných krajín, najmä Talianska a Juhoslávie. Bol to pochopiteľne výsledok danej situácie, keď výroba štvormotorových lietadiel nedokázala držať krok s rastúcim počtom špeciálnych operácií.

14. V tejto situácii sa zaviedol systém vzájomnej pomoci, takže v prípade, že bolo priaznivé počasie, britské lietadlá perute 148 letali prioritne tiež do Poľska, a výmenou za to Poľská letecká jednotka 1586 pomáhala pri letoch do iných krajín, keď sa operácie orientované na Poľsko nemohli uskutočniť pre nepriaznivé poveternostné podmienky. Tento systém sa s menšími dočasnými úpravami uplatňoval do augusta, keď vypuknutie Varšavského povstania

prinieslo nové podmienky. V prílohe E je uvedená výmena telegramov medzi generálom Stawellom a maršalom letectva Johnom Slessorom, v ktorých Slessor priblížil svoje stanovisko.

OPERÁCIE „MIESTA PRÍJMU“

15. Popri normálnych operáciách orientovaných na Poľsko, ktoré spočívali v zhodení agentov a materiálu, sa v tomto období realizovali tri špeciálne operácie s kryciami názvami Wildhorn I, II a III. Vyžadovali si pristátie lietadla typu Dakota na letisku pripravenom Tajnou armádou, aby odviezlo dôležité osobnosti v prípade, ak bolo potrebné ich evakuovať. Tieto tri operácie uskutočnili v dňoch 15. apríla, 29. mája a 25. júla lietadlá Dakota s britskou posádkou a vo všetkých troch prípadoch aj s poľským spolupilotom, ktoré patrili do 267. perute. Každé z lietadiel odviezlo určitý počet cestujúcich a materiálu. Takto sa z Poľska evakovalo najprv 5, potom 3 a nakoniec 5 osôb. Každá z troch operácií bola obzvlášť nebezpečná, pretože lietadlá neboli vybavené guľometmi a museli preletieť stovky míľ nad nepriateľským územím a pristávať v noci na poli, ktoré bolo označené len malými svetlami. Na spätočnú cestu štartovali v rovnako zložitých podmienkach. Pri každej operácii sa nadviazalo priame spojenie medzi Latiano a pristávacími plochami, tak, aby lietadlá priniesli vždy najnovšie spravodajské informácie z operačného územia. Talianska základňa bola okamžite informovaná o pristátí a štarte lietadla z územia Poľska.

16. Počas operácie Wildhorn I bola organizačná práca v teréne zvládnutá výborne a lietadlo zostalo na pristávacej ploche len niekoľko minút, avšak štartovacia dráha bola príliš krátka a len vďaka veľkej dávke šťastia sa pilotom podarilo vzlietnuť. Ozbrojené oddiely Tajnej armády, vyčlenené na zabezpečenie letiska, upútali na seba pozornosť Nemcov, takže počas operácie sa odohralo ostré ozbrojené stretnutie. Posádka lietadla hlásila, že keď sa pripravovala na pristávanie, uvidela horiace dediny, pričom počas obrany letiska Tajná armáda stratila 40 svojich ľudí. Operácia Wildhorn II prebiehala po technickej stránke uspokojivo, no dve z osôb určených na evakuáciu sa pre sťažný pohyb na území stráženom Nemcami nedostavili v určenom čase na pristávaciu plochu, takže ich bolo treba ponechať na mieste. Počas operácie Wildhorn III sa nezaznamenal prípad nepriateľskej obrany, lietadlo však uviazlo pri pristávaní a pilotovi sa až na tretí pokus podarilo vyštartovať. Na pristávacej ploche stál hodinu aj desať minút, kým v predchádzajúcich dvoch prípadoch sa čas medzi pristátím a odletom lietadla pohyboval v rozpätí od troch do siedmich minút. Medzi pasažiermi, ktorých toto lietadlo priviezlo, bol technický odborník na rakety V-2. Priviezol so sebou technické nákresy tejto zbrane, ktorú spolu s ním okamžite dopravili letecky do Londýna.

17. Ponechajúc stranou technický aspekt operácií Wildhorn, ktorý bol celkom výnimočný a kládol vysoké nároky na prípravu, zručnosť i odvahu pilotov, a okrem toho vyžadoval veľkú obetavosť oddielov Tajnej armády, zodpovedných za zaistenie pristávacej plochy, tieto lety mali dôležitý politický význam. Pre poľskú exilovú vládu sídliacu v Londýne totiž predstavovali jediný spôsob, ako priviezť ľudí z okupovaného Poľska rýchlo a pomerne bezpečne a oboznámiť sa s náladami i názormi v krajine okupovanej Nemcami. Osobami, ktoré lietadlá prevážali, boli prevažne predstavitelia politických strán v Poľsku, prípadne štábni dôstojníci Tajnej armády, takže akcia súvisela jednak s politickými a jednak s vojenskými aspektmi odbojovej činnosti poľskej exilovej vlády. Pre zaujímavosť, bojový let Wildhorn III evakoval politických delegátov, ktorí sa deň po odlete z Poľska zúčastnili rozhovorov s pánom Stanisławom Mikołajczykom v Káhire, vo chvíli, keď poľský premiér cestoval na svoje prvé stretnutie [s J. V. Stalinom – pozn. prekl.] do Moskvy.

18. Počet voľných miest na palube lietadiel realizujúcich operácie Wildhorn bol obmedzený a záujem o ne zo strany záujemcov bol vysoký, neboli však určené výhradne pre prívržencov vlády pána Mikołajczyka; v kruhu osôb, ktoré takto odleteli [z Poľska – pozn. prekl.], bol pán Tomasz Arciszewski, súčasný [v roku 1945 – pozn. prekl.] premiér Poľska, ktorého politické názory sa vôbec nezhodovali s názormi pána Mikołajczyka, a ďalej pán Zygmunt Berezowski, ktorý bol rovnako rozhodným protivníkom pána Mikołajczyka. Medzi vojenskými predstaviteľmi, ktorých sme takto evakovali, bol generál Tabor (Stanisław Tatar), zástupca hlavného veliteľa Tajnej armády, ktorý krátko po prilete do Londýna prevzal velenie nad celou činnosťou poľského domáceho odboja, a tiež podplukovník Hańcza [Ryszard Dorotycz-Malewicz – pozn. prekl.], ktorý po evakuácii z Poľska v rámci operácie Wildhorn I pricestoval v júni 1944 do Talianska a stal sa veliteľom poľských operácií a výcvikových základní v Latiano a Ostuni. Rovnako stojí za zmienku, že dve z osôb, ktoré evakovali v rámci operácie Wildhorn, Dr. Józef Retinger a plukovník Roman Rudkowski, boli predtým zhodené na padákoch do Poľska v rámci operácie SOE.

19. Štvrtá operácia Wildhorn z roku 1944 s cieľom priviezť z Poľska niektoré politické osobnosti, o ktorých sa predpokladalo, že pomôžu vyriešiť poľskú vládnu krízu, bola po organizačnej stránke pripravená a čakalo sa len na vyhovujúce počasie, avšak zlé počasie a lokálna činnosť Nemcov na operačnom území oddŕalovali operáciu až do momentu, keď toto územie bolo po ruskej ofenzíve obsadené, a tým sa jej uskutočnenie stalo neaktuálne. Rovnaký osud postihol pripravovanú operáciu Catfish, v rámci ktorej mali dve lietadlá typu Dakota evakuovať z územia Poľska britské, americké a poľské letecké posádky, ktorým sa podarilo utiecť a boli pod ochranou Armie Krajowej v oblasti Nového Targu.

VARŠAVSKÉ POVSTANIE

20. Prvého augusta, keď Rusi obsadzovali predmestia na druhom brehu Visly, povstala proti Nemcom poľská Tajná armáda vo Varšave, ku ktorej sa pripojilo civilné obyvateľstvo, a apelovala na Spojencov, aby jej poskytli dodávky zbraní. Keďže úlohy bojovej jednotky 139, týkajúce sa zásobovania Tajnej armády v Poľsku, mali predovšetkým operatívny charakter, nie je cieľom tejto správy vyjadrovať sa k dlhým a zložitým otázkam, či bolo povstanie rozumné, alebo nie, či o ňom bolo alebo nebolo vopred informované sovietske armádne velenie, prípadne k iným otázkam, ktoré súvisia s týmito tragickými udalosťami. Je skutočnosťou, že z počúvania vysielania sovietskeho rozhlasu v poľskom jazyku vyplýva, že až do 31. júla vyzývalo obyvateľov Varšavy, aby povstali. Je taktiež skutočnosťou, že vo chvíli, keď povstanie vypuklo, vznikla potreba vyriešiť technickú otázku, a síce, či je možné doručovať mestu zásoby, alebo nie.

21. Šéfovia štábov vyslali na žiadosť poľskej exilovej vlády v Londýne telegram M.A.A.F., v ktorom žiadali o stanovisko k praktickým stránkam pomoci. Letecký maršal Slessor udelil po konzultácii s generálom Stawellom negatívnu odpoveď, takže plán pomoci bol odmietnutý. V prílohe F je uvedené znenie telegramu Poľskej sekcie v Taliansku, v ktorom sa opisuje situácia zo 4. augusta. Nasledujúceho dňa sa odohralo čosi ešte horšie. Zo 14 lietadiel, ktoré mali letieť do Varšavy, ale napokon po porade maršala Slessora s generálom Stawellom boli ich lety presmerované na iné poľské ciele, sa z operácie štyri nevrátili do základne a dve ďalšie sa rozbili počas pristávania. Spojenecké vzdušné sily na Balkáne, ktoré kontrolovali všetky zvláštne operácie uskutočňované z južného Talianska, prijali záver, že počas mesačného splnu sú lety nad územie Poľska príliš nebezpečné a prerušili ich. Svoje záporné rozhodnutie odôvodňovali tým, že sa tam nachádza pás nemeckej radarovej a protilietadlovej obrany, ktorá

zabezpečuje sliezsku priemyselnú oblasť. Situácia teda vyzerala tak, že v momente, keď to Poľsko najviac potrebovalo, bola jednak zamietnutá pomoc Varšave a jednak sa prerušila podpora pre celú Tajnú armádu.

22. To však trvalo len niekoľko dní, pretože na opakovanú žiadosť veliteľa bojovej jednotky 139, ktorý naliehal na okamžité poskytnutie pomoci, spojenecké vzdušné sily na Balkáne povolili Poľskej leteckej jednotke, aby lietala do Varšavy. Dňa 8. augusta jedine tri lietadlá spôsobilé na let odštartovali do hlavného mesta Poľska, a štyri ďalšie tam vyrazili nasledujúcej noci. Neskôr, 12. augusta, dostalo povolenie na let aj šesť britských lietadiel z perute 148. V prílohe G sú uvedené podrobné záznamy z rozhovorov a výmena korešpondencie, týkajúce sa úsilia, ktorého cieľom bolo pomôcť hlavnému mestu [čítaj Varšave – pozn. prekl.] v tejto prvej fáze akcie na pomoc Varšave. Uplynul celý týždeň – od 1. do 8. augusta – kým bola udelená akákoľvek pomoc, a prvé akcie na pomoc Varšave síce nemohli ani zďaleka uspokojiť potreby povstalcov, no napriek tomu boli úspešné. Počas troch nočných operácií štartovalo 18 lietadiel, z čoho sa 14 letov skončilo úspešne. Desať lietadiel zhodilo zásoby priamo nad mestom, pričom sa nezaznamenali žiadne straty. Každodenné správy z letov do Varšavy sú v prílohe H.

23. Napriek tomu, že to priamo nesúvisí s pomocnými operáciami z Talianska, treba v záujme doplnenia celkového obrazu podotknúť, že vtedy poľský premiér Mikołajczyk počas pobytu v Moskve žiadal maršala Stalina, aby sovietska strana poskytla pomoc. Túto pomoc mu zdanlivo prisľúbili, a pán Mikołajczyk poslal telegram z Moskvy 9. augusta pomocou britskej diplomatickej pošty, v ktorom podrobne opísal prisľúbu maršala Stalina a pokyny pre 6. oddelenie, ktoré ich malo poslať hlavnému veliteľovi [Armie Krajowej – pozn. prekl.] vo Varšave súčasne s rozkazom, aby sa spojil s veliteľom sovietskych jednotiek stojacich na druhej strane Visly. Úsilie s cieľom získať prisľúbenú pomoc neprinieslo žiaden výsledok ani napriek spoločnému apelu veľvyslancov Veľkej Británie a Spojených štátov v Moskve na pána Molotova dňa 18. augusta. Sovietska strana reagovala na tento apel negatívne, spochybnila prospešnosť Varšavského povstania a kritizovala poľskú vládu za to, že povstanie vyvolala. Do noci 13./14. septembra Sovietsi neudelili Varšave nijakú pomoc.

24. Druhá etapa pomoci Varšave, ktorá sa na rozdiel od prvej realizovala vo veľkom rozsahu, bola výsledkom opätovných prosieb SOE a naliehavých apelov Hlavného poľského veliteľstva adresovaných priamo šéfom štábov, a tiež prosieb, ktoré dostávala vláda Spojeného kráľovstva od poľskej exilovej vlády. Veliteľ spojeneckých ozbrojených síl v Stredomorskej oblasti, generál Maitland Wilson, a letecký maršal Slessor dostali od šéfov štábov povel, aby udelili maximálnu možnú pomoc Varšave, a súčasne lord Selborne (minister vojnového hospodárstva zodpovedného za činnosť SOE) poslal telegram premiérovi Churchillovi, ktorý bol vtedy v Taliansku, datovaný dňom 11. augusta. Ten prispel k tomu, že M.A.A.F. prehodnotilo svoje zamietavé rozhodnutie a 13. augusta vyčlenilo dve perute lietadiel typu Liberator z bojovej skupiny 205, ktoré mali podporiť činnosť krídla 334. (Znenie telegramu formuloval veliteľ bojovej jednotky 139, podplukovník Threlfall, ktorý vtedy bol na krátkej návšteve v Londýne). Boli to lietadlá z 31. a 34. perute S.A.A.F. a 178. perute RAF z domovských základní v oblasti Foggie. Keď však po prvýkrát leteli do Varšavy, museli sa zastaviť v Brindisi po dodávku materiálu, pretože vo Foggii neboli zásoby ani zásobníky. Bojová jednotka 139 preto zriadila na leteckých základniach v oblasti Foggie sklad zabalených zásobníkov a ustanovila anglicko-poľskú styčnú jednotku s priamym bezdrôtovým telegrafickým spojením s operačnou základňou v Latiano, ktorá tiež vybavovala letecké posádky. Aj keď z organizačného hľadiska sa takýto krok viazal s potrebou podniknúť dodatočné úsilie, pretože niektoré letiská boli vzdialené od Foggie až 150 míľ, umožňoval lietadlám štartovať na bojové lety priamo z vlastného letiska.

25. Na začiatku Varšavského povstania dokázali Poliaci obsadiť veľkú časť Śródmieścia [mestská časť Varšavy – pozn. prekl.] a udržať pozície na istý čas. Ich zásobovanie zbraňami a muníciou však bolo žalostne nedostatočné a v ďalšom priebehu povstania, až do momentu kapitulácie 2. októbra, bolo územie obsadené Poliakmi rozbité na malé pevnosti, do ktorých sa postupne prebíjali Nemci a znižovali ich počet. To znamenalo, že ciele, na ktoré sa zhadzovali zásoby materiálu, sa znižovali, takže čím dlhšie povstanie trvalo, tým obtiažnejšie bolo zásobovanie. Bola to ďalšia z obtiaží najmä pre tri perute bojovej skupiny 205, ktoré neboli vyškolené na presné zhodenia zásob z nízkeho letu.

26. Letov z 13. a 14. augusta sa zúčastnilo v prvom prípade 28, a v druhom 26 lietadiel, a priniesli 13, resp. 10 úspešných zhodení. Operácia z prvej noci priniesla mimoriadne pozitívny výsledok, pretože hlavné veliteľstvo [Armie Krajowej – pozn. prekl.] vo Varšave potvrdilo príjem veľkej časti zhodeného materiálu. Avšak straty boli citeľné: počas dvoch nocí sme stratili 11 lietadiel, čiže 20 % z odštartovaných, a ďalšie lietadlá v takmer identickom počte boli vážne poškodené, takže nebolo možné nasadiť ich na ďalšie lety. Lietadlá museli letieť veľmi nízko, aby našli určené ciele, ktorými boli námestia a ulice hlavného mesta [Varšavy – pozn. prekl.], pričom čelili silnej paľbe nemeckých ľahkých a ťažkých protiletadlových diel. Bolo jasné, že Nemci posilnili svoju protiletadlovú obranu, plne rozhodnutí znemožniť letecké zásobovanie obrancov [rozumej povstalcov – pozn. prekl.].

27. Na 15. augusta bola preto zvolaná porada v hlavnom stane veliteľstva spojeneckých vzdušných síl na Balkáne s cieľom prehodnotiť situáciu. Zúčastnili sa jej: letecký maršal Slessor, letecký vicemaršal W. Elliot (veliteľ spojeneckých vzdušných síl na Balkáne), brigádny generál Durrant (veliteľ skupiny 205), plukovník letectva W. Rankin (veliteľ krídla 334) a podplukovník Threlfall. Maršal Slessor konštatoval, že straty sú príliš vysoké na to, aby sa v operáciách pokračovalo a nariadil ukončenie priamych zhodení na Varšavu. Súhlasil však s tým, aby smerovali na územie Kampinoského pralesu neďaleko Varšavy, čím sa malo vyhnúť bezprostrednému ostreľovaniu protiletadlovej obrany v samotnom meste, a zároveň to poskytovalo nádej, že časť pomoci sa dostane do rúk povstalcov. Nariadenie leteckého maršala Slessora vykonali 15. a 16. augusta, no počas nasadenia v druhom prípade bolo zostrelených 6 z 18 lietadiel. Preto vicemaršal Elliot ako dôstojník RAF zodpovedný za bojové lety vyhlásil, že ani od najodvážnejších britských, poľských či juhoafrických leteckých posádok nemôže žiadať, aby sa podujali na takéto riskantné operácie. Preto nariadil, aby sa lety do Varšavy a jej najbližšieho okolia prerušili, pričom lety do iných častí Poľska mohli podľa neho pokračovať tak ako predtým. V prílohe I je zápis z týchto dvoch porád, ktorý plk. Threlfall poslal veliteľovi poľskej základne podplukovníkovi Hańczovi. V prílohe J je kópia telegramu leteckého vicemaršala Elliota pre maršala Slessora, v ktorom objasnil stanovisko svoje a SOE, ktoré sa prijalo po porade dňa 17. augusta.

28. Skutočnosť, že tieto obeť neboli zbytočné, potvrdil telegram datovaný dňom 16. augusta, ktorý poslal hlavný veliteľ [Armie Krajowej – pozn. prekl.] vo Varšave, v ktorom sa uvádza: „Bravúrne úsilie vašich letcov nám umožnilo pokračovať v boji. Bojujúce mesto ďakuje hrdinským letcom a posielá im prejavy najvyššieho uznania. Skláňame naše hlavy na znak úcty k posádkam, ktoré zahynuli.“

29. V tretej fáze pomoci Varšavskému povstaniu sa uskutočňovali bojové lety menších jednotiek na predmestia a do mesta, ktorých sa zúčastňovali výlučne poľské lietadlá. Dňa 18. augusta vydal generál Maitland Wilson rozkaz, na základe ktorého sa mali ďalších letov do Poľska zúčastňovať už len poľské lietadlá z leteckej jednotky 1586. Svoje rozhodnutie motivoval rastúcimi nárokmi voči peruti 148 v súvislosti s potrebami talianskeho odbojového hnutia. Po

predchádzajúcej strate pomoci bojovej skupiny 205 utrpeli teda očakávania Poliakov ďalší ťažký úder. No aspoň poľským leteckým posádkam opäť povolili lietať nad Varšavu a jej okolie, a tak každú noc od 20. do 27. augusta vrátane, sa uskutočňovali takéto lety, počas ktorých sa zásobníky zhadzovali na mesto, ak sa podarilo preniknúť cez protiletadlovú obranu. Ale väčšinou sa tieto zásobníky zhadzovali na Kampinoský prales. V dvoch prípadoch boli po dve zo štyroch, resp. šiestich lietadiel, zostrelené. Iné lietadlá sa vrátili späť do leteckej základne silne poškodené paľbou protiletadlovej obrany. V bojovej jednotke 1586 sa počet bojaschopných lietadiel zmenšil na dva, resp. tri, a len vďaka dohode o vypožičiavaní Halifaxov z perute 148 a ich obsadzovaní poľskými pilotmi, ktorú uzavrel podplukovník Threlfall, mohla letecká pomoc pokračovať aspoň v malom rozsahu. Žiaľ, nie vždy sa podarilo vrátiť takúto pôžičku!

30. Potom nasledovala noc mesačného splnu a po stratách z noci 26. na 27. augusta veliteľstvo spojeneckých vzdušných síl na Balkáne prerušilo operácie na pomoc Poľsku až do podrobného preskúmania sily nemeckej obrany na základe všetkých dostupných informácií. Keď sa tak stalo, M.A.A.F. udelilo leteckému vicemaršalovi Elliotovi nasledovnú smernicu: „Až do momentu, kým Vám nedáme iný rozkaz, nasadíte bojovú jednotku 1586 prioritne do letov na poľské ciele okrem Varšavy, ktoré budú podľa Vás zárukou, že prinesú uspokojivé výsledky s tým, aby sa straty pohybovali v normálnych hraniciach.“ Spojenecké vzdušné sily na Balkáne toto nariadenie chápali ako vylúčenie všetkých operácií nad Varšavou a Kampinoským pralesom, avšak 1. septembra sa podplukovník Threlfall stretol s vicemaršalom Elliotom a podrobne mu predstavil dramatickú situáciu, ktorá panovala vo Varšave a najmä v mestskej časti Stare Miasto, kde bola priam alarmujúca. Letecký vicemaršal Elliot bol človekom žičlivým, pokojným, rozvážnym a trezlivým, a tieto jeho vlastnosti boli v atmosfére emocionálneho napätia, ktoré prirodzene vzniká v krízových momentoch, jedným z mála svetlých bodov v inak pochmúrnom a pre všetkých veľmi zložitom období. Zatelefonoval leteckému maršalovi Slessorovi, s ktorým sa dohodol, že ak operácie naplánované do centrálnej časti Poľska prinesú v tú noc úspech, vtedy poľská letecká jednotka poletí nasledujúcej noci do Varšavy vybavená technickým vybavením SOE, ktoré umožňovalo vykonávať zhodenia z vysokej výšky letu, aby sa uniklo paľbe protiletadlových diel krátkeho dosahu. Keď vybuchlo Varšavské povstanie, nebolo toto vybavenie, ktoré bolo vynálezom SOE, dostatočne odskúšané, no napriek tomu sa zabezpečil okamžitý presun jeho prototypu z Káhiry do Brindisi, a tu sa v priebehu niekoľkých dní podnikli posledné prípravy a experimenty pred bojovým nasadením.

31. Tento plán sa, žiaľ, napokon neuskutočnil, pretože v noci 1. septembra zostrelili štyri zo siedmich poľských lietadiel. Bolo jasné, že Nemci majú silnú protiletadlovú obranu v južnej časti Poľska, v Maďarsku a v okolí Varšavy. Operácie boli pozastavené až do skončenia mesačného splnu a toto rozhodnutie Veliteľstva spojeneckých vzdušných síl na Balkáne bolo potvrdené M.A.A.F.

32. Vo chvíli, keď sa skončil mesačný spln, začala sa – takto by sa to dalo označiť – štvrtá fáza letov z Talianska do Poľska. RAF vyjadrilo súhlas s návrhom leteckej jednotky 139, aby sa podnikli ďalšie početné zhodenia materiálu na Varšavu s použitím vybavenia, ktoré umožňovalo zhodenia z vysokej výšky letu. Na základe rozhodnutia z 8. septembra sa jedna perut' z bojovej skupiny 205 spolu so zdecimovanou perut'ou 148 pripojili so štyrmi bojaschopnými lietadlami z bojovej jednotky 1586. Pre nepriazeň počasia sa operácie naplánované na 8. a 9. septembra neuskutočnili, no 10. septembra už odštartovalo 20 lietadiel. Päť z nich sa nevrátilo do základne, štyri zostrelili nad Poľskom a jedno muselo núdzovo pristáť v Juhoslávii pre nedostatok paliva. Výsledky operácií neboli oslnivé a jednou z príčin tohto stavu bola skutočnosť, že Varšava bola zahalená dymom z horiacich budov, takže zhodenia boli úspešné len v piatich prípadoch. Treba však podotknúť, že takmer všetko, čo sa zhodilo, putovalo do rúk povstalcov.

33. Dňa 13. septembra leteli do Varšavy dve poľské lietadlá, 21. septembra päť juhoafrických lietadiel z bojovej skupiny 205 zhodilo zbrane a výstroj jednotkám AK v Kampinoskom pralese, ktoré prosili o okamžitú pomoc. Týmto sa pomoc Varšave z Talianska skončila. Bolo veľmi zložité vysvetliť varšavským povstalcem, prečo nedostali väčšiu pomoc, no ešte ťažšie bolo vysvetliť leteckým posádkam lietadiel, že majú riskovať svoje životy pri dlhých letoch, zatiaľ čo Sovieti stoja jednu alebo dve míle od cieľa. Sovieti napokon 13. septembra po prvýkrát poskytli leteckú pomoc povstalcem, a neskôr sa uskutočnilo ešte zopár podobných akcií, no bolo už príliš neskoro na to, aby sa dal zvrátiť nepriaznivý vývoj povstania a osud mesta. Nevedno, koľko lietadiel sa zúčastnilo leteckých operácií a taktiež nie je známe, koľko ton materiálu zhodili, no pretože pomoc prišla tak neskoro, znamenalo to jedine oddiaľovanie definitívnej katastrofy.

34. Vtedy poľská exilová vláda v Londýne a SOE vyvíjali úsilie, aby americká 8. letecká armáda uskutočňovala zhodenia materiálu počas dňa. Američania s týmto plánom súhlasili a podnikli potrebné kroky, no Sovieti im odmietali dať súhlas na pristávanie na sovietskych letiskách. Táto otázka sa vyriešila až 18. septembra. Vtedy jednotka 108 lietajúcich pevností letiac do Sovietskeho zväzu preletela počas dňa nad Varšavou a zhodila nad mestom zbrane, muníciu a potraviny. Možno povedať, že operácia bola úspešná, pretože len dve lietadlá boli zostrelené a Poliaci prevzali značnú časť zhodenej pomoci. Avšak vtedy už Armia Krajowa kontrolovala veľmi malé územie, takže väčšina zhodeného materiálu chtiac-nechtiac dopadla na nemecké pozície. Predovšetkým však povstalci boli v natoľko ťažkej situácii, že žiadne zásoby zhodeného materiálu už nedokázali zmeniť konečný výsledok povstania.

35. V poradí druhé povstanie vo Varšave v tejto vojne [rozumej druhej svetovej – pozn. prekl.] sa skončilo 2. októbra 1944, keď sa hŕstka zdecimovaných povstaleckých oddielov po strašnom utrpení a vyčerpaní munície vzdala Nemcom. Prezentovaná správa si nekládla za cieľ predstaviť dejiny [Varšavského – pozn. prekl.] povstania, jej úlohou bolo podať vecnú informáciu o pokusoch s cieľom zásobovať mesto [čítaj Varšavu – pozn. prekl.] z Talianska. Tieto letecké operácie znamenali stratu 31 lietadiel a ich posádok, konkrétne 7 britských, 9 juhoafrických a 15 poľských, ktoré sa zúčastnili 37 úspešných bojových letov, počas ktorých sa doručilo približne 130 ton materiálu. Tento výpočet nezahŕňa veľa poškodených lietadiel, ktoré nebolo možné znova nasadiť do operácií, ani päť ďalších lietadiel, ktoré boli zostrelené začiatkom augusta pri iných operáciách na pomoc Poľsku.

36. Predstavená epizóda bola opísaná podrobne, pretože z vojenského hľadiska je zaujímavá ako pokus o zásobovanie vzdialenej posádky vzdušnou cestou, ktorý priniesol dôležité poznatky – podobne ako Stalingrad, Tunis a Arnheim, pretože predstavuje dôležitú kapitolu v dejinách SOE, pretože je tragickou udalosťou v dejinách Poľska a taktiež preto, že to je udalosť, ktorá doteraz viedla k mnohým neporozumeniam, vzájomným obvineniam a klamstvám, a môže ich vyvolať aj v budúcnosti. Z tohto hľadiska môže byť mimoriadne užitočné podrobne opísať všetko, čo sa naozaj odohralo v súvislosti s touto pomocou.

JESENNÉ OPERÁCIE

37. Porážka Varšavského povstania viedla k dezorganizácii hlavného veliteľstva Armie Krajowej, avšak odbojové hnutie v Poľsku pretrvalo pod vedením veliteľov jednotlivých krajských jednotiek AK. Bojová jednotka 139 podnikla potrebné opatrenia, aby bolo možné zásobovať oddiely AK v jesenných a zimných mesiacoch roku 1944. Úlohou distribuovať zásoby pre jednotlivé oblasti, ktorú predtým riešilo hlavné veliteľstvo AK vo Varšave, bol poverený

podplukovník Hańcza v Latiano. Vicemaršal Elliot súhlasil, aby v prípade vyhovujúcich meteorologických podmienok lietalo do Poľska 30 lietadiel tak dlho, kým sa zabezpečia aspoň minimálne potreby Armie Krajowej. Sovieti však odmietli dať súhlas na prelet lietadiel nad územím, ktoré kontrolovali, čo spolu s vysokým rizikom spojeným s nutnosťou letať nad územím obsadenom Nemcami znemožnilo uskutočniť plánovanú pomoc. V prílohe K je kópia korešpondencie medzi leteckým vicemaršalom Elliotom a podplukovníkom Threlfallom, ktorá objasňuje túto problematiku.

38. Ďalší nepriaznivý prvok mal politické pozadie. Na jeseň roku 1944 prebiehali medzi Londýnom a Moskvou intenzívne rozhovory na tému budúcnosti Poľska, ktoré v novembri viedli k rezignácii pána Mikołajczyka z postu premiéra. Nová poľská vláda nemala sympatie a podporu britskej vlády, ktorá sa rozhodla pozastaviť jej uznanie až do chvíle, kým sa situácia vyjasní. V dôsledku tohto vývoja sa na rozkaz z Londýna posledný novembrový týždeň celkom pozastavili špeciálne operácie na pomoc Poľsku, ktoré boli v októbri a novembri veľmi obmedzené vzhľadom na zlé počasie. Rozhodnutie britskej vlády sa zmenilo až na Vianoce, takže celý mesiac sa nerealizovali nijaké operácie. Vtedy sa na príkaz britského ministerstva zahraničných vecí zaviedla cenzúra na bezdrôtové telegrafické spojenie poľskej základne v Latiano s Poľskom a Londýnom, a britskí dôstojníci z bojovej jednotky 139 hovoriaci po poľsky kontrolovali každú odoslanú i obdržanú správu. Podobný prípad sa odohral už skôr pred termínom dňa D (operácia D-Day). Vtedy sa v rámci všeobecných bezpečnostných opatrení prerušilo priame spojenie medzi Londýnom a základňou v Latiano, takže všetky poľské hlásenia a správy sa posielali britskými komunikačnými kanálmi.

39. Novým prvkom v období jesenných operácií na pomoc Poľsku boli pokusy vyslať britských styčných dôstojníkov k tým jednotkám Armie Krajowej, ktoré vyšli z ilegality, začali pôsobiť a obsadzovali isté územia, podľa vzoru partizánov. Dovtedy existovala len jedna oblasť, ktorú Poliaci skutočne kontrolovali, a síce Bod 310 v juhovýchodnej časti Poľska. Istý čas slúžil ako náhradné miesto zhadzovania spojeneckej leteckej pomoci v prípade, ak lietadlá nedokázali nájsť pôvodný cieľ, a preto zhadzovali materiál práve na toto miesto v presvedčení, že sa doručí Poliakom. Avšak plán bezpečného desantu britských parašutistov v tejto oblasti bol čoraz menej bezpečný pre nepriazeň počasia, zákaz operácií na pomoc Poľsku a činnosť Nemcov. Až 20. decembra sa v rámci tejto akcie podaril úspešný desant jedného dôstojníka (operácia PRESTON), no vtedy už sovietska zimná ofenzíva rýchlo postupovala smerom k Odre, takže po 17 dňoch pobytu britského styčného dôstojníka s Armiou Krajovou bolo územie obsadené Sovietmi. Ofenzíva ďalej postupovala na všetky územia Poľska okupované Nemcami, a keď sa po niekoľkých úspešných letoch 28. decembra pre zlé počasie museli opäť pozastaviť štarty lietadiel, po uplynutí tohto obdobia už neexistovalo také Poľsko, do ktorého by bolo možné letať.

ZRUŠENIE ZÁKLADNE

40. Tieto udalosti ukončili obdobie konštruktívnej práce Poľskej sekcie v Taliansku, ktorá viedla operácie presne jeden rok. V tomto období sa podniklo 620 bojových letov do Poľska, z ktorých sa 290, čiže 47 %, skončilo úspešne. Poslalo sa 362 ton zásob, bolo zhodených 152 ľudí, pri nasadení počas týchto dvanástich mesiacov bolo zostrelených 48 štvormotorových lietadiel. Výcvikové stredisko v Ostuni zavreli v októbri, pretože sa ukázalo, že počet preškoleného personálu postačuje (v prílohe L je súhrn činnosti výcvikového strediska). V januári 1945 sa začali prípravy súvisiace s rozpustením operačnej základne. Je zložité určiť, nakoľko bola jej činnosť prospešná pre poľské hnutie odporu, avšak správy od hlavného veliteľa Armie Krajowej a jeho neskoršie svedectvo po zadržaní vo Varšave, ako aj hlásenia veliteľov kraj-

Vojenská história

ských jednotiek [Armie Krajowej – pozn. prekl.], sú jasným dôkazom, že materiál a ľudia dopravení z Talianska zvýšili efektívnosť poľského odboja, ktorá by bez poskytnutia pomoci nebola možná (v prílohe M je uvedený zoznam zbraní a výstroje, ktoré sa úspešne doručili na terén bojových operácií, pričom zoznam neobsahuje špeciálny druh doručeného materiálu). Táto správa si nekladie za úlohu hodnotiť užitočnosť odbojového hnutia v Poľsku, pretože len história bude môcť posúdiť, do akej miery bola jeho činnosť prospešná alebo nie. Vo chvíli, keď sa píše táto správa, sa zdá, že poľské odbojové hnutie mohlo priniesť len málo úžitku. Treba však pamätať na poľskom postoji: „radšej smrť ako hanba“, a rovnako vziať do úvahy aj to, že Poliaci by za každých okolností a podmienok bojovali proti Nemcom. Poskytnúť im pomoc bolo dobrým rozhodnutím a nevyhnutnosťou, bez ohľadu na to, aký bol celkový výsledok.

41. Existuje ešte jeden aspekt činnosti bojovej jednotky 139, o ktorom sa treba zmieniť. Je to úsilie, ktoré táto jednotka vyvíjala zdanlivo na okraji hlavného diania, a síce vyčleňovanie Poliakov z nemeckých ozbrojených síl v Grécku, a neskôr, potom ako Nemci ustúpili, organizovanie a urýchlené formovanie bojových jednotiek z poľských utečencov a vojenských zajatcov. Príloha N podrobne informuje o tomto predsavzatí, ktoré bolo výnimočne úspešné, pretože sa pričínilo o prísun nových posíl do poľského zboru R v Taliansku, ktorých celkový počet takmer zodpovedal sile jedného práporu.

(podpis)

H. M. Threlfall

Podplukovník

Veliteľ bojovej jednotky 139

30. 5. 45.

Preložil: Dušan Segeš

* * *

RECENZIE

SEGEŠ, V.: *PREŠPORSKÝ PITAVAL. ZLOČIN A TREST V STREDOVEKEJ BRATISLAVE*. Bratislava : PREFEKT , a. s. 2005, 200 s.

Koncom minulého roka sa na slovenský knižný trh dostalo nové odbornoreprezentatívne dielo – *Prešporský pitaval* s podtitulom *Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Vyšlo vo vydavateľstve Perfekt, a. s. v Bratislave v edícii *Ilustrované dejiny*.

Autor Vladimír Segeš je skúseným vedeckým pracovníkom, ktorý sa dlhodobo venuje starším vojenským dejinám a dejinám miest. Jeho posledná monografia je významným svedectvom toho, že aj slovenská historiografia čoraz širšie i hlbšie odкрýva diapazón všedného i nevšedného života v stredovekej spoločnosti. Je potešiteľné, že skúmanie dejín každodennosti sa aj v slovenských podmienkach stalo trvalou súčasťou individuálnych i kolektívnych výskumných programov a výstupov. Azda najvýraznejšie je tento trend badateľný v činnosti Sekcie pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, ktorá najmä za posledné dve desaťročia zorganizovala mnohé vedecké podujatia mapujúce pestrú škálu každodenného života v minulosti. Z ostatných akcií sekcie, ktorej predsedom je práve V. Segeš, pripomeňme aspoň témy medzinárodných a domácich konferencií či workshopov: *Mestský život v zrkadle prameňov od stredoveku do konca 19. storočia* (roku 1999); *Armáda, mesto a spoločnosť od 15. storočia do roku 1918* (roku 2001); *Štruktúra a mentalita stredovekého a včasnovekého mesta* (roku 2002); *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku* (roku 2003); *Spoločenská štruktúra a stratifikácia miest a mestečiek na Slovensku* (roku 2005).

Výpočet uvedených tém nie je samoúčelný, lebo v tej či onej podobe ich reflektuje a zhuťňuje práve recenzovaná monografia *Prešporský pitaval*. Autor v nej približuje čitateľovi atmosféru stredovekého mesta Bratislavy (Prešporka), najmä tú temnejšiu stránku života, „načrtáva zásady uhorského testného práva a opisuje jednotlivé kriminálne a súdne prípady aj trestanie previnilcov“. Jeho cieľom je „prispiieť svojou troškou k prehĺbovaniu právneho vedomia, úcty k zákonom a spravodlivosti“. Publikácia je súhrnom pútavých informácií z archívnych prameňov, doplnených početnými ilustráciami „o tom, aké podoby mal zločin a trest kedysi v jednom slobodnom kráľovskom meste, ktoré je dnes hlavným mestom Slovenskej republiky“. Kniha – a to je potrebné zdôrazniť – nie je však len o kriminalite, prináša mnoho interdisciplinárnych širokospektrálnych i detailných informácií týkajúcich sa stredoveku. Napríklad knihovedcom by nemala uniknúť informácia, že V. Segeš na základe komornej knihy z fiškálneho roku 1477/78 menovite identifikoval doposiaľ neznámeho, no predpokladaného tlačiaru bratislavských inkunábúl; sociológov a politológov by zasa mohol zaujať pertraktovaný fenomén chudoby a sociálnej topografie. Nemožno nespomenúť ani pasáže a časti zaujímavé z pohľadu kultúrnej antropológie, kriminalistiky, právnej vedy a obzvlášť dejín práva.

Monografia je rozdelená na tri kapitoly: *Mestské ovzdušie oslobodzuje, V mene práva a spravodlivosti, Panoptikum zločinu a trestu*. Obsahuje okrem úvodu a záveru tiež zoznam použitých prameňov a literatúru, výberový menný a miestny register. Ide teda o prácu literatúry faktu, ktorá pritom splňa kritériá vedeckej či prinajmenej odbornej práce s tým, že väčšina textov v rámcokoch a podtlačí plní spravidla spresňujúcu či objasňujúcu funkciu, čiže vlastne vedeckého poznámkového aparátu. Autor v úvode osvetľuje čitateľovi slovné spojenie, ktoré tvorí názov publikácie *Prešporský pitaval*. Mesto Bratislava používalo názov Prešporok (Posonium, Pressburg, Pozsony) od stredoveku po vznik prvej Československej republiky, kedy od roku 1919 prijala oficiálny názov Bratislava (poznámka recenzenta: prikláňame sa k názoru používať v texte

dnešný názov mesta – Bratislava). Pitaval je obľúbený literárny žáner so skutočnými kriminálnymi príbehmi, nazvaný po francúzskom spisovateľovi F. G. de Pitavalovi (1673 – 1743). Podobné publikácie už dávnejšie vyšli v susedných krajinách a na našom trhu takáto práca chýbala. Svojím obsahom sa zaradila medzi monografie kriminálnych príbehov, obohatené prehľadmi trestného práva, akými boli napríklad nemecký *Der Neue Pitaval*, *Pražský Pitaval*, *Brnenský pitaval* a *Zločin a trest v českých krajinách*.

Prvá kapitola monografie *Mestské ovzdušie oslobodzuje* je venovaná mestotvornému procesu v Európe s prihliadnutím na dejiny mesta Bratislavy, jej významu a právneho postaveniu v krajine. Tvorí ju desať podkapitol. V prvej nazvanej *Korene a vývin našich miest* autor približuje vznik mestských konglomerácií v Európe v kontexte dejín. Významný podiel na vzniku a rozvoji miest v Uhorskom kráľovstve mali kolonisti, ktorí prišli zo západnej Európy, najmä z nemeckých krajín. Všetky stredoveké mestá v Uhorsku sa riadili buď magdeburským alebo norimberským mestským právom. Vznik mesta ovplyvňovala poloha a prírodné podmienky, ktoré určovali jeho základný charakter. Spoločenské postavenie mesta v politicko-právnom zmysle predurčovalo aj rozsah práv a výsad. Na Slovensku sa vyskytovali tri typy miest: banské, obchodné a strediská poľnohospodárskej výroby. Právnym podkladom vytvorenia miest boli donácie, najmä kráľovské privilégia. Prvú zachovanú donačnú listinu z územia Slovenska dostalo mesto Trnava v roku 1238, po ňom nasledovali ďalšie. V 14. storočí mestotvorný proces zosilnel a mestské výsady získali ďalšie lokality. Najdôležitejšou oblasťou, kde sa prejavovala autonómia miest, bolo právo a súdnictvo. Právne normy z dnešného územia Slovenska boli zakotvené v právnych knihách už v 14. – 15. storočí: *Bratislavská*, *Žilinská*, *Banskoštiavnická právna kniha* a *Spíšské právo* (zrkadlo). Od toho obdobia sa v súdnej praxi miest prejavuje vplyv domáceho právneho vývoja. Autor veľmi pútavým a zaujímavým spôsobom vykresľuje formovanie miest na dnešnom území Slovenska a v celom Uhorsku, pričom svoju pozornosť venuje najmä rozvoju mesta Bratislavy v právnom kontexte a porovnáva ju s inými mestskými konglomeráciami. Text je veľmi vhodne doplnený textovými citáciami z archívnych dokumentov a obrazovými prílohami. Rozvoj celej krajiny závisel od prosperity jednotlivých miest, preto panovník mal záujem na podrobnom zmapovaní svojho územia. Za najstaršie zachované mapové dielo z územia Slovenska sa považuje mapa Uhorska od Lazara, tajomníka ostrihomského arcibiskupa, ktorá bola vydaná v Ingolstade v roku 1528. Na mape je zobrazených 289 sídel z územia dnešného Slovenska. Sú odlišené kartografickými značkami, preto je možné rozlíšiť slobodné kráľovské mestá, mestečká a obce a pod. Autor v podkapitole *Mestá na uhorský spôsob* vysvetľuje genézu mestotvorného procesu v Uhorsku, konkrétne na území dnešného Slovenska. Vychádza pritom z definície slobodného kráľovského mesta, ktorú sformuloval Štefan z Verboviec (Verbóci) v právnej zbierke uhorského obyčajového šľachtického práva v roku 1514, skrátene nazývanej *Tripartitum*.

Obchodno-ekonomické záujmy podnietili mestá vytvárať si spoločenstvá a tým zvyšovať svoju hospodársku samostatnosť. V. Segeš spomína výhody spojenectva piatich slobodných kráľovských miest na východnom Slovensku nesúcich názov Pentapolitana, ako aj Zväz banských miest na východnom Slovensku, známym pod názvom hornouhorské banské mestá. Prosperita miest a mešťanov bola zdrojom príjmov nielen pre zabezpečovanie svojich vlastných potrieb, ale boli zaujímavé aj pre kráľovskú pokladnicu. „Príkladom hospodársky úspešného a kultúrne vyspelého mesta bola stredoveká Bratislava“, postupne sa stala tretím najvýznamnejším mestom v stredovekom Uhorsku. Autor veľmi zaujímavým spôsobom oboznamuje čitateľa s fyzickou a sociálnou topografiou mesta, so všetkými aspektmi, ktoré mali vplyv na jeho formovanie, od hospodárskych, právnych, až po zloženie mestského obyvateľstva. Údaje čerpá z právnych a komorných kníh, listín, cechových dokumentov, zo súpisov obyvateľstva, daňových súpisov a podobne. Najdôležitejším dokumentom pre mesto bolo získanie výsad a slobôd formou kráľovského privilégia. Mestský charakter Bratislavy (Prešporka) potvrdilo privilégium uhorského kráľa Ondreja III. z 2. decembra 1291. Ako uvádza V. Segeš, počas stredoveku, teda do roku

Vojenská história

1526, dostalo mesto od panovníkov 107 pôvodných privilégii a 41 potvrdených listín. V Bratislave, ako aj ostatných slobodných kráľovských mestách, sa vyskytovali tri základné spoločenské vrstvy: patriciát, početná stredná meštianska vrstva a mestská chudoba. Medzi nimi bola jasná diferenciacia. Najbohatší mešťania obývali domy v centre okolo trhu, remeselníci v uliciach neďaleko centra a predmestie patrilo chudobe. Atmosféru mesta spoluvytvárali všetky spoločenské vrstvy. Poriadok sa udržiaval písanými a nepísanými pravidlami, v prípade stredovekej Bratislavy sa najčastejšie uplatňovala nemecky písaná *Bratislavská právna kniha*. Mnohé ustanovenia tejto právnej príručky autor vôbec prvýkrát preložil do slovenčiny a vhodne nimi ilustruje viaceré časti knihy. To isté platí aj v prípade tzv. *Kódexu tavernického práva*. Doslovné citácie historických prameňov a textov, ktoré sa v publikácii Prešporský pitaval hojne nachádzajú, sú dôležité najmä preto, lebo dnešnému čitateľovi konkrétnejšie približujú ducha doby, citenie a konanie alebo spôsob vtedajšieho vyjadrovania.

Z podkapitol Dominanty mesta, Ďaleko a blízko zreteľne vysvitá úzka prepojenosť medzi oblasťou vojenstva a bezpečnosti, no napokon aj súdnictva v stredovekom meste. Autor nezaprie v sebe profesionálneho vojenského historika, keď ozrejmuje a približuje vojenské realie stredovekej Bratislavy, či už ide o mestské hradby a ostatné fortifikácie, palebný a zbrojný arzenál, ako aj o ľudský faktor, čiže mestské ozbrojené sily na čele s mestským kapitánom, ktorý bol tretím najvýznamnejším funkcionárom mesta. Autor sa konkrétne venuje mestským strážcom i mestským žoldnierom, vrátane výšky ich žoldu, na základe čoho konštatuje, že sociálny status tejto profesijnej kategórie bol pomerne vysoký. Pripomína, že mestská stráž plnila aj policajné a hasičské úlohy. Prínosné a nové sú autorove poznatky o posolskej, spravodajskej a výzvednej službe, v ktorej magistrát neraz angažoval aj ženy.

Podľa bádateľských výskumov V. Segeša potencionálne kriminálne prostredie predstavovali predovšetkým námestia, rizikovým prostredím boli krčmy a hostince, zákutia temných uličiek či predmestí a miesta pochybnej povesti, akými boli kúpele a nevestince. Autor umožňuje čitateľovi prostredníctvom konkrétnych príkladov a súvekých právnych noriem a ustanovení preniknúť do mentality stredovekého človeka a objasniť tak podstatu zločinu a trestu v stredovekej Bratislave.

Druhá kapitola je venovaná zložitému uhorskému feudálnemu právnemu systému. Osobitne sa autor venuje uplatňovaniu trestného a procesného práva. Základom pri výkone spravodlivosti bola *Bratislavská právna kniha*. Vykonávateľmi spravodlivosti boli richtár a kat, za bezpečnosť a pokojný život zodpovedal mestský kapitán. Richtár a mestský kapitán patrili k popredným a váženým mešťanom, naopak kat bol len v službách mesta. Dnešného čitateľa nepochybne zaujmú bohaté informácie „o krvavom remese prešporských majstrov ostrého meča“, ktoré čerpal V. Segeš predovšetkým z komorných kníh z 15. a 16. storočia, uložených v Archíve hlavného mesta SR Bratislavy.

Tretia kapitola obsahuje 25 epizódnych podkapitol, v rámci ktorých sa autor zaoberá v chronologickom slede viacerými kauzami alebo trestnoprávnymi problémami zachovanými v súvekých prameňoch. Čitateľ sa má možnosť oboznámiť so zabudnutými zločinmi a súdnymi spormi nielen v Bratislave, ale aj v iných kútoch Európy, ktoré prerokovával bratislavský súd. V záujme celistvejšieho pohľadu autor vypracoval prehľad o hrdelných exekúciách v Bratislave od roku 1490/1491 po rok 1526/1527. Nekompletnosť prameňov síce neumožňovala autorovi podchytiť celé obdobie kompletne, no aj napriek neúplným údajom mohol V. Segeš konštatovať, že vykonané hrdelné exekúcie neboli až také časté, najfrekvetovanejšími deliktmi boli najmä krádeže a podvody. Tieto sa tiež považovali za vážne priestupky a stíhali sa prísnymi trestami, vyšľahaním na pranieri alebo vyhostením z mesta. Popravy sa uskutočňovali v závilosti od druhu hrdelného trestu: na Hlavnom námestí pred radnicou sa stínalo, pred Michalskou bránou vešalo a upaľovalo, v ramene Dunaja sa vykonával trest smrti utopením. Ťahákom celej monografie sú nepochybne konkrétne príbehy a tresty delikventov, mnohokrát z dnešného pohľadu až kuriózne.

Nespornou prednosťou knihy je bohatý ilustračný materiál. Najmä odborníci na ikonografiu ocenia, že autor dokázal k téme zhromaždiť podstatnú (počtom však nevelkú) časť kodikologických a výtvarných pamiatok domácej (uhorskej a slovenskej) proveniencie a zároveň sprístupnil aj množstvo stredovekých, zväčša nemeckých rytín, ktoré doposiaľ neboli na Slovensku publikované. Organické sklbenie textu a obrázkov tak výstižne a naozaj doslova prezentuje titul vydaný v rámci čitateľsky atraktívnej edície Ilustrované dejiny vydavateľstva Perfekt.

Prešporský pitaval je publikácia, ktorá zaujme tak odbornú, ako aj širokú verejnosť. Autorovi sa podarilo veľmi pútavým a dynamickým rozprávaním odhaliť nielen zabudnuté súdničky, ale aj iné udalosti zaprášené minulosťou a odkryť tak tajomstvá, ktoré sa ukrývajú v archívnych dokumentoch. O prednostiach a kvalite diela V. Segeša svedčí napokon aj skutočnosť, že získalo dve ocenenia. Literárny fond autorovi udelil Prémium za vedeckú odbornú literatúru za rok 2005 v kategórii spoločenských vied a Obec českých spisovateľů a Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska mu udelili prestížnu Cenu Egona Erwina Kischu za významné dielo literatúry faktu.

Elena Machajdíkova

ZAVACKÁ, M.: KTO ŽIJE ZA OSTNATÝM DRÔTOM? OFICIÁLNA ZAHRANIČNO-POLITICKÁ PROPAGANDA NA SLOVENSKU, 1956 – 1962: TEÓRIE, POLITICKÉ SMERNICE A SPOLOČENSKÁ PRAX. Bratislava : ÚPV SAV, 2005, 168 s.

Problematika komunistických režimov a ich jednotlivých segmentov dnes patrí medzi pomerne populárne témy. Najmä od posledného desaťročia 20. storočia aj slovenskí historici vyprodukovali viacero významných prác, ktoré napomáhajú k bližšiemu spoznaniu „charakteru režimu“. Štyri roky po obhájení dizertačnej práce Maríny Zavackej, uzrelo svetlo sveta aj jej knižné vydanie. Táto kniha sa zameriava na analýzu jazyka a foriem propagandistickej manipulácie zahraničnopolitických udalostí na Slovensku (ale s praktickou záväznosťou pre celé ČSR) v období rokov 1956 – 1962. Svoj hlavný zámer autorka doplnila aj o kapitoly venované priblíženiu samotného fenoménu propagandy. Upozorňuje, že režim sa snažil o vytvorenie „lojálnej masy“ (identifikovanej tiež ako – *my*), ktorá rozmýšľala v systéme stanovených medziach a svoju lojalitu demonštratívne vyjadrovala aktivizáciou sa na povinných aj nepovinných ideologicky podfarbených rituáloch. Cieľom štátom/stranou riadenej propagandy bolo získavanie, udržiavanie a podporovanie takejto lojality obyvateľstva, pričom pravdivosť či lživosť nepatrili medzi určujúce kritériá. Okrem budovania ilúzie jednoty (*my*), bolo výraznou črtou propagandy potieranie okolitého, cudzieho, nepriateľského sveta (zosobneného pojmom *oni*). Na konkrétny obraz tejto práce v knihe upozorňujú mnohé príklady a v kontexte manipulovania verejnej mienky v zahraničnopolitických otázkach aj tri rozsiahlejšie prípadové štúdiá.

Autorka upozorňuje, že základnou súčasťou moci totalitných systémov je donucovacia sila. Tá však, napriek všetkým svojim hrozivým možnostiam, nie je schopná úplnej kontroly spoločnosti. Z toho dôvodu, k hlavným nástrojom totalitného štátu patrí aj vhodne upravený spôsob komunikácie – jazyk, alebo ako ho autorka orwelovsky pomenovala – Newspeach. Práve prostredníctvom neho sa odohráva boj o kontrolu mäs. Avšak popri tlaku na homogenizáciu spoločnosti, podporenú výlučným postavením Newspeachu sa rozvíjal aj akýsi ambivalentný spôsob vnímania reality zosobnený napríklad snahou o „čítanie medzi riadkami“, t.j. hľadaním iných ako oficiálne prezentovaných interpretácií a záverov. Kniha si do veľkej miery všima komplikácie a omyly, zapríčinené nedostatočnou koordináciou alebo ľudským faktorom, ktoré sa aj v systéme totalitnej propagandy objavovali.

Vojenská história

Podľa Zavackej sa režimová manipulácia v zásade odráža na troch „reflexných plochách“: na režimom propagovaných informáciách, ich jazyku a priebehu informačných kampaní (v grafickom stvárnení predstáv o svete) a v informáciách, ktoré mali ostať pred obyvateľstvom utajené. Na základe toho rozdelila aj svoju prácu do troch kapitol. Prvú venovala všeobecnejšiemu priblíženiu fenoménu propagandy. Druhá ponúka už oveľa konkrétnejší pohľad na to, akými spôsobmi sa manipuloval obraz sveta a aj konkrétnych zahraničnopolitických udalostí v rokoch 1956 – 1962. Posledná kapitola je venovaná problematike cenzúry ako organickej súčasť propagandy.

M. Zavacká definuje propagandu ako úmyselnú snahu o manipuláciu postojov, názorov, predstáv alebo i konania ľudí vo vzťahu k určitému objektu. Ako komunikáciu zámerné selektovaných informácií, ktorých cieľom je podporiť komplexnú interpretáciu reality. Jej následkom je potom aj spontánne konanie zmanipulovaných mas. V tomto smere upozorňuje aj na blízkosť komunizmu a fašizmu v definovaní obsahu a úloh propagandy. Kniha ponúka aj hlbší pohľad do teoretických konceptov dobového vnímania cieľov komunistickej propagandy, ktorá sama seba považovala za nositeľku vedeckého (rozumej tiež objektívneho) názoru, ktorý logicky-/nevyhnutne vyústi do celospoločenských zmien vo svete. Propaganda bola predstavovaná ako záslužná práca, ktorá je súčasťou spenia k ideálnemu stavu. Za jej správnu orientáciu zodpovedal štát a strana, ktorí doslovne vládli nad distribúciou informácií a aj týmto spôsobom sa starali o „blaho občana“. Snažili sa vytvoriť univerzálny systém výkladu svetových udalostí, ktorý „vhodne orientoval“ a potvrdzoval tak správnosť „zvolenej cesty“. V rámci tohto procesu sa sformovalo aj niekoľko nemenných konštánt – tvrdení, ktoré si nikto nedovolil napadnúť. To je dôležité aj z toho dôvodu, že časom sa význam mnohých iných kľúčových tvrdení zmenil. Zároveň však propaganda postulovala právo pýtať sa a diskutovať – t. j. slobodu, ako jednu zo svojich základných vymožeností.

V knihe je venovaných niekoľko strán aj základným pracovným metódam tvorcov propagandy, akými boli: selekcia, plánovitosť a centralizácia. Ich dôsledná aplikácia však niesla riziko zníženej akcieschopnosti propagandy. Ako ďalšie prekážky propagandistického pôsobenia, Zavacká uvádza faktor ľudskej pamäte a neovládateľnosti diania, ktorý demonštruje napríklad aj na podpore zberu papiera, (ktorý podporoval proces zabúdania), alebo do tej doby nevidanému – poskytovaniu školskej literatúry zdarma. Podobne „nebezpečný“ bol aj faktor špecifiká a stretov záujmov, ktorý demonštruje na príklade dialekticky interpretovaného výrazu demokratický centralizmus. No a taktiež aj obyčajné ľudské omyly, či faktor nevedomého alebo až príliš uvedomého recipienta spôsobili tvorcom propagandy mnohé zmätky a neželané situácie.

Neustálym sprievodným motívom práce je existencia bipolárneho sveta, ktorá sa následne odrazila aj na projektovaní čiernobieleho obrazu „dobrá“ a „zla“. Spôsob ilustrácie pozitívnych aj negatívnych hrdinov a javov bol jednoznačne identifikovateľný prostredníctvom ich zobrazovania, ale aj na základe zavedenej podvojnnej terminológie (napr. špión – rozviedčik). Výraznou súčasťou textov sa taktiež stali rôzne prívlastky. Stotožnenie alebo tiché prijatie ponúkutej interpretácie recipientovi zaručovalo ilúziu bezpečia a istoty. Stal sa tak súčasťou skupiny – my. Na uľahčenie „správnej orientácie“ mu boli ponúknuté vysvetlenia, ako „návod na správne chápanie“ ponúknutých informácií. Výraznú podporu imaginárnej jednoty potvrdzovala propaganda výrazmi „masového súhlasu“ ktorých súčasťou boli aj časté uistenia o vnútornej jednote pokrokových síl, o jej neustálom posilňovaní atď. Stálou súčasťou propagandy bolo aj presviedčanie o oprávnenosti konania. Tú podporovali argumenty o historickej nevyhnutnosti, internacionalistickej povinnosti, atď. Nadväzujúc na predchádzajúce sa autorka v zvlášť podkapitole venuje aj vytváraniu obrazov nepriateľa, obetí či bojovníkov dobra. V tomto smere dejiny propagandy vykresľuje aj ako dejiny konštruktu nepriateľa v stále sa meniacich zahraničnopolitických podmienkach. Nepriateľ má pritom tendenciu byť tlstý, odporný, neotesaný, prefikáný a drzý. Naproti tomuto je postavený častý námet bezvýchodiskovosti u obetí. Kladní hrdinovia zas prichádzajú na pomoc ako nositelia morálnej prevahy.

Vojenská história

„Nutnosť“ propagandisticky upravovať obraz sveta sa prejavila vo všetkých oblastiach života. Autorka prostredníctvom troch prípadových štúdií, venovaných významným zahraničnopolitickým udalostiam, poukazuje na priebeh, ale aj komplikácie v tejto činnosti. V prvej štúdií sa venuje diskusii o vnútrostraníckej kritike, ktorá vznikla v ČSR vplyvom záverov XX. zjazdu KSSZ. V druhej popisuje interpretácie povstania v Maďarsku (jeseň 1956), ktorého rozsah „zaskočil“ tvorcov propagandy a následne analyzuje priebeh Karibskej krízy z roku 1962. Na základe toho, ako boli tieto problémy komunikované navonok, alebo aký mali ohlas medzi obyvateľstvom, autorka popisuje mechanizmus československej propagandy, ktorá mala – na rozdiel od susedných krajín, bližšie k sovietskej línii. V popisovaní jednotlivých kampaní ponúka Zavacká viaceré línie intereptácií, zlomové body, či vysvetlenia, pričom zmeny propagandistickej línie (jej reinterpretácia) sa prejavovali až „výmenou celého deformáciou postihnutého sektora“. Autorka upozorňuje, že nielen nabúrание mýtu vodcu, ale aj pri narušení menej nosných dogiem – keď vývoj dovedie propagandistov do situácie, v ktorej už nestihajú krok s udalosťami, sa začne propagandistická konštrukcia lavínovito rúcať. Nastane stav, keď spoločnosť prestáva propagande dôverovať a jej poslušnosť zaručuje len strach z represie. Autorka poukazuje práve na prípady, ktoré sa tvorcom propagandy v nejakom zmysle „vyšmykli spod kontroly“. Popritom však upozorňuje aj na zaužívaný algoritmus: uznesenie – výňatky – úvodník – články – ohlasy, ktorý sa však s väčšou istotou uplatnil na poli domácej politiky. Dynamika zahraničnopolitického vývoja si vyžadovala vysokú pripravenosť a orientáciu, ktorú často postrádali aj najvyššie stranícke špičky.

Riešenie otázky, čo sa môže a čo sa nemôže dostať masovokomunikačnými prostriedkami na verejnosť, mala na starosti cenzúra, v tom čase nazývaná tlačový dozor. Jej výskum zásadne obohacuje naše vedomosti o bývalom režime, keďže cenzúra zachytávala informácie, ktoré sa z nejakého dôvodu nehodili do vtedajšieho obrazu sveta. Autorka upozorňuje na to, že na pôde domácich médií fungovala takmer dokonalá autocenzúra a kontrola. Avšak, mnohé problémy cenzorom prinášali amatérski autori píšuci v dobrej viere. Významný problém pre cenzúru predstavovala už otázka, ako písať o živote v spriatelенých krajinách. V tomto smere autorka zaujímavo približuje to, ako sa počas jednotlivých období vytváral obraz Sovietskeho zväzu. Veľmi nevďačné témy však boli tie, ktoré mohli nadobudnúť iné/opačné významy, ako napríklad aj známe heslo: „Sovietsky zväz – náš vzor“. Podobné slovné zvraty cenzúra veľmi pozorne sledovala, podobne ako nevhodné zalomenia textu, z ktorých sa dali vyčítať rôzne ideologicky závadné odkazy. Vo všeobecnosti autorka konštatuje, že pre fungovanie cenzúry je charakteristická veľká nedôvera voči čitateľovi. Cenzori si boli vedomí, že ani systematická propaganda nevie zaručiť absolútnu indoktrináciu obyvateľstva, alebo zamedziť len obyčajnému pochybovaniu.

V tejto monografii sa prelínajú konkrétne príbehy, ktoré autorka analyzuje a ich prostredníctvom poukazuje na širšie otázky. Okrem toho, že opisuje systém manipulácie a skúma jeho spôsob komunikácie, poukazuje aj na odstredivé tendencie v spoločnosti na Slovensku. Pritom poukazuje na „charakter režimu“, v ktorom si aj „politicky uvedomelí“ jedinci pri nedostatočnej opatrnosti mohli spôsobiť problémy, a tak akoby vybočiť z radu. Po prečítaní tejto knihy čitateľa oprávnené môže napadnúť viacero nezodpovedaných otázok a tém, ktoré je možné v rámci skúmania mechanizmov a prejavov totalitnej propagandy sledovať. Táto práca však predstavuje ucelený a podnetný text. V rámci slovenskej historiografie aj nóvum v spôsobe spracovania témy.

Miroslav Michela

BIBLIOGRAFIA

GENERÁL JÁN GOLIAN – VOJAK A VLASTENEC

V roku stého výročia narodenia povstaleckého generála Jána Goliana prinášame bibliografiu článkov, statí a štúdií napísaných o živote, vojenskej činnosti, postojoch a nespornom význame tejto dlho zabúdanej osobnosti novodobých slovenských dejín. Napriek tomu, že k problematike protifašistického odboja a Slovenského národného povstania bolo doteraz publikovaných obrovské množstvo štúdií, monografií, memoárov, zborníkov, článkov a pod., o hlavnom vojenskom aktérovi ozbrojeného protifašistického vystúpenia slovenského národa a prvom veliteľovi československej armády na Slovensku, nebola dosiaľ napísaná monografia, ktorá by uspokojovala záujem odbornej či širšej laickej verejnosti. Štúdie Dr. Dobříkovej a Dr. Stanislava Jána Goliana síce posunuli na adekvátne miesto v slovenskej historiografii, zodpovedali mnohé otázky týkajúce sa jeho osudu, ale zároveň nastolili nové, dosiaľ neprebádané skutočnosti a súvislosti.

Po novembri 1989 sa Jánovi Golianovi dostalo istej rehabilitácie a ocenenia vo forme vyznamenaní, pietnych aktov, pamätných tabúl, odhalenia pamätníka spolu s generálom Viestom, avšak priblíženiu a zhodnoteniu jeho činnosti boli venované len štúdie menovaných historikov, a ostatné publikované príspevky sú drobnými profilmi len s najzákladnejšími informáciami, alebo torzovitými spomienkami, resp. akýmsi pripomenutím si Jána Goliana v týždenníkoch alebo dennej tlači pri príležitosti osobných alebo iných súvisiacich historických výročí.

Stručný bibliografický prehľad dokumentuje, že do novembrovej revolúcie boli organizátorovi vojenských príprav Povstania venované len drobné články, väčšinou od tých istých autorov, ktoré sa objavovali v tlači v dvoch obdobiach – bezprostredne po oslobodení (roky 1946 – 1947) a v druhej polovici 60. rokov (konkrétne v rokoch 1964 – 1969). V 50. rokoch poznačených deformovaným výkladom dejín odboja a SNP a v 70. normalizačných rokoch sa Ján Golian čitateľom nepripomínal. Nepísalo sa o ňom ani v prvej polovici 60. rokov (s výnimkou roku 1964), napriek tomu, že po období zámerného skresľovania odbojovej histórie a SNP od februára 1948 do konca 50. rokov, nastal v historickom bádání pozitívnejší posun. Hoci meno Jána Goliana rezonuje v mnohých vedeckých, populárno-náučných, memoárových i publicistických prácach, ktoré v daných súvislostiach odkrývajú rozmer jeho osobnosti, biografia s hlbším heuristickým záberom ešte len čaká v slovenskej historiografii na svojho spracovateľa.

„Bláznivá ilúzia“. (Fakty z berlínskych výsluchov generálov Viesta a Goliana na jeseň 1944.) – In: Predvoj. – Roč. 2, č. 35 (1966), s. 5, 10-11.

BUČKO, Alfonz: Na počesť gen. Jána Goliana. – In: Bojovník. – Roč. 51, č. 7 (2006), s. 2.

Československí generáli Rudolf Viest a Ján Golian. – In: Obrana ľudu. – Č. 197-198 (1947), s. 7.

DOBŘÍKOVÁ, Mária: Generál Ján Golian. – In: Historie a vojenství. – Roč. 45, č. 5 (1996), s. 70-82.

FERJENČÍK, M.: Generál Golian – veliteľ 1. čs. armády na Slovensku. – In: Národná obroda. – Č. 182 (11. 8. 1946), s. 5.

FERJENČÍK, M.: Generál Golian. – In: Matičné čítanie. – Č. 3 (1946), s. 66-68.

GAJDOŠ, Milan: Ich smrť je dodnes neobjasnená. – In: Bojovník. – Roč. 50, č. 4 (2005), s. 6. [R. Viest, J. Golian]

GAJDOŠ, Milan: J. Golian – muž činu, 1.-7. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 14 – 20 (2004), s. 6, 7, 8, 7, 6, 5, fotogr.

GAJDOŠ, Milan: J. Golian a R. Viest v sieti nacistov. – In: Bojovník. Roč. 45, č. 4 (2000), s. 7.

GAJDOŠ, Milan: Jedinečnosť gen. J. Goliana v našich dejinách 1. – 12. – In: Bojovník. Roč. 51, č. 4 – 15 (2006), s. 10, 4, 10, 10, 4, 4, 10, 10, 4, 4, 10, 10 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: K storočnici generála J. Goliana. – In: Bojovník. Roč. 51, č. 3 (2006), s. 2.

- GAJDOŠ, Milan:** K vojenským otázkam prípravy SNP. – In: Smer. – Roč. 16, č. 30, č. 31 (1964), s. 4.
- GAJDOŠ, Milan:** Návrat generála Povstania. (Hrdinský život veľkého bojovníka SNP.) – In: Roľnícke noviny. – Roč. 20 (26. 1. 1966), s. 1 a 4.
- GAJDOŠ, Milan:** Pamätník generálom J. Golianovi a R. Viestovi. – In: Bojovník. – Roč. 44, č. 22 (1999), s. 8. [Zvolen]
- GAJDOŠ, Milan:** Pár myšlienok k jubileu J. Goliana. – In: Bojovník. Roč. 41, č. 3 (1996), s. 8 : fotogr.
- GAJDOŠ, Milan:** Prvý povstalecký vojak. (K nedožitej šesťdesiatke generála Jána Goliana.) – In: Smer. – Roč. 18 (25. 1. 1966), s. 1 a 3.
- GAJDOŠ, Milan:** Tragédia bojovníka. [K rehabilitácii generála Jána Goliana.] – In: Roľnícke noviny. – Roč. 22 (20. 4. 1968), s. 7.
- GAJDOŠ, Milan:** Veliteľ povstaleckej armády. – In: Smer. – Roč. 41, č. 201 (26. 8. 1989), s. 3 : fotogr.
- Generál Ján Golian.** [O činnosti za SNP, o zatknutí a odtransportovaní do neznáma.] (OV) – In: Národná obroda. – Č. 197 (1946), s. 5.
- Generál Ján Golian (ev).** – In: Hlas práce. – Č. 20 (1947), s. 4.
- Generál Ján Golian.** – In: Mladý život. – Č. 7 (1946/47), s. 3.
- Generál Ján Golian (1906 – 1945) (ma).** – In: Práca. – Roč. 24 (22. 8. 1969), s. 5 : obr.
- GOLIANOVÁ, Jarmila :** Generál Ján Golian. – In: A-revue. – Roč. 22, č. 13 (1969), s. 13 : obr.
- HANZLÍK, František:** K osudům generálů Jurecha, Malára, Viesta a Goliana. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 6, č. 4 (1997), s. 151-155.
- HOLUB, N.:** V čele povstaleckých vojsk. – In: A-revue. – Roč. 43, č. 8 (1990), s. 35-36 : fotogr.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica:** Cesty generálov. K 45-temu výročiu zajatia J. Goliana a R. Viesta. – In: Práca. – Roč. 44, 27. 10. 1989, s. 7 : fotogr.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica:** Niektoré z osobností v dejinách Slovenska v 20. storočí. – In: Armáda. – Roč. 2, č. 4 (1994), s. 48-52.
- KORČEK, Ján:** Tichý generál. Slovensko 20. storočia. Postavy a osudy. – In: Pravda. – Roč. 6, č. 198 (24. 8. 1996), s. 6 : fotogr.
- KORČEK, Ján:** Tichý generál. – In: Michálek, S.; Krajčovičová, N. a kol.: Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. – Bratislava : Veda, 2003, s. 183-186 : fotogr.
- KOŠŤA, Roman:** Poštárke zabudli doručiť list. (Prečo viazne ešte rehabilitácia Jarmily Golianovej?). – In: Smena. – Roč. 21 (29. 3. 1968), s. 4.
- LACKOVÁ, Ľudmila:** Keby bol osud spravodlivý. – In: Slovenka. – Roč. 47, č. 35 (1994), s. 6-7.
- MAJERKA, Rudolf:** Pamätné tabule Povstania. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 37 (1990), s. 6.
- MIŠKOVÍČ, Štefan:** Generál Ján Golian. – In: Považský hlas. – Č. 35-36 (1946), s. 6.
- NAVRÁTIL, Milan:** Posledný boj veliteľov povstania. – In: A-revue. – Roč. 44, č. 12 (1991), s. 33-36 : fotogr.
- PIVOVARČI, Ján:** Zahodená šanca. – In: Apológia. – Roč. 2, č. 4 (1993), s. 27-29.
- POLÁK, M.:** Generál Golian. – In: Čas. – Č. 17 (22. 1. 1947), s. 2.
- POLÁK, M.:** Generál Golian. – In: Odkaz SNP. – Roč. 2, č. 2 (1947), s. 19-20.
- POLÁK, M.:** Ján Golian. – In: Nové prúdy. – Roč. 3, č. 8 (1947), s. 26-28.
- POLÁK, M.:** Prvý vojenský veliteľ povstania. – In: Národná obroda. – Č. 197 (29. 8. 1946), s. 3-4. Spomienkový večer na gen. Viesta a gen. Goliana v Košiciach [17. 12. 1946]. – In: Čas. – Č. 247 (1946), s. 4.
- SPOMÍNAME** na div. gen. Jána Goliana. – In: Obrana ľudu. – Č. 22 (1947), s. 4.
- SPOMÍNAME** na Jána Goliana (elbé). – In: Národný front. – Č. 5 (1947), s. 2.
- STANISLAV, Ján:** Generál Ján Golian. – In: Povstaleckí generáli. Biografie prevzaté zo Zborníka Múzea SNP 15. – Martin : Osveta pre Múzeum SNP, [1990], s. 3-15 : fotogr.
- STANISLAV, Ján:** Generál Ján Golian. – In: Literárny týždenník. – Roč. 2, č. 34 (1989), s. 12-13 : fotogr.
- STANISLAV, Ján:** Generál Ján Golian. – In: Zborník Múzea Slovenského národného povstania 15. – Martin : Osveta, 1990, s. 145-157.
- SRIEŇ, Peter, sprac.:** Generál. (Podľa spomienok manželky divízneho generála Jána Goliana, popraveného fašistami v Berlíne. – In: Nové slovo. – Roč. 11, č. 25 – 26 (1969), s. 16.

Vojenská história

- ŠALGOVIČ, Viliam:** Čisté epolety. (K nedožitej šesťdesiatke generála Jána Goliana.) – In: Predvoj. – Roč. 2, č. 1 (1966), s. 4-5.
- ŠALGOVIČ, Viliam:** Veliteľ povstaleckej armády. (K nedožitým šesťdesiatinám generála Jána Goliana.) – In: Protifašistický bojovník. – Roč. 9, č. 1 (1966), s. 10-11.
- ŠENŠEL, J.:** In memoriam. Ján Golian. – In: Čas. – Č. 156 (28. 10. 1945), s. 2.
- ŠIMUNIČ, Pavel:** Velitelia 1. čs. armády na Slovensku. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 34 (1990), s. 3 : fotogr.
- ŠOLC, Jaroslav:** Ako to v skutočnosti bolo. (Nový pohľad na úlohu Viesta a Goliana v SNP.) – In: Kultúrny život. – Roč. 19 (29. 8. 1964), s. 17.
- ŠOLC, Jaroslav:** Generál Ján Golian – prvý veliteľ povstaleckej armády. – In: Obrana ľudu. – Roč. 25, č. 4 (1966), s. 2.
- ŠOLC, Jaroslav:** Generál Ján Golian – prvý veliteľ povstaleckej armády. – In: Pravda. – (26. 12. 1966), s. 3 : obr.
- TAKÁČ, Ladislav:** Spoveď Jarmily Golianovej. – In: Národná obroda. – Roč. 2, č. 202 (29. 8. 1991), s. 8-9 : fotogr.
- TAKÁČ, Ladislav:** Piatok trinásteho. – In: Poslanie. – Banská Bystrica : M. O. Enterprise, 1993, s. 59-67.
- VÁROŠ, Milan:** Generálmi aj vo chvíli smrti. – In: Život. – Roč. 41, č. 19 – 20 (1991), s. 9, 24-27 : fotogr.
- VÁROŠ, Milan:** Konec generálov Viesta a Goliana. – In: Mladá fronta. – Roč. 14 (27. 8. 1969), s. 3 : obr.
- VÁROŠ, Milan:** Tragédia generála Viesta a Goliana. – In: Smena. – Roč. 19 (28. 8. 1966), s. 4.
- VIAZANICA, Ondrej – GAJDOŠ, Milan:** Taký bol Golian. – In: Predvoj. – Roč. 2, č. 7 (1966), s. 16.
- VOJENSKÉ osobnosti československého odboje 1939 – 1945. / Aut. kol. – Praha; Bratislava :** Vojenský historický ústav Praha; Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 82-83.
- Zrada či náhoda? (jk) [Podrobnosti o zajatí gen. Viesta a gen. Goliana v Bukovci pri Ondreji nad Hronom.] – In: Čas. – Č. 236 (1946), s. 7.**
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica:** Správa pplk. H. M. Threlfalla z rozhovoru s generálom Golianom 7. 10. 1944. – In: Historie a vojenství. – Roč. 45, č. 3 (1996), s. 125-129.

Zostavila B. Šed'ová

ANOTÁCIE GLOSY

DANGL, V.: *BITKY A BOJISKÁ V NAŠICH DEJINÁCH. OD SAMOVEJ RÍŠE PO VZNIK STÁLEJ ARMÁDY*. Bratislava : Perfekt 2005, 243 s.

Dejiny ľudstva, to sú predovšetkým dejiny neustálych vojen a konfliktov. Vojná ako prostriedok ozbrojeného násillia a reálna forma ozbrojeného zápasu v minulosti vždy patrila (a v súčasnosti, žiaľ, aj naďalej patrí) medzi základné prvky ľudského súžitia. Aj preto sa vojny stali neoddeliteľnou súčasťou ľudských dejín. Koncom 20. storočia istý švajčiarsky vojenský historik vypočítal, že naše ľudstvo prežilo za posledné päť a poltisícročie svojej existencie približne 14 500 vojen, ktoré si vyžiadali životy takmer 3,5 miliardy ľudí. Iný švajčiarsky zdroj uvádza, že v priebehu ľudskej histórie bolo len 117 rokov takých, v ktorých (pri rigoróznom rešpektovaní kalendárnych rokov) sa nevedeli žiadne vojny. Šokujúce údaje, ktoré sme však pri povestnej dôslednosti a precíznosti Švajčiarov „nútení“ rešpektovať a nespochybňovať.

Vojny, podobne ako všadeprítomná smrť a daň, vždy boli, sú a všetko nasvedčuje tomu, že vždy aj budú v našej tesnej blízkosti. Ozbrojené stretnutia, ozbrojené zrážky, boje, bitky, či vojenské ťaženia so všetkými svojimi sprievodnými javmi, sú navyše udalosti, ktoré sa najvýraznejším spôsobom zapísali do dejinných análov histórie ľudstva. Spočiatku bola rozdielna len ich intenzita a priestorová obmedzenosť. Ale čím viac sa rozširoval obzor ľudského ducha a čím viac sa presadzoval pokrok vo vede a technike, tým urputnejšími a ničivejšími sa vojny, resp. rôzne formy ozbrojeného zápasu, stávali. Ich príčiny, dôsledky i samotný priebeh sú viac-menej všeobecne známe, rovnako tak ako sú všeobecne známe aj z nich vyvodené historické poučenia, či analogické paralely. Paradoxné je, že vo vzťahu k žiadnej oblasti ľudskej histórie nie je ľudstvo, napriek presvedčivým historickým argumentom, také ľahostajné

a nevie si zobrať pre budúcnosť ponaučenie, ako práve voči vojenstvu; samozrejme, ak neberieme do úvahy možnosť zdokonalenia spôsobov a prostriedkov ako vojnu viesť.

Keďže poznanie sa práve v súčasnom období stáva jedným z hlavných motivačných prvkov vývoja, oblasť histórie, a predovšetkým tej vojenskej, by nemala zostať na okraji pozornosti ľudskej spoločnosti. Za predpokladu, že záujem o vojny a ozbrojené konflikty nebude mylne stotožňovaný s ich oslavou. Keďže však ľudstvo neodmysliteľne sprevádzajú a v budúcnosti, žiaľ, sa na tejto skutočnosti čokoľvek podstatné nezmení, je priam nevyhnutné sa neustále zaoberať ich priebehom, zákonitosťami a dôsledkami v snahe o ich konfrontáciu s tvrdou realitou súčasnosti, resp. skúmanie vývojových trendov našej budúcnosti. Ved' koniec-koncov počas strastiplného vývoja ľudstva sa ľudská inteligencia, intelekt a ľudské zmýšľanie vôbec nezmenili. Známý americký filozof a spisovateľ Georg Santayan vystihol podstatu tejto skutočnosti najpregnantnejšie, keď slávny výrok rímskeho politika a rečníka Marca Tullia Cicera o histórii, ako učiteľke života, parafrázoval a aktualizoval. Jeho pamätný výrok „*Kto ignoruje minulosť, je odsúdený k opakovaniu jej chýb*“, je práve v modernej dobe viac než aktuálny a stavia históriu ako vedu do pozície zdvihnutého prstu dejín.

Pre malé národy, ako sme my, býva vojna paradoxne často jedinou cestou, ako sa zachrániť pred skazou, či ako znovu nadobudnúť stratenú slobodu a nezávislosť. Aj našim územím sa prehrali búrky vojen, na ktorých sa zúčastnili aj naši predkovia. So zbraňou v ruke a často s vlastnou krvou písali bolestné i hrdinské stránky našej histórie. Železná nutnosť podstúpiť ťažké, niekedy až nadľudské skúšky vojnového besnenia, bola pritom pre slovenský národ v minulosti až príliš častým údelom. Vojna podnecuje silu národa, oživuje jeho ducha a ponúka možnosť ukázať hrdinstvo a schopnosť seba-

obetovania, aj preto je našou povinnosťou vzdať poctu vojnovým činom našich dedov, pradedov a ich predchodcov a postarať sa, aby ich činy, za ktorými sa skrývalo nevyčísľiteľné množstvo utrpenia a bolesti, hrôzy a nenávisti, ľudských obetí a vynaliezavosti, neupadli do zabudnutia. S týmto ušľachtilým zámerom prichádza na náš knižný trh aj táto knižná novinka, ktorá ma byť aj navyše akýmsi historickým ponaučením pre súčasnú generáciu.

Jej autorom je renomovaný slovenský vojenský historik, autor množstva historických prác a spoluzakladateľ slovenskej vojenskej historiografie, Vojtech Dangel, ktorého meno je známe tak širšej laickej verejnosti, ako aj úzkej odbornej historickej obci. Jeho kniha je akýmsi prvým zväzkom odvážneho projektu bratislavského vydavateľstva Perfekt, ambíciou ktorého je celkové spracovanie významných vojenských udalostí Slovenska. Autor sa v úvodnej časti plánovanej trilógie pokúsil v jednotlivých kapitolách v chronologickom slede priblížiť a sumarizovať poznatky o najvýznamnejších bitkách, ozbrojených stretoch a vojnách, ktoré sa natrvalo zapísali do vojenských dejín nášho národa. Publikácia zahrnuje mimoriadne zložitú, protirečeniami popretkávané obdobie, časovo ohraničené na jednej strane príchodom Slovanov na naše územie a vznikom Samovej ríše a na strane druhej protihabsburským povstaním Františka II. Rákociho, po skončení ktorého bol v legislatívnej rovine zavŕšený vývoj budovania ozbrojených síl habsburskej armády smerujúci k vytvoreniu stálej armády. Časové vymedzenie je obsiahnuté aj v samotnom názve knihy. Tá venuje adekvátnu pozornosť aj tým vojenským udalostiam, ktoré, hoci sa odohrali mimo nášho územia (bitka pri rieke Slaná, bitka pri Moháči), zásadným spôsobom ovplyvnili chod našich dejín. V základnej ideovej línii kniha vychádza z autorovej predošlej publikácie, ktorá vyšla už v roku 1986 pod názvom *Bitky a bojiská.. Od Wogastisburgu po Lamač*. Nejde však o reedíciu v klasickej slova zmysle, nakoľko je kniha od základu prepracovaná. Autor ju z väčšej časti doplnil o údaje získané na základe najnovších poznatkov vojensko-historickej vedy a po obsahovej stránke ju rozšíril aj o nové kapitoly a tematické celky. V tomto smere ide preto o nové dielo, ambíciou ktorého je pos-

kytnúť čitateľom informácie nielen o bojových akciách a samotných bitkách, ale aj najnutnejší prehľad o vývoji vojenstva v tomto období, o spôsobe boja, o dobovej taktike, vojenskom myslení, výzbroji a výstroji, druhoch vojsk, o organizácii, vnútornej štruktúre, výcviku, zásobovaní a doplňovaní vojsk, či napríklad o fortifikačných systémoch.

Kniha *Bitky a bojiská v našich dejinách* je prehľadným a pútavým opisom najvýznamnejších vojnových udalostí najstaršej etapy vojenských dejín Slovenska. Je súhrnným dielom slovníkového charakteru, ktoré u nás patrí nepochybne k najlepším vo svojom odbore. Vojenské ťaženia, samotné bitky aj jednotlivé boje, sú rekonštruované veľmi živo, plasticke, navyše s maximálnym prehľadom o celkovej situácii nielen na poli vojenskom, ale aj diplomatickom. Mimo autorovu pozornosť nezostávajú ani hlavní aktéri jednotlivých vojenských udalostí, vojvodcovia a králi. Hodnotu publikácie zvyšuje skutočnosť, že heuristická báza sa opiera nielen o množstvo domácej literatúry, hlavne však zahraničnej, ale v mnohom o pôvodné pramene. Je potrebné oceniť aj bohatú obrazovú prílohu umiestnenú hneď vedľa textu, ktorá vtáhuje čitateľa do víru diania a robí z neho jeho bezprostredného účastníka. Ide predovšetkým o ilustrácie, vzácne dobové rytiny miest a osobností, či náčrty a schémy jednotlivých bitiek a výjavov z bojových scén. Prehľadný terminologický slovník a základný menno-miestny register sú vďačnými pomôckami, ktoré nepochybne ocení hlavne laická verejnosť. Kniha istotne nesklame žiadneho čitateľa, čo dokumentuje aj fakt, že sa v pomerne krátkom čase pripravuje ďalší, podstatne zvýšený náklad. Ide predovšetkým o to, že kniha podáva precízne overené údaje na úrovni súčasného poznania, ktorá je navyše vybavená všetkými potrebnými náležitosťami. Zasvätený odborník v nej bezpochyby nájde údaje aj mimo svoj vyhranený odbor, poučený laik si svoje informácie upresní a amatérsky laik si doplní svoju knižnicu o prácu, ktorá mu poskytne neoceniteľné služby. Ostáva len dúfať, že jej pokračovanie vyjde čo nevidieť.

A. Maskalík

PRÍRUČKA KU GENEALOGICKÉMU VÝSKUMU NA SLOVENSKU A V SLOVACIKÁLNOM ZAHRANIČÍ. Ed.: Milan Šišmiš. Martin : Slovenská genealogicko-historická spoločnosť. 2004.

Na slovenský knižný trh sa v minulom roku dostalo nové priekopnícke dielo – *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovackikálnom zahraničí*. Vydala ju Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť v spolupráci s Kabinetom genealógie Slovenskej národnej knižnice v Martine a s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Je to praktický a účelný manuál pre genealógov, ako aj pre amatérskych bádateľov, ktorí sa zaoberajú skúmaním príbuzenských vzťahov a životnými osudmi svojich predkov. Podobné príručky vyšli už v iných krajinách a našom trhu takáto práca chýbala.

Príručka je súhrnom poznatkov aktívnych archívárov, historikov, jazykovedcov a genealógov, ktorí sa genealogickému výskumu už dlhodobo venujú. Rozdelená je na šesť častí, približuje čitateľovi základné genealogické pojmy a termíny, osvetľuje podmienky vývoja rodov a rodín v našom historickom priestore, informuje o prameňoch a možnostiach ako ich skúmať.

V prvej časti s názvom *O rodinách a genealógii* sa čitateľ oboznámi s genealógiou ako historickou vednou disciplínou, ktorej cieľom je skúmanie príbuzenských vzťahov od počiatkov po súčasnosť. Ľudská spoločnosť sa oddávna vnútorne diferencovala a na Slovensku boli špecifické pomery. Zámerom publikácie bolo zhrnúť doterajšie poznatky a cenné informácie o rodoch a rodinách aj so schémami rodostromov a odporúčanou literatúrou. Cirkev mala dôležitú úlohu pri uzatváraní manželstiev, ako aj civilných sobášoch, čitateľ sa dozvie základné údaje o zákonných nariadeniach, ako aj o vývoji manželského práva na území Slovenska od najstarších čias do konca 20. storočia. Záujemca o genealogické bádanie si tu nájde základné údaje o spôsoboch a tradíciách uzatvárania manželstiev v šľachtických, meštianskych, podnikateľských a robotníckych rodinách, o vzťahov v rodinách, ako aj zaujímavé údaje od príchodu detí na svet až po úmrtie. Dozvie sa tiež ako je dôležité

získať dostatok správnych údajov o skúmanej osobe a o jej príbuzných. Aké je nutné pristúpiť k predarchívneému výskumu, preskúmať najmä dostupnú literatúru v knižniciach a získať základné údaje v matrikách, či na cintorínoch. Špecifickú a dôležitú úlohu v predarchívnom výskume hrajú osobné mená a zvlášť priezviská. Príručka sa venuje aj ich vývoju, prepisu a výskytu na slovenskom území.

Ďalšia časť publikácie obsahuje základné údaje o fondoch, respektíve druhoch archívnych dokumentov v jednotlivých typoch štátnych archívov a o možnosti ich využitia v genealogickom bádani. Špeciálnym prameňom genealogického skúmania sú nepochybne matriky. „Matriky sú verejnoprávne knihy, do ktorých sa zapisovali a zapisujú najdôležitejšie údaje v živote človeka, t. j. narodenie, (krst), uzavretie manželstva a úmrtie (pohreb) – teda skutočnosti slúžiace na jeho identifikáciu. Príručka sa snaží priblížiť čitateľovi ako interpretovať tieto „strohé a suché“ záznamy v matrikách. Tak isto bohaté a zaujímavé informácie poskytujú testamenty, v ktorých sa rieši ďalšia dispozícia s majetkom po smrti. K ďalším dôležitým prameňom v genealogickom výskume patria daňové knihy a daňové registre, ktoré sú súpismi daňovníkov a ich nehnuteľného majetku. Obsahovo najbohatšie sú práve tie najstaršie zo začiatku 15. storočia, v priebehu 16. a 17. storočia sa však zápisy zjednodušovali. V príručke nájdeme prehľad jednotlivých typov daňových registrov aj zhodnotením ich výpovednej hodnoty.

Štvrtá časť príručky je venovaná vojenským genealogickým prameňom, ktoré sa nachádzajú vo Vojenskom historickom archíve v Trnave. Sú to napríklad osobné spisy, súdne spisy, vojenské matriky, spisový materiál, zbierky fotografií a spomienok a podobne. Prínosom publikácie sú aj informácie o archívoch ozbrojených zložiek v Česku, Rusku, Ukrajine, Maďarsku a Rakúsku.

Veľmi dôležitú úlohu v živote obyvateľstva zohrávali cirkevné zbory a ich záznamy, ktoré sú základnými prameňmi genealogického bádania. V piatej časti je podaná genéza jednotlivých zborov, druhov prameňov a bádateľských možností. Neoceniteľnou pomôckou sú súpisy prameňov: „Prehľad o uložení dokumentov z činnosti rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku vo

verejných archívoch SR“, ako aj „Genealogické pramene v evanjelických archívoch“.

V poslednej časti nazvanej *Múzeá* je podaný prehľad genealogických prameňov zo slovenských múzeí. „Múzeá majú v systéme zberu a ochrany pamiatok minulosti výnimočné postavenie, pretože ako jediné inštitúcie „zbierajú, ochraňujú, skúmajú a vedecky využívajú hmotné pamiatky“, tak ako aj písomné pramene. Nachádzajú sa tu klasické genealogické pramene, ako napríklad cechové dokumenty, testamenty, listiny a listy, prípadne urbáre, tiež však militárie, osobné doklady, dekréty, preukazy, vysvedčenia, vyznamenania, korešpondencia osobností či ako jednotliviny alebo osobné fondy. Špecifickým pracoviskom je Matica slovenská, respektíve jej zložka Krajanské múzeum MS, ktorá je jednou zo základní výskumu dejín a života Slovákov v zahraničí.

Používatelia príručky iste ocenia aj pomocný aparát: adresy inštitúcií (centrálnej evidencie obyvateľov, archívov, matričných úradov, zahraničných štátnych archívov, cirkevných zborov a archívov, jazykovedných ústavov, niektorých knižníc, múzeí a spoločností). Publikácia obsahuje aj predmetový a menný register. Neoceniteľnou pomôckou je najmä odporúčaná literatúra zaradená za každou štúdiou. V neposlednom rade čitateľa osloví aj pôsobivá grafická úprava a obrazový aparát.

Prvé výtvarne spracované genealógie sa objavili už v antike. Stredovekí umelci ich zachytili v kronikách, na stenách palácov a chrámov, na tabuliach či plátnach obrazov. Krátko po vynájdení knižtlače prenikli aj na stránky publikácií. V súčasnosti genealogické výskumy prežívajú renesanciu. Venujú sa jej renomovaní historici a archívári, ako aj amatérski zanietenci. Práve im je venovaná táto príručka, ktorá im isto pomôže pri hľadaní predkov a príbuzných.

E. Machajdíkova

FIDLER, J.: *ZA VÍRU, VLÁDCE A VLAST. RUŠTÍ A SOVĚTŠTÍ MARŠÁLOVÉ.* Brno : Jota Military 2005, 292 s.

Ozbrojené sily každej krajiny sú prísne hierarchizované inštitucionálne aj individuálne.

Vzťah nadriadenosti a podriadenosti, na ktorom stojí celý princíp subordinácie, je určený jednak zastavanou funkciou a jednak osobnou hodnotou, resp. poradím v nej. Vojenská hodnota sama osebe predstavuje stupeň vojenskej kvalifikácie príslušníka armády, resp. ozbrojených síl. Mala by byť (avšak aj samotná publikácia je dôkazom toho, že tomu tak nie vždy bolo) výrazom jeho vojenských znalostí, skúsenosti a schopností veliť, resp. zastávať príslušnú funkciu a v konečnom dôsledku odzrkadľujú aj jeho celkové postavenie v armádnej hierarchii. Na vrchole pomyslenej armádnej pyramídy sa nachádza generalita, skupina vyšších veliteľov a vysoko postavených činiteľov ústredných vojenských orgánov.

Najvyššou hodnotou v armádach niektorých štátov v minulosti bola hodnota generalissima (lat. = najhlavnejší), čo bola generálska hodnota pôvodne prepožičiavaná iba na obdobie vojny. V niektorých armádach sa v minulosti udeľovala ako mimoriadna hodnota predovšetkým hlavnému veliteľovi všetkých vojsk, resp. najvyššiemu veliacemu generálovi, či maršalovi, s deklaratívnym zámerom zvýrazniť jeho postavenie vo vojsku. Hodnota *Le Maréchal* (v pôvodnom titule šlo o faktického panovníkovho zástupcu v čele vojska) predstavovala druhý najvyšší stupeň vojenskej hierarchie, pričom obe hodnoty sa titulárne udeľovali aj osobám z rodín panovníckych dynastií, či významným štátnikom. Oficiálne používanie oboch titulov ako vojenských hodností sa presadilo vo Francúzsku už v polovici 16. storočia, aby sa behom jedného storočia oba tituly rozšírili po celej Európe, predovšetkým do Španielska, Anglicka a Svätej ríše rímskej národa nemeckého. V priebehu 17. storočia začali maršalské hodnoty udeľovať aj jednotliví nemeckí panovníci (zvlášť bavorský, braniborský a saský kurfirst), aby na ústrednej moci ostentatívne deklarovali nezávislosť svoju aj svojej armády. Zlomovým sa stalo zavedenie maršalskej hodnoty v braniborskom kurfirstve v pozmenenej podobe *General-Feldmarschall*, ktoré ako svoj vzor prevzalo popri kráľovstve Veľkej Británie a severného Írska aj Rusko.

Braniborský, resp. pruský, systém vojenských hodností prevzalo cárské Rusko začiatkom 18. storočia za vlády Petra I. Veľkého.

Najvyšší hodnostný stupeň hlavnej ozbrojenej zložky, pozemného vojska, predstavoval generál poľný maršal (*geněral-fel'dmaršal*), ktorému vo vojnovom námorníctve zodpovedala hodnosť generála admirála. Držitelia tohto najvyššieho stupňa, slávnostne oslovovaní titulom „*Vaše Vysokoprevoschoditel'stvo*“, mali tvoriť vojenskú a mnohokrát aj mocenskú, elitu ruského samoderžavia. Umelé priradenie štandardnej európskej hodnosti generalissima bolo už len akousi anomáliou cárskeho, a potom aj komunistického hodnostného systému. Celkom obdržali v ruskom cárstve hodnosť generalissima 3 osoby, hodnosť generála poľného maršala obdržalo 72 osôb a hodnosť generála admirála 5 osôb, pričom knieža A. D. Menšikov a knieža A. V. Suvorov boli aj jedinými poľnými maršalmi, ktorí súčasne získali aj hodnosť generalissima.

Bolševický prevrat zlikvidoval všetky ruské tradície, a teda aj všetky tituly, vyznamenania a hodnosti. Avšak už na jeseň roku 1935 rozhodlo sovietske politické vedenie o obnove vojenských hodností, vrátane najvyššej maršalskej, aj keď v transformovanej podobe maršala Sovietskeho zväzu. Na jar 1940 bol vytvorený štandardný systém sovietskych vojenských hodností, ktorý bol v priebehu druhej svetovej vojny, najmä však búrlivého povojnového obdobia, neustále dotváraný. Výsledkom bol špecifický, avšak vysoko zložitý systém v označovaní jednotlivých stupňov generálskych hodností, vrátane maršalských, ktoré sa navyše ešte samé vnútorne rozčlenili. Na vrchole armádnej hierarchie sovietskych ozbrojených síl tak stál maršal ZSSR, ktorého obdobou v hodnostnom systéme generálov zbraní bol od jesene roku 1943 hlavný maršal konkrétnej zbrane (letectva, delostrelectva a po dobu viac ako polstoročia aj tankového, ženijného a spojovacieho vojska). V ozbrojených silách sovietskeho vojnového námorníctva stala na vrchole hodnostného systému hodnosť admirála flotily, ktorej v predikatívne pribudlo v roku 1955 spojenie ZSSR. Maršali jednotlivých zbraní potom stáli na jednej úrovni s admirálom flotily a armádnym generálom, ktorý bol po maršalovi ZSSR druhou najvyššou vševojskovou hodnosťou. Túto mimoriadne zložitú, avšak vzhľadom na mohutnosť sovietskych ozbrojených síl celkom po-

chopiteľnú a pritom veľmi premyslenú, štruktúru vyšších generálskych, maršalských a admirálskych hodností, účelovo doplnilo v lete 1945 vytvorenie mimoriadnej hodnosti generalissima ZSSR, ktorá bola udelená len generálnemu tajomníkovi ÚV KSSZ, J. V. Stalinovi. Behom celej sovietskej epochy bolo povýšených do hodnosti maršala ZSSR 41 osôb, do hodnosti admirála flotily ZSSR 3 a spolu 13 osôb bolo povýšených do hodností hlavných maršalov zbrane. 2 osobám bola udelená hodnosť admirála flotily a 63 osôb získalo hodnosti maršalov jednotlivých zbraní, pričom až 14 z nich získalo v rámci nevyhnutného povýšenia do najvyššej hodnosti (a teda postupnosti vo svojej stavovskej skupine) obe hodnosti.

K týmto a iným zaujímavým údajom sa dopracoval renomovaný český vojenský historik a popularizátor, Jiří Fidler, ktorý nám v ucelenej podobe ponúka informácie o najvýznamnejších, významných, menej známych, ale aj vyslovene neznámych vojenských veliteľov ruskej a sovietskej vojenskej histórie s najvyššou hodnosťou v rámci svojej vojenskej pôsobnosti – hodnosťou generalissima, generála poľného maršala, generála admirála, ďalej maršala, resp. admirála flotily Sovietskeho zväzu, hlavného maršala zbrane a maršala zbrane. Prináša pomerne podrobné, najmä však veľmi prehľadné medailóny všetkých, ktorí behom posledných troch storočí v Rusku a Sovietskom zväze tieto hodnosti dosiahli. Čo je ešte hodnotnejšie, je skrytý, avšak o to zaujímavejší pohľad na vývoj ruského a sovietskeho vojenstva v konkrétnom období, ktorý určite neujde každému zasvätenému čitateľovi. Avšak predsa by sa len žiadalo zaradiť do publikácie vstupné bloky priamo približujúce jednak rozvoj vojenstva v období ruského samoderžavia a sovietskeho štátu a jednak pôsobenie ozbrojených síl jednotlivých historických útvarov na poli vojenskom. Aspoň podobne, ako to autor urobil so vstupnými kapitolami ohľadne genézy a celkovej štruktúry ruského, resp. sovietskeho vojenského hodnostného systému, neoddeliteľnou súčasťou ktorých sú aj prehľadné a precízne spracované tabuľky zachytávajúce početnosť udeľovania najvyšších generálskych a admirálskych hodností počas vlád jednotlivých ruských panovníkov (teda cárov a cárovien), resp. funkčného pôsobenia

jednotlivých generálnych tajomníkov komunistickej strany Sovietskeho zväzu.

Každá osoba mala svoj špecifický osud, ktorý vzhľadom na limitovaný priestor autor postihuje až neuveriteľne plasticky a aj pomerne vyčerpávajúco. Mnohí z uvedených hrdinov boli oslavovaní po smrti, avšak mnohým sa tejto pocty dostalo už za života. Na mnohých z nich bolo zabudnuté, nakoľko ich pôsobenie na poli vojenskom im mnoho slávy neprinieslo, avšak o mnohých sa z dôvodov politických a ideologických nemohlo dlho hovoriť. Niektorí z uvedených boli proskribovaní, prenasledovaní, poslaní do vyhnanstva a neraz aj popravení, na niektorých sa nespomína v dobrom ani dodnes. Viacerí z uvedených vojenských veliteľov, nesúcich najvyššie sovietske vojenské dištinkcie, však neboli „domácimi“ štátnymi príslušníkmi. Týka sa to obzvlášť vojenských predstaviteľov bývalého cárskeho Ruska, kde nájdeme aj mnoho známych vojenských tvárí, ktorí si vojenské úspechy vydobyli v rámci ozbrojených síl iných európskych veľmocí. Aj preto nepôsobí názov publikácie „*Za viru, vládcu a vlast*“, ktorý má byť akýmsi voľnejším prekladom pôvodnej ruskej vojenskej repliky „*Za Boga, za cara i rodinu*“, práve najpriľhavejšie. Význam pôvodného ruského hesla je samozrejme jasný, do konkrétnych podmienok si ho prispôsobila komunistická ideológia, keď sa bohom stalo učenie marxizmu-leninizmu a vládcom generálny tajomník. Nemennou zostávala len vlasť, aj preto mala táto devíza tak v ruskom, ako aj sovietskom vojenstve všeobecnú platnosť.

A. Maskalík

GLANTZ, D. – HOUSE, J.: *SOUBOJ TITÁNŮ. JAK RUDÁ ARMÁDA ZASTAVILA HITLERA*. Brno : Jota Military 2005, 484 s.

David M. Glantz a Jonathan M. House patria v súčasnosti bezpochyby k najvýznamnejším „západným“ vojenským historikom zaoberajúcim sa problematikou sovietsko-nemeckého vojnového stretnutia v priebehu druhej svetovej vojny. Toto titanské stretnutie gigantických a tragických rozmerov, Rusmi pateticky a do

značnej miery aj propagandisticky označované za Veľkú vlasteneckú vojnu, trvalo nepretržite takmer celé štyri roky a územia, kde sa odohrávalo (a ktoré nás Nemci naučili jednotne označovať ako „východný front“), sa premenili na skutočné peklo na zemi. Napriek tomu ho po celé desaťročia opisovali nielen tvorcovia populárno-náučnej literatúry, ale aj oficiálni historici Západu, prevažne z nemeckého uhla pohľadu, a teda nevyhnutne tendenčne. Neberúc do úvahy populárne pamäte významných predstaviteľov nemeckej vojenskej generality, ktoré boli spísané len na základe spomienok a obvykle bez využitia akýchkoľvek archívnych materiálov, bola táto skutočnosť celkom pochopteľná, boli nemecké archívy jediným základným pramenným zdrojom k všetkým bojom a operáciám, ktoré sa tu odohrali, plne k dispozícii už od 50. rokov minulého storočia. Úplne odlišná situácia panovala na opačnej strane, kde napriek ohromujúcej energii, venovanej štúdiu najrozsiahlšieho a najničivejšieho vojenského konfliktu v dejinách vojenstva, bol akýkoľvek prístup k sovietskym archívom znemožnený obštrukciami v podobe straníckej ideológie a nahliadnuť do tajných materiálov ministerstva obrany a štátnej bezpečnosti mohli len niekolkí „vyvolení“. Sovietske diela o tejto vojne boli za to od začiatku naplnené obvyklými komunistickými frázami, pre ktoré sa ich prínos a autenticita znižovala a ich faktografia vnímala skôr ako propaganda. Ani proces destalinizácie nepriniesol výrazne zmeny, či už v náhľade na jednotlivé udalosti, alebo v interpretácii konkrétnych faktov. Naopak, drvivá väčšina prác sa pri zachovaní si „ideologickej rétoriky“ „pre istotu“ vyhýbala istým nevhodným politickým a vojenským témam, v prípade zvyšných sa o „nápravu“ postarali rozsiahle cenzúry. Napriek uvedeným obmedzeniam, boli sovietske publikácie (podobne ako tie nemecké) väčšinou presné, a to predovšetkým pokiaľ šlo o miesto, čas a udalosti (hoci nie vždy v pohľade na dôsledky a zovšeobecnenia), ba dokonca aj pokiaľ šlo o kritickosť a „sebareflexiu“ vo vzťahu k mnohým sovietskym vojnovým rozhodnutiam či vojenským prognózam.

Napriek tomu bolo celkom prirodzené, že v konečnom dôsledku tak verejnosť, ako aj historická obec Západu, vnímala mnohé sovietske

publikácie (a pár západných štúdií, ktoré sa o ne opierali) o tejto vojne so zmiešanými pocitmi a prijímala ich so značnou dávkou podozrievavosti. Avšak nemecké opisovanie bolo rovnako predpojaté a rovnako nekritické ako to sovietske, či už úmyselne, alebo nie. Navyše odborné analýzy vychádzali z obmedzených zdrojov, ktoré počas studenej vojny bádatelia nevyhnutne potrebovali. Mnohé z prác nemeckých veliteľov a západných historikov vychádzali predovšetkým z nemeckých skúseností úvodných rokov konfliktu, teda rokov 1941 – 1943, keď sovietsku Červenú armádu Wehrmacht doslova drvil a kedy sa jej veliteľský zbor de facto ešte spamätával z rozsiahlych čistiek z konca 30. rokov. Odhliadnuc od precíznej popisnosti a faktografie, len prekvapujúco málo pamätí zanechali vyšší nemeckí dôstojníci z udalostí rokov 1944 – 1945, kedy nastalo obdobie najväčších sovietskych vojenských triumfov, čo nebolo (vzhľadom na neochotu nemeckých veliteľov vracať sa k rade porážok, ktoré utrpeli od svojich sovietskych protivníkov) až tak celkom nepochopiteľné. Situácia v rekonštruovaní udalostí východného frontu aj z inej, ako len nemeckej strany, sa začala pomaly ale isto meniť na prelome posledných dvoch dekád 20. storočia, a to v súvislosti s rozpadom bipolárneho sveta.

Postupné zrútenie Sovietskeho zväzu viedlo k rastúcej otvorenosti Ruska (ako nástupníckeho štátu bývalej euroázijskej veľmoci), nielen v ekonomických, politických a diplomatických záležitostiach, ale aj záležitostiach vojenských, vrátane publikovania mnohých dokumentov a rozsiahleho, napriek tomu stále obmedzeného prístupu k sovietskym archívom a taktiež archívnym prácam. Pri absencii úplného prístupu k archívnym záznamom predstavovali predovšetkým archívne publikácie základný informačný zdroj nového chápania sovietsko-nemeckého konfliktu, ktorý nám popri tradičným štúdiám o bojoch na východnom fronte (a prevažne odvodených z nemeckých zdrojov) umožňuje vypracovať ďaleko ucelenejšiu syntézu tejto vojny. A práve to je základná ambícia oboch britských autorov, ktorú sa im aj podarilo úspešne naplniť.

„*Souboj titánů*“ zhrňuje doterajší výskum a interpretuje sovietsko-nemecký konflikt na

základe novouverejnených archívnych štúdií a predovšetkým najnovšie poznatky k bezpochyby najväčšiemu vojenskému stretu histórie. Otvorenie ruských archívov po rozpade ZSSR umožnilo historikom nahliadnúť do dramatického vojnového obdobia 1941 – 1945 z nového uhla pohľadu, hlavne z toho sovietskeho. Nejde však o klasicky zaujatú sovietsku verziu výkladu udalostí (ako sme boli kedysi zvyknutí), ale o verziu pochopenia vojnových udalostí zo strany krajiny, ktorá si v čase tejto „kataklizmy“ vytrpela najviac. Podľa autorov historici majú predovšetkým opraviť niektoré mylné zovšeobecnenia o druhej svetovej vojne a o jej najrozhodujúcejších kapitolách. Čitateľ sa zoznámí s prehľadným opisom i analýzou všetkých dôležitých vojenských operácií, či už sa týkali nemeckého pokusu o Blitzkrieg, sovietskych chýb z počiatkov konfliktu, vojnového zvratu či sovietskeho prevzatia ofenzívnej iniciatívy až po víťazný vstup do Berlína a prekvapujúco aj operácie v Mandžusku. Výsledkom je mimoriadny príbeh o veliteľských chybách, vojenskej adaptácii pod tlakom vojny, rozvrate a utrpení gigantických rozmerov i neuveriteľnej odolnosti nielen sovietskych, ale aj nemeckých vojakov. Autori precízne a jedinečne skúmajú a analyzujú spôsob plánovania a realizácie vojenských operácií oboch protivníkov, podobne neopakovateľne si počínajú aj pri výklade ich samotného priebehu. Ten sa vyznačuje maximálne stručným, pritom však veľmi výstižným jazykovým prejavom s prenikavým zhodnocovaním a zovšeobecňovaním konkrétnych operácií, či jednotlivých fáz vojenského konfliktu na Východe. Podrobná analýza ponúka jedinečný pohľad do oblasti operačného plánovania a takticko-strategického riadenia tak sovietskych, ako aj nemeckých ozbrojených síl a je o to cennejšia, že ide o zasvätené sprostredkovanie rozsiahlych bojových skúseností prezentované „nesovietskou“ stranou.

Pri popise a rekonštrukcii dramatických udalostí z rokov 1941 až 1945 do popredia vystupuje tvrdá nemecká profesionalita a vojenská nadradenosť, ktorú si nemecká armáda hlavne v niektorých taktických aspektoch podržala až do záverečných okamihov vojny. Kontrastuje im odhodlanie a sebaobetovanie

ozbrojených síl národa, ktorý sa učí bojovať behom vojny, keď ide o jeho prežitie. Jeho pôsobenie, resp. úspešnosť pôsobenia Červenej armády na poli vojenskom, sa zároveň stalo pre autorov akýmsi východiskom pri etapizácii sovietsko-nemeckého konfliktu, ktorá v konečnom dôsledku predurčila aj obsahovú štruktúru ich publikácie. Úvodná kapitola mapuje obdobie zrodu a rozmachu Červenej armády (1918 – 1941), potom nasledujú tri kapitoly, ktoré už opisujú samotný priebeh konfliktu. Prvá mapuje osudové prvé obdobie vojny, ohraničené na jednej strane vpádom armád Nemecka a jeho satelitov do ZSSR v júni 1941, na strane druhej postupom Nemcov na Stalingrad v novembri 1942. Predstavuje obdobie, keď sa Červenej armáde vo vedení vojny dostalo „základné vzdelanie“. Druhá kapitola zachytáva prelomové druhé obdobie vojny na východnom fronte, v ktorom sa dostalo Červenej armáde „vzdelanie stredoškolské“. Začína mohutnou sovietskou zimnou protiofenzívou v oblasti južného Povolžia a končí nie menej rozsiahlou letnou protiofenzívou v roku 1943, ktorá dovedla sovietsku armádu po bitke o Kurský výbežok až k brehom Dnepra. Posledná kapitola zachytáva záverečné tretie obdobie vojny na východe, v ktorom Červená armáda absolvovala v oblasti vedenia vojny „štúdium vysokoškolské a postgraduálne“. Časovo je ohraničené januárom 1944 až májom 1945 a predstavuje obdobie, vyznačujúce sa viacerými úspešne realizovanými mohutnými sovietskymi útočnými ofenzívami. V prílohe publikácie sú umiestnené krátke záznamy o sovietskych a nemeckých ústredných orgánoch a veliteľstvách za vojny s uvedením údajov o ich vzniku, organizačného zloženia a personálneho obsadenia. V rámci publikácie čitateľ natrafi na zaujímavé štatistické údaje a prehľady, výrazne však absentuje mapová príloha, najmä pokiaľ ide o nákresy bojových operácií a bitiek. Fotografická príloha, nachádzajúca sa v strednej časti publikácie, je absolútne nedostačujúca a jej výpovedná hodnota je prakticky nulová. Ešteže textová úprava je podobne ako samotný textové spracovanie na vysokej úrovni.

A. Maskalík

KNOPP, G.: *STALINGRAD*. Bratislava : Ikar 2005, 272 s.

Azda žiadne miesto sa v našej mysli nespája s druhou svetovou vojnou tak pevne ako Stalingrad. Bitka o mesto na Volge bola jednou z rozhodujúcich a najdlhších bitiek v dejinách tohto najkrvavejšieho ozbrojeného konfliktu. Po bitke pri Moskve bola ďalším vážnym momentom pre Hitlera a jeho suitu, ktorí podcenili možnosti sovietskeho štátu vracať údery. Stalingrad sa stal „masovým hrobom“ nemeckej armády, a hoci nebol jediným, bol osudovo prvým. Do vedomia Nemcov (ale aj jeho spojencov) sa táto udalosť vryla traumaticky a spôsobila, že začali strácať slepú vieru vo svoju prevahu a dominantnosť. Aj preto bitku o „Stalinovo mesto“ mnohí považujú za psychologicky najhlbší medzník druhej svetovej vojny. Ako autor výstižne zhrnul význam stalingradskej epopoje „*Moskva roku 1941 znamenala koniec začiatku, Stalingrad roku 1943 začiatok konca*.“

Práce renomovaného nemeckého novinára a redaktora Guida Knoppa patria na celom svete k najvyhľadávanejším, a to tak pre ich pomerne vysokú dokumentárnu hodnotu, ako aj pre ich profesionálnu objektivnosť. Podobne ako takmer všetky predchádzajúce, aj táto rozsahom neveliká publikácia, je vlastne akosi kolážou, či mozaikou, zostavenou z autentických spomienok priamych účastníkov opisovaných udalostí, dobových správ, novinových článkov, rozkazov a smerníc, máp, bojových nákresov a dokumentárnych fotografií, ktoré čitateľa uvádzajú priamo do víru diania. Na základe doteraz nezverejnených materiálov z ruských archívov, doplnených svedeckými výpoveďami tých, čo prežili, ako aj úryvkami z listov poľnej pošty, vzniká vzrušujúci a pomerne presný obraz o udalostiach, ktoré sa odohrali v „Stalinovom meste“, kľúčovom priemyselnom centre dolného Povolžia. Autor sleduje cestu nemeckých vojsk od ohybu rieky Don až k brehom rieky Volgy, kde bola ich značná časť po protiúdere sovietskych armád obkľúčená a izolovaná. Dokumentuje boj, ktorému padlo za obeť okolo 170 000 nemeckých a takmer 500 000 sovietskych vojakov a odhaľuje katastrofálne následky hladu, zimy a najhlbšieho zúfalstva.

Vojenská história

Mesto sa na prelome rokov 1942/43 stalo skutočným peklom na zemi, vstup do ktorého by zrejme najvhodnejšie ohlasoval citát z *Božskej komédie* Danteho Alighieriho „*Odložte všetku nádej, Vy, ktorí vchádzate.*“ V protiklade k defetizmu a strachu zo smrti však stojí akási vojenská romantika a precitlivosť, ktorá je pri rekonštrukcii stalingradských udalostí akýmsi kúskom ľudskosti v neľudskom prostredí.

Priebeh bojov tejto krvavej a vyčerpávajúcej bitky autor nezabúda priblížiť tak z pohľadu obyčajného vojaka, ako aj stratéga. Nezasťrene pritom poukazuje na nestálosť Hitlera, ktorého „fantastické“ zmeny plánu a tvrdošijné lipnutie na územne príliš rozsiahlej ofenzíve, rovnako, ako aj na neskoršom udržaní územia, prinieslo skazu jeho vojakom. Führerov prístup nápadne pripomína zmýšľanie slepého optimistu Christiana Morgensterna, podľa mienky ktorého „*to, čo sa nehodí, to nie je*“. Zúfalá záchrana nemeckých vojsk, ktoré pre jeho neústupnosť, Paulusovu poddajnosť a Göringovu ješitnosť uviazli v stalingradskej pasci, sa už neskôr ukázala byť márna.

Autor obdivuhodným spôsobom plasticky vykresľuje osudy zúčastnených. Poukazuje na húževnatosť a prekvapujúcu odolnosť nemeckých vojakov voči extrémnym podmienkam, kontrastujúcu sebaobetovaniu a neústupnosti ich sovietskych protivníkov, u ktorých schopnosť znášať utrpenie, nepoľaviť a vydržať až do konca bola predsa len o niečo väčšia. Biedu,

beznádej a zúfalstvo obyčajných vojakov a civilistov, ktorých tragický osud bol ešte umocnený nihilistickým charakterom ideologického stretnutia, stavia do ostrého kontrastu s propagačnými klamstvami a výmyslami. Nezabúda priblížiť ani atmosféru panujúcu na najvyšších miestach armádneho velenia, predovšetkým nemeckého. V tejto súvislosti rezonujú predovšetkým niektoré závažné otázky. Ako čo najlepšie jednať s amatérskym vodcom vojny, do seba zahľadeným, plným fantázie a drzej sebadôvery, s mystickou vierou vo svojho vlastného génia? Ako jednať s človekom, ktorým nemôžu žiadne fakty zo skutočného sveta otriasť a ktorý nie je schopný konfrontácie s realitou bojiska, ako napr. skutočnosť, že aj tí najudatnejší vojaci nevedia robiť zázraky a nemôžu vzdorovať únave, zraneniam a presile donekonečna, alebo že prehraná bitka je faktom, ktorý sa musí vziať na vedomie? Ako viesť vojnové ťaženia vopred odsúdené chybným odhadom generálnej stratégie na neúspech?

Od „Stalingradu“ uplynulo viac ako 60 rokov, no jeho posolstvo nestratilo nič na svojej aktuálnosti ani dnes. Vedomosti o ňom jasne ukazujú, čo predovšetkým vojna je, bola a vždy aj bude – „nie hra generálov s mapami a figúrkami, realizovaná hrdinami, ale špina, krv a smrť“. A predovšetkým na to by sme nemali zabúdať.

A. Maskalík

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Vladimír **ČEPELA**, C II, 96/64-6, 01841 Dubnica

Mgr. Martin **HETÉNYI**, PhD., Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantina a Metoda,
Filozofická fakulta UFK v Nitre, Štefánkova 67, 949 74 Nitra

doc. PhDr. Karol **SORBY**, DrSc., Ústav orientistiky SAV,
Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Dr. Pál **GERMUSKA**, 1956-os Intézet Közalapítvány/Institute of 1956,
Dohány utca 74 1074 Budapest, Hungary

Zoltán Péter **BAGI**, PhD., Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középés
Koraújkori Magyar Történelmi Tanszék Tudományos munkatáras, Szeged, Hungary

doc. Eduard **NIŽŇANSKÝ**, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Šafárikovo námestie č. 6, 811 000 Bratislava

Mgr. Jana **TULKISOVÁ**, Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Šafárikovo námestie č. 6, 811 00 Bratislava

† Michal **PRIDALA**

Mgr. Tomasz **MATUSZAK**, Filia Akademii Świętokrzyskiej w Piotrkowie Trybunalskim
Instytut Historii, Zakład Archiwistyki, pok. 207, ul. Słowackiego 114/118, 97-300
Piotrków Trybunalski, Polska

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

ČEPELA, Vladimír: Vojenská a štátna symbolika za vlády Anjouovcov	3
HETÉNYI, Martin: K niektorým aspektom situácie na slovensko-maďarskom pohraničí 1938 – 1945	20
SORBY, Karol: Cesta k arabsko-izraelskej vojne v roku 1967 na Blízkom východe.....	44
GERMUSKA, Pál: Začiatky maďarského exportu vojenskej techniky na Blízky východ.....	58

Dokumenty a materiály

BAGI, Zoltán Péter: Plán ťažení cisársko-kráľovského vojska z roku 1595 a plány povojnového usporiadania krajiny	71
NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej dohody o bojových chemických látkach a ich výrobných zariadeniach.....	90
PRIDALA, Michal: Obdobie Mníchovskej krízy v umelecky stvárnených spomienkach Michala Pridalu	100
MATUSZAK, Tomasz.: Letecká pomoc pre Krajinskú Armádu (Armia Krajowa) a Varšavské povstanie roku 1944. Správa plukovníka Harolda M. Threlfalla.....	124

Recenzie

SEGEŠ, Vladimír: Prešporský pitaval. (E. Machajdíkova)	143
ZAVACKÁ, Marína: Kto žije za ostatným drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax. (M. Michela)	146

Bibliografia	149
---------------------------	-----

Anotácie, glosy	152
------------------------------	-----

INHALT

Studien

ČEPELA, Vladimír: Die militär- und staatssymbolik zur regierungszeit der Anjous	3
HETÉNYI, Valdimír: Grenzverkehr in dem nördlichen teil des slowakisch-ungarischen Grenzgebietes 1938 – 1945	20
SORBY, Karol: Weg zum Arabisch-Israelische Krieg im Jahre 1967 im Nahe Osten	44
GERMUSKA, Pál: Die Anfänge des ungarischen Exportes von Militärtechnik nach Nahen Osten	58

Dokumente und Materialen

BAGI, Zoltán Péter: Plan des Feldzuges der kaiserlich-königlichen Armee aus dem Jahre 1595	71
NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Vorbereitung und Unterzeichnung des slowakisch-deutschen Abkommens über chemischen Kampfstoffe und ihren Produktionsanlagen	90
Zeitabschnitt der Münchener Krise in den künstlerisch gestalteten Erinnerungen von Michal Pridal	100
MATUSZAK, Tomasz: Hilfsleistungen der alliierten flieger für die Armia Krajowa und den Warschauer Aufstand von 1944. Bericht von Oberst Harold M. Threlfall	124

Rezensionen	143
--------------------------	-----

Bibliography	149
---------------------------	-----

Anotationen, Glossen	152
-----------------------------------	-----

CONTENTS

Studies

ČEPELA, Vladimír: Military and State Symbolism during Anjou's Reign.....	3
HETÉNYI, Martin: Situation on the Slovak-Hungarian Frontier in the Years 1938 – 1945	20
SORBY, Karol: The Arabian-Israelitish Road to the 1967 War in the Middle East ...)	44
GERMUSKA, Pál: Beginnings of the Hungarian Export of Military Equipment to the Near East.....	58

Documents and materials

BAGI, Zoltán Péter: The Plan of Emperor-King Troops Campaign of the Year 1595 and Plans of the Post-War Arrangement of the Country.....	71
NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Preparation and Signature of the Slovak-German Agreement on Combat Chemical Materials and Their Manufacturing Plants	90
Period of the Munich Crisis in Artificially Expressed Memories of Michal Pridala.....	100
MATUSZAK, Tomasz: The Air Help for Provincial Army (Armia Krajowa) and the Warsaw Uprising in 1944. Colonel Harold M. Threlfall's Report.....	124

Reviews	143
----------------------	-----

Bibliography	149
---------------------------	-----

Annotations, glossed	152
-----------------------------------	-----

Vojenská história 3/2006

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Alena Madajová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc.,
mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
Mgr. Peter Kralčák, plk. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: +421/2/4820 7719

Schválené do tlače dňa: 25. 9. 2006

Registračné číslo 1713/97

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Stredoveká bitka znázornená v rukopise Histoire de Saint Graal
(okolo roku 1270)